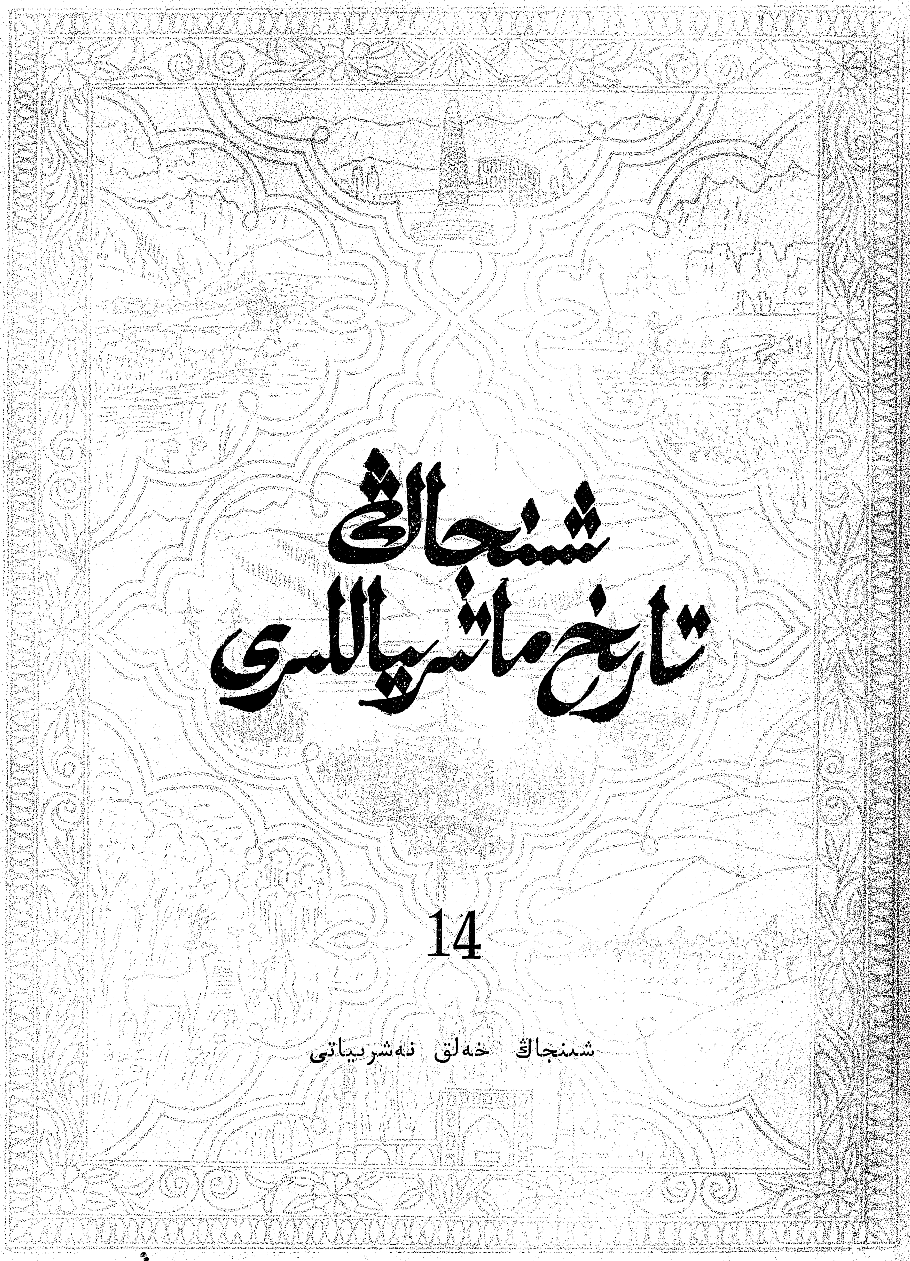

شىنجاڭ

تارىخ ماتېرىياللىرى

14

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

شىنجاڭ
تارىخ ماتېرىياللىرى

(14)

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى تەتقىقات ھەيئىتى

0000069

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇندەرىجە

غەربىي ئارمىيىنىڭ ۋالدۇق قىسمى 268 ـ پولك (شىنجاڭ
يېڭى گازارمىسى) نىڭ كەچۈرمىشلىرى ...... يۈشىنخۇا 1
ئادىل ساقى تەرجىمىسى
جاۋدەننىڭ شىنجاڭغا قىلغان سەپىرى.......... ۋاڭ ۋېيىي 21
ئادىل ساقى تەرجىمىسى
ياڭ زېڭشىنىڭ تارىخىغا ئائىت غەيرى رەسمى
ۋەقەلەر .... جاڭ چىيىڭ 41
ئىسلام ھۈسەيىن تەرجىمىسى
شېڭ شىسەي دەۋرىدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىياسىي
كادىرلار كۇرسىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى...... چېن فاڭبەي 59
دىلدار تەرجىمىسى
ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە ئىككى قېتىم شىنجاڭغا
بارغانلىقىم ھەققىدە خاتىرە .... سۇن‌يۆچى 69
ئۆمەرجان نۇر تەرجىمىسى
«تىيانشاننىڭ جەنۇبى ـ شىمالى» توغرىسىدا...... لى فەنچۇن 101
ئۆمەرجان‌نۇر تەرجىمىسى
بوۋام لى‌گېنيۈەننىڭ 1938 ـ يىلى شىنجاڭغا كېلىشتىكى
جەريانى توغرىسىدا .... لى چېڭجىڭ 118
ئابدۇرۇسۇل ھاشىم تەرجىمىسى
«شىنجاڭ جاھانگىرلىككە قارشى خەلق ئۇيۇشمىسى» ۋە
باشقىلار توغرىسىدا ....خې يۇجۇ، كاڭ يىڭلىن 124
پولات تەرجىمىسى
ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭغا ئىككىنچى قېتىم كىرىشى ۋە

جىمبىسارنى قوغداش ئۇرۇشىنىڭ ئومۇمى ئەھۋالى
.... جاڭ ئەنيىڭ 138
ئەبەيدۇللا ئىمىن تەرجىمىسى
مەن قاتناشقان بىر نەچچە قېتىملىق جەڭنىڭ ئەملى
ئەھۋالى .... جىن گوجىن 155
دىلدار تەرجىمىسى
شىنجاڭ تېلېگىراف ئىشلىرىنىڭ قىسقىچە تارىخى... شىن خۇڭدى 189
ئۆمەرجان نۇر تەرجىمىسى
چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە شىنجاڭدىكى
بۇددا دىنى .... جىن گوجىن 196
ئىسلام ھۇسەيىن تەرجىمىسى
شىنجاڭنىڭ يېقىنقى دەۋردىكى ئىبادەتخانا، ساراي،
مەرھۇملەر سارىيى .... ليۇ دېخې 211
ئىسلام ھۇسەيىن تەرجىمىسى
ئازادلىقتىن ئىلگىرىكى شىنجاڭ ئاۋىئاتسىيە ئىشلىرىنىڭ
قىسقىچە تارىخى .... شۇ شۇتوڭ 235
ئادىل ساقى تەرجىمىسى
يولۋاس توغرىسىدا بىلىدىغانلىرىم .... شۇجۇ 253
دىلدار تەرجىمىسى
جيۇ چۈەن قوزغىلىڭىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە... پېڭ مىڭدىڭ 262
ئادىل ساقى تەرجىمىسى

ماتېرىيال:

جىن شۇرېن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغدىكى
ئەمەل ناملىرى ۋە ئەمەلدارلارنىڭ ئىسىملىكى... 276

غەربىي ئارمىيىنىڭ قالدۇق قىسمى 268 - پولك (شىنجاڭ يېڭى گازارمىسى) نىڭ كەچۈرمىشلىرى

يۈ شېن خۇا

1937 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، خېشى كارىدورىدا مۇشەققەتلىك جەڭلەرنى ئېلىپ بارغان جۇڭگو ئىشچى ـ دىخان قىزىل ئارمىيىسىنىڭ غەربىي ئارمىيىسى، جاڭگوتاۋنىڭ «خەلقارا يول ئېچىش» دېگەن خاتا لۇشيەنىنىڭ مەجبۇرلىشى ئارقىسىدا مابۇفاڭنىڭ قوشۇنى بىلەن قانلىق جەڭلەرنى ئېلىپ باردى. لېكىن ئازچىلىق كۆپچىلىككە تەڭ كېلەلمەي، ئوق ـ دورا، ئوزۇق ـ تۈلۈك تۈگەپ، ئاخىرى مەغلۇپ بولدى. ئەينى ۋاقىتتا 30 ـ كورپۇسنىڭ 88 ـ دىۋىزىيىسىگە قاراشلىق 268 ـ پولك مۇھاپىزەتچىلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ جەڭگە قاتناشمىغانلىقتىن، غەربىي ئارمىيە بويىچە تولۇق ساقلىنىپ قالغان بىردىن بىر پولك ئىدى. بۇ پولكتىكى 4 يۈز نەچچە كوماندىر ـ جەڭچى كېيىنكى ۋاقىتتا كەلگەندە شىنجاڭغا كېلىپ ئۈرۈمچىدە يېڭى گازارما بولۇپ ئورۇنلاشتى. مەن ئەسلىدە غەربىي ئارمىيە 30 ـ كورپۇس سىياسىي بۆلۈمىدە تەشكىلات بۆلۈم باشلىقى ئىدىم، مەغلۇپ بولۇپ قوشۇن تۈگەپ كەتكەندىن كېيىن،

سىياسى كومىسسار لى شيەننيەننىڭ يوليورۇغى بىلەن 268 ـ پولكنىڭ سىياسى باشقارمىسىغا مۇدىر بولدۇم (بۇ پولكنىڭ پولك باشلىقى ياڭ شيۇكۇن، سىياسى كومىسسار ياۋ يۈنلياڭ، شتاب باشلىقى راۋ زىجيەن ئىدى). كېيىن زۇڭدۇي (يېڭى گازارما) گە سىياسى كومىسسار بولدۇم. ئەينى ۋاقىتتىكى بەزى ئەھۋاللاردىن ئازراق خەۋىرىم بولغاچقا، ئېسىمگە ئالالىغان ئىشلارنى يېزىپ چىقتىم.

ئەنشىدىكى بىر قېتىملىق ئۇنتۇلماس جەڭ

غەربىي ئارمىيە مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، 1937 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى، گەنسۇنىڭ تاش ئۆي دىگەن جايىدا چېڭ چاڭخاۋنىڭ رىياسەتچىلىگىدە بىر يىغىن ئېچىلدى. يىغىندا، 268 ـ پولكنىڭ يولداش لى شيەننيەن، چېڭ شىسەيلەرنىڭ باشلامچىلىقىدا چىليەنشەن تېغىدىن چىقىپ، گەنسۇنىڭ غەربىي قىسمىدىكى ئەنشى ناھىيىسىگە بېرىپ غەربىي ئارمىيىنىڭ ئەسلىدىكى ۋەزىپىسى بويىچە ئەنشى ناھىيىسىدە پۇت تىرەپ تۇرۇشى، چېن يۈن، تېڭ دەيىۋەنلەر سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قورال ـ ياراق ئەكەلگەندىن كېيىن، قىسىمنى قوراللاندۇرۇپ، بازا بەرپا قىلىش قارار قىلىندى.

40 نەچچە كۈنلۈك جاپالىق يۈرۈش ئارقىلىق قوشۇن ئاخىرى چىليەنشەن تېغىدىن چىقتى (بۇ ھەقتىكى ئەھۋاللارنى كۆپ يولداشلار ئۆز ئەسلىمىلىرىدە بايان قىلىپ ئۆتكەن بولغاچقا، بۇ يەردە قايتا توختالمايمەن) ۋە 4 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا گەنسۇنىڭ ئەنشى ناھىيىسى تەۋەسىگە كىردى. ئەنشى شەھىرىنى ئېلىش ئۈچۈن بىر كۈن ئىلگىرى رازۋېتچىكلار ئېۋەتىلىپ شەھەر رازۋېتكا قىلىندى ۋە شەھەرنى ساقلاۋاتقان بىر ئىزۋوتلا ئەسكەر بارلىقى ئېنىقلاندى، شۇنىڭ بىلەن 2 ـ كۈنى شەھەرگە كېچىلەپ ھۇجۇم قىلىش قارار قىلىندى. پولكىمىز شەھەرگە يېقىنلاشقاندا كۈن تېخى پاتمىغان ئىدى. بۇ چاغدا دۈشمەن تەرەپ خۇبېي شىۋىسىدا سۆزلەيدىغان بىر ئەسكەردىن بىزگە بىر پارچە خەت ئېۋەتىپتۇ. خەتتە: سىلەر ھازىر ئاسمانغا چىققاي دىسەڭلار ئاسمان ئېگىز، يەرگە كىرەي دىسەڭلار يەر قاتتىق كۈنگە چۈشۈپ قالدىڭلار، ئالدىڭلاردا قۇملۇق، كەينىڭلاردا قوغلاپ كېلىۋاتقان قوشۇن، شەھەردە بولسا زور مۇداپىئە قوشۇنى بار، شۇڭا، تەسلىم بولغىنىڭلار ياخشى، دەپ يېزىلغان ئىدى. جەڭچىلەر ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن غەزەپ بىلەن: شەھەردە بارى ـ يوقى بىر ئىزۋوتلا ئەسكەر بار تۇرۇغلۇق يەنە بىزنى ئالدىماقچى بولۇشقىنىنى قارا، دەپ تىللاپ كېتىشتى. دۈشمەن تەرەپتىن كەلگەن ھېلىقى ئەسكەر: ئەسلىدە بىر ئىزۋوت ئىدى، بۈگۈن يەنە ليۇ تۇەنجاڭنىڭ بىر پولك پىيادە ئەسكىرى بىلەن بىر ئاتلىق ئەسكەرلەر باتالىيونى كەلدى، دىدى. لېكىن، بۇ چاغدا كۆپچىلىك شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرۇۋاتقاچقا، ئاچچىقىدا خەت ئېلىپ كەلگەن دۈشمەن ئەسكىرىنى ئېتىپ تاشلىدى.

شۇنىڭغا ئۇلاپلا پۈتۈن پولك شوتىلارنى تەييارلاپ شەھەرگە ھۇجۇمغا ئۆتتى. شەھەرگە ھەقىقەتەن بىر پىيادە پولك بىلەن بىر ئاتلىق باتالىيون كەلگەن ئىكەن. شۇڭا جەڭ ناھايىتى قاتتىق بولدى. بىزنىڭ قوراللىرىمىز ناچار، ئەسكىرى كۈچىمىز ئاز، ئوق ـ دورىمىز كەمچىل بولغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە

ئۇزۇن مۇساپىلىق يۈرۈشتىن كېيىن قوشۇنىمىز تېخى دەم ئېلىۋېلىشقا ئۈلگۈرمىگەنلىكتىن، بىر كېچە جەڭ قىلىپمۇ ئەنشى شەھرىنى ئالالمىدۇق. تاڭ ئاتقاندىن كېيىن جەڭدىن چېكىنىپ چىقىشقا مەجبۇر بولدۇق. شەھەرنى ساقلاۋاتقان دۈشمەن قوشۇنى چېكىنگەنىمىزنى كۆرۈپ ئۇۋىسىدىن چۇۋۇلۇپ چىقىپ بىزنى قورشاشقا باشلىدى، يەنە پۈتۈن بىر كۈن جاپالىق جەڭ قىلىپ، ناماشام بولغاندا ئاران قورشاۋنى بۆسۈپ چىقتۇق ۋە كېچىلەپ شىنجاڭ تەرەپكە قاراپ چېكىندۇق. بىر كېچە ـ كۈندۈزدەك يول يۈرۈپ ئەنشى شەھرىدىن 100 نەچچە چاقىرىم يىراقلىقتىكى بەيدۈنزى دېگەن يەرگە يېتىپ كەلدۇق. ئەسلىدە بۇ يەردە ئازراق دەم ئېلىپ، سۇ ئىچىۋېلىپلا كېتىمىز دەپ ئويلىغانتۇق، لېكىن 4 ـ ئاينىڭ ھاۋاسى ئادەمنى تازا ئۇيقۇ باستۇرىدىغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە يولداشلار ئىككى كېچە ـ كۈندۈز جاپالىق جەڭ قىلغانلىقتىن ھەم قورسىقى ئېچىپ، ھەم ئۇسساپ قاتتىق چارچاپ كەتكەنلىكتىن ئولتۇرۇشى بىلەنلا ئۇيقىغا كېتىشتى. ئويغانساق بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتۈپ كېتىپتۇ. دۈشمەننىڭ قوغلاپ كېلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ دەرھال قوشۇننى يىغىپ يولغا ئاتلاندۇق، لېكىن كېچىكىپ قالغان ئىدۇق. ئەنشىنى ساقلاۋاتقان دۈشمەن ئاتلىق ئەسكەر باتالىيونى 3 تەرەپتىن قورشاپ كېلىپ بىزنى يۇلغۇنلۇقنىڭ جەنۇبىدىكى قۇملۇققا قىستاپ قويدى. بىز بىر پولك بولساقمۇ لېكىن ئۇلار ئات ئۈستىدىكى ئۈستۈنلۈكىدىن پايدىلىنىپ بىزگە كەينى ـ كەينىدىن ھۇجۇم قوزغىدى. بىز قۇم دۆۋىلىرىدىن پايدىلىنىپ ئۆزىمىزنى مۇداپىئە قىلدۇق. لېكىن كۈندۈزى بولغانلىقى ۋە سۈرئەتتە ئاتلىق ئەسكەرلەرگە تەڭ كېلەلمىگەچكە قورشاۋنى

بۇزۇپ چىقىپ كېتەلمەي، دۈشمەن بىلەن تىركىشىپ قالدۇق.

ناماشام بولغاندا دۈشمەننىڭ ئەنشى شەھرىدىكى پىيادە ئەسكەرلەر پولكىمۇ يېتىپ كەلدى. ئۇلار ئالدى بىلەن بىزنى مىناميوتقا تۇتتى، بىز تەرەپتىن 10 نەچچە ئادەم چىقىم بولدى. گۇگۇم چۈشكەندە دۈشمەننىڭ پىيادە ۋە ئاتلىق قوشۇنى بىزگە تەڭلا ھۇجۇم قوزغىدى. بىز پۈتۈنلەي قاراڭغۇ چۈشكىچە چىڭ تۇرۇپ، ئاندىن مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىقىش ئۈچۈن ھۇجۇم قوزغىدۇق. يولداش لى شيەنيەن بىلەن باشقا رەھبەرلەر باشلامچىلىق بىلەن قوشۇننى باشلاپ ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، يۇچۇق ئاچتى، مەن ئارقا تەرەپنى مۇداپىئە قىلدىم. قاراڭغۇدا پىيادە ئەسكەرلەر بىلەن ئاتلىق ئەسكەرلەر، دۈشمەن بىلەن بىز گىرەلىشىپ كېتىپ، قوشۇن چېچىلىپ كەتتى. مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىققاندىن كېيىن، چېچىلىپ كەتكەن 8 يولداشنى تاپتىم. بىز توققۇز كىشى چوڭ يولدا مېڭىشقا جۈرئەت قىلالماي، شىنجاڭغا تۇتىشىدىغان سىم تاناپنى بويلاپ، چىغىر يول بىلەن، ئاچلىققا قارىماي قوشۇنىمىزنىڭ بۇرۇنقى ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە شىنجاڭ بىلەن گەنسۇنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرغان شىڭشىڭشياغا قاراپ ئىلگىرىلىدۇق.

بىز ئالدى بىلەن داچۇەنگە بېرىپ، ئۇ يەردە توپلانغان پولكىمىزنىڭ 100 دەك كوماندىر ـ جەڭچىلىرى بىلەن ئۇچراشتۇق. ئەتىسىگە ھۇجۇم قىلغاندىن تارتىپ داچۇەنگە يېتىپ كەلگەنگە قەدەر بولغان 3 كېچە ـ كۈندۈزدە بىز ئاران بىر ئوچۇمدىن قوماچ يېدۇق، داچۇەنگە كەلگەندە بىر ۋاق ئوماچ ئىچتۇق. بىزنىڭ شۇ كۈنلەردە تارتقان جاپايىمىزنى مۇشۇنىڭدىنلا كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. بىز 100 نەچچە ئادەم مالىيەنجىڭغا

يېتىپ كەلگەندىن كېيىن بىزدىن بۇرۇن شىڭشىڭشياغا يېتىپ كەلگەن يولداش راۋزىجيەن بىزنى ئىزدەشكە ئېۋەتكەن يولداش بىلەن ئۇچراشتۇق ھەم ئۇنىڭدىن دەرھال شىڭشىڭشيانىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇشتۇق. ئۇ بىزگە: «شىڭشىڭشيادا ئەھۋال ناھايىتى ياخشى. قېرىنداش قوشۇنلارنىڭ (شېڭ شىسەي قوشۇنى) بىزگە تۇتقان پوزىتسىيىسىمۇ ياخشى، دۈشمەنمۇ بىزگە تېگەلمەيدىغان بولۇپ قالدى» دېدى، بۇنىڭ بىلەن جىددىيلىشىپ تۇرغان كۆڭلىمىز ئاخىرى جايىغا چۈشتى. ئېسىمدە قېلىشىچە، مەن شۇ چاغدا بىر باغلام چۆپنى ئاستىمغا سېلىپ، تاپانچامنى بېشىمغا قويۇپ، جۇۋامنى يېپىنىپ ياتقان پېتى توپ - توغرا 24 سائەت ئۇخلىغان.

ئويغانغاندىن كېيىن قوشۇننى باشلاپ شىڭشىڭشيا تەرەپكە قاراپ ماڭدۇق. ماليەنجىڭدىن ئەمدىلا چىقىشىمىز بىلەن شىڭشىڭشيا تەرەپتىن بىزنى ئالغىلى كەلگەن بىر ئاپتوموبىلغا چىقىپ شىڭشىڭشياغا قاراپ يول ئالدۇق.

شىڭشىڭشياغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، مەن يەنە ئۇدا ئىككى قېتىم ئاپتوموبىل بىلەن بەيدۈنزى، ئەنشىلەردىكى جەڭ مەيدانلىرىغا بېرىپ، جەڭدە چېچىلىپ كەتكەن يولداشلارنى ئىزدىدىم. مەن ئىككىنچى قېتىم ماشىنا بىلەن شىڭشىڭشياغا قايتىپ كەلگەندە سىياسىي كومىسسار لى شيەننيەن قاتارلىق يولداشلارمۇ قايتىپ كەلدى. بۇ چاغدا قوشۇنىمىزدا 400 دىن ئارتۇق ئادەم توپلانغان ئىدى.

4 - ئاينىڭ ئاخىرىدا، يولداش چېن يۈن، تېڭدەيىۈەنلەر 40 دەك ئاپتوموبىل، دوختۇر، سوۋېت ئىتتىپاقى مەسلىھەتچىسى، قورال - ياراق، كىيىم - كېچەك قاتارلىقلارنى ئېلىپ شىڭشىڭشياغا كەلدى. بىزدە ئاشلىق قىيىنچىلىقى بارلىقىنى كۆرۈپ يولداش چېن يۈن شىنجاڭنىڭ دۇبەنى شېڭ شىسەيگە بىۋاستە تېلېفون بېرىپ، ئايروپىلان بىلەن ئاشلىق يۆتكەپ كەلدى. بىز بۇرۇن چېن يۈننى تونۇمايتتۇق. بىر كۈنى كەچتە ئۇ بىزنى شېڭ شىسەي قوشۇنىدىن خېلى يىراق بىر جايغا باشلاپ بېرىپ: «مېنىڭ ئىسمىم چېن يۈن، مەركەزنىڭ ۋەكىلى بولىمەن»، «لۇشيەن خاتالىقى تۈپەيلىدىن غەربىي ئارمىيە مەغلۇپ بولدى، لېكىن يەنئەندە قوشۇنىمىز بار، ئىنقىلاب تەرەققىيات ئىستىقبالىغا ئىگە» دېدى. ئۇ چاغدا ئۇ لۇشيەن خاتالىقى ھەققىدە سۆز ئاچقاندا ئانچە ئاڭقىرالمىغان ئىدۇق. شېڭ شىسەي قوشۇنىدىن يىراق جايغا بېرىپ بىزگە سۆز قىلىشتا مەخپىيەتلىكنى ساقلاش كۆزدە تۇتۇلغان ئىدى.

شىڭشىڭشيادا بىر ھەپتىدەك تۇردۇق. 5 - ئاينىڭ 3 - كۈنى، قىسىمنىڭ فورمىسى تامامەن ئالماشتۇرۇلدى. بىز 40 دەك ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇپ شىڭشىڭشيادىن يولغا چىقىپ، 5 - ئاينىڭ 8 - كۈنى شىنجاڭنىڭ دىخۇا (ھازىرقى ئۈرۈمچى) شەھىرىگە يېتىپ كەلدۇق.

ئۇزۇن ئۆتمەي 4 ئەترەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان باش ئەترەت شىتاۋى قۇرۇلدى، بۇ، سىرتقا نىسبەتەن يېڭى گازارما دەپ ئاتالدى (كېيىن يېڭى گازارمىدىن يۆتكەلگەن بەزى غوللۇق كۈچلەر، يەنئەندىن كەلگەن بىر قىسىم ياش ئوقۇغۇچىلاردىن تەشكىل قىلىنغان بىر ئاۋىئاتسىيە تەربىيىلەش ئەترىدى قوشۇلدى). باشتا باش ئەترەت ياچېيكىسىنىڭ سېكرېتارى بولدۇم، 1938 - يىلى كۈزدە باش ئەترەت (يېڭى گازارما) نىڭ سىياسىي كومىسسارى بولدۇم.

شىنجاڭدا تۇرغان مەزگىلدىكى بەزى ئەھۋاللار

شىنجاڭدا باش ئەترەت (يېڭى گازارما) قۇرۇلغاندىن كېيىن، تەشكىللى تۇرمۇشىمىز ناھايىتى ياخشى ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بىزنى كۈتۈش ئۈچۈن شياۋلى (ئىسمى فېڭ شۈەن، يەنئەنگە قايتقاندىن كېيىن چەتئەللەر بىلەن ئالاقە باغلاش بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولدى) بىلەن بوۋاي (يېشى چوڭ بولغاچقا شۇنداق ئاتايتتۇق. ئىسمى ئېنىق ئەمەس) ئېۋەتىلدى. تامىقىمىز ئىنتايىن مول بولۇپ ئۆزىمىزنى كۈندە زىياپەت ئۈستىدە ئولتۇرغاندەك ھېس قىلاتتۇق. مۇشۇنداق بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، ناھايىتى ئېغىر جاپا-مۇشەققەت، خېيىم-خەتەرلەرنى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن بۇ يولداشلارنىڭ بۇنىڭغا كۆڭلى ئۇنىماي، ئۇلار سەيىنى ئازايتىپ، جاپالىقراق تۇرمۇش كۆچۈرۈشنى تەلەپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى.

ئەسلىدە بۇ 400 نەچچە ئادەم سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا بارماقچى بولغان ئىدۇق. كېيىن خەلقارا ئىنتېرناتسىئونالدىن ئادەم بەك كۆپ بولۇپ كەتسە، خەلقارا مۇناسىۋەتكە تەسىر يېتىپ قالىدىغانلىقى، ئۇنداق جىق ئادەم بېرىشقا بولمايدىغانلىقى، شىنجاڭدا ئۆگىنىش قىلىشىمىز كېرەكلىكى ھەققىدە تېلېگرامما كەلدى.

مەركەزنىڭ ۋەكىلى بولغان يولداش چېن يۈن (تەخەللۇسى شى پىڭ) تەلىم-تەربىيىدە ياخشى، جانلىق ئۇسۇلنى قوللاندى. ئۇ بىزگە باشتا جاڭ گوتاۋنىڭ خاتا لۇشيەنى ھەققىدە سۆزلىمەي، بەلكى ئاددى، چۈشىنىشلىك داۋلىلارنى سۆزلىدى، بىر يەرگە يىغىپ چوڭ دەرس ئۆتمەي، بەلكى ئەھۋاللىشىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، بۈگۈنى بۇ ئەترەتكە، ئەتىسى ئۇ ئەترەتكە بېرىپ، يولداشلارغا جاھانگىرلىكنىڭ نېمە ئىكەنلىكى، كاپىتالىزىمنىڭ نېمە ئىكەنلىكى قاتارلىقلار ھەققىدە سۆزلەپ بەردى.

شىنجاڭدا «جاڭ گوتاۋ لۇشيەنى»گە قارشى تۇرۇش يۈزىسىدىن ئىككى قېتىم تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى.

بىرىنچى قېتىملىقى 1937-يىلى 12-ئايدا ئېلىپ بېرىلدى. تارماق ئەترەتلەردە «جاڭ گوتاۋ لۇشيەنىگە قارشى تۇرۇش» يىغىنى ئېچىلدى. ئەينى ۋاقىتتا كۆپچىلىك يولداشلار ئۇنى سىياسى لۇشيەندىكى خاتالىق ئەمەس، ھەربى لۇشيەندىكى خاتالىق دەپ تونۇغانلىقى ۋە كاللىسىدىن ئۆتمىگەنلىكىدىن، ھېچقانچە مەسىلە ھەل بولمىدى.

1938-يىلىنىڭ بېشىدا يولداش چېن يۈن، تېڭ دەيۈەن، لى شيەنىيەن قاتارلىق مەسئۇل يولداشلار يەنئەنگە قايتتى. مەركەز ئۇلارنىڭ خىزمىتىنى ئۆتكۈزۈۋېلىشقا يولداش دېڭ فا (تەخەللۇسى فاڭ لىڭ) نى ئېۋەتتى. شۇ يىلى يازنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرىدە «جاڭ گوتاۋ لۇشيەنى» گە قارشى تۇرۇش يۈزىسىدىن 2-قېتىملىق تەربىيە ئۇيۇشتۇرۇلدى. باشتا بۇ بەزى كىشىلەرنىڭ كاللىسىدىن ئۆتمىگەن بولسىمۇ، لېكىن چوڭقۇر ئېلىپ بېرىلغان تەربىيە ئارقىلىق ئۇلار بىردىنلا ئىشنىڭ تېگىنى چۈشىنىۋالدى. نۇرغۇنلىغان يولداشلار: بۇندىن بۇرۇن مەس ئادەمدەك گاڭگىراپ يۈرگەن ئىكەنمىز، ئەمدى ئويغاندۇق، خاتا قىلغىنىمىزنى تونۇۋالدۇق دېيىشتى. قىسىمنىڭ پاجىئەلىك مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىقى، نۇرغۇن سەپداشلارنىڭ قۇربان بولغانلىقى، بەرپا قىلىنغان بازىلارنىڭ قولدىن كەتكەنلىكى يولداشلارنى قاتتىق چۆچۈتتى. بەزى يولداشلار ئۈن سېلىپ يىغلاپ كەتتى. ئېسىمدە

قىلىشچە، شۇ ۋاقىتلاردا ئايرىم ساندىكى يولداشلار خاتالىغىنى ئېتىراپ قىلمىغان ئىدى. ئەينى ۋاقىتتىكى شىنجاڭنىڭ دۇبەنى شېڭ شىسەي ئىچكى، تاشقى زىددىيەتلەرنىڭ تەرەققىياتى تۈپەيلىدىن بىر مەزگىل پارتىيىمىز بىلەن ھەمكارلىشىپ ياپون جاھانگىرلىگىگە قارشى تۇرىدىغانلىغىنى بىلدۈردى. لېكىن ئۇ باشتا يېڭى گازارمىدىن سەل ئېھتىيات قىلدى. ھەر قېتىم كەلگەندە بىر مۇھاپىزەتچى ئەترەتنى بىللە ئەكىلىپ، 4 ئەتراپقا ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ئاندىن گازارمىمىزغا كىرەتتى. كېيىن قايسىدۇ بىر نازىر قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، شېڭشىسەينى ئۆلتۈرۈشنى قەستلەپتۇ. دەل مۇشۇ چاغدا يېڭى گازارمىمىز شىنجاڭغا كىرىپ ئورۇنلاشقان ئىدى، بۇنىڭ بىلەن بۇ نازىر يەڭگىللىك بىلەن قول سېلىشقا جۈرئەت قىلالماپتۇ. بۇ ئەنزە پاش بولۇپ، شېڭ شىسەي بۇ ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ يېڭى گازارمىمىزغا تۇتقان پوزىتسىيىسىمۇ ئۆزگەردى، گازارمىمىزغا ھەر ھەپتىدە بىر كېلىدىغان، كەلگەندە پەقەت بىرلا مۇھاپىزەتچى ئېلىپ كېلىدىغان بولدى.

شېڭ شىسەي بىزنىڭ «1 - ئىيۇل»، «1 - ئاۋغۇست»، «1 - ماي» دەك بەزى خاتىرىلەش يىغىنلىرىمىزغىمۇ قاتنىشاتتى. «1 - ئىيۇل» نى خاتىرىلەش يىغىنىدا سۆز قىلماي بىر چەتتە ئاڭلاپ ئولتۇراتتى، «1 - ئاۋغۇست» نى خاتىرىلەش يىغىنىدا بەزىدە سۆزلەپمۇ قوياتتى. ئەينى ۋاقىتتا ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىن ئىدى، 3 مەسلەكنى ياقلايتتى، كوممۇنىزىمنى ياقلىمايتتى. ئۇنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش، ئىتتىپاق بولۇش، خىيانەتچىلىككە قارشى تۇرۇش، شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىشتىن ئىبارەت 6 بۈيۈك سىياسىتى بار ئىدى. ئۇ باشتا جياڭ جيېشىگە يۆلەنمەي، ھەممە ئىشتا سوۋېت ئىتتىپاقىغا يۆلەنگەن ئىدى، كېيىن جياڭ جيېشىنى ھىمايە قىلىپ، بىر مۇنچە ئىنقىلاۋىي يولداشلىرىمىزنى ئۆلتۈرۈپ، خەلقنىڭ قان قەرزىگە بوغۇلدى.

شىنجاڭدىكى ئەھۋالىمىز ئەسلىدىلا ياخشى بولۇپ، يېڭى گازارمىنىڭ تەسىرى زور ئىدى. ئارمىيە بىلەن خەلقنىڭ مۇناسىۋىتىمۇ ياخشى ئىدى. مەسىلەن، بىرەر نەرسە سېتىۋالماقچى بولساق، يېنىمىزدا پۇل يوق بولغان ئەھۋالدا ئۆزىمىزنىڭ يېڭى گازارمىدىن ئىكەنلىگىمىزنى، پۇلنى قايسى ۋاقىتتا ئەكىلىپ بېرىدىغانلىغىمىزنى ئېيتساقلا كېرەكلىك نەرسىنى ئېلىپ كېتىشكە بولۇۋېرەتتى. قىسمىمىز ئاممىۋى ئىنتىزامغىمۇ ياخشى رىئايە قىلدى، ئەلۋەتتە. شېڭ شىسەي قوشۇنى بىلەنمۇ ياخشى ئۆتتى. باشتا مەخپىيەتلىكنى ساقلاش يۈزىسىدىن ئۆزىمىزنى يېڭى گازارما دەپ ئاتىدۇق. كېيىن ئۇلار ئاستا - ئاستا بىزنىڭ قىزىل ئارمىيە، كومپارتىيە قوشۇنى ئىكەنلىگىمىزنى بىلدى. بەزىدە كەچلىك تاماقتىن كېيىن ئۇلار بىلەن بىرلىكتە ئويۇن ئوينايتتۇق، ۋاسكېتبول ئوينايتتۇق، ئادەتتىمۇ بىللە ھەربى مانېۋېر ئېلىپ باراتتۇق. ئەگەر ئۆز ۋاقتىدا ئۇ تەرەپتىكى قوشۇن ئىچىدىمۇ بىر قىسىم پارتىيە، ياشلار ئىتتىپاقى ئەزالىرىنى تەرەققى قىلدۇرغان بولساق ياخشى بولار ئىكەن. لېكىن بىز بۇ جەھەتتە خىزمەت ئىشلىمەپتۇق.

1939 - يىلىنىڭ 9 - ئاي مەزگىلىدە، مەركەزنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ۋەكىلى ئالمىشىپ يولداش چېن تەنچيۇ (تەخەللۇسى شۇ جيې) كەلدى. شېڭ شىسەي جياڭ جيېشى بىلەن تىل بىرىكتۈ-

رۇپ، گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيە ئوتتۇرىسىدا پات-پات سۈركۆلۈش يۈز بېرىدىغان بولۇپ قالغانلىقى ۋە شىڭ شىسەي جياڭ جيېشى شىنجاڭدا مەكتەپ قۇرماقچى ئىدىگەننى بانا قىلىپ، شىنجاڭدىن كېتىشىمىزنى تەلەپ قىلغانلىقىدىن، 2-يىلى ئەتىيازدا شىنجاڭدىن يەنئەنگە قايتماقچى بولدۇق. يولداش چېن تەنچيۇ بىرلىكسەپ مۇناسىۋىتىنى كۆزدە تۇتقانلىقى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ تەكلىۋىنى قوبۇل قىلىپ يەنئەنگە قايتىشىمىزنى ئورۇنلاشتۇردى. ئەينى ۋاقىتتا مەن باش ئەترەتنىڭ سىياسىي كومىسسارلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەۋاتاتتىم (ئەترەت باشلىقى زىلىڭ يۈلياڭ، مۇئاۋىن كومىسسار زۇ كەيشۈن ئىدى). مەركەز، مەن بىلەن زىلىڭ يۈلياڭ، زۇ كەيشۈن ئۈچىمىزنىڭ قوشۇننى باشلاپ يەنئەنگە قايتىپ كېلىشىمىز توغرىسىدا بۇيرۇق تېلېگرامما ئەۋەتتى. شىنجاڭدىن ئەمەلىيەتتە 4 ئەترەت چېكىنىپ چىقتى، ئاۋىئاتسىيە تەربىيەلەش ئەترىتىنىڭ مەشقى تېخى ئاياغلاشمىغانلىقتىن ئۇلار قېپ قالدى، نەتىجىدە كېيىن ھەممىسى شىڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە تاشلاندى.

يەنئەنگە قايتىش جەريانىدىكى جاپالىق سەپەر

1940-يىلى 1-ئاينىڭ 11-كۈنى، 400 دەك ئادەم 30 نەچچە ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇپ، ئۈرۈمچىدىن يەنئەنگە قاراپ يولغا چىقتۇق. بىز بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ گومىنداڭغا ياردەم بەرگەن قورال-ياراقلىرىنى لەنجۇغا ئېلىپ ماڭغان 30 نەچچە ئاپتوموبىلمۇ تەڭ يولغا چىقتى. بۇ ئاپتوموبىللارنىڭ ئۈستى بىرزىنت يوپۇق بىلەن قاتتىق چۈمكەلگەن بولۇپ، ھېچقانداق ئادەمنىڭ يېقىن بېرىشىغا يول قويۇلمايتتى. ستالىننىڭ جياڭ جيېشىغا ياردەم بېرىپ، كومپارتىيىگە ياردەم بەرمەسلىكى خاتا ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا، بىز 400 ئادەمدە 30 دانە مىلتىق بىلەن شىڭ شىسەي باش قوماندان جۇ دېغا سوۋغا قىلغان 3 دانە دېسكىلىق پىلىموت بار ئىدى. ئۇزۇن سەپ بولۇپ كېتىپ بارغان 60 نەچچە ماشىنا ناھايىتى ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى.

ئېسىمىزدىن چىقمايدىغىنى، ۋەكىل چېن تەنچيۇ بىزنى 200 نەچچە چاقىرىم يەرگىچە ئۇزىتىپ كېلىپ، يولداشلارغا سۆز قىلىپ خوشلاشتى. ئۇ كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا: «يولداشلار، بىز ئايرىلىدىغان بولدۇق، كېيىن يەنە قاچان كۆرۈشەلەيدىغانلىقىمىزنى بىلمەيمىز. يەنئەنگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن، ماۋجۇشىنىڭ سۆزىنى ئوبدان ئاڭلاپ، مەركەزنىڭ يوليورۇقى بويىچە ئىش قىلىڭلار» دېدى. ئۇ بىزنىڭ شىنجاڭدىكى ئۆگىنىش روھىمىزغا يۈكسەك باھا بەردى، سۆزلەۋېتىپ گېلى بوغۇلۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇرالماي قالدى. بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، ۋەكىل چېن تەنچيۇ بىللە ئۆتكەن كۈنلەردىكى ئۇنىڭ ئىللىق مۇئامىلىسى، دېموكراتىك ئىستىلى، بىرەر ئىشقا دۇچ كەلگەندە يولداشلار بىلەن مەسلىھەتلىشىش، سەمىمىي مۇھەببىتىنىڭ چوڭقۇرلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشۈپ، 30 نەچچە ماشىنىدىكى يولداشلارنىڭ ھەممىسى كۆز يېشى قىلدى، خېلى جىق يولداشلار ئۈن سېلىپ يىغلاپ كەتتى.

بۇ قېتىمقى ئايرىلىشنىڭ مەڭگۈلۈك ۋىدالىشىش ئىكەنلىكى ئۇ چاغدا كىمنىڭمۇ خىيالىغا كەلسۇن! 1943-يىلى 9-ئايدا، يولداش چېن تەنچيۇ شىڭ شىسەي تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى.

يەنئەنگە قايتىش سەپىرىمىزدە گومىنداڭنىڭ مابۇفاڭ قوشۇنى قەدەمدە بىر ئاۋارىچىلىق تۇغدۇرۇپ، قاتمۇ - قات توسقۇنلۇقلارنى پەيدا قىلىپ، ۋەقە تۇغدۇرۇپ، بىزنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىشكە ئۇرۇندى. بىر كۈنى، گەنسۇنىڭ يۇنچاڭ ناھىيىسىگە يېتىپ كەلدۇق. ماشىنا ئەترىدىمىز ئەمدىلا شەھەرگە كىرىش بىلەن ما بۇفاڭنىڭ بىر ئاتلىق ئەسكەر باتالىيونى بىزنى تىزىلىپ تۇرۇپ قارشى ئالدى. ئۇلار بىزنىڭ غەربىي ئارمىيىنىڭ قالدۇق قىسمى ئىكەنلىكىمىزنى ئۇقماي، بىزنى ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن مۇھاجىرلار بولسا كېرەك دەپ ئويلاپ قاپتۇ. بىز ماشىنىدىن چۈشمىگەندە، ئۇلار «مۇھاجىرلارنىڭ ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ ياپون جاھانگىرلىرىگە قارشى تۇرۇشىنى قارشى ئالىمىز» دەپ شۇئار توۋلىغان بولسا، ماشىنىدىن چۈشۈشىمىز بىلەنلا خۇددى نۇرغۇن دۈشمەنگە دۈچ كەلگەندەك بولۇشۇپ، بىر قىسمى شەھەر سىرتىغا مۇداپىئەلىنىشكە چىقىپ كەتتى، سېپىل دەرۋازىسىنىمۇ تاقىدى، بىز دەم ئالغان جايغا تولۇق قوراللانغان قاراۋۇللارنى تۇرغۇزدۇۋەتتى. بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ بازارنى بىر ئايلىنىپ چىقتىم، قارىسام ما بۇفاڭنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ھەممىسى قورال - ياراقلىرىنى سۆرتۈۋېتىپتۇ، ئۇلار مېنى كۆرۈپ بەزىلىرى مىلتىقنىڭ زاتورىنى شاراقشىتىپ مېنى ئېتىۋېتىدىغاندەك ھەيۋە قىلدى. مەن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ ئۇلارنىڭ گازارمىسىدا 4 - يۈنلۈش ئارمىيىسىدىن ئەسىرگە چۈشۈپ قالغان بىرمۇنچە ئايال ئەسكەرلەرنى كۆردۈم، ئۆزئارا تونۇشلۇق بەرگەن بولساقمۇ، لېكىن گەپ قىلىشقا جۈرئەت قىلالمىدۇق. ئۇلارنىڭ مۇھاسىرىسىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، سوۋېت ئىتتىپاقى ئاپتوموبىل ئەترىدىنىڭ باشلىقىغا ئەھۋالنى ئېيتتىم، ئۇ ماڭا: «بىرەر ئەھۋال بولۇپ قالغاندا 5 مىنۇت چىداشلىق بېرەلەيدىغانلا بولساڭلار، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى قوغلاپ چىقىرىمىز» دېدى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئاپتوموبىل ئەترىدىنىڭ شوپۇرلىرى ئەھۋالنىڭ باشقىچە ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ماشىنىدىن چۈشۈپ بىردىن پىلىموتنى كۆتۈرۈشۈپ سېپىل ئۈستىگە چىقتى.

كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى ئاپتوموبىل ئەترىدىنىڭ باشلىقى ما بۇفاڭ قوشۇنىنىڭ باشلىقىنى تېپىپ ئۇنىڭغا: «سىلەرنىڭ بۇ نېمە قىلغىنىڭلار؟ ئۇلار تۇرغان جايغا نېمە ئۈچۈن قاراۋۇل قويۇسىلەر؟» دەپ ۋاقىرىدى، ما بۇفاڭ قوشۇنىنىڭ باشلىقى قىلىدىغان گەپ تاپالماي: «شۇنداق، شۇنداق، بىز ئۇلارنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن شۇنداق قىلغان» دېدى. مەن خاپا بولغان ھالدا: «سىلەرنىڭ ‹ياخشى نىيەت›ڭلارغا رەخمەت، بىزنى مۇھاپىزەت قىلىشىڭلارنىڭ ھاجىتى يوق، قاراۋۇللىرىڭلارنى ئېلىپ كېتىڭلار» دېدىم. شۇنداق قىلىپ بىز ئۇ يەردە بىرۋاخ تاماق يەپ، ما بۇفاڭنىڭ ئەسكەرلىرى سېپىل دەرۋازىسىنى ئېچىپ بەرگەندىن كېيىن يۇنچاڭ ناھىيىسىدىن چىقىپ كەتتۇق، بىر كۈنى، شەنشىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى بىر ناھىيىگە يېتىپ كەلگەندە كۈن تېخى پاتمىغان ئىدى. بىز ئولتۇرغان 30 نەچچە ئاپتوموبىل بىر جىلغا ئىچىدىكى تۈزلەڭلىكتە توختىدى، ئالدىمىزدا بىر چوڭ دەريا بار ئىدى. بۇ چاغدا مالۇنىڭ قوشۇنى ئەتراپتىكى تاغدىكى ئېگىلىك يەرلەرنى ئىگەللەپ، پىلىموتلىرىنى بەتلەپ، بىزنى توسىۋالدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئاپتوموبىل ئەترىدى لەنجۇدا قېلىپ قالغان ئىدى. بىز، بىز بىلەن بىرگە كېلىۋاتقان گومىنداڭ كېڭەش پالاتاسىنىڭ دېڭ فامىلىلىك بىر ئەزاسىنى قارشى تەرەپ بىلەن سۆزلىشىشكە ئېۋەتتۇق، ئۇ يېرىم كېچىگىچە قايتىپ

كەلمىدى، كېيىن سۆزلىشىشكە يەنە ئۆزىمىزنىڭ بىر ئادىمىنى ئېۋەتتۇق، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا جەڭ ھازىرلىقىنىمۇ كۆرۈپ قويدۇق. بىزدە ئاران 30 تال مىلتىق بىلەن 3 دانە يېنىك پىلىموت بار بولۇپ، ئېتىشىپ قالساق خەتەرلىك ئىدى، لېكىن قول قوشتۇرۇپ قاراپ تۇرۇشقىمۇ بولمايتتى. تەڭ كېچىدىن ئۆتكەندە ھېلىقى پارلامېنت ئەزاسى قايتىپ كېلىپ: «كومىسسار، ئەھۋال خەتەرلىك تۇرىدۇ، ئۇلار بىزنى ئۇجۇقتۇرماقچى بولۇۋېتىپتۇ» دېدى. مەن: «بۇنى بىلدۇق، بۇنىڭغا تەييارلىق كۆرۈپمۇ قويدۇق، بىز ئالدى بىلەن ئوق چىقارمايمىز، ئۇلار ئوق چىقىرىدىكەن، بىزمۇ جاۋاپ قايتۇرىمىز، ئۇلار پايدا ئالالمايدۇ» دېدىم.

مالۇ نېمە ئۈچۈن بىزگە ھۇجۇم قىلىدۇ؟ ھېلىقى پارلامېنت ئەزاسىنىڭ سۆزىدىن قارىغاندا، يېقىندا، شۇ ئەتراپتىكى فۇشيەن ناھىيىسىدە گومىنداڭ قىسىملىرى بىلەن 8-ئارمىيە قوشۇنى توقۇنۇشۇپ قېلىپ، 8-ئارمىيە ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئەسىرگە ئاپتۇ، مالۇنىڭ بۇ ناھىيىدە خىزمەت قىلىشقا ئېۋەتكەن 2 پەۋقۇلئاددە خادىمىنىمۇ شۇ قاتاردا 8-ئارمىيە تۇتۇپ قالغان. مالۇ شۇنى بانا قىلىپ، بىزدىن ئۆچ ئالماقچى بولغان ئىكەن. ئاخىرىدا، ئۇلار بىلەن تەڭ كېچىگىچە سۆزلەشتۇق. گومىنداڭنىڭ ھېلىقى پارلامېنت ئەزاسى 8-ئارمىيە بىلەن كېلىشىپ مالۇنىڭ 2 پەۋقۇلئاددە خادىمىنى بوشۇتىۋېلىشقا مەسئۇل بولىدىغانلىقىنى ھۆددىگە ئالغاندىن كېيىنلا، ئۇلار ئاندىن بىزگە يولنى ئېچىپ بەردى.

قىسىم كېچىلەپ مېڭىپ، تاڭ ئاتقاندا لۇچۇەن ناھىيىسىگە يېتىپ باردى.

يەنئەنگە قايتىش سەپىرىمىزدە، يول بويى دىگىدەك مابۇفاڭ قوشۇنىنىڭ يولسىزلىق بىلەن قەستەن قىيىنچىلىق تۇغدۇرىشىغا ئۇچراپ تۇردۇق، 4 قېتىم ناھايىتى خەتەرلىك ئەھۋالدا قالدۇق. بەزىلىرى، سىلەر قورال-ياراقنى نېمە قىلىسىلەر؟ دەپ سورايتتى. بىز، باندىتلاردىن مۇداپىئە كۆرۈمىز، دەپ جاۋاپ بېرەتتۇق، ئۇلار ھېچنىمە دىيەلمەيتتى. بەزىلىرى تەكشۈرۈشنى بانا قىلىپ ئايال يولداشلىرىمىزنى ھاقارەتلەيتتى، بۇنىڭغا غەزەپلەنسەكمۇ، ئۇلارغا قول تەككۈزەلمەيتتۇق. ھەقىقەتەنمۇ قاتمۇ-قات توسقۇنلۇق ۋە خېيىم-خەتەرلەرگە دۇچ كەلگەن ئىدۇق.

1940-يىلى 2-ئاينىڭ باشلىرىدىكى بىر كۈنى كەچتە ئاخىرى كېچە-كۈندۈز ئىنتىزار بولغان يەنئەنگە — ماۋجۇشىنىڭ يېنىغا — پارتىيە مەركىزى كومىتېتىنىڭ قوينىغا قايتىپ كەلدۇق.

يەنئەندىكى بەختىيار كۈنلەر

قارىغاندا يەنئەن تەييارلىق كۆرۈپ تۇرغان ئىكەن. بىز يەنئەنگە كىرىشىمىز بىلەنلا يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا تىزىلىپ تۇرغان، خوشال-خوراملىققا چۆمگەن ئارمىيە-خەلق بىزنى شۇئار توۋلاپ، داقا-دۇمباقلارنى چېلىپ، پوجاڭزىلارنى ئېتىپ قارشى ئالدى. كەيپىياتنىڭ قىزغىنلىق دەرىجىسىنى تەسۋىرلەشكە تىل ئاجىزلىق قىلاتتى، پۈتۈن ۋۇجۇدىمىز خوشاللىققا چۆمدى. مەن خوشاللىق، ھاياجانلىق ئىچىدە يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى كىشىلەرگە قول پۇلاڭلىتىپ مىننەتدارلىق بىلدۈرۈش بىلەن بولۇپ كېتىپ، بۇ ئونتۇلماس مەنزىرىنى

تولۇق كۆرەلمەي قالدىم. ئارقىدىنلا، قومۇشتىن ياسالغان بىر ئاددى زالدا قارشى ئېلىش يىغىنى ئېچىلدى، سەھنە ۋە زال ئىچى يوپ-يورۇق يورۇتۇلغان، تۆت ئەتراپقا ئالا-يېشىل شوئارلار چاپلىۋېتىلگەن ئىدى. ماۋجۇشى، چېن يۈن، تېڭدەيۈەن، دېڭ فا قاتارلىق باشلىقلار سەھنىدىن ئورۇن ئالغان ئىدى، يىغىنغا كىمنىڭ رىياسەتچىلىك قىلغانلىقى ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ قاپتۇ. ئېسىمدە قېلىشىچە ئالدى بىلەن مەن غەربىي ئارمىيىدىكى 400 نەپەر كوماندىر، جەڭچىگە ۋاكالىتەن سۆز قىلىپ مۇنداق دېدىم: «يولداشلار، بىز يەنئەنگە — پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ قويىنىغا — ماۋجۇشىنىڭ يېنىغا قايتىپ كەلدۇق، بىز نېمە دېگەن بەختلىك! بۇندىن كېيىن ماۋجۇشىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىشىمىز، مەركەزنىڭ يوليورۇقىنى ئىجرا قىلىشىمىز، رەھبەرلىككە بوي سۇنۇشىمىز لازىم. بۇندىن بۇرۇن 10 نەچچە يىل خاتا ئىش قىلىپ مەغلۇپ بولدۇق، بۇندىن كېيىن ماۋجۇشىغا ئەگىشىپ، ئىنقىلاپنى ئوبدان ئېلىپ بېرىشىمىز لازىم............».

مەن بىرىم سائەتتەك سۆزلىدىم. سۆزۈمنىڭ مەركىزىي تېمىسى جاڭ گوتاۋغا ئەگىشىپ 10 نەچچە يىل خاتا ئىش قىلغانلىقىمىزغا ئەپسۇسلىنىشتىن ئىبارەت بولدى. ئۇندىن كېيىن ماۋجۇشى سۆز قىلدى، ئۇ ئالدى بىلەن بىزگە يۈكسەك باھا بېرىپ: «سىلەر خاتا قىلمىدىڭلار، توغرا قىلدىڭلار، سىلەر ئىنقىلاپنىڭ مىڭ سەرلەپ ئالتۇنغىمۇ سېتىۋالغىلى بولمايدىغان قىممەتلىك بايلىقى» دېدى. جاڭ گوتاۋنىڭ چوڭقۇر زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان بىز مۇشۇ جەڭچىلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا، كىشىنى ئىلھاملاندۇرىدىغان بۇنىڭدىن باشقا يەنە

نېمە بار!

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ھەممىمىزنىڭ كۆزىگە ياش كەلدى، ئالقىش ساداسى ئۇزۇنغىچە بېسىلمىدى. ماۋجۇشى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ: «ئىلگىرىكى ئىشقا سىلەر ئەمەس، جاڭ گوتاۋ جاۋاپكار، ئۇ خاتا قىلدى، خاتالىق سىلەردە ئەمەس، بۇندىن كېيىن تەجرىبە-ساۋاقنى قوبۇل قىلىپ ياخشى ئىشلەڭلار. ئاخىرقى غەلىبە بىزگە مەنسۇپ..........» دېدى.

يىغىن قىزغىن ئالقىش ساداسى ئىچىدە ئاياغلاشتى. ماۋجۇشىمۇ بىرىم سائەتتەك سۆزلىدى. 40 يىل ئۆتۈپ كەتكەچكە تەپسىلى ئەھۋاللار ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ قاپتۇ.

يەنئەندە، ماۋجۇشى، باش قوماندان جۇ دې ئايرىم-ئايرىم ھالدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى، مەركەزدىكى رەھبىرى يولداشلار، مەركىزىي كومىتېتقا بىۋاستە قاراشلىق ئورگانلارغا ۋاكالىتەن زىياپەت بېرىپ بىزنى كۈتىۋالدى. يەنئەندە تۇرغان مەزگىلدە ھەر كۈنى ئاق ئۇن تامىقى يەپ، قارا ئاشلىق يەپ باقمىدۇق، لېكىن، مەركىزىي كومىتېتتىكى رەھبەرلەر بىلەن مەركىزىي كومىتېتقا بىۋاستە قاراشلىق ئورگانلارنىڭ ھەممىسى قارا ئاش، سوك يەيتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن، ھەر كۈنى چۈشتىن بۇرۇن مەركەزدىكى باشلىقلاردىن بىرى بىزگە بىرلىكسەپ، سىياسەت، ھەربىي ۋەزىيەت ھەققىدە دەرس ئۆتۈپ، سىياسى تەربىيە ئېلىپ باردى، چۈشتىن كېيىن يەنئەننى ئېكىسكۇرسىيە قىلدۇق ۋە «قىزىل قۇياش» دىرامىسىنى كۆردۇق.

شۇ يىلى 3-ئاينىڭ بېشىدا، تەشكىل مەن بىلەن

راۋ زىجيەننى 100 نەچچە ئادەم بىلەن يېڭى 4 - ئارمىيىنىڭ 5 - دىۋىزىيىسىدە خىزمەت قىلىشقا ئېۋەتتى. مەن ئىنىستروكتور بولدۇم، راۋ زىجيەن ئەترەت باشلىقى بولدى. كېيىن يول ئۈستىدە ئەھۋال ئۆزگىرىپ قالغانلىقتىن، 5 - دىۋىزىيىگە يېتىپ بارالماي، پېڭ شۆفېڭنىڭ 4 - دىۋىزىيىسىدە ئىشلەشكە قالدۇرۇلدۇق. يېڭى گازارمىدىكى بىزدىن باشقا 300 نەچچە كىشىنىڭ قايەرگە تەخسىم قىلىنغانلىقىنى ماڭا نامەلۇم.

(پارتىيە تارىخى ماتېرىياللىرىنى توپلاش ئىشخانىسىنىڭ ھەمكارلىشىشى بىلەن رەتلەپ چىقىلدى)

1982 - يىلى 9 - ئاينىڭ 10 - كۈنى.

جاۋدەننىڭ شىنجاڭغا قىلغان سەپىرى

ۋاڭ ۋېيى

جاۋدەن شىنجاڭغا قىلغان سەپىرىدە، ئۆزىنىڭ ئوڭۇشسىزلىققا تولغان ھاياتىدىكى ئەڭ چوڭ پىشكەللىككە دۇچ كەلدى. بۇ پىشكەللىككە ئۇچرىغانلار: جاۋ دەن، شۇ تاۋ، جۇ جىڭمىڭ، يى لىپى ۋە مەن ئىدىم. شۇ تاۋ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلاۋى» دا ناھەق ئۆلۈپ كەتتى. يى لىپى بولسا شىنجاڭ تۈرمىسىدە زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈلدى. ئەمدى جاۋ دەنمۇ ئالەمدىن ئۆتتى. خەلقىنىڭ بۇ سەنئەتكارىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن، دوستلارنىڭ ۋە كەڭ كىتابخانلارنىڭ جاۋ دەن ۋە شۇنداقلا كۆپچىلىككە تونۇش بولغان «دېڭىز ئەرۋاسى» ۋە «گۈەن خەنچىڭ» قاتارلىق داڭلىق فىلىملارنىڭ رېژىسسورى شۇ تاۋغا بولغان چۈشىنىشىنى يەنىمۇ ئاشۇرۇش ئۈچۈن شىنجاڭ سەپىرى ھەققىدە بىرەر نەرسە يېزىش مەجبۇرىيىتىم بار.

1938 - يىلى ۋۇخەن قولدىن كەتتى. مەن ۋاقىتلىق مەركەز قىلىنغان چۇڭچىڭغا بېرىپ يۈز كۆرۈشمىگىلى بىر يىلدىن ئاشقان جاۋدەن بىلەن ئۇچراشتىم. شۇ چاغدا ئۇ ئەمگەك سىڭدۈرگەن «ئا Q نىڭ تەرجىمھالى» ئوينىلىۋاتاتتى. مەن جۇڭگو كىنو ئىستودىيىسىگە تەييارلىغان «ھۆرلۈك ۋە تېچلىق ئۈ-

چۈن كۆرەش» دېگەن فىلىممۇ ئىشلىنىشكە باشلىغان ئىدى.

كېيىنچە، جاۋدەن ئىككەيلەن «شاڭخەيدىكى لەمپە تەكتىدە»، «بىر يىل ئىچىدە»، «بارچە خەلق سەپەرۋەرلىككە كېلەيلى» دېگەن ئويۇنلارنى قويدۇق. بىزدە بىر ئورتاق ئارزۇ بولۇپ، ئۇ بولسىمۇ سەھنە سەنئىتىدە پايدىلىق ئىزدىنىش ئېلىپ بېرىش ئىدى.

ئەينى ۋاقىتتا، بىز بۇ ئويۇنلارنى ئىجتىمائىي تەشكىلاتلاردىن پايدىلىنىپ، چۆچەكدىكى داڭلىق ئارتىستلار بىلەن ھەمكارلىشىپ سەھنىگە ئېلىپ چىققان ئىدۇق. بۇ چاغدا بىز، ئارتىستلار ئوخشاش بىر رولغا چىققاندا، ئۇلارنىڭ ئىپادىلەش ئۇسۇلىنىڭ بىردەك بولماسلىقى ۋە ئۆز ئارا ماسلىشالماسلىقتەك ئەھۋالنى سەزدۇق. چوڭ ئارتىستلارنىڭ ھەممىسىدە تاماشىبىنلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلىشتەك ئىپادىلەش ماھارىتى بار ئىدى، بۇ خۇددى «سەككىز خېنىم سەككىز خىل سەنەمگە دەسسەپتۇ» دېگەندەك ئوخشاش بىزدە چوڭقۇر تەسىرات پەيدا قىلدى. بىز ئويۇن كۆرسىتىش مەلۇم ئىدىيىۋى ئەقىدىنى ئىپادىلىگەندىن باشقا، ئەدەبىي جەھەتتىمۇ تولۇق بىرلىككە كېلىش كېرەك، دېگەن تونۇشقا كەلدۇق. لېكىن بۇنى قانداق ئىشقا ئاشۇرۇش كېرەك، بۇ بىزگە نامەلۇم. دەل مۇشۇ چاغدا، سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ستانىسلاۋسكىنىڭ ئويۇن كۆرسىتىش سىستېمىسى تەرجىمە ئارقىلىق تاغ شەھىرى (چۆچەك) گە يېتىپ كەلدى. بۇنىڭ بىلەن بىزدە كۈچلۈك ئىستەك پەيدا بولۇپ، جۇڭگودىمۇ موسكۋادىكى بولشوي تىياتىرخانىسىغا ئوخشاش تىياتىرخانا قۇرۇپ، جۇڭگو ئەنئەنىسىگە ئىگە تىياتىر قويۇش سىستېمىسىنى تىكلەش ئارزۇسىدا بولدۇق. بۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ ياخشىسى ئالدى بىلەن

موسكۋا بولشوي تىياتىرخانىسىنى ئېكىسكۇرسىيە قىلىپ ئۆگىنىش كېرەك ئىدى، بىراق بۇ ئەينى چاغدا پەقەتلا قۇرۇق خىيالدىنلا ئىبارەت ئىدى. بۇ خىل تونۇش، بىز بىلەن ئون نەچچە يىلدىن بۇيان سەھنە سەنئىتىدە ھەمنەپەس بولۇپ كەلگەن سەھنە لايىھەچىسى جۇ جىڭمىڭگىمۇ تەسىر قىلدى. ئېسىمدە قېلىشىچە، بىر كۈنى كەچقۇرۇن ئويۇن تارقىغاندىن كېيىن ئۈچەيلەن جىم - جىت كوچىدا سەيلە قىلىپ ئۆيگە ماڭغاچ ئۆزىمىزنىڭ گۈزەل غايىلىرى ھەققىدە پاراڭلاشقان ئىدۇق. گەرچە بىر خۇلاسىغا كېلەلمىگەن بولساقمۇ، بىراق بىر خىل غۇۋا ئىشەنچ قەلبىمىزدە بىخلىنىشقا باشلىدى.

بىر تەسادىپىي ئەھۋالدا چۆچەكدە ئېچىلغان مەملىكەتلىك گېزىت كۆرگەزمىسىدە ناھايىتى ناچار بېسىلغان بىر پارچە «شىنجاڭ گېزىتى» نى كۆرۈپ قالدۇق، ئۇنىڭدا يېزىلغان بىر خەۋەردە دىخۇا (ھازىرقى ئۈرۈمچى) دىكى مەلۇم بىر قىزلار گىمنازىيىسىدە سىنىپلار ئارا دىراما مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلىدى، دەپ يېزىلىپتۇ. بۇ مەملىكىتىمىزنىڭ باشقا چوڭ شەھەرلىرىدە زادى كۆرۈلۈپ باقمىغان چوڭ ئىش ئىدى. بىز، شىنجاڭدا دىرامىغا چوڭقۇر ئەھمىيەت بېرىلسە كېرەك دەپ ئويلىدۇق. ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە دۇجۇڭيۈەننىڭ «شىڭ شىسەي ۋە يېڭى شىنجاڭ» دېگەن ئەسىرىنى ئوقىدۇق. ئۇنىڭدا شىڭ شىسەي شىنجاڭدا يۈرگۈزگەن «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش، ئىتتىپاق بولۇش، شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىش، خىيانەتچىلىككە قارشى تۇرۇش» تىن ئىبارەت ئاتالمىش 6 بۈيۈك سىياسەت نۇقتىلىق تەرىپلەنگەن ئىدى. بولۇپمۇ، شىنجاڭدا كۆپلىگەن سوۋېت مۇتەخەسس-

سىستېمىسى قۇرۇلۇشقا ياردەم بېرىۋاتىدۇ. شىنجاڭدىن ھەر يىلى نۇرغۇن ئوقۇغۇچى سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇپ ئوقۇشقا ئەۋەتىلىدۇ. دېگەن سۆزلەر كىشىنى تېخىمۇ جەلپ قىلاتتى. دۇجۇڭيۈەن بۇرۇن ياپون جاھانگىرلىگىگە قارشى گېزىت چىقارغان ۋەتەنپەرۋەر سانائەتچى بولۇپ، ئۇنىڭ كىتاۋىغا بىز قەتئى ئىشەندۇق. بىز خۇددى يېڭى قۇرۇغلۇق تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇپ، ئالدى بىلەن شىنجاڭغا بېرىپ، ئاندىن شىنجاڭ دائىرىلىرىدىن بىزنى موسكۋا بولشوي تىياتىرىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىشنى ئىلتىماس قىلماقچى بولدۇق، ياپونغا قارشى ئۇرۇش غەلىبە قىلغاندىن كېيىن شاڭخەيگە قايتىپ كېلىپ جۇڭگو سەنئەت تىياتىرخانىسىنى ئۇيۇشتۇرماقچى، جۇڭگونىڭ دىراما ئويۇن كۆرسىتىش سېستىمىسىنى تىكلىمەكچى بولۇشتۇق.

بىراق شىنجاڭغا قانداق بېرىش كېرەك؟ قەيەردىن يول تېپىش كېرەك؟ دەل مۇشۇ چاغدا گېزىتتە چۈكچىلىك «تۇرمۇش كىتابخانىسى» نىڭ شىنجاڭ شۆبىيۈەنگە ۋاكالىتەن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىدىغانلىقى توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش بېسىلىدى. شۇ كۈنلەردە، «تۇرمۇش كىتابخانىسى» دا تەھرىر بولۇپ تۇرغان شى مېي مېنىڭ دىراما ئەسىرىمنى نەشىر قىلىش ھەققىدە مەن بىلەن ئۇچراشقان ئىدى. مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ «تۇرمۇش كىتابخانىسى» نىڭ شىنجاڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى سورۇدۇم ۋە ماۋدۇن، جاڭ جۇڭشى ۋە دۇجۇڭيۈەنلەرنىڭ شىنجاڭدا ئىكەنلىگىنى، «تۇرمۇش كىتابخانىسى» نىڭ شىنجاڭدا شۆبە كىتابخانا قۇرۇش پىلانىدا بولىۋاتقانلىغىنى بىلدىم. بۇ خەۋەرلەر بىزنىڭ شىنجاڭغا بېرىش ئىرادىمىزنى تېخىمۇ كۈچەيتتى. بىز زۇتاۋفېن ئەپەندىدىن (تۇرمۇش كىتابخانىسىنىڭ مەسئۇلى) بىزنىڭ شىنجاڭغا بېرىشىمىزغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىشىنى سورىدۇق، ئۇ ئوقۇشۇپ باقماقچى بولدى. ئىككى كۈندىن كېيىن شى مېي كېلىپ، زۇتاۋفېن سىلەرنى تونۇشتۇرۇشقا قوشۇلدى ھەم سىلەر بىلەن بىۋاستە سۆزلەشمەكچى بولىدى، دېدى. زۇتاۋفېن بىلەن كۆرۈشكەندە، ئۇ بىزنى شىنجاڭغا بېرىشقا رىغبەتلەندۈردى. ماۋدۇن، جاڭ جۇڭشى ۋە دۇجۇڭيۈەنگە تېلېگىرامما بەرمەكچى بولدى. بىز نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ماۋدۇن قاتارلىقلارنىڭ جاۋاپ تېلېگىراممىسىنى تاپشۇرۇپ ئالدۇق. ئۇنىڭدا ئاساسەن: بۇ ئىشنىڭ شېڭ شىسەيگە مەلۇم قىلىنغانلىغى، ئۇنىڭ قارشى ئالىدىغانلىغى، بىراق شىنجاڭنىڭ تۇرمۇشى جاپالىق بولۇپ، بىزنىڭ سالامەتلىك بىلەن ئويلىشىمىز كېرەكلىگى... ئېيتىلىپتۇ. بىز شىنجاڭغا بېرىش جېنىمىزنىڭ راھەت كۆرۈش ئۈچۈن ئەمەسلىگىنى ئېيتىپ، زۇ تاۋفېننىڭ يەنە تېلېگىرامما ئەۋەتىپ بىزنىڭ ئىرادىمىزنى بىلدۈرۈشىنى سورىدۇق. ماۋدۇن 2 ‑ قېتىم ئەۋەتكەن جاۋاپ تېلېگىراممىسىدا، بىزنىڭ كېلىشىمىزنى قارشى ئالىدىغانلىغىنى ۋە كۆپرەك ئادەمنى تەكلىپ قىلىپ ئەكېلىشىمىزنى، بەزى سايمانلارنى ئالغاچ كېلىشىنى، ئىقتىسات ۋە قاتناش مەسىلىسىنى شىنجاڭنىڭ چۇڭچىڭدا تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش باشقارمىسى بىلەن ئالاقىلىشىشنى يېزىپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ شىنجاڭغا بېرىشىمىز مۇقىملىشىپ قالدى. بىراق بۇ ھەقتە داۋراڭ سېلىشقا بولمايتتى، چۈنكى شېڭ شىسەي «جياڭ جيېشىغا قارشى» ئىدى. گەرچە جياڭ جيېشى شىنجاڭغا نىسبەتەن ئامالسىز بولسىمۇ، بىراق لەنجۇ ئەتراپىدا بىۋاستە قاراشلىق قوشۇنلىرى بولۇپ قاتتىق مۇداپىئەدە

تۇراتتى. شۇڭا، بۇ ئىشنى بىز پەقەت ئۆزىمىزنىڭ سىرداش، يېقىنلىرىمىزغىلا يوشۇرۇن رەۋىشتە ئۇقتۇردۇق، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى بېرىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. بىز ئۇلارغا بىزنىڭ بۇ سەپىرىمىز نىمە بولىدۇ، كۆڭلىمىزدە سان يوق، ئەگەر بىرەر ئىش قىلغىلى بولىدىغان بولسا، بىز ئاۋال بېرىپ كۆرۈپ باققاندىن كېيىن سىلەرنى تەكلىپ قىلايلى، ئەكسىچە بولسا تېزلا قايتىپ كېلىمىز، دېدۇق. بىز ئۈچەيلەن ئاستىرتىن مەسلىھەتلىشىپ، تىياتىرخانا تۈزۈلمىسىنىڭ ئاساسىنى سېلىشتا جاۋ دەن بىلەن مەن رېژىسسورلۇق ۋە رول ئېلىشنى تۇتماقچى بولدۇق، جۇ جىڭمىڭ سەھنە خىزمىتىنى تۇتماقچى بولدى. بىراق تىياتىرخانا تەشكىللىگۈچىسى كەم بولۇپ قالدى، بۇنىڭ ئۈچۈن شۇتاۋنى لايىق كۆردۇق، ئۇ كۆڭۈلدىكىدەك تالانت ئىگىسى، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىز بىلەن ئون نەچچە يىللىق كونا ئۈلپەت ئىدى. شۇتاۋ بۇ چاغدا گۇاڭدۇڭنىڭ چۇجياڭ ناھىيىسىدە بولۇپ، بىر تىياتىر ئۆمىكىنىڭ مەسئۇلى بولۇپ ئىشلەۋاتاتتى. بىز دەرھال ئۇنىڭغا خەت يېزىپ تەكلىۋىمىزگە قوشۇلسا چوڭچىڭغا كېلىشنى ئېيتتۇق. ئۇندىن باشقا مەخسۇس سەھنە مۇزىكىسى ۋە تاۋۇش ئۈنۈمى خىزمىتىنى ئىشلەيدىغان ئادەم كەم بولۇپ قالدى. جاۋدەن بىزگە شاڭخەي مۇزىكا ئىنستىتۇتىنى پۈتتۈرگەن ياش ئارتىس يې لېينى تونۇشتۇردى. ئۇزۇن ئۆتمەي شۇتاۋ چوڭچىڭغا كېلىپ بىز بىلەن بىرگە بېرىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇنداق قىلىپ، يې لېيدىن باشقا تۆتىمىز خوتۇنىمىز بىلەن ۋە جاۋ دەننىڭ بىر ياشقا تولغان ئوغلىنى ئېلىپ، غايىۋانە خىياللار بىلەن ئۇزۇن يوللۇق ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇپ لەنجۇغا قاراپ سەپەر قىلدۇق، بۇ 1939 - يىلى 6 - ئاي ۋاقتى ئىدى.

لەنجۇغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ئاياللار ۋە بالىلار ترانسپورت ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ شىنجاڭغا كەتتى. بىز ئەرلەر يۈك - تاق ۋە سەھنە جابدۇقلىرىنى ئېلىپ قارا ماشىنا بىلەن غەرپكە قاراپ مېڭىپ، جيايۈگۇەن، شىڭشىڭشيادىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا كەلدۇق، ئاندىن قۇمۇلدىن دىخۇاغا كەلدۇق. بىزنى نەنگۇەندىكى بىر مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇردى. بىزدىن بۇرۇن يېتىپ كەلگەن ئاياللار بىزنى كۆرۈشى بىلەنلا، ماۋدۇن ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسىنىڭ ئۇلارنى يوقلاپ كېلىپ - كەتكەنلىكىنى، سۆزدە ۋە ھەرىكەتتە دىققەت قىلىشنى تاپىلىغانلىقىنى ئېيتتى. بىز بۇ گەپنىڭ مەناسىنى ئاڭقىرالمىدۇق. ماۋدۇن بىزنى يوقلاپ كەلگەندە: «شىنجاڭنىڭ سىياسىي ئەھۋالى بىر قەدەر مۇرەككەپ، بىز تېلېگراممىدا بەرگىنىمىزدە بىز ئۈچەيلەن (ماۋ دۇن، جاڭ جۇڭشى، دۇ جۇڭيۈەننى كۆرسىتىدۇ) سىلەرنىڭ كەلمىگىنىڭلارنىڭ تۈزۈكرەك ئىكەنلىكىنى ئويلاشقان ئىدۇق، لېكىن بۇنى ئوچۇق ئېيتىشقا بولمىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن بىز شېڭ شىسەيگە جاۋ دەن قاتارلىقلار چوڭ چولپان، چوڭ ئارتىست بولىدۇ، تۇرمۇشتا باياشات ئۆتكەن، شىنجاڭغا كەلسە جاپاغا بەرداشلىق بېرەلمەسلىكى مۇمكىن، دېدۇق. شېڭ شىسەي مۇشۇ مەنىدە تېلېگرامما بېرىشكە قوشۇلدى. بىزنىڭ جاۋاپ تېلېگرامما ئەۋەتىشىمىزدىكى مەقسەت سىلەرنى توسۇش ئىدى، لېكىن سىلەر بۇنى چۈشەنمەپسىلەر، نائىلاج سىلەرنىڭ كېلىشىڭلارغا قوشۇلدۇق، كەلگەندىن كېيىن ئىختىيارىچە كېتىشكە بولمايدۇ، بىر ئامال بار ئىككى يىللىق توختام تۈزۈپ، شىنجاڭ ئۈچۈن ئازراق ئىش قىلىپ بېرىپ، پىلانىڭلار ئورۇنلانغاندىن كېيىن كېتىش

توغرىسىدا ئىلتىماس قىلساڭلار بولىدۇ» دېدى.

ماۋ دۇننىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بېشىمىزدىن بىر چېلەك سۇ قۇيغاندەك بولدى. شىنجاڭغا كېلىشتىن ئىلگىرىكى گۈزەل غايىلىرىمىز خۇددى كۆپۈكتەك پۈتۈنلەي غايىپ بولدى. شىنجاڭنىڭ سىياسىي ئەھۋالى زادى قانداق مۇرەككەپ، بۇ ئىككى يىلنى قانداق ئۆتكۈزۈش كېرەك، بۇ بىزگە پۈتۈنلەي قاراڭغۇ ئىدى. كېيىن ئاڭلىشىمىزچە، يولداش جۇئېنلەي بىزنىڭ چۇڭچىڭدىن يولغا چىققانلىقىمىزنى ئاڭلاپ يولداش فىڭ نەيچاۋنى بىزنى تۇسۇشقا ئەۋەتكەن ئىكەن، بىراق كېچىكىپ قالغان ئىدى. بۇ چاغدا بىز ئاللىقاچان شىڭشىڭشيادىن ئۆتۈپ بولغان ئىدۇق.

شېڭ شىسەي بىزگە (ئەرلەرنى) تاماق ھازىرلاپ كۈتۈۋالدى، ماۋ دۇن، جاڭ جۇڭشى، دۇ جۇڭيۈەن ئۈچەيلەن بىللە ئولتۇرۇشۇپ بەردى. شېڭ شىسەي ئانچە ئېگىز ئەمەس، لېكىن تەمبەل ئادەم ئىدى. چىرايى كۆكۈش كەلگەن بولۇپ، كۆزىدىن ۋەھشىلىك يېغىپ تۇراتتى. قاشلىرى توم، كۆزلىرى ئۈچ بۇرجەك بولۇپ، كالپۇكى قارا ۋە دورداق ئىدى. بىر قاراشتىلا ئۇنىڭ يامانلىقى چىقىپ تۇراتتى. تاماقتىن بۇرۇن ماۋدۇن بىزگە ئەسكەرتىپ قويغانلىقتىن، بىز ئانچە كۆپ گەپ ئارىلاشتۇرمىدۇق. شېڭ شىسەي بىزدىن ئانچە-مۇنچە ئەھۋال سورىدى، ماۋ دۇنغا بىزنىڭ خىزمەت مەسىلىمىزنى ھەل قىلىشنى تاپىلىدى. بىز بىر تەجرىبە تىياتىر ئۆمىكى قۇرۇشنى پىلانلاپ بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلماقچى بولدۇق. ئىككى يىل ئىچىدە بۇ ئوقۇغۇچىلارنى يېتىشتۈرۈپ چىقساق بىزنىڭ شىنجاڭدىكى پىلانىمىزمۇ ئادا بولغان بولاتتى.

ۇندىن باشقا، بىز يەنە شىنجاڭ شۆيۈەن (لىن جىلۇ يۈەنجاڭ
ىدى) دىكى ئوقۇغۇچىلار بىلەن ھەمكارلىشىپ جاڭمىننىڭ
كۆرەش» ناملىق تىياتىرىنى تەييارلاپ دىخۇا تاماشىبىنلىرىغا
ۇتۇلغان يۈز كۆرۈشۈش سوغىسى قىلدۇق.

تىياتىر ئۆمىكىنى قۇرۇش جەريانىدا، ماۋدۇندىن دۇجۇڭـ
ۈەننىڭ نەزەربەنت قىلىنغانلىقىنى ئاڭلىدۇق، ئۇزۇن ئۆتمەي
ەنە ئۇ قولغا ئېلىنىپتۇ، دەپ ئاڭلىدۇق. ئېيتىشلارغا قارىـ
اندا شېڭ شىسەي بىلەن دۇ جۇڭيۈەن يۇرتداش ۋە ساۋاقداش
ىكەن، شېڭ گومىنداڭ ئارىسىدا مىرادىغا يېتەلمەي ياپونىيىگە
قىپ ھەربىي ئىشلارنى ئۆگەنمەكچى بولغاندا دۇجۇڭيۈەن
ۇنىڭغا ئىقتىسادىي ياردەم بەرگەن ئىكەن. ئەمدى نېمە جىنايەت
ۆتكۈزۈپ قولغا ئېلىنغاندۇ؟ بىزنىڭ دۇجۇڭيۈەن بىلەن بۇرۇنـ
نلا تونۇشلۇقىمىز يوق ئىدى، بىراق ئۇ بىزنىڭ شىنجاڭغا
ېلىشىمىزدىكى تونۇشتۇرغۇچىلارنىڭ بىرسى. بىز ئەمدىلا كېلەـ
مىز بىلەن تونۇشتۇرغۇچىمىز قولغا ئېلىندى، بۇ، بىزدە
ىنجاڭغا نىسبەتەن بىر خىل نامەلۇم قورقۇنۇچ تۇيغۇسىنى
ەيدا قىلدى.

ئۇزۇن ئۆتمەي، ماۋ دۇن ئائىلىسىنى ئېلىپ ئىچكىرىگە ئانىسىـ
نىڭ ھازىسىغا بارىدىغانلىقىنى، جاڭ جۇڭشىنىڭمۇ كېسەلچان
اغىسىنى يوقلاش ئۈچۈن رۇخسەت سورىغانلىقىنى ئېيتتى. بۇ
ەۋەرنى ئاڭلاپ ئۆزىمىزنى شىنجاڭدا يار-يۆلەكسىز ئادەمدەك
ېس قىلدۇق.

«شىنجاڭ گېزىتى» چوڭ سەھىپە ئاجرىتىپ ماۋدۇن ئاـ
لىسىنىڭ مۇسىبەت خەۋىرىنى ئېلان قىلدى ۋە ئۇنىڭ ئاـ
لىسى بىلەن ھازا تۇتقىلى يۇرتىغا قايتىدىغانلىقىنى خەۋەر

قىلدى. بىر نەچچە كۈندىن كېيىن خەنزۇ مەدىنى ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا مىيىت ئۆيى ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، شەھەردىكى ھەر قايسى ئورگانلاردىن نۇرغۇن كىشىلەر تەشكىللىك ھالدا كېلىپ تەزىيە بىلدۈردى، ئاخىرىدا، ماۋدۇن ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر كەلگەن مېھمانلار بىلەن بىرگە مىيىت ئۆيى ئالدىدا خاتىرە رەسىمگە چۈشتى. ئەمەلىيەتتە ماۋدۇننىڭ ئانىسى ئاللىقاچان قازا قىلغان بولۇپ، ماۋدۇننىڭ ئانىسىنىڭ ھازىسىغا بارماقچى بولغانلىقى، ئۇنىڭ بۇ يەردىن كېتىش ئۈچۈن قوللانغان چارىسى ئىدى. تېلېگرامما ماۋدۇننىڭ يۇرتىدىن ئەۋەتىلگەن بولۇپ، ئۇنى جاڭ جۈشى ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى. شېڭ شىسەي ماۋدۇننىڭ ئانىسىغا ھازا تۇتۇشنىڭ يالغان، شىنجاڭدىن كەتمەكچى بولغانلىقىنىڭ راست ئىكەنلىكىنى سەزگەن بولسا كېرەك. لېكىن يەنىلا بۇنىڭغا يول قويدى. ماۋدۇن مېڭىش ئالدىدا بىزگە ھەقىقىي ئەھۋالنى ئېيتتى ۋە يەنئەنگە بارغاندىن كېيىن بىزنىڭ شىنجاڭدىن كېتىشىمىز ئۈچۈن جەزمەن ئامال قىلىدىغانلىقىنى ۋەدە قىلدى. لېكىن ئويلىمىغان يەردىن ماۋدۇن كېتىپ 2 ئاي بولغاندا، بىر كۈنى كېچىسى بېشىمىزغا بالا - قازا كەلدى. شۇ كۈنى كېچىسى پۇخراچە كىيىنىۋالغان بىر قانچە ئادەم جاۋدەن بىلەن شۇ تاۋنىڭ ئۆيىنى ئاختۇردى ۋە ساقچى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى لى سىلەر بىلەن سۆھبەتلەشمەكچى دەپ ئىككىسىنى ئېلىپ كەتتى. بىز چارە - ئامالسىز قالدۇق. ئاخىرىدا جۇ جىڭمىن، يى لىپ ئۈچىمىز بىرلىكتە شېڭ شىسەيگە خەت يېزىپ، بىزنىڭ شىنجاڭغا كېلىشتىكى مەقسىتىمىزنىڭ پۈتۈنلەي تىياتىر ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن بولۇپ، جىنايەت ئۆتكۈزمىگەنلىكىمىزنى ئېيتتۇق ۋە جاۋدەن بىلەن شۇ تاۋنى بوشۇتۇشنى ئىلتىماس قىلدۇق. بىر نەچچە كۈندىن كېيىن شېڭ شىسەي بىزگە: «جاۋ، دەن شۇ تاۋلارنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزگەن دەلىل - ئىسپاتلىرى تولۇق، ھازىر ئۇلار سوراق قىلىنىۋاتىدۇ. سىلەر خاتىرجەم خىزمەت قىلىۋېرىڭلار» دەپ خەت ئەۋەتتى. بىز ئۇنىڭغا يەنە خەت يېزىپ، جاۋ دەن، شۇ تاۋلارنىڭ شىنجاڭغا كېلىشتىكى مەقسىدى بىز ئۈچىمىز بىلەن ئوخشاش، مۇبادا جاۋ دەن — شۇ تاۋلار جىنايەتكار دەپ قارالسا بىزمۇ جىنايەت ئۆتكۈزگەن بولىمىز. ئەگەر بىز گۇناسىز بولساق — جاۋدەن، شۇ تاۋلارمۇ گۇناسىز بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن بىز بىر نەچچە ئائىلە كېپىللىك قىلىمىز، دىدۇق. شۇنىڭدىن كېيىن شېڭ شىسەينىڭ بىز بىلەن كارى بولمىدى.

بىز ئىچكىرى بىلەن ئالاقە قىلىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمىدۇق، چۈنكى شىنجاڭدا پوچتا - تېلېگراف ئالاقىسى قاتتىق تەكشۈرۈلەتتى، ناۋادا مەلۇم بولۇپ قالسا بىزگە ياخشىلىق يوق ئىدى. نەتىجىدە كۈتمەكتىن باشقا ئامالىمىز قالمىدى.

1941 - يىلى 3 - ئايدا بىز يۈلىننىڭ «فوسفورلۇق رومكا» دىگەن دىرامىسىنى رېپېتىتسىيە قىلىۋاتاتتۇق. بىر كۈنى كېچىسى تۇساتتىن ساقچى باشقارمىسىدىن تېلېفون كېلىپ، لى چۇجاڭ سىلەر بىلەن سۆزلەشمەكچى، دىدى. بىز ئىشنىڭ چاتاقلىقىنى، تۇرمىگە كىرىدىغانلىقىمىزنى پەملىدۇق. بىز نائىلاج شىنجاڭ خەلقى ئۈچۈن خۇددى يالماۋۇزدەك تۇيۇلىدىغان ساقچى باشقارمىسىغا قاراپ ماڭدۇق. خەۋەرلىشىش بۆلۈمىگە كىرىپ ئۆزىمىزنى مەلۇم قىلدۇق. بىزنى ئوتتۇرا ياشلىق پاكار بىر ئادەم ساختا كۈلكىسى بىلەن كۈتۈۋالدى ۋە ئىشىك ئالدىدا تۇرغان چىرايلىق بىر پىكاپقا چىقىشقا تەكلىپ قىلدى، بۇ خىل

پىكاپ شىنجاڭدا ناھايىتى ئاز ئۇچرايتتى. بۇ بىزنىڭ شىنجاڭغا كەلگەن بىر يېرىم يىل ئىچىدە تۇنجى قېتىم پىكاپقا ئولتۇرۇپ راھەتلىنىشىمىز ئىدى. ئۇ بىزنى ئۇدۇل تۈرمىگە ئاپىرىپ تاشلىدى.

بەزىلەر، ئۇ يەردە تۇرۇش مۇمكىن بولمىغاندىن كېيىن نېمە ئۈچۈن بىر ئامال قىلىپ قېچىپ كەتمىدىڭلار دەپ سورىشى مۇمكىن. شۇنى بىلىش كېرەككى، شىنجاڭنىڭ پەۋقۇلئاددە جۇغراپىيىلىك ۋە سىياسىي شارائىتىدا ئۆزىنى ئۇتتۇپ بەرمەكتىن باشقا ئامال يوق ئىدى. ئىچكىرى ئۆلكىدىن شىنجاڭغا كەلگەندە پايانسىز چۆللۈك باشلىنىدۇ، بۇ يەردە قۇم ۋە تاشتىن باشقا نەرسە يوق. شەھەر گۆزەرلەر خۇددى بىپايان دېڭىزدىكى يەككە-يىگانە ئارالدەك ئاندا-ساندا ئۇچراپ قالىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بارلىق قاتناش قوراللىرى ھۆكۈمەتنىڭ كونتەروللىغىدا بولۇپ، ھۆكۈمەتنىڭ تەستىقىسىز ھېچ يەرگە بارغىلى بولمايتتى. يەنە كېلىپ ئۈرۈمچىدە ئىشپىيونلار قىمىلداپ كەتكەن ئىدى. تىياتىر ئۆمەك قۇرۇلۇشى بىلەنلا يۇقۇرىدىن بىر «تىياتىر ھەۋەسكارى»نى ئەۋەتىپ بىزنى نازارەت قىلىشقا قويدى.

ماۋ دۈن تۇرغان كوچىنىڭ ئاغزىدا كىيىم-كېچەك ساتىدىغان ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئادەم بار ئىدى، كېيىن ئۇقساق ئىشپىيون ئىكەن. ئەگەر شېڭ شىسەي سېنى تۇتماقچى بولىدىكەن، بۈگۈن بولمىسا ئەتىسى چوقۇم قولغا ئېلىنىسەن. بىلىشىمىزچە كىچىككىنە دىخۇا شەھىرىدە سىياسىي مەھبۇسلارنى قامايدىغان تۈرمىدىن بەشى بار ئىدى، ئۇنىڭدىن باشقا، مېھمانخانا شەكلىدىكى تۈرمىدىنمۇ بىر مۇنچىسى بار ئىدى. ئۈچىمىز ئايرىم-ئايرىم ھالدا 3 كامېرغا قامالدۇق.

بۇ تۈرمىنىڭ شارائىتى بەكمۇ ناچار بولۇپ، «مەھبۇس»لار قاتتىق نەزەربەنت قىلىناتتى. شامالغىمۇ بىر-بىرىدىن ئەپچىقىلاتتى. تۈرمىدە ئىككى يىل يېتىپ، بۇ جايدا يەنە كىملەرنىڭ بارلىقىدىن خەۋەرسىز ئىدىم. جاۋ دەن، شۈ تاۋلارنىڭ قەيەردىلىكى تېخىمۇ نامەلۇم ئىدى.

بىز تۈرمىدە ياتقان بىر نەچچە يىل ئىچىدە، شىنجاڭنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىدە ناھايىتى زور ئۆزگىرىشلەر يۈز بەردى. «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش»، «جياڭ جيېشىغا قەتئىي قارشى تۇرۇش» نى تەرغىب قىلىپ كەلگەن شېڭ شىسەي، 1941-يىلدىن كېيىن يەنى گىتلېر سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەڭ كۆلەمدە تاجاۋۇز قىلىپ، موسكۋاغا خەۋپ تۇغدۇرۇپ تۇرغان بىر چاغدا، شۇنىڭدەك مەملىكەت ئىچىدە «ۋەننەن ۋەقەسى» يۈز بەرگەندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ھوقۇقىنىڭ تەۋرەپ قالغانلىقىنى سېزىپ نىقاۋىنى يىرتىپ تاشلاپ، بىر تەرەپتىن، ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىپ كەلگەن سوۋېت ئىتتىپاقى مۇتەخەسسىسلىرىنى ۋە مۇداپىئە خىزمىتىنى ئىشلەۋاتقان قىزىل ئارمىيە جەڭچىلىرىنى شىنجاڭدىن قوغلىسا، يەنە بىر تەرەپتىن، شىنجاڭغا كېلىپ خىزمەت ئىشلەۋاتقان ج ك پ ئەزالىرىنى ۋە ئۇلار تەربىيىلەپ يېتىشتۈرگەن نۇرغۇنلىغان ئىلغار ياش كادىرلارنى، ئوقۇغۇچىلارنى قولغا ئېلىشقا باشلىدى.

شېڭ شىسەي شۇ ئارقىلىق جياڭ جيېشىغا خۇشامەتگۆيلۈق قىلىپ، ئۆزىنىڭ پەدە يۆتكەيدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۇزۇن ئۆتمەي جياڭ جيېشى شىنجاڭغا ئىككى دىۋىزىيە ئەۋەتىپ ئورۇنلاشتۇردى ۋە زور تۈركۈمدىكى گومىنداڭ خادىملىرىنى شىنجاڭدا پائالىيەت ئېلىپ بېرىشقا ئەۋەتتى. بۇ، شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىگە

نىسبەتەن ئېيتقاندا چوڭ تاجاۋۇزچىلىق ئىدى، ئەلۋەتتە. كېيىن خەلقارا ۋەزىيەت ياخشىلىنىپ، سوۋېت ئارمىيىسى بېرلىننى ئىشغال قىلدى. مەملىكەت ئىچىدىكى ئىنقىلاۋىي كۈچلەر كۈچەيگەندە ئۇ، گومىنداڭنى شىنجاڭدىن قوغلاپ چىقىرىش كويىدا بولۇپ گومىنداڭ ئەزالىرىنىڭ ھەممىسىنى تۈرمىگە قامىدى، بۇ چاغدا جياڭ جيېشى لەنجۇدا تۇرۇۋاتقان جۇشاۋلياڭنى شىنجاڭغا ئەۋەتتى. شېڭ شىسەينى مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ دىخانچىلىق-ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكىگە تەيىنلەپ، ئۇنى شىنجاڭدىن كېتىشكە مەجبۇر قىلدى.

شېڭ شىسەي كەتكەندىن كېيىن، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بېسىلىپ قالغان دېلولارنى ئېنىقلاشقا كىرىشتى، نۇرغۇنلىغان مەھبۇسلار كەينى - كەينىدىن قويۇپ بېرىلدى. بەشىمىزنىڭ ئىچىدە يى ليپ قۇربان بولغان ئىدى (ئاڭلىشىمىزچە ئۇ تۈرمىدە كېسەل بولۇپ قالغاندا زەھەرلىك ئوكۇل ئۇرۇلغان، خەنزۇ ئۇيۇشمىسىغا ئۇقتۇرۇش قىلىنىپ ئۇلار ئۇنى كېسەل بولۇپ ئېلىپ چىققاندىن كېيىن ئۆلگەن). بىز تۆتىمىزنى بىر يەرگە، بىر تۈرمىگە جايلاشتۇرۇپ قويدى. بىز بىر يەرگە جەم بولغاندىن كېيىن جاۋ دەننىڭ تۈرمىدىكى سەرگۈزەشتىلىرىنى بىلدۇق.

جاۋ دەن دەسلەپتە ئېغىر سىياسىي گۇناھكارلار قامىلىدىغان 2 - تۈرمىگە قامالغان. تۈرمىگە كىرگەندىن كېيىن ئۇنى ھەيران قالدۇرغان بىرىنچى غەلىتە ئىش: تاماق ۋاقتى بولغاندا، گۇندىپاينىڭ بۇيرۇغى بويىچە جاۋ دەن تۆشۈكتىن سول قولىنى چىقىرىپ مومىنى ئالغان ۋە پەقەت ئۈچلا موما يېگەن. بىر قېتىم تۈرمە باشلىقى كامېرلارنى تەكشۈرگەندە جاۋ دەننىڭ ئائىلىسىدىكىلەر ئەكىلىپ بەرگەن كىتابلارنىڭ ھەممىسىنى مۇسادىرە قىلىپ، پەقەت گوركىينىڭ «ئۈچ ئادەم» دېگەن رومانىنىلا قالدۇرۇپ قويغان، جاۋ دەن بۇنىڭدىن ئەجەپلەنگەن، تا ئۇ سوراققا تارتىلىپ، كىمنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ سۈيىقەست ئېلىپ باردىڭ؟ دەپ قايتا - قايتا مەجبۇرلىغاندا، ئاندىن ئەس - ھوشىغا كەلگەن. ئەسلىدە ئۇلارنىڭ مەقسىدى، شەن ماۋ دۇن، جاڭ جۇڭشى ۋە دۇ جۇڭيۈەنلەر (شېڭ شىسەينىڭ نەزىرىدە ئۇلار سولچىلاردىن ئىدى) نىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن سۈيىقەستلىك ھەركەت بىلەن شۇغۇللاندىڭ، دېمەكچى ئىكەن. جاۋ دەن بۇنى ئىنكار قىلغاندا، ئۇلار ئۇنىڭ بىر بارمىقىنى ئىنچىكە تاسما بىلەن ئۇزۇن ئورۇندۇققا باغلاپ قويۇپ بەنزە بىلەن ئۇرغان. بۇ بارماق سۇنغاندىن كېيىن يەنە بىر بارماقنى باغلاپ ئۇرغان. قول ئالقانلىرى تىتىلىپ كەتكەندە، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇۋۇاق لازا چاچقان. جاۋ دەن ئاغرىققا چىدىماي ھوشىدىن كەتكەن. كېيىن يەنە نەچچە قېتىملىق قەستەن ئويدۇرۇپ چىققان گۇنالار بىلەن سوراق قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا «تروتسكىچى» دېگەن بەدنامنى چاپلىغان. بىز بىر نەچچەيلەننىڭ كەچۈرمىشلىرىمۇ ئاساسەن مۇشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدۇ.

بۇ چاغدا بىز تېخى بوشۇتۇلمىغان بولساقمۇ، لېكىن تۈرمىنىڭ قائىدە - تۈزۈملىرى خېلى بوشىشىپ قالغان ئىدى. بىزنى «ئىشچى مەھبۇس» قىلغاندىن كېيىن، مېڭىش - تۇرۇشتا خېلى ئەركىن بولۇپ قالدۇق. بىر مەزگىل جاۋ دەن بىلەن بىر كامېردا ياتقان كېيىنچە تۈرمىدە ئارخىپ باشقۇرۇشقا قويۇلغان بىر كونا مەھبۇس دۇ جۇڭيۈەن ئەنزىسى بىلەن قولغا ئېلىنغان كىشىلەرنىڭ تىزىملىكىنى بىزگە ئوغرىلىقچە كۆرسەتـ

تى. ئۇنىڭدا بەشىمىزنىڭ ئىسمى بار ئىكەن. بۇ ئەنزىگە چېتىلغانلار جەمئىي 49 كىشى بولۇپ، ھەر بىر كىشىنىڭ ئىسىم فامىلىسى، يېشى، يۇرتى، تۈرمىگە ئېلىنغان ۋاقتى شۇنىڭدەك ئاخىرقى بىر كاتەكچىدە ھايات ياكى ئۆلگەنلىكى خاتىرىلەنگەن. ئۆلگەنلەرگە «ئۆلدى» دەپ يېزىپ قويۇلغان ئىكەن. شۇ 49 ئادەم ئىچىدە تۆتىمىز بىلەن شى مېي (ئۇ ئۆز ئالدىغا ئالاقىلىشىپ ئائىلىسىنى ئېلىپ شىنجاڭغا كەلگەن، بىز بىلەن بىر ۋاقىتتا قولغا ئېلىنغان) دىن باشقىلارنىڭ جەدۋىلىگە بىردەك «ئۆلدى» دېگەن خەت يېزىپ قويۇلۇپتۇ. كېيىن بىز يولداش جۇ ئېنلەينىڭ قۇتقۇزۇشى بىلەن ساق قالغان ئىكەنمىز، — دېگەن ھۆكۈمگە كەلدۇق. چۈنكى، بىزنىڭ قولغا ئېلىنغانلىقىمىز ھەققىدىكى خەۋەر چۇڭچىڭغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، يولداش جۇ ئېنلەي ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكى مەشھۇر زاتلارنى ئۇيۇشتۇرۇپ بىزنى بوشىتىشنى تەلەپ قىلىپ شېڭ شىسەيگە بىرلەشمە خەت يازغان ۋە گېزىت - ژۇرناللاردىمۇ ماقالىلار ئېلان قىلىنىپ ئاۋاز قوشقان. يەنئەندىكى ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرمۇ بىزنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن شېڭ شىسەيگە بىرلەشمە خەت يازغان. بۇ خىل مەدەت بېرىشلەر ۋە قۇتقۇزۇش پائالىيەتلىرى شېڭ شىسەيگە چوقۇم مەلۇم تەسىر كۆرسەتمەي قالمىغان، ئەلۋەتتە. شېڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن، بىزمۇ ئاخىرى 1945 - يىلى 2 - ئايدا تۈرمىدىن چىقتۇق.

بىز ئەركىنلىككە ئېرىشكەن چاغدا، بالا - چاقىلىرىمىز ئاللىقاچان شىنجاڭدىن كەتكەن ئىكەن. ئەسلىدە، بىز قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن خوتۇنلىرىمىز «ئاسىيلار ئائىلىسى» دەپ قارىلىنىپ قىزلار ئوتتۇرا مەكتىۋىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىشقا

ئورۇنلاشتۇرۇلغان، شېڭ شىسەي گومىنداڭغا بېقىنىپ ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇلار ئىچكىرىگە قايتۇرۇۋېتىلگەن. ئۇلار يولغا چىقىدىغان چاغدا ئەرلىرى بىلەن كۆرۈشۈۋېلىشنى تەلەپ قىلغان، ساقچى باشقارمىسى ئۇلارغا، قومۇلغا بارغاندا كۆرۈشىسىلەر، دېگەن. ئۇلار بىزلەرنى ئازات قىلغاندىن كېيىن قومۇلغا قايتىدىغان ئوخشايدۇ، شۇ يەردە ئۇچرىشىدىغان ئوخشايمىز دەپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇلار قومۇلغا يېتىپ كېلىپ ئايرۇپىلانغا چىققانغا قەدەر بىزنى ئۇچرىتالمىغاندىن كېيىن تاقەت قىلالماي ئايرودرومدىكىلەردىن سوراشتۇرغان. ئايرودرومدىكىلەر: «سىلەر كېتىۋېرىڭلار، ئۇلار كەلمەيدىغان بولدى» دېگەن. خوتۇنلىرىمىز بىزنى ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن ئوخشايدۇ دەپ كۆڭۈللىرى سۇنۇق ھالدا يولغا چىقىشقان.

بىز تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن بىزگە يار - يۆلەنچۈك بولىدىغان ھېچكىم يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قاتناش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش خېلى مۈشكۈل ئىدى. شۇڭا بىز ئاۋال شىنجاڭدا بىر مەزگىل تۇرۇپ، مۇناسىۋەتلىك كىشىلەر بىلەن سۆزلىشىپ كېتىشكە ئىمكانىيەت يارىتىشقا مەجبۇر بولدۇق.

گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ بىزدىن ئەلۋەتتە پايدىلانغۇسى بار ئىدى، بولۇپمۇ جاۋدەندەك بۇنداق داڭلىق ئارتىست شىنجاڭدا مەدەنىي پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇرسا تېخىمۇ ئوڭلۇق بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىزنىڭ ئۈستىمىزدە چوت سوقۇشقا كىرىشتى. ئۆلكىلىك پىرقە تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى، قوشۇمچە مەركىزىي مەدەنىي پائالىيەت كومىتېتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ مۇدىرى سۇن فۇشېڭ بىزنى مەدەنىي پائالىيەت كومىتېتىنىڭ يانىغا ئورۇنلاشتۇردى. ئۇ بىزنى شىنجاڭدا قېلىپ خىزمەت قىلىشقا ئۈندەپ كۆردى، بىز بۇنى قەتئىي رەت قىلدۇق، ئۇ

بىزنىڭ بىر قېتىم ئويۇن قويۇپ شىنجاڭدىكى تاماشىبىنلار بىلەن كۆرۈشۈشىمىزنى ئوتتۇرىغا قويدى، بۇنىڭغا رازى بولۇشقا مەجبۇر بولدۇق، لېكىن، گومىنداڭ ئۈچۈن تەشۋىقات ئېلىپ بارىدىغان ئەسەرلەرنى ئويناشنى رەت قىلدۇق. بىر قىسىم مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچىلارنى تەشكىللەپ ياڭ خەنشېڭنىڭ «ھارپا» دېگەن سەھنە ئەسىرىنى ئوينىدۇق. ئويۇننى قويۇپ بولغاندىن كېيىن سوڭفۇشىڭ يەنىلا بىزنى قويۇۋەتمەي تۇرۇۋالدى. ئەھۋالدىن قارىغاندا، بىزنى شەكلى ئۆزگەرگەن ئۇسۇل بىلەن نەزەربەنت ئاستىغا ئالغان ئىدى. بۇ ئەھۋالنى چوڭچىڭغا خەۋەر قىلىپ قۇتقۇزۇشنى تەلەپ قىلىش قارارىغا كەلدۇق. لېكىن، چوڭچىڭ بىلەن ئالاقىلىشىش ئاسان ئەمەس ئىدى، ناۋادا ئىشپىيونلار سېزىپ قالسا تېخىمۇ تەس كۈنگە قالاتتۇق، ئەڭ ياخشى ئۇسۇل، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون باش ئاپاراتى ئارقىلىق چوڭچىڭدىكى يېقىنلىرىمىز بىلەن بىۋاستە سۆزلىشىش ئىدى. جاۋدەن ئۆزى بىلەن تۈرمىدە بىللە ياتقان تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ باشلىقىنى ئېسىگە كەلتۈردى، ئەپسۇسكى ئۇ تۈرمىدە ئۆلۈپ كەتكەن ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئايالىدىن ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئىستانسىسىنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇپ كۆرمەكچى بولدۇق. ئۇنىڭ ئۈستىگە مېنىڭ بىر سىڭلىمنىڭ يولدىشى چوڭچىڭ تېلېگراف ئىدارىسىدا بۇغالتىر بولۇپ، مۇمكىن بولسا ئۇنىڭ بىلەن تېلېفوندا سۆزلەشمەكچى بولدۇق. جاۋدەن ئىككىيلەن ھېلىقى پوچتا - تېلېگراف ئىدارە باشلىقىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئۇنىڭ ئايالىنى تاپتۇق، قورۇغا كىرىپ قارىساق ئۇزۇن يوللۇق تېلېفونخانا شۇلارنىڭ ئۆيى بىلەن ئاراتام ئىكەن، بىرەيلەنلا نۆۋەتچىلىك قىلىدىكەن.

ئىدارە باشلىقىنىڭ ئايالى بىزگە ناھايىتى ھېسداشلىق قىلدى ۋە ئۆزى بىلەن يېقىن بىر رادىست بىلەن سۆزلەشمەكچى بولدى. ئىككى كۈندىن كېيىن، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئىستانسىسىنىڭ باش ئاپاراتى ئارقىلىق چوڭچىڭدىكى تۇققانلىرىمىز بىلەن سۆزلەشتۇق. مەن قېيىنى ئىنىمغا بىزنىڭ ئەھۋالىمىزنى شى دوڭشەنگە يەتكۈزۈپ قويۇشنى تاپىلىدىم. كېيىن بىلىشىمىزچە شى دوڭشەن بۇنى دەرھال ياڭ خەنشېڭغا يەتكۈزۈپتۇ، ياڭ، ئەينى ۋاقىتتا مەركىزىي مەدەنىي پائالىيەت كومىتېتىنىڭ مۇدىرى بولۇپ تۇرۇۋاتقان جاڭ داۋپەندىن ياردەم سوراپتۇ. جاڭ ئۆز ۋاقتىدا چەتئەلدە تىياتىر كەسپىنى ئوقۇغان، 1939 - يىلى چوڭچىڭدا بىز بىلەن بىرلىكتە «پۈتۈن مەملىكەت قوزغىلايلى» دېگەن ئويۇننى ئوينىغان ئىدى. ئۇ، باش كومىتېت نامىدىن شىنجاڭدىكى شۆبە كومىتېتقا بىزنى ئىچكىرىگە قايتۇرۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى.

چوڭچىڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، جوڭگو كوممۇنىستىك پارتىيە تەشكىلى بىز تۆتىمىزگە سىياسى جەھەتتىن غەمخورلۇق قىلدى. بىز ئۇلار تەرەپتە تۇرىدىغان «جوڭگو تىياتىر سەنئىتى جەمئىيىتى» نى قۇردۇق، ماۋدۇننىڭ يېڭى ئەسىرى «چوكانتال بايرىمىنىڭ ئالدى - كەينىدە» نى سەھنىگە ئېلىپ چىقىپ گومىنداڭ بيۇروكرات دەللال كاپىتالىنىڭ دۆلەت ۋە خەلقىمىزگە يەتكۈزگەن زىيانلىرىنى پاش قىلدۇق، شۇنداقلا گومىنداڭغا ۋە كەڭ ئاممىغا جاۋدەن قاتارلىق تۆتەيلەننىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىمىزنى ۋە يەنىلا ئۇلار لاگېرىغا مەنسۇپ ئىكەنلىكىمىزنى خىتاب قىلىش ئۈچۈن ئاساسلىق روللارغا چىقتۇق.

ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ئۇرۇشى ئاياقلاشقاندىن كېيىن، تۆتىمىز يولداش جۇئېنلەينىڭ يوليورۇقى بىلەن

ئۇيۇشتۇرۇلغان كۇئىنلۇن كىنو شىركىتىدە خىزمەت قىلدۇق. ئازاتلىق ئۇرۇشى مەزگىلىدە، جاۋدەن ئاق تېررورلۇقنىڭ ئۆزىگە سېلىۋاتقان تەھدىتىدىن قورقماي «توسۇۋالغىلى بولمايدىغان باھار نۇرى»، «ساھىپجامالارنىڭ تەقدىرى» ۋە «قاغا بىلەن قۇشقاچ» قاتارلىق فىلىملاردا ئاساسلىق روللارنى ئالدى.

مىسلىسىز 10 يىللىق قالايمىقانچىلىقتا، بىز تۆتەيلەن ئۆزىمىزنىڭ شىنجاڭدىكى كەچۈرمىشلىرىمىز تۈپەيلىدىن نۇقتىلىق تەكشۈرۈلۈپ، كۆرمىگىنىمىز قالمىدى. جاۋدەن جىياڭ چىڭ، جاڭ چۇنچياۋنىڭ زىيانكەشلىكىگە بەكرەك ئۇچرىدى. 5 يىل نەزەربەنت قىلىنىپ، تەن سالامەتلىكى بەكمۇ ناچارلىشىپ كەتتى.

ھازىر جاۋدەن ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇنىڭ سەنئەت نەتىجىلىرى ۋە تۇرمۇش كەچۈرمىشلىرىنى رەتلەپ چىقىشىمىز، يەكۈنلىشىمىز ۋە ئۇنى مىللىتىمىزنىڭ تىياتىر، كىنو بايلىقىنىڭ تەركىۋى قىسمى قىلىشىمىز لازىم. ئۇنىڭ شىنجاڭ سەپىرى ھەققىدىكى ئىشلىرىنى دوست - يارانلارنىڭ تولىسى تولۇق ۋە تەپسىلى بىلمەيدۇ. مەن بۇنىڭ ئالدى - كەينىدىكى ئەھۋاللارنى يېزىپ چىقتىم. لېكىن، ماقالىنىڭ ھەجمى ۋە ۋاقىت تۈپەيلىدىن ئاددى، قىسقا بولۇپ قالدى، توغرا بولمىغان جايلىرى بولۇشى مۇمكىن، ئەھۋالنى بىلىدىغان يولداشلارنىڭ تۈزىتىش بېرىشى ۋە تولۇقلىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

ئاخىرىدا، ماقالەمنى شىيايەن جاۋدەننىڭ تەزىيە يىغىنىدا بېغىشلىغان، كۆپچىلىك ئوخشاش ھېس قىلغان مۇنداق بىر چوڭقۇر سۆز بىلەن ئاخىرلاشتۇرىمەن: «بىز بىر ئەۋلات كىشىلەر بۇ ئىگىز - پەس يولدا ناھايىتىمۇ كۆپ ھايال بولدۇق».

(«پېرسوناژ» ژۇرنىلى، 1983 - يىل 2 - سان)

ياڭ زېڭشىننىڭ تارىخىغا ئائىت غەيرى رەسمى ۋەقەلەر

جاڭ چىيىڭ

1. ياڭ زېڭشىننىڭ كۆتىرىلىشى

شىڭخەي ئىنقىلابىنىڭ ئالدى - كەينىدە ياڭ زېڭشىن شىنجاڭ ئەدلىيە ۋازارىتىدا خىزمەت قىلاتتى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ مەنسەپ تۈزۈمى فۇ، فەن، نې دەپ 3 چوڭ تۈرگە ئايرىلاتتى. فۇتەي — ھەربى - مەمۇرى ۋالى مەھكىمىسى؛ فەن تەي — مالىيە ۋازارىتى؛ نې تەي — ئەدلىيە ۋازارىتىنى كۆرسىتەتتى. ۋۇشۇي سىياسى ئۆزگىرىشىدىن كېيىن يېڭى سىياسەت يولغا قويۇلۇپ كېجۈي ئىمتىھان تۈزۈمى بىكار قىلىندى. ھۆكۈمەت مەكتەپلىرى قۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە تىشۆشى (مائارىپ نازارەتچىسى) دېگەن ئەمەل قويۇلدى، ئادەتتە شۆتەي دەپمۇ ئاتىلاتتى. ئۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى تۆت چوڭ ئەمەلنىڭ بىرى. ياڭ زېڭشىن شىنجاڭ مالىيە ۋازارىتىنىڭ باشلىقى ۋاڭ شۇنەننىڭ يۈەن داخۇاغا تونۇشتۇرۇشى بىلەن گەنسۇدىن رەسمىيەت ئۆتەپ شىنجاڭغا يۆتكۈلۈپ كەلگەن. دەسلەپتە ئاقسۇغا داۋتەي بولغان. يۈەن داخۇا — يەنە بىر ئىسمى شىڭسۇن، ئەنخۇي

خۇياڭ ناھىيىسىدىن، ئەمەلدار ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان. گۇاڭشۈ خاننىڭ ئاخىرقى يىللىرى شەرقىي ئۈچ ئۆلكە ئالتۇن كان مەھكىمىسىنىڭ دۇبەنى بولغان. كېيىن خېنەنگە ھەربى ـ مەمۇرى ئەمەلدار بولۇپ يۆتكەلگەن. ئۇنىڭدىن كېيىن شىنجاڭغا شۇنفۇ بولغان. يۈەن‌داخۇا شىنجاڭدىكى كىشىلەرنىڭ ئەھۋالى ۋە يەر شارائىتى بىلەن تونۇشمايتتى. ياڭ زېڭشىن بولسا گەنسۇدا كۆپ يىل ئەمەلدار بولغان، ئانچە ـ مۇنچە نامىمۇ بار ئىدى. شۇڭا يۈەن داخۇا ئۇنى ئۆزىگە ئىشەنچىلىك ياردەمچى قىلىپ ئۇنىڭ دىگىنى بويىچە ئىش كۆرەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى داۋيۈەن (ۋالى دەرىجىلىك ئەمەل) لىكتىن بىراقلا ئەدلىيە ۋازارىتىنىڭ باشلىقى قىلىپ كۆتەرگەن. شىڭخەي ئىنقىلاۋى ۋاقتىدا ئىلىدىكى فىڭ تېمىن، ياڭ زەنشۇ قاتارلىقلار ۋۇچاڭ قوزغىلىڭىغا ئاۋاز قوشۇپ بەش رەڭلىك بايراقنى كۆتۈرۈپ چىقتى. ئىلى جياڭجۈنى جۇرۇي قارشىلىق كۆرسەتكەنلىكتىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلدى. بۇ چاغدا ئۆلكە مەركىزىدە ليۇشىيەنجۈن ئادەملىرىنى باشلاپ ئاۋاز قوشتى. ئىچكى تەرەپتە شېبياۋ (بىرىگادا كوماندىرى دەرىجىلىك ئەمەل) نى ماسلىشىشقا دەۋەت قىلدى. بىراق يۈەن‌داخۇانىڭ جاسۇسلىرى بۇ مەخپىيەتلىكنى بىلىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئىچكى تەرەپتىن ماسلىشىش ئەمەلگە ئاشمايدۇ. ليۇشىيەنجۈن نەچچە ئون سەپداشلىرى بىلەن ھەربى ـ مەمۇرى يامۇلغا ھۇجۇم قىلىدۇ. يەر تۈزۈلىشىنى بىلمىگەچكە ماخوغا كىرىپ قالىدۇ ۋە يۈەن‌داخۇا ئالىبۇرۇن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان ئەسكەرلەر بىلەن تۇتۇشۇپ قالىدۇ. ئىچكى جەھەتتىن ماسلىشىدىغان ئادەم يوق ۋە ئۆز كۈچى ئاجىز بولغانلىقتىن ليۇشىيەنجۈن قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچرايدۇ. ئادەملىرىنىڭ

بىر قىسمى ئۆلۈپ بىر قىسمى يارىدار بولىدۇ، قالغانلىرى تىرىك قولغا چۈشىدۇ. ليۇشىيەنجۈن قېچىپ چىقىپ ئەسكى تاملىق ئىچىگە يوشۇرۇنۇپ ئالغان بولسىمۇ، يۈەن‌داخۇانىڭ ئەسكەرلىرى ئۇنى ئىزدەپ تۇتىۋالىدۇ. يۈەن داخۇا ھەربى ھالەت ئېلان قىلىدۇ ھەمدە ھەربى ـ مەمۇرى يامۇلدا ۋاقىتلىق سوت ئېچىپ ليۇشىيەنجۈننى سوراق قىلىدۇ. بۇ چاغدا ئىلى قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ ئۆلكە مەركىزىگە يۈرۈش قىلغان قىسمى جىڭ ناھىيىسىگە يېتىپ كېلىدۇ. بۇنىڭدىن ئۆلكە مەركىزى قاتتىق چۆچۈيدۇ. يۈەن داخۇا تۇساپ زەربە بېرىشكە ئەسكەر ئەۋەتىدۇ. بىراق ئىلى ئەسكەرلىرى ئوبدان تەلىم ئالغان، قوراللىرىمۇ ئۆلكە ئارمىيىسىدىن خىل بولۇپ، ئۆلكە ئارمىيىسى ئارقا ـ ئارقىدىن مەغلۇپ بولىدۇ، ساچۈەنزى سوقۇشىدا يۈەن داخۇا قوشۇنى پۈتۈنلەي دىگۈدەك گۇمران بولىدۇ. قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئۆلكە مەركىزىگە قىستاپ كېلىۋاتقانلىقى ھەققىدىكى يامان خەۋەر يېتىپ كەلگەن ۋاقىت دەل يېرىم كېچە بولۇپ، بۇ چاغدا ليۇشىيەنجۈن ئەنزىسى ئۈستىدە سوراق قىلىنىۋاتاتتى. ئەسىرگە چۈشكەن ئىنقىلاپچىلارنىڭ قەتئى باش ئەگمەسلىكى ۋە ۋەزىيەتنىڭ جىددىيلىكىدىن ليۇشىيەنجۈن ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى بىر يوللا قەتلى قىلىنىدۇ. شۇ چاغلاردا ئۆلكە مەركىزىدىكى خۇنەن، خۇبېيلىك زاتلارنىڭ كۆپى گوەن يىنگي راۋىغى ۋە نياڭنياڭمياۋ بۇتخانىسىدا تۇراتتى. يۈەن‌داخۇا قوزغىلاڭ يالقۇنىنى ئۆچۈرۈپ تاشلاش ئۈچۈن ئەسكەر ئەۋەتىپ ئاق ـ قارىنى سورۇشتۇرمايلا ئۇلارنى قىرغىن قىلىدۇ. دىخۇا جىفۇ (ھاكىم دەرىجىلىك ئەمەل) سى جاڭشاۋبەي ئىبادەتخانىدا ياشاۋاتقانلارنىڭ كۆپى خىزمەت كۈتۈپ تۇرغان كەمبەغەل ئەدىپ خىزمەتچىلەردىن

ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. شۇنداقلا ھۆكۈمەت نەپەقە خىراجىتىدىن ئۇلارنى ياتاق ۋە تاماق جەھەتلەردە قامداپ تۇرغان ئىدى. يۈەن داخۇا ئەسكەرلىرىنىڭ چوڭ قىرغىنچىلىق قىلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ئالمان - تالمان شۇ يەرگە بېرىپ ئۇلارنى قۇتقۇزۇپ قالماقچى بولىدۇ. بىراق يۈەن داخۇا ئەسكەرلىرى ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلمايدۇ. جاڭ شاۋبەي نائىلاج يېرىم كېچىدە يۈەن داخۇانىڭ ئالدىغا بېرىپ يالۋۇرۇپ ئۆتۈنىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ ئۇلارغا كېپىللىك قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. يۈەن داخۇا قىرغىنچىلىقنى توختۇتۇش ھەققىدە ۋەقە تۇغۇلغان جايغا جىددى بۇيرۇق ئەۋەتىدۇ. بىراق ئىبادەتخانا ئاللىقاچانلا جەسەتلەر بىلەن توشۇپ كەتكەن بولۇپ، ئادەم چىدىغۇسىز پاجىئەلىك ھالەتتە ئىدى. جەسەتلەرنى نەپەقە ئىدارىسىنىڭ كۆمۈپ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرىدۇ. ساق قالغانلارغا يول خىراجىتى بېرىپ ئىچكىرىگە ئېۋەتىۋېتىدۇ. قېپ قېلىشنى خالىغانلارنى ئۆز ئىختىيارىغا قويىدۇ. جاڭ شاۋبەي ئۆزىنىڭ ۋاقتىدا تۇتۇش قىلماسلىقى بىلەن نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ ئۆلۈپ كەتكەنلىكىگە قاتتىق ھەسرەت قىلىدۇ. مەرھۇم ليۇشيەنجۇننىڭ ئىش - ئىزلىرى ھەققىدە ماتېرىيال بولمىغاچقا يازمىدىم.

يۈەن داخۇا قوزغىلاڭچىلار بىلەن قاتتىق ئېلىشىۋاتقان ۋە قوزغىلاڭچىلارغا قارىتا قايتارما ھۇجۇم قوزغاش ئۈچۈن ئەسكەر يۆتكەشنى پىلانلاۋاتقان بىر چاغدا چىڭ سۇلالىسى خانىنىڭ تەختتىن چۈشكەنلىكى ھەققىدە پەرمان كېلىدۇ. يۈەن داخۇا جامائەتنىڭ پىكرى ۋە ۋەزىيەتنىڭ قىستىشى ئاستىدا ئورۇشنى توختۇتۇپ سۈلھە تۈزۈشكە مەجبۇر بولىدۇ.

ئۆلكە قوشۇنلىرى بىلەن ئىلى قوزغىلاڭچىلىرى جىددى ئېلىشىۋاتقان ۋاقىتتا ياڭ زېڭشىن يۈەن داخۇاغا مۇنداق تەكلىپنى بېرىدۇ: «ئىسلام خەلقى سادىق، ئىشەنچلىك كېلىدۇ، ئىسلام مۇرىتلىرى ئەزەلدىن باگخۇي (يوشۇرۇن ئاممىۋى تەشكىلات) غا قاتنىشىپ باققان ئەمەس. ئۆلكە مەركىزىنى قوغداش، جامائەتنى تىنچلاندۇرۇش ئۈچۈن خۇيزۇلاردىن بىر نەچچە يىڭ ئەسكەر ئېلىپ توپلاڭنى جىمىقتۇرساق». يۈەن داخۇا ئۇنىڭغا خۇيزۇلاردىن بەش يىڭ ئەسكەر قوبۇل قىلىشقا رۇخسەت قىلىدۇ. ياڭ زېڭشىن ئۆزىنىڭ يۇرتدىشى ماڤۇشىڭ (يەنە بىر ئىسمى ماشېڭ، يۈننەننىڭ مېڭزى دېگەن يېرىدىن، خۇيزۇ، گۇاڭشۇنىڭ ئاخىرقى يىللىرى جىنايەت بىلەن شىنجاڭغا سۈرگۈن قىلىنغان.) نىڭ ياردەملىشىشى بىلەن جەمى ئون يىڭ خۇيزۇ ئەسكەر توپلايدۇ. ماڤۇشىڭنى خۇيزۇ قىسىملىرىنىڭ تۇڭلىڭى، قوشۇمچە ھۆكۈمەت پۇل ئىدارىسىغا زۇڭبەن قىلىپ تەيىنلەيدۇ. يۈەن داخۇا ياڭ زېڭشىننىڭ ھىلى - مىكىر ئىشلىتىپ ھەربى ھوقۇقنى قولغا ئېلىۋالغانلىقىنى كۆرۈپ قاتتىق پۇشايمان قىلىدۇ. بىراق كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۆز بوسۇغىسىدىلا ماجىرا تۇغۇلۇشتىن ئەنسىرەپ شەرققە قايتماقچى بولىدۇ. ئۆز ئورنىغا ئادەم قوياي دىسە لايىقى يوق. يۈەن داخۇانىڭ ئەسلى مەقسىدى قەشقەردە داۋيىن (ۋالى) بولۇپ تۇرۇۋاتقان يۈەن خۇڭيۇنى شىنجاڭغا دۇدۇ، قوشۇمچە خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى قىلىش ئىدى. ئەمما يۈەن خۇڭيۇ قەشقەر ئۆزگىرىشىدە ئۆلتۈرۈلگەن ئىدى. بۇ چاغلاردا ياڭ زېڭشىن يۈەن داخۇاغا ھەدىسە خوشامەت قىلىپ، يەنە بىر تەرەپتىن خۇيزۇ قىسىملىرى ئارقىلىق خۇنەن، خۇبېي ۋە سەنشى، گەنسۇ ئىككى تەرەپ كۈچلىرىنى سىقىشقا باشلايدۇ. يۈەن داخۇا ئۆز كۈچىنىڭ قولدىن كېتىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ ياڭ زېڭشىننى شىنجاڭغا دۇدۇ قىلىپ كۆرسىتىپ

بېيجىڭدىكى يۈەن شىكەيگە تېلېگرامما يوللايدۇ. ئۆزى يېقىن خىزمەتچى ۋە ئەسكەرلىرىنى، شۇنداقلا قۇدىسى چېن جىتاڭ (ۋاڭ شۇندىنىڭ ئورنىغا مالىيە ۋازارەت باشلىقى بولغان) لارنى ئەگەشتۈرۈپ ئىچكىرى ئۆلكىگە ماڭىدۇ. قۇمۇلغا كەلگەندە مېڭىشتىن توختاپ جېڭشى (هازىرقى بارىكۆل) ئامبىلى يى شۇسۇڭنىڭ ئەسكىرى كۈچىنى ئىشقا سالماق بولۇپ پۇرسەت كۈتۈپ تۇرىدۇ. دەل مۇشۇ چاغدا جېڭشىنىڭ جەنۇبىي تاغ ئېغىزىدا دېخانلار قوزغىلىڭى پارتلايدۇ. يى شۇسۇڭ شەخسەن ئۆزى ئەسكەر باشلاپ بېرىپ باستۇرماقچى بولىدۇ، بىراق مەغلۇپ بولۇپ ئۆزى ئۆلتۈرۈلىدۇ. يۈەن داخۇا ئامالسىزلىقتىن شەرققە يۈرۈش قىلىدۇ. شىڭشىڭشىياغا كەلگەندە شىنجاڭ ھەربى - مەمۇرى ۋالى مەھكىمىسىنىڭ تامغىسىنى مەخسۇس ئادەم بىلەن ياڭ زېڭشىنغا ئەۋەتىدۇ. (بۇرۇنقى مەنسەپ تۈزۈمىدە ھەربى - مەمۇرى ۋالى پادىشاغا ۋاكالىتەن خىزمەت تەكشۈرۈش ئۈچۈن سىرتقا چىققاندا، ھەربى - مەمۇرى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىشقا بولىدىغان ئالاھىدە ئىمتىيازلىق تامغىنى يېنىدا ئېلىپ يۈرۈشكە بولىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن، بۇ تامغا «گۇەنفاڭ» دەپ ئاتىلاتتى، تىك تۆت بۇلۇڭ، بىنەپشە سۇرۇق بىلەن بېسىلىدۇ). ۋاھالەنكى، ياڭ زېڭشىن دۇدۇ تامغىسىنى ئۆزى ئويدۇرۇپ ئىشلىتىشكە باشلىغان ئىدى. شۇنداق قىلىپ ياڭ زېڭشىن بىر پاي ئوق چىقارماي تۇرۇپ شىنجاڭنىڭ ئەڭ يۇقۇرى ھۆكۈمرانلىق تەختىگە چىقىۋالدى.

2. رەسمىلەشمىگەن بەزى ئىشلار

ياڭ زېڭشىن خەت - ئالاقىلارنى بىر تەرەپ قىلىشتا ئەستايىدىل ئىدى، بېسىپ قويۇشنى يامان كۆرەتتى. كۈندۈزى ئۇششاق ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىپ

كېچىسى چىراق تۈۋىدە ئولتۇرۇپ ھۆججەت كۆرەتتى. يېزىلغان ماقالىلارنى ئۆزگەرتەتتى. بەزىدە تاكى تاڭ ئاتقىچە شام ئالدىدا ئولتۇرۇپ ھۆججەتلەرگە تەستىق سالاتتى. بەزىدە ھەر قايسى ئىدارە ئەمەلدارلىرى بىلەن تۈن يېرىمىغىچە سۆھبەتلىشەتتى. باشقىلار چارچاپ ئولتۇرالمايدىغان دەرىجىگە يەتسىمۇ، ئۇ يەنىلا سۆزلەپ هارمايتتى. يەنە بەزىدە ھەرقايسى ئىدارە ئەمەلدارلىرىنى ئۆزىنىڭ ئىشخانىسىغا چاقىرتىپ ئەكىلىپ ئورتاق ئىش كۆرەتتى. بولۇپمۇ تارقىتىلىدىغان ئالاقە - تېلېگراممىلارغا بەك ئەھمىيەت بېرەتتى. جۈملە، سۆزلەرنىڭ ئىخچام، پىششىق بولۇشىنى تەلەپ قىلاتتى. جۈپلۈك يېزىش ئۇسلۇبىغا، ماقال - تەمسىللەرنى نەقىل كەلتۈرۈشكە قارشى ئىدى. سىرتتىن كېلىدىغان خەت - ئالاقىلارنىڭ سەت - چىرايلىق يېزىلىشىدىن قەتئى نەزەر، پەقەت پاكىتلىق ۋە مەزمۇنى جايىدا بولسا بولىۋېرەتتى. ئومۇمەن، ماقالىلاردا كونا ۋە چۈشىنىكسىز خەتلەرنى ئىشلىتىشكە يول قويمايتتى. بىر نۆۋەت بىرەيلەن سىرتقا چىقماقچى بولۇپ، گەپ ئوينۇتۇپ ئىلتىماس يازغان، بىراق ياڭ زېڭشىن ئۇنىڭغا قارىپمۇ قويمىغان ئىدى. ياڭ زېڭشىن ئوردا ئىمتىهانىدا جىڭشى بولغان، ئۆزى ئۇستا خەتتات بولسىمۇ، باشقىلارغا ھەرگىز بۇ توغرىلىق ئېغىز ئاچمايتتى. بولۇپمۇ باشقىلارغا بېغىشلىما يېزىپ بېرىشنى خالىمايتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ قولىيازمىلىرىدىن بىزگە يېتىپ كەلگىنى ناھايىتى ئاز. ئەپيۇنى ئاندا - ساندا چېكىپ قويسىمۇ خۇمارى يوق ئىدى. بەزمىلەردە ئىچىملىكنى جايىدا ئىچىپ توختاپ قالاتتى. چوڭ - كىچىك بەزمىلەرنى كۆپ ئۇيۇشتۇرمايتتى، نەغمە - ناۋالارغىمۇ بېرىلمەيتتى، جۈملىدىن يامان ھەۋەسلىرى يوق ئىدى.

سەيلە قىلىشنى ۋە كونا كىتاپلارنى ئوقۇشنى ياخشى كۆرەتتى. شېئىر ئوقۇغانلىرىدا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن كىرىشىپ كېتەتتى. قول ئاستىدىكىلەر ئۇچراپ قالغاندا «ھېلىمۇ چىكىپ تۇرۇۋاتامسەن؟» دەپ سورايتتى. ئۇنىڭ بۇ سوئالىغا «ھە» ياكى «ياق» دەپ راست جاۋاپ بېرىشكە توغرا كېلەتتى. راستىنى ئېيتمىغانلارنى تىللايتتى. سۆلەتۋاز بالىلار بىلەن بەكمۇ خوشى يوق ئىدى.

ھىلە - نەيرەڭ ئىشلىتىپ ئادەم ئۆلتۈرۈش ياڭ زېڭشىننىڭ جاھاندارچىلىق ھۈنىرىنىڭ بىرسى ئىدى. ياڭ زېڭشىن گەرچە جۇاڭزى تەلىماتىنىڭ مەستانىسى بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇ ئىنتايىن قەبىھ ئادەم ئىدى. يۈەن شىكەي جۇڭخۇا مىنگونىڭ 5 - يىلى دۆلەتنىڭ ھاكىمىيەت ھوقۇقىنى تارتىۋېلىپ ئۆزىنى پادىشا دەپ ئېلان قىلدى. يۈننەن ھەربى قىسىملىرىنىڭ قوماندانى تاڭ جىياۋ ۋە سەيئې قاتارلىقلار ئاساسقانۇننى ھىمايە قىلىپ يۈەن شىكەيگە قارشى جازا يۈرۈشى قىلىدۇ، ياڭ زېڭشىن بىلەنمۇ ئالاقىلىشىدۇ. بىراق ياڭ زېڭشىن ئاللىبۇرۇنلا يۈەن شىكەيگە سادىقلىق بىلدۈرۈپ بولغان ئىدى. بۇ چاغدا ئىلى تەرەپ يۈننەن تەرەپكە ئاۋاز قوشقان ئىدى. ياڭ زېڭشىن يەنە ئۆزگىرىش بولۇشنى كۈتۈپ جىم يېتىۋالدى. سانجى ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى گۇاڭشى (خۇبېيلىك، ئىلىدا «مىنباۋ» گېزىتىنىڭ باش تەھرىرى بولغان. ئۆلكە تەرەپ بىلەن ئىلى تەرەپ سۈلھى قىلغاندىن كېيىن سانجى ناھىيىسىگە ئامبال بولغان) ئۆلكە مەركىزىگە كېلىپ ياڭ زېڭشىننىڭ يۈەن شىكەينى ئاغدۇرۇشقا قاتنىشىپ مۇستەقىللىق ئېلان قىلىشنى قاتتىق دەۋەت قىلىدۇ. ياڭ زېڭشىن ئىپادە بىلدۈرمەي چىرايلىق سۆزلەرنى قىلىدۇ، ئاستىرتىن يۈەن شىكەيگە مەخپى تېلېگرامما ئەۋەتىپ يوليورۇق سورايدۇ. يۈەن شىكەي قەتلى قىلىنسۇن، دەپ جاۋاپ تېلېگرامما ئەۋەتىدۇ. ياڭ زېڭشىن زىياپەت بېرىش نامى بىلەن ئۇنى دۇڭخۇايۈەنگە ئالداپ ئەكىلىپ يۈەن شىكەي ئەۋەتكەن تېلېگراممىنى كۆرسىتىدۇ ۋە ئۇنى قەتلى قىلىدۇ. گۇاڭشى ئۆلگەندە ئەندىلا 50 ياشقا كىرگەن ئىدى.

جۇڭخۇا مىنگونىڭ 10 - يىلى قىشتا سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزىنىڭ ئىلى چېگرىسىغىچە بولغان تېررىتورىيىسىنى قايتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ياڭ زېڭشىن چىتەيدە تۇرۇۋاتقان ئاق ئورۇس قاچاقلىرىنىڭ باشلىقى ئاننېكوۋنى دىخۇاغا ئالداپ ئەكىلىپ ناھىيە تۈرمىسىدە نەزەربەنت قىلىپ قويىدۇ. ئۇنىڭ سەنمۇجاڭى دېنسون شەرقىي يولدىن ئىچكىرى ئۆلكىگە كىرىپ كېتىش مەقسىدىگە يېتەلمەي، نەچچە يۈز قاچاقلار بىلەن چىتەيدە قالىدۇ. ياڭ زېڭشىن ئۇلارنىڭ ئىش تېرىشىدىن ئەنسىرەپ چىتەيگە ئەسكەر يۆتكەپ قامال قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئىلىدا تۇرۇشلۇق مەلۇم قىسىمنىڭ تارماق ئەترەت باشلىقى ياڭ شىجۇڭ ۋە شەرقىي يول مۇداپىئە - چارلاش قىسىمىنىڭ قوماندانى ياڭ يىڭكۈەنلەر بولۇپ بۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاداۋەت بار ئىدى. تۇرۇشلۇق جايى بىر بولسىمۇ خۇددى ئوت بىلەن سۇ چىقىشالمىغاندەك چىقىشالمايتتى. ياڭ يىڭكۈەن ياڭ زېڭشىننىڭ جىيەنى ئىدى. ئۇ ياڭ شىجۇڭ ئەسكەرلەرنى قوتۇرۇتۇپ ئۆزگىرىش قىلماقچى بولىۋاتىدۇ، دەپ ئەرز بېرىدۇ. ياڭ زېڭشىن چىتەيدە تۇرۇشلۇق ئىلى ۋالىسى شۈگۈجېڭغا مەخپى تېلېگرامما ئەۋەتىپ بۇ ئىشنى تەكشۈرۈپ تولۇق مەلۇم قىلىشقا بۇيرۇيدۇ. تېلېگراممىنىڭ جاۋابى تېخى يېتىپ كەلمەي تۇرۇپ ياڭ يىڭكۈەن ياڭ شىجۇڭنى

ئېتىپ تاشلاپتۇ، دېگەن خەۋەر كېلىدۇ. ياڭ زېڭشىن بۇنىڭدىن قاتتىق چۆچۈيدۇ. كېيىن، ياڭ شىجۇڭنى ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى تاۋچۇنتىڭ دېگەن بىر تۆۋەن دەرىجىلىك ئوفىتسېر ئېتىپ تاشلىغانلىقى ھەققىدە چىنتەي ھەربىي - مەمۇرى ئورنىدىن مەلۇمات كېلىدۇ. ياڭ زېڭشىن تاۋ چۇنتىڭنى دەرھال ئۆلكە مەركىزىگە ئېلىپ كېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىدۇ. شۇ چاغدا مەن مەخپىي ئىشلار بۆلۈمىدە بولۇپ بۇ ئاجايىپ ئويۇننى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن. بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن كانىۋاي ياڭ زېڭشىنغا تاۋچۇنتىڭ چىنتەيدىن ئېلىپ كېلىندى، دەپ مەلۇم قىلدى. ياڭ زېڭشىن ئۈستەلدە ئولتۇرۇپ خىزمەت قىلىۋاتاتتى. ئۇ تاۋچۇنتىڭنى ئېلىپ كىرىشنى بۇيرىدى. تاۋچۇنتىڭ ئىشخانىغا ئېلىپ كىرىلگەندىن كېيىن ياڭ زېڭشىن كۈلۈمسىرىگەن ھالدا ئۇنىڭدىن ھال - ئەھۋال سوراپ پاراڭلاشتى. چىرايىدا قىلچىمۇ غەزەپ شەپىسى يوق ئىدى. ۋەقەنىڭ ئۆتمۈشىنى سۈرۈشتە قىلمىدى، پەقەتلا: «بۇ ئىشنى ئوبدان قىلىپسىز بۇ سىزنىڭ مەرتلىكىڭىزنى تولۇق ئىسپاتلايدۇ. بىراق سىز ئۆزىڭىزگە كۈچلۈك دۈشمەن تېپىۋالدىڭىز، ياڭ شىجۇڭنىڭ قول ئاستىدىكىلەر سىزنى بوش قويمايدۇ. ئەمدى ئىلىغا قايتىشقا بولمايدۇ، مەنمۇ سىزنى تۇرغۇزالمايمەن، سىزگە سىچۇەنگە قايتىشقا يول راسخودى بېرەيلى، سىچۇەن ھەربىي قوماندانىغىمۇ بىر پارچە خەت يېزىپ بېرەي (ئېھتىمال شىيۇڭ كېيۇ بولسا كېرەك) سىز مۇشۇ خەتنى ئېلىپ سىچۇەن ھەربىي قوماندانى ئالدىغا بېرىپ خىزمەت تەلەپ قىلسىڭىز بولىدۇ. دىخۋا ناھىيىسى ماشىنا ھازىرلاپ سىزنى دەرھال سىچۇەنگە يولغا سالسۇن» - دېدى. (تاۋ چۇنتىڭ سىچۇەن باشىيەن ناھىيىسىدىن، بېيياڭ ھەربىي مەكتىۋىدە ئوقۇغان، كېلىشكەن، يەستىلىك يىگىت بولۇپ ئاددىلا كىيىنگەن ئىدى، ياڭ زېڭشىننىڭ ئالدىدا بىخىرامان تۇراتتى). ياڭ زېڭشىن سۆزىنى تۈگىتىپ ئىشكاپتىن بىر باغلام ھۆكۈمەت پۇلى، 2 دانە نوكچا ئالتۇن ۋە پېچەتلەنمىگەن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ تاۋ چۇنتىڭغا بەردى. تاۋ چۇنتىڭ بېشىنى يەرگە ئۇرۇپ تازىم قىلىپ رەخمەت ئېيتىپ ئالىدۇ. بۇ چاغدا ياڭ زېڭشىن كۈلكىسىنى يىغىپ كانىۋايغا تاۋ چۇنتىڭنى ئەپچىقىپ كېتىشنى بۇيرۇيدۇ. ياڭ زېڭشىن دەرىزىدىن قاراپ تۇرىدۇ. ئەمدىلا دالاندىن ئۆتۈشىگە ياڭ زېڭشىن تۇساتتىن رەڭگىنى بۇزۇپ جوزىنى مۇشتلاپ: شەخسى شان - شۆھرىتىڭ ئۈچۈن ئىگەڭنى ساتقان، كىمنىڭ نېنىنى يەپ، كىمنىڭ قازىنىنى چاقماقچى بولىۋاتىسەن؟ ئىلى گېلاۋخۇي تەشكىلاتىنىڭ ئىسمىلىكىدە سېنىڭ ئىسمىڭ بار، سېنى بۇرۇنلا ئېتىپ تاشلاش كېرەك ئىدى، بىراق پۇرسەت بولمىدى، ھازىر ئۆز باشلىغىڭنى ئۆلتۈردۈڭ، ساڭا رەھىم قىلىشقا زادى بولمايدۇ، — دەيدۇ ۋە ئۇنىڭغا كويزا - كىشەن سالدۇرۇپ كانىۋايخانىدا بىر تەرەپ قىلىشنى كۈتۈپ تۇرۇشقا بۇيرۇيدۇ. ئۈرۈمچى ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى جاڭ خۇالىڭ (لەقىمى جىنسەن، گەنسۇ ئېلەن ناھىيىسىدىن) غا تاۋ چۇنتىڭنى ليۇداۋانغا ئاپىرىپ ئېتىش توغرىسىدا يازما بۇيرۇق ئەۋەتىدۇ. ئىككى سائەتتىن كېيىن ئۈرۈمچى ناھىيىسى يازما بۇيرۇق ۋە پۇل، نوكچا ئالتۇن، ئالاقە قەغەزلەرنى قايتۇرۇپ ئەپكېلىپ تاپشۇرىدۇ. ياڭ زېڭشىننىڭ ئاچچىقى تېخى يانمىغان بولۇپ، ئۈن - تىن قىلماي ئولتۇراتتى.

ياڭ زېڭشىننىڭ ياڭ شىجۇڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

ناھايىتى قويۇق ئىدى. چىنەي ۋەقەسى جىمىققاندىن كېيىن ياڭ زېڭشىن ياڭ يىڭگۈەننى ئۆلكە مەركىزىگە قايتۇرۇپ ئەكىلىپ راسخوت بېرىپ ئىچكىرىگە ئەۋەتىۋەتتى.

ياڭ زېڭشىن كۆپىنچە دۇڭ جيەنداۋ (بۇرۇن ياڭجەن بېيدۇشياڭ دەپ ئاتىلاتتى) دىكى زەمبىرەكچىلەر گازارمىسىنىڭ ئالدىدا ياكى ئورۇمچى ناھىيىسىدىكى جاۋبى تېمى ئالدىدا ئادەم ئۆلتۈرەتتى. ئۇ چاغلاردا ليۇداۋان ئىنسى ـ جىن يوق بوشلۇق ئىدى. ئادەم ئۆلتۈرۈشكە ئورۇمچى ناھىيىسى نازارەتچىلىك قىلاتتى، چەت رايونلاردا بولسا داۋانچىڭ يەتتە قۇدۇق، مورى قاتارلىق جايلاردا ئېلىپ بېرىلاتتى.

زىياپەت سورۇنى ئۈستىدە ئادەم ئۆلتۈرۈش ياڭ زېڭشىننىڭ ئادىتى ئىدى. بۇنىڭغا ئۇ ئۆلتۈرۈپ تاشلىغان يۈننەنلىك يۇرتدىشى شيا دىڭ ۋە لى يىڭلار مىسال بولالايدۇ. ياڭ زېڭشىننىڭ ئاخباراتچىلىق تورى ئىنتايىن مۇكەممەل ئىدى. مەخپىي تېلېگىراف بۆلۈمىگە كەلگەن تېلېگىراممىلارنىڭ مۇھىم بولمىغانلىرىنى ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇراتتى، مۇھىملىرىنى ئۆز ئەينى بويىچە بىر پارچە كۆچۈرۈپ تۆۋەنگە چۈشۈرەتتى، ئەسلى تېلېگىراممىنى مەخسۇس دەپتەر ئىچىگە چاپلاپ ساقلىناتتى. ھەر بىر رايون، ناھىيە ۋە ئادەملە بويىچە ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ئىشكاپقا تىزىپ قويۇلاتتى. ھازىرقى ئارخىپ ساقلاشقا ئوخشاپ كېتىدۇ. بىرەر مەسىلىگە دۇچ كەلگەندە ئاختۇرسىلا تېپىلاتتى. ھۆججەت ئىشكابىنىڭ ئاچقۇچىنى ئۆزى تۇتاتتى، ھەرگىز باشقىلارغا بەرمەيتتى. ئۇ ئۆلتۈرۈلۈشتىن 1 ـ 2 يىل بۇرۇن ئېھتىمال ھاردۇق يەتكە بولسا كېرەك، بۇ خىل ئەھۋال ئۆزگەرگەن ئىدى. ياڭ زېڭشىننىڭ قولىدىن ئۆتكەن مۇھىم ھۆججەتلەرنىڭ ھەممىسى تۇپلام قىلىپ تۈپلىنەتتى.

ياڭ زېڭشىن ئۆز بالا ـ چاقىلىرىغا ۋە ئۇرۇق تۇققانلىرىغا بىر ئاز يول قويسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئۆلكە مەركىزىدە ياكى يېقىن ئەتراپتا تۇرۇشىغا ھەرگىز رۇخسەت قىلمايتتى. بىرەر خىزمەتكە ئەۋەتكەن تەقدىردىمۇ 1 ـ 2 يىلغا قالمايلا ئۆز يۇرتىغا ئەۋەتىۋېتەتتى. ئۇنىڭ چوڭ قىزى ياڭ يىڭفۇەن سەنشى ئۆلكىسى ۋېنشۈي ناھىيىسىدىكى ۋاڭ شۈزېڭنىڭ ئوغلى ۋاڭ نەيۋېيغا ياتلىق قىلىنغان ئىدى. جۇڭخۇا مىنگونىڭ 13 ـ يىللىرى ۋاڭ نەيۋېي شىنجاڭغا كەلگەندە ئۇنى خوتەن ناھىيىسىگە ئامبال قىلىپ تەيىنلىگەن ۋە ئۆزىنىڭ كانۋېيى ۋاڭ لۇچيەننى قوشۇپ خىزمەت ئورنىغا ئاپىرىپ قويغان. بىر يىل توشقاندا بۇ كۈيوغلىنى ۋەزىپىسىدىن ئايرىپ بېيجىڭگە يولغا سېلىۋەتكەن.

ياڭ زېڭشىننىڭ ئىش بېجىرىش ئورگىنى ئۇنىڭ ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان مەخپىي ئىشلار بۆلۈمىدىن سىرت، دۇڭخۋاتىڭدا ھۆكۈمەت ئىشلىرى بېجىرىلەتتى، شىنخۋاتىڭدا ھەربىي ئىشلار بېجىرىلەتتى. مالىيە، مائارىپ، ئىسلاھات نازارەتلىرىنىڭ ئۆز ئالدىغا مەھكىمىسى بار ئىدى. دىخۇا ۋالى مەھكىمىسى ئىسمى بار، جىسمى يوق ئورۇن ئىدى.

3. ياڭ زېڭشىن بىلەن بولغان ئۇستاز ـ ئوقۇغۇچىلىق مۇناسىۋىتىم

دادام جاڭ شاۋبەي 19 يېشىدا شىنجاڭ ئەدلىيە ۋازارىتىنىڭ باشلىقى روڭ پېيى بىلەن بىرگە شىنجاڭغا كەلگەن بولۇپ، ھەر خىزمەت باشقارمىسىدا مالىيە تالونلىرىنى

رەتلەيدىغان خىزمەتچى بولۇپ ئىشلىدى. ئېيىغا 4 سەر كۈمۈش ئىش ھەققى ئالاتتى. كېيىن روس تىلى مەكتىۋىگە كىرىپ ئوقۇدى. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن قەشقەرگە تەقسىم قىلىنىپ ئاۋال قاغىلىق ناھىيىسىدە يېزىقچىلىق خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندى، كېيىن سودا ئىدارىسىغا تەرجىمان بولۇپ باردى. ئۇزۇن ئۆتمەي پۇلى (تاشقورغان) غا ھاكىم بولدى. گۇاڭشۈينىڭ 32 - يىلى شايار ناھىيىسىگە ھاكىم بولدى. دادام قىرىق ياشتىن ئىلگىرى ئامبال دەرىجىلىك ئەمەلگە ئېرىشكەن ھەمدە ئۈچ ئەۋلادقىچە ئەمەل ساقلاش سالاھىيىتىگە ئېرىشكەن. دادام بىلەن ياڭ زېڭشىننىڭ شىڭخەي ئىنقىلاۋىدىن بۇرۇنلا ھەمنەپەسلىكى بولۇپ، ياڭ زېڭشىن ئەدلىيە ۋازارىتىغا باشلىق بولغاندا، دادام دىخۇا ۋالى مەھكىمىسىنىڭ ۋالىيسى قوشۇمچە ئۆلكىلىك خارجى ئىشلار ئىدارىسىنىڭ مەسئۇلى بولغان ئىدى. شىڭخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن شىنجاڭنىڭ ئىچكى - تاشقى ۋەزىيىتى جىددىيلىشىپ كەتتى. ھەربى - مەمۇرى ۋالى يۈەن داخۇا، مالىيە ۋازىرى چېن جىنتاڭ ۋەزىپىسىدىن ئىستىپا بېرىپ ئىچكىرى ئۆلكىگە كەتتى. يۈەن داخۇا كېتىدىغان چاغدا ياڭ زېڭشىننى مۇۋەققەت مالىيە ۋازىرى ھەم شىنجاڭ ھەربى - مەمۇرى ۋالى تامغىسىنى باشقۇرغۇچى قىلىپ تەيىنلىگە ئىدى. ياڭ زېڭشىننىڭ ئەدلىيە ۋازىرلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتكۈزۈۋالىدىغان ئادەم بولمىغاچقا، يۈەن داخۇا دادامغا بۇ ۋەزىپىنى ئۆتكۈزۈۋېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىدۇ. بۇ چاغدا دادامنىڭ دىخۇا مەھكىمىسىدىكى خىزمەت ۋاقتى توشۇپ، يەكەنگە ۋالىي بولۇپ تەيىنلەنگەن ئىدى. يۇقۇرىنىڭ بۇيرۇغىنى ئالغاندىن

كېيىن ئەدلىيە ۋازارىتىگە باردۇ. بېيجىڭ ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ، ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ خىزمەتكە تەيىنلەش ئىدارىسى ئەمەلدارلىق كىنىشكىلىرىنى تەكشۈرگەندە، دادامنىڭ رۇسچە مەكتەپتە ئوقۇغانلىقىنى، ئۇزۇن ۋاقىت خارجى ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئەدلىيە ئەمەلدارى بولۇشىنى لايىق كۆرمەيدۇ (بۇ چاغدا ئەدلىيە ۋازارىتى ئەدلىيە تەييارلىق باشقارمىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، ئالىي سوت قۇرۇش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىنىۋاتاتتى، كېيىن ئەمەلگە ئاشمىدى)، زۇڭتۇڭ ئۇنى خارجى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ ئالاقە باغلىغۇچىسى قىلىپ تەيىنلەيدۇ. بۇ خىزمەت خارجى ئىشلار مىنىستىرلىكىگە بىۋاسىتە قاراشلىق بولۇپ، شىنجاڭدا پەقەت ئۆلكە باشلىقىنىڭ ۋازارىتىنى قوبۇل قىلاتتى. ئالاھىدە ئەۋەتىلگەن خادىم ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بىلەن ئادەتتە ئالاقە ئارقىلىق مۇناسىۋەتلىشىپ تۇراتتى. بىراق شىنجاڭنىڭ ئەھۋالى پەۋقۇلئاددە، ئۇنىڭ ئۈستىگە دادام بىلەن ياڭ زېڭشىننىڭ مۇناسىۋىتى ئالاھىدە قويۇق بولغاچقا، ئالاقە ئارقىلىق مۇناسىۋەتلىشىشنى قالدۇرىدۇ. ياڭ زېڭشىن بۇنىڭدىن ئىنتايىن خوشال بولغان.

دادام مېنىڭ چىقىش يولۇم توغرىلىق كۆپ باش قاتۇراتتى. چەتەي ۋەقەسى جىمىققاندىن كېيىن، ئۇ ئۆلكىگە قايتىپ كېلىپ، ئۆزىنىڭ ياڭ زېڭشىن بىلەن بولغان قەدىناسلىق مۇناسىۋىتىگە تايىنىپ، مېنى ياڭ زېڭشىنغا تونۇشتۇرغان ۋە كىچىك بىر ئەمەل بېرىشنى تەلەپ قىلغان. مېنىڭ ئوقۇشتىن سىرتقى ۋاقىتلىرىمدا مەشق قىلىپ ئىشلىگەن 4 پارچە ماقالە- ئۇنىڭغا كۆرسەتكەندە، ئۇ «قەلبى يورۇقكەن، قەلبى كۈچلۈك

ئىكەن، داۋاملىق ئەجىر قىلسا، كىلەچەكتە كارغا كېلىدۇ» دېگەن سۆزلەرنى يېزىپ، ئىمزا قويۇپ تامغىسىنى باسقان. دادا ياڭ زېڭشىننىڭ تەستىق سۆزىنى ئوقۇپ، ئەھۋالنىڭ يامان ئەمەسلىكىنى بىلىپ، يەنىمۇ ئىچكىرىلەپ ياڭ زېڭشىننىڭ مېنى ئۆزىگە شاگىرت قىلىۋېلىشىنى تەلەپ قىلغان. ياڭ زېڭشىن نائىلاج مېنى ئېلىپ كېلىپ يۈز كۆرۈشتۈرۈشنى بۇيرىغان. مە ياڭ زېڭشىن بىلەن كۆرۈشكەندە ئۇنىڭغا ئېگىلىپ تازىم قىلىسام ئۇ: «تۇر ئورنىڭدىن، ئارتۇقچە سالام ھاجەتسىز، مۇشۇ يەرد ئوبىناپ يۈرۈپ تۇر، ئىش بولسا ۋاڭ زاجىدىن سورىساڭ بولىدۇ دېدى. مانا شۇنداق بىر تازىم بىلەن ياڭ زېڭشىننىڭ مۇرىت بولۇپ قالدىم.

ياڭ زېڭشىن 3 - بۆلۈم يەنى مەخپىي ئىشلار بۆلۈمىد خىزمەت قىلاتتى، كېيىن لايىق كۆرمەي 3 - بۆلۈم كەينىدىك قوروغا بىر نەچچە ئېغىز ئۆي سالدۇردى ۋە ئائىلىسىنى شۇ يەرگە جايلاشتۇردى. 3 - بۆلۈمدە غەزنە، قورال - يارا ئىسكىلاتى، مەخپىي تېلېگىراممىخانا (مەخپىي تېلېگىراممىخانا خادىملىر يىل بويى خۇددى تۈرمىگە قامالغان مەھبۇسلارغا ئوخشاش ئىشلەيتتى بەزىدە سىرتقا خىزمەتكە چىقىش ئىمكانىيىتى بولۇپ قالسا ئىچ - ئىچىدىن خوشال بولۇشاتتى)، قوماندانلىق شتاۋى بولۇپ باش كاتىپ بۇ ئىشلارنى باشقۇراتتى، ياڭ زېڭشىن ئارمىيىس نىڭ ئايرىمىسى دىڭبىيەن. جېڭبىيەن، جىڭبىيەن دىگەن خەتل بىلەن پەرقلىنەتتى، پىيادە قىسىملار ۋە ئاتلىق قىسىملاردا مۇشۇ داق خەتلەر يېزىلاتتى. ياڭ زېڭشىنغا قاراشلىق ياڭ، لىيە قىسىملىرىنى باش كاتىپ باشقۇراتتى. ئەسكەرلەرنىڭ قورۇ نامىغا ئېلىنغان پۇل شۇنداقلا ئاتلىرىنىڭ يەم - خەشەكلىرى

نەق پۇل قاتارلىقلار پۈتۈنلەي قوماندانلىق شتاۋىغا قارايتتى.

ياڭ زېڭشىن ھەر كۈنى ھۆججەت كۆرۈپ تەستىق چۈشۈرەتتى. شەخسىي تۇرمۇشتا مەسىلەن: يېتىپ قوپۇش، غىزالىنىش جەھەتلەردە بەكمۇ ئەستايىدىل ئەمەس ئىدى. 3 - بۆلۈمدە نەرسە - كېرەكلەر قالايمىقان تاشلانغان، ساندۇقلار كۆزگە ئىلا يەرگە قويۇلغان ئىدى. خەنياڭ قورال - ياراق زاۋۇتىدا ئىشلەنگەن مىلتىق قاچىلانغان ساندۇقلار، ھەر خىل ئوق - دورىلار 3 - بۆلۈمنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا دۆۋىلىنىپ تۇراتتى. ئۇزۇن ۋاقىت بوران، يامغۇر، قار ئاستىدا قالغاچقا مىلتىقلار بۇزۇلۇپ داتلىشىپ كەتكەن ئىدى. ھېچكىممۇ تۈزەشتۈرۈپ قويۇشقا پېتىنالمايتتى. چۈنكى ياڭ زېڭشىن گۇمانخور بولۇپ، ئۆپچۆرىسىدىكىلەر سەللا بىغەملىك قىلىپلا قويسا ئۆزلىرىگە بالا - قازا تېرىۋالاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن كۆرگەنلەر كۆرمىگەنگە سېلىپ يۈرۈۋېرەتتى. ياڭ زېڭشىننىڭ مەخپىي ئىشلار بۆلۈمىنىڭ ئورنى تۇراقلىق ئەمەس ئىدى، خادىملارنىڭ تۇراقلىق سانى يوق ئىدى. ئىش بېجىرگۈچىلەرنىڭ تۇرمۇشىنىڭ ياخشى ياكى يامان بولۇشى پۈتۈنلەي ياڭ زېڭشىننىڭ مىجەزى بىلەن بېكىتىلەتتى. ئاز - تولا مەلۇماتى بارلار ھۆججەت، تېلېگىراممىلارنى كۆچۈرۈش ياكى چاپلاش بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ماقالە يېزىش ئىقتىدارى بارلار ياكى ياڭ زېڭشىننىڭ كۆڭلىنىڭ خاتىرىسىنى يازىدىغانلار، بۇ ئىشنى ئەمەلدار بولۇشنىڭ ئالامىتى دەپ قارايتتى.

مىنگونىڭ 9 - يىلى كۈزدە، مەن مەخپىي ئىشلار بۆلۈمىگە كىردىم. 10 - يىلى 12 - ئايدا سىياسىي ئىشلار مەھكىمىسىگە ئەۋەتىلىپ پراكتىكانت بۆلۈمچى نامى بىلەن كۈندىلىك

ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى بېجىردىم. بۇ ئورۇنغا يۆتكىلىشىمنىڭ سەۋەبى ۋاڭ زاجىنىڭ ئوتتۇرىدا ئەسكىلىك قىلغانلىقىدىن بولدى!! يەنە بىرسى دادام چەتئەلدىكى ئانپېكوف ئەنزىسىنى بىر تەرەپ قىلىشتا دىۋىزىيە كوماندىرى جىياڭ سۇگىلىنىنىڭ پىكرى بىلەن قارىمۇ - قارشى بولۇپ قالدى، ياڭ زېڭشىنغا دەۋا قىلغاندا ياڭ زېڭشىن جىياڭ سۇگىلىنغا يان باسىدۇ. دادام ئاچچىغلاپ سەنشىگە كېتىپ قالىدۇ. تيەنجىنگە بېرىپ سارايۋەن بولىدۇ. بېيجىڭ، شاڭخەيلەرنى ساياھەت قىلغان، شۇنداقلا زۇڭتۇڭ شۈشىچاڭ بىلەن ئىككى نۆۋەت كۆرۈشكەن. خارجى ئىشلار مىنىستىرى يەن خۇيچىڭ بىلەن يېقىن ئۆتكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئىككىنچى قېتىم شىنجاڭ پەۋقۇلئاددە خارجى ئىشلار خادىمى بولۇپ تەيىنلەنگەن. ياڭ زېڭشىن تېلېگىراممىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن قاتتىق غەزەپلەنگەن ۋە دادامنى بېيجىڭدە ئۆزىگە پايدىسىز ئىشلارنى قىلدىمىكىن دەپ قورققان. شۇنىڭ بىلەن شەخسىي مۇناسىۋەت بۇزۇلۇپ، دادام ئۇنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ كەتتى. مەنمۇ ئۇنىڭ ئالدىدا ئۇزۇن تۇرۇشنى مۇۋاپىق كۆرمەي چىقىپ كەتتىم. كېيىنچە ئىچكى ئىشلار بۆلۈمىدە پراكتىكانت بۆلۈمچى بولۇپ 7 يىل سوغۇق ئورۇندۇقتا ئولتۇردۇم. جىن شۇرېن تەختكە چىقىشتىن ئىلگىرى، ياڭ زېڭشىنىنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن تاشكەنتتىكى جۇڭگو كونسۇلخانىسىدا ئالاقە - ھۆججەت ئىشلىرىنى بېجىردىم. 7 - ئاينىڭ 20 - كۈنى جىن شۇرېننىڭ يازما بۇيرۇقىنى ئېلىپ دىخۇۋا بىلەن خوشلاشتىم. شۇندىن ئېتىۋارەن ياڭ زېڭشىن بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىم ئاخىرلاشتى.

شېڭ شىسەي دەۋرىدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىياسىي كادىرلار كۇرسىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى

چېن فاڭبەي

1

شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىياسىي كادىرلار كۇرسى 1938 - يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، شۇ يىلى 9 - ئايدا مەكتەپ ئېچىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى، 11 - ئايدا رەسمىي دەرس باشلاندى. 1942 - يىلى كۈزدە مەزكۇر كۇرس گومىنداڭ مەركىزىي تەلىم - تەربىيە ئۆمىگىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. شۇنىڭغا قەدەر ئىككى قارار ئېچىلىپ، 300 نەپەردىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى ئوقۇش پۈتتۈردى. ئۇ، شىنجاڭنىڭ ناھىيىدىن تۆۋەن ھەر دەرىجىلىك مەمۇرى رەھبەرلىكىنى تولۇقلاشتا بەلگىلىك رول ئوينىدى.

1938 - يىلى دەل شېڭ شىسەينىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىقى ئومۇمىي يۈزلۈك روناق تاپقان مەزگىل ئىدى. «6 بۈيۈك سىياسەت» سېستىمىلىق، مۇكەممەل ھالدا ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ ئىجرا قىلىنىدى. سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت - مائارىپ جەھەتلەردە مىسلى كۆرۈلمىگەن گۈللىنىش بارلىققا كەلدى. شۇ

يىلى پۈتۈن ئۆلكە بويىچە ھەر مىللەت، ھەر ساھە زاتلىرىنىڭ ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى. قۇرۇلتايدا ۋەكىللەر: خىزمەت ئۆتەۋاتقان ھەر مىللەت كادىرلىرىنى تەربىيىلەشنى كۈچەيتىش، كادىرلارنىڭ «6 بۈيۈك سىياسەت» كە بولغان تونۇشى ۋە كەسپىي سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇشقا ئىختىساس ئىگىلىرىنى ھازىرلاش ئۈچۈن كادىر يېتىشتۈرۈش ئورگىنىنى تېزدىن قۇرۇپ چىقىش لازىملىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇڭلاشقا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىياسى كادىرلار كۇرسى ئېچىش قارار قىلىندى.

سىياسى كادىرلار كۇرسىنى ئېچىشتا يۇقارقى سەۋەپلەردىن باشقا، شىڭ شىسەي 1933 - يىلىدىكى «12 - ئاپرېل» سىياسى ئۆزگىرىشىدە ھاكىمىيەت ھوقۇقىنى تارتىۋالغاندىن كېيىن، ئۆزىنى ئىنقىلاپچى قىلىپ كۆرسىتىپ، ئىلغار قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، ھەممە مىللەت ھوقۇقتا باراۋەر بولۇش، خىيانەتچىلىككە قارشى تۇرۇش، تىنچلىقنى ساقلاش، شىنجاڭنى ئەمىر قىلىشتىن ئىبارەت 6 بۈيۈك سىياسەتنى ئوتتۇرىغا قويدى. «6 بۈيۈك سىياسەت» شۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىغا ئۇيغۇن كېلەتتى، ھەممە ئادەم ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشنى ئارزۇ قىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا تىنچ ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى. مىللەتلەر ئۆزئارا قىرغىنچىلىق قىلىشتىن مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا چۈشىنىشىگە قاراپ يۈزلەندى. تەمىرات ئىشلىرىغا ئەگىشىپ ئىختىساسلىقلار مەسىلىسىمۇ جىددى ھەل قىلىنىشقا تېگىشلىك زۆرۈر مەسىلە بولۇپ قالدى. 1934 - يىلدىن باشلاپ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشكەنتتىكى دۆلەتلىك ئوتتۇرا ئاسىيا ئىنىس

تىتۇتىغا ئوقۇشقا ئەۋەتتى. بۇنىڭدا بىر تەرەپتىن نۇرغۇن خىراجەت كېتەتتى، ئادەم سانىمۇ چەكلىك بولاتتى. ئەڭ ئاساسلىغى تۇرۇپ ئوقۇشقا ئەۋەتىلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسىنى قوبۇل قىلىش ئىمكانىيىتى بولمايتتى. شۇ چاغدا شىڭ شىسەي ۋە باشقا نۇرغۇن رەھبەرلەر مۇشۇنداق ھېسسىياتتا بولغان ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار، شىنجاڭ ھەرمىللەت ياشلىرىغا ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسىنى كۈچەيتىش، ياشلاردا ۋەتەننى سۆيۈش نۇقتىئىنەزىرىنى تۇرغۇزۇش ناھايىتى مۇھىم دەپ بىردەك تونۇشقا كەلگەن ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، 1938 - يىلى شىنجاڭدا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئەۋەتىلگەن زور بىر تۈركۈم بولشېۋىكلار ۋە يەنئەندىن ئەۋەتىلگەن جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ كادىرلىرى بار ئىدى. بۇ كادىرلار مول ئىنقىلاۋىي كۈرەش تەجرىبىسىگە ۋە يۇقىرى ئىنقىلاۋىي نەزەرىيىۋى بىلىمگە ئىگە ئىدى. ئۇلارنىڭ كېلىشى بىلەن شۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭنىڭ مەمۇرى، مەدەنىيەت، مائارىپ، ئاخبارات قاتارلىق جەھەتلىرىدە يېڭى قىياپەت بارلىققا كەلدى. شىنجاڭدا مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچىلار ھازىر بولغاندىن كېيىن، ئىختىساسلىقلارنى ئۆزلۈكسىز تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈشنىڭ شارائىتىمۇ يارىتىلدى. سىياسى كادىرلار كۇرسى مۇشۇنداق شارائىت ئاستىدا دۇنياغا كەلدى.

2

سىياسى كادىرلار كۇرسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، شىڭ شىسەينىڭ ئۆزى كۇرس باشلىقى بولۇپ، قوشۇمچە دەرسمۇ بەردى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى لى رۇڭ كۇرسقا مۇئاۋىن باشلىق بولدى. تۆۋەندە كۇرسنىڭ كونكرېت خىزمىتىنى باشقۇرۇشقا سىنىپ مۇدىرى قويۇلدى ھەممە كۇرسنىڭ تۈرلۈك

كەسپى ئىشلىرىنى بېجىرىش ئۈچۈن ئىلمىي بۆلۈم، تەلىم - تەر
بىيە بۆلۈمى، تەرجىمانلار بۆلۈمى، خوجىلىق بۆلۈمى ۋە بۇغال
تىر بۆلۈمىدىن ئىبارەت بەش بۆلۈم قۇرۇلدى.

1 - قارار سىياسى كادىرلار كۇرسى ئېچىلغاندا زاڭ گۇفېڭ
سىنىپ مۇدىرى بولدى. زاڭ گۇفېڭ لياۋنىڭ ئۆلكىسى كەيۈەن
ناھىيىسىدىن بولۇپ، كىشىلەرگە توغرا مۇئامىلە قىلىدىغان
ئىش بېجىرىشكە پۇختا، خەت - ئالاقىلارنى يېزىشقا ماھىر بولۇپ
نۇرغۇن يىل كاتىپۋات خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان. دۇبەن مەھ
كىمىسىدە بەنگۇڭتىڭنىڭ مۇدىرى ئىدى. ئىلمىي بۆلۈمنىڭ باش
لىغى دەي پېڭيەن جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىس
نىڭ كاتىپى ئىدى. تەلىم - تەربىيە بۆلۈمىنىڭ باشلىغ
لى شېڭۋۇ ھەربىي تەلىم - تەربىيە ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ، شىنجا
ئوفىتسېرلەر مەكتىپىنى پۈتتۈرگەن. تەرجىمان بۆلۈمىنىڭ باش
لىغى خەمىت (ئۇيغۇر) چۆچەك گېزىتخانىسىنىڭ تەرجىمانى ئىدى
خوجىلىق بۆلۈمىنىڭ باشلىغى فېڭ يۈۋېن دۇبەن مەھكىمىسىنى
كاندۇيى ئىدى. بۇغالتىر بۆلۈمىنىڭ باشلىغى يى × × ئىدى
كۇرس رەھبەرلىكىنىڭ كەسپىي ئىقتىدارى بىر قەدەر كۈچلۈ
بولغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە شېڭ شىسەي ئۆزى كۇرس باشل
غى بولغاچقا، «بۇيرۇق چۈشۈرۈلسە قەتئىي ئىجرا قىلىناتتى
شۇنىڭ ئۈچۈن 3 ئاي ۋاقىتتا بارمايلا تەييارلىق پۈتۈپ رەس
مىي ئوقۇش باشلاندى.

سىياسى كادىرلار كۇرسىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى ئەينى ۋاقىت
تىكى دىخۇا (ئۈرۈمچى) نىڭ ئاتاقلىق كىشىلىرىدىن بولۇپ
خېلى يۇقىرى ئىنقىلاۋىي نەزىرىيە بىلىمىگە ۋە ئەمەلىي كۈرەش
تەجرىبىسىگە ئىگە ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە بولشۇۋىكلار، جۇ

گو كوممۇنىستلىرى ۋە دېموكراتىك زاتلار بار بولۇپ، ھەر قاي-
سى ئىدارىلارنىڭ كاتىپۋاشلىرى ئىدى، ئۇلار قوشۇمچە دەرس
پېرەتتى. 1 - قاراردا: شىنجاڭ گېزىتخانىسىنىڭ باشلىغى ۋاڭ-
باۋچيەن (جاۋشى، بولشۇۋىك) خەلقئارا بىلىملەر ھەققىدە،
شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسى چېگرا ئىشلىرى
باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى چېن پېيشېڭ (ليۇ جىڭجۇڭ،
بولشۇۋىك) سىياسى ئىقتىساتتىن؛ شىنجاڭ ئۆلكىلىك مائارىپ
ازارىتىنىڭ نازىرى مېڭ يىمىڭ (شۈمىڭچيۇ، ج ك پ ئەزاسى)
للى مەسىلە ھەققىدە؛ شىنجاڭ جاھانگىرلىككە قارشى خەلق
ۇيۇشمىسىنىڭ باش كاتىپى خۇاڭ مىڭفۇ (خۇاڭ خوچېڭ، ج ك پ
ەزاسى) ئېقىم مەسىلىلىرىدىن؛ شىنجاڭ شۆيۈەننىڭ باشلىغى
ۇ جۇڭيۈەن (دېموكرات زات) سىياسەتتىن؛ شىنجاڭ دىخۇا
ەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى ليۇ خەنجۇ (شېڭ شىسەي-
نىڭ يېقىن ئادىمى) قانۇن ھەققىدە؛ كۇرس مۇدىرى زاڭ گۇفېڭ
جتىمائىي تەرەققىيات تارىخىدىن؛ شېڭ شىسەي 6 بۈيۈك
سىياسەت ۋە يېڭى پەلسەپىدىن دەرس بەردى. 2 - قاراردا:
شىنجاڭ گېزىتخانىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى ساكۇگلياۋ (دېموكر-
ات زات)، دۇ جۇڭيۈەندىن كېيىن سىياسى ئىقتىساتتىن دەرس
ەردى. شىنجاڭ شۆيۈەننىڭ باشلىغى جياڭ زۇجۇ، ۋاڭ باۋچيەن-
دىن كېيىن خەلقئارا بىلىم ھەققىدە دەرس بەردى. شىنجاڭ
وفىتسېرلەر مەكتىپىنىڭ سىياسى بۆلۈمى مۇدىرى چيۇليۇ
يۇك، چېن پېيشېڭدىن كېيىن سىياسى ئىقتىساتتىن دەرس بەر-
ى، لى يىئۇۋ بىلەن چېن فاڭبەي 6 بۈيۈك سىياسەتتىن دەرس
ەردى. باشقا ئوقۇتقۇچىلاردا ئۆزگىرىش بولمىدى. 3 - قاراردا
ايون، يېزا باشلىقلىرىنىڭ خەۋەردار بولۇشى كېرەك بولغان

دەرسلىك قوشۇلدى. بۇنى شۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەمىرات نازارىتىنىڭ نازىرى ماۋ زېمىن ئۆزى دەرسلىك تۆزەپ، ئۆزى دەرس بەردى. ھەر قايسى دەرسلەر ئۆتۈلگەندە تەرجىمان قويۇلدى.

كۇرس ئا، ب ئىككى سىنىپقا بۆلۈندى، ئا سىنىپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئۆلكە، ناھىيىلىك ھەر قايسى ئىدارىلاردىن كەلگەن خىزمەت ئۈستىدىكى خادىملار بولۇپ، مىللەت ئايرىمىسى يوق ئىدى. 6 بۈيۈك سىياسەتكە سادىق بولۇپ، خىزمەتتە ئاكتىپ، ئۆزى روھلۇق، ئىستەكلىك بولغانلار قوبۇل قىلىناتتى، ئادەتتە جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشمىنىڭ ئەزالىرى ئىچىدىن قوبۇل قىلىناتتى. ب سىنىپقا خىزمەت ئۈستىدىكى بىر قەدەر ياش رايون، يېزا كادىرلىرى قوبۇل قىلىناتتى. 6 بۈيۈك سىياسەتكە سادىق بولغان، خىزمەتتە ئاكتىپ بولۇپ كۆرۈنەرلىك نەتىجە ياراتقانلار مەيلى قايسى مىللەتتىن بولسۇن ھەر قايسى ناھىيىلەر تاللاپ كۆرسەتسە بولىۋېرەتتى. ئوقۇش مۇددىتى بىر يىل ئىدى. 1 - قارار كۇرس 1938 - يىلى 9 - ئايدا ئوقۇش باشلاپ، 1939 - يىلى 8 - ئايدا ئاخىرلاشتى.

1 - قارار كۇرس ئوقۇش پۈتتۈرگەندە، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۆمىگى تەشكىللىدى. مەقسەت: جەنۇبىي شىنجاڭ ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ نۇقسانلارنى تۈزىتىش، خىيانەتچى - پارىخورلارنى تەكشۈرۈپ جازالاش، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ۋاكالىتەن ناھىيىدىن تۆۋەن ھەر دەرىجىلىك مەمۇرى كادىرلارنى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش ياكى يۆتكەش بولۇپ، ئەمەلىيەتتە «ئاۋال ئىشلەپ بولۇپ، ئاندىن مەلۇم قىلىش» تىن ئىبارەت ئىدى.

جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۆمىگىنىڭ ئۆمەك باشلىقى ۋاڭ باۋچيەن، مۇئاۋىن ئۆمەك باشلىقى لۇليۇلىن، باش كاتىپ لىيۇ خەنجۇ ئىدى. تۆۋەندە تەمىرات، مالىيە، جامائەت خەۋپسىزلىكى، ئەدلىيە قاتارلىق گۇرۇپپىلار قۇرۇلدى. ھەر قايسى گۇرۇپپىلارنىڭ ئەزالىرى پۈتۈنلەي ئۆلكە دەرىجىلىك ئىدارىلاردىن يۆتكەپ كېلىنگەن بۆلۈم باشلىقىدىن يۇقىرى بولغان كادىرلاردىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە سىياسى كادىرلار كۇرسىدىن تاللانغان 30 نەپەر ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى ۋە ساقچى مەكتىپىنى پۈتتۈرگەن 60 نەپەر ئوقۇغۇچىمۇ ئۆمەك بىلەن بىرگە كۆزدىن كەچۈرۈشكە ماڭدى. ئۇلار جايلاردىكى خىزمەتتىن قالدۇرۇلغان ياكى يۆتكەلگەن خادىملارنىڭ ئورنىنى تولۇقلاش ئۈچۈن تەييارلانغان ئىدى. كۆزدىن كەچۈرۈش ئۆمىگى ھەر بىر ناھىيىگە بارغاندا ھەر جەھەتنىڭ پىكرىنى ئاڭلىدى. قايسى ئىدارىنىڭ خادىمى بولۇشتىن قەتئىي نەزەر، خەلقنى ئېزىش، خىيانەت ۋە پارىخورلۇق قىلىش، ئۆز نەپسىگە چوغ تارتىش ئىشلىرى سېزىلىپ، قىلمىشى قەبىھ، خەلقنىڭ غەزىۋى كۈچلۈك بولغانلارنى دەرھال خىزمىتىدىن ئېلىپ تاشلاپ جازالىدى. شۇڭا، جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۆمىگى، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ تۈزەشتۈرۈش رولىنى ئوينىدى.

1 - قارار كۇرس ئوقۇش پۈتتۈرۈشتىن ئىلگىرى، 1939 - يىلى يازدا، سىنىپ مۇدىرى زاڭ گۇفىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى، قوشۇمچە ئۆلكىلىك بانكىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلىنىپ يۆتكىلىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئورنىغا لى يەئۈۋ قويۇلدى. لى، دۇبەن مەھكىمىسى تەلىم - تەربىيە باشقار-

مىسسىنىڭ باشلىغى بولۇپ، سىنىپ مۇدىرلىغىنى قوشۇمچە ئۆتىدى، سىياسەتنى تەشۋىق قىلىش؛ (2) جايلارنىڭ سىياسى، ئىقتىسات،
1 - قارار كۇرس ئاياقلىشىپ، 2 - قارار كۇرس دەرس باشلاپ مەدەنىيەت، مائارىپ قاتارلىق جەھەتلىرىنى كۆزدىن كۆچۈرۈش
ئۇزۇن ئۆتمەي، 1940 - يىلى 1 - ئايدا لى سىياسى كادىرلار ئارقىلىق، ئوقۇغۇچىلارنى جايلارنىڭ ئەھۋالى بىلەن تونۇشتۇرۇپ،
كـۇرسىدىن يۆتكىلىپ كەتتى، ئورنىغا چېن فاڭبەي كـەلدى ئۇلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن جايلارغا بېرىپ خىزمەت قىلىشقا
چېن قۇمۇل ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىغىدىن يۆتكىلىپ كەلگەن ئىدى ئىمكانىيەت يارىتىش. ساياھەت ئۆمىگىدە جـەمى 200 نـەپەر
ئۇ بۇ يەردە يېرىم يىل ۋەزىپىدە تۇرغاندىن كېيىن، 6 - ئايدا ئادەم بولۇپ، ئوقۇغۇچىلاردىن باشقا يەنە ھەر قايىسى بۆلۈملەر-
شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىفەن مەكتىۋىگە شياۋجاڭ بولۇپ يۆتكە نىڭ بارلىق خىزمەتچىلىرىمۇ قاتناشتى، ئۇلار كۇرستىكى ۋاقىت-
لىپ كەتتى، ئۇنىڭ ئورنىغا لى يىئۇۋ سىنىپ مۇدىرى بولدى تىكىگە ئوخشاش ھەر خىل ئىشلارنى بېجىرەتتى. ساياھەت ئۆ-
2 - قاراردا، ئىلمى بۆلۈم باشلىقلىغىغا ۋاڭ شيەن قـويۇلدى مىگى 7 ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت داۋامىدا، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى
ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇپ ئوقۇغان 3 - قـارارنىڭ ئوقۇغۇ-ھەر قايىسى ناھىيىلەرنىڭ يېزا، چارۋا رايونلىرىنى كېزىپ چىقـ-
چىسى ئىدى. شىنجاڭ شۆيۈەنىنى پۈتتۈرۈپ چىققان دىڭ كېچاڭ تى، 1940 - يىلى 5 - ئايدا دىخۇاغا قـايتىپ كەلدى. دىخۇاغا
تەلىم - تەربىيە بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىغىغا قـويۇلدى، تـەرجىمان قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمى ئۆت-
بـۆلۈمىنىڭ باشلىغى خـەمىت 1940 - يىلى «12 - ئـاپرېل» كۈزۈلۈپ خىزمەتكە تەخسىم قىلىندى.
ۋەقەسىدىن ئاۋال قولغا ئېلىنىدى، ئۇنىڭ ئورنىغا مارۇلۇك بۆلۈم 2 - قارارنىڭ ئـوقۇغۇچىلىرى ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئالدىدا
باشلىغى بولدى، خـوجۇلۇق بۆلۈم باشلىقلىغىغا جـاڭ فۇنىيەن تۇرغاندا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت شىنجاڭ ئۆلكىلىك تەلىم -
قويۇلدى. تەربىيە كادىرلىرىنى يېتىشتۈرۈش كۇرسىنىڭ كـادىر ۋە ئوقۇ-
2 - قارار كـۇرسىنىڭ ئـوقۇغۇچىلىرى 1939 - يىلى 10 -غۇچىلىرىنىڭ كۆپ قىسمى قولغا ئېلىنىپ كەتكەنلىگىنى نـەزەردە
ئايدىن تارتىپ ئوقۇپ 1940 - يىلى 9 - ئايدا ئوقۇش پۈتتۈر-تۇتۇپ، مۇشۇ كـۇرسىنىڭ كادىرلىرىنى سىياسى كادىرلار كۇرسىغا
دى. ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئالدىدا، سىياسى كادىرلار كـۇرسىنىڭ ۋاقىتلىق قوشۇۋېتىشنى قـارار قىلدى، ئۇلار 8 - ئايدىن 12 -
ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئـايغىچە يەنە 4 ئاي ئوقۇپ ئوقۇش پۈتتۈردى.
ئالدىدا تۇرغان تىل - ئەدەبىيات فاكولتېتىنىڭ ئـوقۇغۇچىلىرى 3 - قارار 1942 - يىلى 1 - ئايدا ئـوقۇش بـاشلىدى.
جەنۇبىي شىنجاڭ قىشلىق ساياھەت ئۆمىگى تەشكىل قىلىپ، ئۆ-شۇ ۋاقىتتا كۇرس مۇدىرى بولۇپ تۇرغان لى يىئۇۋ قولغا ئېلىنـ-
مەك باشلىغى لى يىئۇۋنىڭ باشچىلىغىدا ئايرىم - ئـايرىم ھالدا غان بولۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى
قاراشەھەر، ئـاقسـۇ، قەشقەر، خوتەن قاتارلىق تۆت ۋىلايەتنى مارۇلۇك (قاسىم) تەيىنلەندى. مارۇلۇك، مىللىتى ئۇيغۇر، شىنجاڭ
ئېكىسكۇرسىيە قىلدى. ساياھەت ئۆمىگىنىڭ ۋەزىپىسى: (1) 6 بۈيۈك ئـۆلكىلىك 1 - دارىلمۇئەللىمىنىنى پۈتتەرگەن، خـەنزۇچە تىل

ۋە يېزىقنى پىششىق بىلىدۇ، نۇرغۇن يىل تەرجىمە ۋە مائارى خىزمىتى ئىشلىگەن. مارۇلۇڭدىن كېيىن لى يىڭچى قوشۇمچ كۇرس مۇدىرى بولدى. لى يىڭچى جامائەت خەۋپسىزلىگىن قوغداش باشقارمىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ، داڭلىق جاللات ۋ شېڭ شىسەينىڭ قول چومىقى ئىدى.

سىياسى كادىرلار كۇرسى خادىملىرىنىڭ توختىماي يۆتك لىپ تۇرۇشىدىن، شېڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ۋە كوم مۇنىستىك پارتىيىگە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن شەرت-شارائى ھازىرلاۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغىلى بولاتتى. چۈنكى ئۇ چاغ سوۋېت-گېرمانىيە ئۇرۇشى جىددى كېتىۋاتقان بولۇپ، گىتل ئارمىيىسى شىددەت بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتكەن، سوۋېت ئارمىيىسى يې گىلىپ ئارقىغا چېكىنىۋاتقان ئىدى. بۇ شېڭ شىسەينىڭ جياڭ جيېشى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈشىنى ئىلگىرى سۈردى. 1942-يىل 8-ئاينىڭ 13-كۈنى سۇڭ مېيلىڭ ئايروپىلان بىلەن دىخۇا كەلدى، چېگرا رايوندا ۋەزىيەت جىددىيلەشتى، گومىنداڭ شىنجاڭ غا كىرىشكە باشلىدى.

گومىنداڭ شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن، شېڭ شىسە 180 گىرادۇس چوڭ بۇرۇلۇش ياسىدى، چۈمپەردىسىن يىرتىپ تاشلاپ، ئاپ-ئاشكارا سوۋېت ئىتتىپاقىغا ۋە كوممۇنىستىك پارتىيىگە قارشى چىقتى. ئارقىدىنلا، ئۇ، شىنجاڭ جاھانگىرلىكك قارشى خەلق ئۇيۇشمىسىنى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىسىگە ئۆزگەرتتى، سىياسى كادىرلار كۇرسىنى گومىندا مەركىزىي تەلىم-تەربىيە ئۆمىگىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسىگە ئۆز گەرتتى. شېڭ شىسەي ئىنقىلاپقا ئاشكارا قارشى چىقتى، شىنجا قايتىدىن زۇلمەتلىك يىللارغا قەدەم تاشلىدى.

ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە ئىككى قېتىم شىنجاڭغا بارغانلىقىم ھەققىدە خاتىرە

سۇن يۆچى

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش بولۇۋاتقان 1942-يىلى ۋە 1943-يىلى ئىككى قېتىم شىنجاڭغا باردىم، ئۇ چاغ دەل شېڭ شىسەي شىنجاڭدا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىل ئىدى. 1-قېتىم شىنجاڭغا بېرىشتا جۇ شاۋلياڭ ۋە ۋېن ۋېنخاۋ بىلەن بىرگە باردىم، 2-قېتىم شىنجاڭغا بېرىشتا شىخۇدىكى مايتاغ نېفىتلىكىنى ئۆتكۈزۈۋېلىش ئۈچۈن باردىم. شىنجاڭنىڭ شۇ چاغدىكى سىياسى ئارقا كۆرۈنۈشىنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن، ئىككى قېتىم شىنجاڭغا بارغانلىق ئەھۋالىمنى بايان قىلىشتىن بۇرۇن، ئالدى بىلەن ماڭا ئايان بولغان شېڭ شىسەينىڭ 1942-يىلى كومپارتىيىگە، سوۋېتكە قارشى تۇرۇش، جياڭ جيېشىگە تەسلىم بولۇشتىكى بەزى ئەھۋاللارنى يازماقچىمەن. ئۇ چاغلاردا بىز بۇنى شېڭ شىسەينىڭ «ئىچكى جەھەتتىن ۋەتەنگە تەلپۈنۈشى» دەپ ئاتىغان ئىدۇق.

1. شېڭ شىسەينىڭ شىنجاڭدىكى ئەھۋالى ۋە كومپارتىيىگە، سوۋېتكە قارشى تۇرۇش، جياڭ جيېشىگە تەسلىم بولۇش ئەھۋالى

شېڭ شىسەينىڭ تەبىئىتى سۈيىقەستچى، ئىككى يۈزلىمىچىلىك بىلەن تولغان ئادەم بولۇپ، ياپونىيىگە بېرىپ ئوفىتسېرلار مەكتىۋىدە ئوقىغان. شىمالغا يۈرۈش قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇ ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ نەنجىڭدا تۇرغان ۋاقتىدا جۇ شاۋلياڭنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن ناچالنىك ئىشتاپتا ئىشلىگەن. جۇ شاۋلياڭنىڭ ئۆيىدە يېتىپ - قوپۇپ يۈرۈپ، ئۇنىڭ قىزىغا ئائىلە ئوقۇتقۇچىسى بولغان. ئۇ ناچالنىك ئىشتاپتا ئىشلەشكە ئانچە رازى بولمىغانلىقتىن كۆڭلىدە قارا نىيىتى بار ئىدى. شۇڭا خىزمىتىدىن ئىستىپا بېرىپ شىنجاڭغا كەلدى، كېيىن شىنجاڭنىڭ دۇبەنى جىن شۇرىننىڭ ئىشتاپ باشلىقى بولدى.

1931 - يىلى شىنجاڭنىڭ قۇمۇل ۋىلايىتىدە دىخانلار قوزغىلىڭى پارتلىدى، دىخانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش ئۈچۈن جىن شۇرىن شېڭ شىسەينى ئالدىنقى سەپنىڭ باش قوماندانلىقىغا تەيىنلىدى، شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن ئۇ ھەربىي ھوقۇققا ئىگە بولدى. 1933 - يىلى جىن شۇرىن تەختتىن قوغلاپ چۈشۈرۈلدى، شېڭ شىسەي ھوقۇق تارتىۋېلىش ئۈچۈن، جىن شۇرىننى تەختتىن قوغلاپ چۈشۈرگەن چېن جۇڭ، تاۋ مىڭيۈي، شاۋتىيەنلەرنى شۇ يىلى 6 - ئايدا مېھمانغا چاقىرىش نامى بىلەن ئۆلتۈرۈۋەتتى. شىنجاڭ شۆيۈەننىڭ يۈەنجاڭى، مەملىكەت بويىچە نامى مەشھۇر مائارىپشۇناس دۇ جۇڭيۈەن شېڭ شىسەينىڭ يۇرتدىشى، يېقىن دوستى ئىدى، شېڭ شىسەي ئۇنى شىنجاڭدا ئوقۇتقۇچى بولۇشقا ئالاھىدە تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەندىن كېيىن، ب
كېيىنىمۇ ئۆلتۈرۈۋەتتى. شېڭ شىسەي شۇنداق قارا نىيەتلىك قىلى
جىق ئادەمنىڭ بېشىغا چىققانلىقى ئۈچۈن، ئۆزىمۇ دۇبەن يامۇل
دىن سىرتقا چىقىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى. بۇ دۇبەن يامۇل

تىنىڭ سېلىنغان ئىككى قەۋەتلىك بىنا بولۇپ، ئۆگزىسىنىڭ 4 ئەتراپىدا راۋاق بار ئىدى، كېچە - كۈندۈز پوس قويۇلۇپ، قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىنىپ تۇرسىمۇ، ھېمىشە دەككە - دۈككىدە بولۇپ، كېچىسى ئۇخلىيالمايتتى (ئۆزى دەپ بەرگەن)، يۈز - كۆزى مايلىشاڭغۇ ئىدى (ئۆزەم كۆرگەن)، ھېچكىمگە ئىشەنمەيتتى، تاماققا زەھەر سېلىپ قويۇلدىمىكىن دەپ ئەندىشە قىلىپ، تاماق ۋاقتىدا ئالدى بىلەن باشقىلارغا تېتىتىپ باقاتتى.

1934 - يىلى خۇيزۇ ماجۇڭيىڭنىڭ قوشۇنى ئۈرۈمچىنى قورشىۋالغاندا، شېڭ شىسەي ما جۇڭيىڭ بىلەن ھايات - مامات ئۈستىدە ئېلىشتى، ئاخىرىدا، شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەسكەر چىقىرىشىغا تاياندى، ئەۋەتىلگەن 8 - پولك شېڭ شىسەينى قورشاۋدىن قۇتقۇزدى. شۇنىڭدىن كېيىن، دۇبەن يامۇلىنىڭ ئالدىدىكى مەيداننىڭ بايراق مومىسىغا دۆلەت بايرىقى چىقىرىلغاندىن باشقا، پۈتكۈل شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدا 5 يۇلتۇزلۇق سېرىق بايراق ئېسىلدى، ھەممە يەردە شېڭ شىسەينىڭ ئۆلچەملىك سۈرىتى ئېسىلدى، بىر مۇنچە جايلاردا ستالىننىڭ سۈرىتىمۇ ئېسىلدى. شىنجاڭنىڭ سودا دۇكانلىرىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەيلى — كۈندۈلۈك تۇرمۇشقا كېرەكلىك تۈرلۈك ماللار، يۇڭ رەخ، پاختا رەخ، تاماكا، ھاراق، قەنت، كەمپۈت قاتارلىقلار قاپلىدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرۇش باشلانغاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى دۆلىتىمىزدىن ۋولفرام، سۈرمە، قەلەي قاتارلىق ئالاھىدە خام مەھسۇلاتلارنى ۋە تۆگيۈ مېيى، چوچقا يايلىسى، چاي قاتارلىق دىخانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى بېرىشنى تەلەپ قىلدى. شېڭ شىسەيگە ئۈرۈمچىدىن گەنسۇنىڭ چېگرىسىغا يېقىن بولغان شىڭشىڭشياغىچە بىر تاشيول ياساتقۇزۇپ،

گېنسۇ ـ شىنجاڭ تاشيولىنى تۇتاشتۇردى. سوۋېت ئىتتىپاقى كونا قورال ـ جابدۇقلارنى بېرىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا دۆلىتىمىزدىن دېخانچىلىق، كان مەھسۇلاتلىرىنى ئالدى. مەن 1942 ـ يىلى تۇنجى قېتىم شىنجاڭغا بارغىنىمدا، شېڭ شىسەي بىزگە: بۇ تاشيول جۇڭگونىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشىدا زور خىزمەت كۆرسەتتى، دېدى.

شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلاشقاندىن كېيىن، «6 بۈيۈك سىياسەت دەرسلىكى» نى يازدى. بۇ 6 بۈيۈك سىياسەت جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوس بولۇش، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش، تىنچلىقنى ساقلاش، خىيانەتچىلىك ـ پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇش، شىنجاڭنى تەمىر قىلىشتىن ئىبارەت 12 جۈملە سۆزلۈك سىياسەت بولۇپ، ھەممىلا يەردە شوئار تاختىسىغا يېزىلدى. بۇ كىتاپنىڭ 1 ـ بېتىگە خەن گاۋزۇ، ليۇ باڭلارنىڭ «بوران» ناخشىسى يېزىلغان، مەن تۇنجى قېتىم شىنجاڭغا بېرىپ، بۇ دەرسلىكنى كۆرگىنىمدە، كونا تىياتىرلاردىكى شى لياڭ دېگەن پادىشانىڭ كۆرەڭلىگىنىڭ ئىپادىسى بارلىغىنى ھېس قىلدىم. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ جياڭ جېيشى بىلەن تاق لىنىيە ئارقىلىق ئالاقىلىشىپ تۇردى. ئۇنىڭ ئىككىنچى ئىنىسى شېڭ شىجى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە چۇڭچىڭدا گومىن سەنجىڭخۇيىنىڭ ئەزاسى بولۇپ، شېڭ شىسەيگە ۋاكالىتەن جياڭ جېيشى بىلەن مەخپىي ئالاقە قىلىپ تۇردى.

دۆڭبېيدە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقان بىر قانچە مىڭ كىشىلىك پىدائىيلار قوشۇنى قورالسىزلاندۇرۇلۇپ ئاخىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا چېكىندۈرۈلگەندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى ئۇلارنى شىنجاڭغا ئەۋەتىپ شېڭ شىسەيگە ئۆتكۈزۈپ بەردى. شېڭ شىسەي مۇشۇ بىر تۈركۈم دۆڭبېيلىق يۇرتداشلىرىغا تايىنىپ ئۆزىنىڭ ئورنىنى مۇستەھكەملىدى. ئۇنىڭ يادرو كۈچى پۈتۈنلەي ئۇرۇقداشلىق ھۆكۈمرانلىقىدىن ئىبارەت ئىدى. ئۇنىڭ قېيىنى ئاتىسى چيۇ زوجۇن ئۇنىڭ ھەربى ئۇستازى. ئۇنىڭ باجىسى ۋاڭ خۇڭزاۋ ئۇنىڭ باش ناچالنىگى، ئۇنىڭ ئىنىسى شېڭ شىجى جياڭ جېيشى بىلەن ئالاقە باغلىغۇچىسى، يەنە بىر ئىنىسى شېڭ شىچى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان بولۇپ، ماشىنىلاشقان بىرگادىنىڭ باشلىغى ئىدى، كېيىنكى چاغلاردا شېڭ شىسەي ئۇنى كوممۇنىست دەپ گۇمان قىلىپ، ئورنۇمنى تارتىۋالىدۇ دەپ قاراپ، قەستلەپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئۇنىڭ قېيىنى ئىنىسى چيۇ يۈشۈنمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان، ئۇ ياش، قولىدىن ئىش كېلىدىغاندەك كۆرۈنەتتى، بۇمۇ شېڭ شىسەينىڭ مۇرىتى ئىدى. شېڭ شىسەينىڭ خوتۇنى چيۇ يۈفاڭ شىنجاڭدا چيۇ يۈەنجاڭ دەپ ئاتىلاتتى، ئۇ شىنجاڭ قىزلار سىفەن شۆيۈەنىنىڭ يۈەنجاڭى بولۇپ، شىنجاڭدا ھوقۇقى، كۈچى بار ئىدى.

مەن تۇنجى قېتىم ئۈرۈمچىگە بارغاندا، شېڭ شىسەي مەن ھەم باشقا بىر نەچچە كىشىنىڭ ئالدىدا، خۇاڭمۇسۇڭنى تازا تىللاپ بەردى، ئۇ: «خۇاڭ مۇسۇڭ شىنجاڭنىڭ ئەلچىسى بولۇپ تۇرۇقلۇق، ئارىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىپ، مەن بىلەن مەركەز ئوتتۇرىسىدا ئارازچىلىق پەيدا قىلدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ماجۇڭيىڭ ئۈرۈمچىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلدى، ئىلاجىسىزلىقتىن تۈيۈق يولغا كىرىپ قېلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىنلاشتىم» دېدى. ئۇ، ستالىندىن ھامان خاتىرجەمسىز بولۇپ،

ستالىن كۈنلەرنىڭ بىرىدە بەربىر مەيداندىن ۋاز كېچىدۇ دەپ
گۇمان قىلدى. 1942 ـ يىلى گېرمانىيىنىڭ فاشىست ئارمىيىسى
ئۇرۇش قىلىپ ستالىنگراد ئەتراپىغا كەلگەندە، ئۇ ئۇزۇن
ئۆتمەستىن ستالىنگراد قولدىن كېتىدۇ، سوۋېت ئىتتىپاقى مەغلۇپ
بولىدۇ دەپ قاراپ، سوۋېتكە، كومپارتىيىگە قارشى تۇردى،
جياڭ جيېشىگە تەسلىم بولدى. كېيىن گېرمانىيە ئارمىيىسى
مەغلۇپ بولدى، 1943 ـ يىلى كۈزدە ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىغا
يېقىنلىشىپ، جياڭ جيېشىگە قارشى تۇرماقچى بولىۋىدى
ئىشقا ئاشمىدى. قىسقىسى، ئۇنىڭ ئۇنداق، مۇنداق قىلىشى
ئۆزىنىڭ «شىنجاڭنىڭ خاقانى» بولۇش ئورنىنى ساقلاپ ق
مەقسەت قىلغان. نەتىجىدە ئۆزىنىڭ پۇتىغا ئۆزى
پالتا چېپىپ، تارىختا ئۆتكەن سۈيىقەستچىلەر، ئىككى يۈزلىمىچ
لەرگە ئوخشاش، ئۆز ئىشىنى مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلاشتۇردى

2. بىرىنچى قېتىم جۇ شاۋلياڭ، ۋېن ۋېنخاۋلار بىلەن بىللە شىنجاڭغا كېلىشىم

1942 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا، يۈمېن نېفىتلىك
دە، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئىقتىسات مىنىستىرى قوشۇمچ
بايلىق كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ۋېن ۋېنخاۋنىڭ چۇڭچىڭدىن ئەۋە
كەن تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇپ ئالدىم، تېلېگراممىدا: ئۇنى
ئەتە چۈشتە جيۇچۈەن ئايرودرومى ئارقىلىق ئۈرۈمچىگە بېر
سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن نېفىتلىكنىڭ ئىشى توغرىلىق سۆھبە
ئۆتكۈزىدىغانلىقى، مېنىڭ جيۇچۈەن ئايرودرومىغا بېرىپ ئۇنى
بىلەن ئۇچرىشىدىغانلىقىم ھەم ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئۈرۈمچىگ

بارىدىغانلىقىم ئېيتىلغان. مەن تېلېگراممىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن
كېيىن، نېفىتلىكنىڭ بىر قانچە مەسئۇلى بىلەن مەسلىھەتلەش-
تىم، بىزنىڭ دېڭىز پورتلىرىمىزنى پۈتۈنلەي ياپون جاھانگىر-
لىگى قامال قىلىۋالغانلىقى، يۈمېن نېفىتلىكىدە سايمان، ما-
تېرىيال قىس بولغانلىقىدىن، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مەس-
لىھەتلىشىپ نېفىتلىككە كېرەكلىك سايمان، ماتېرىيال سېتىۋا-
لىدىغان ئوخشىمامدۇ دېگەن پەرەزنى قىلىشتۇق، شۇنىڭ بىلەن،
ئۆزەم بىللە ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن، نېفىتلىكنىڭ بىر قانچە
مەسئۇلى بىلەن بىرلىكتە مۇھىم سايمان، ماتېرىياللارنىڭ تىزى-
مىدىن بىر نۇسخىنى كۆچۈرۈپ تەييارلىدىم. 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ
كۈنى چۈشتىن بۇرۇن جيۇچۈەن ئايرودرومىغا باردىم، ئايروپە-
لاندىن 8 ـ ئۇرۇش رايونى (غەربىي شىمال رايونى) نىڭ سى-
لىك جاڭگۇەنى جۇ شاۋلياڭ، ھاۋا ئارمىيە سىلىڭى ماۋ باڭچۇ،
قاتناش مىنىستىرلىكى تاشيول باش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى گۇڭ-
شۇجۇي، غەربىي شىمال تاشيولى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى خې جىڭ-
ۋۇ، قاتناش مىنىستىرلىكىنىڭ تېخنىكا نازارەتچىسى ۋېي يىفۇ،
مەھكىمە باشلىقى پەن گۇاڭجۇڭ، ئاۋىئاتسىيە ئىشلىرى مەھكىمى-
سىنىڭ ياردەمچىسى ۋۇ يۈەنچاۋ، ۋېن ۋېنخاۋ ۋە ئۇنىڭ كاتىۋى
جۇ داشۈن قاتارلىقلار چۈشتى، ھەممىمىز بىرلىكتە ئايرودرومدا
چۈشلۈك تاماق يەپ بولغاندىن كېيىن، يەنە غەرپكە قاراپ
ئۇچتۇق. ئۇلارنىڭ تۇرقىدىن قارىغاندا، يۈمېن نېفىتلىكى
ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن سايمان، ماتېرىيال سېتىۋالىدىغاندەك
ەمەس ئىدى. شۇ پەيتتە تازا ئىچىم پۇشتى، ئادەم جىق
ۋالغانلىقى ئۈچۈن، ۋېن ۋېنخاۋدىن سوراشقا ئەپسىزلەندىم.
ئۈرۈمچى ئايرودرومىغا قونۇپ ئايروپىلاندىن چۈشكەندە،

شېڭ شىسەينىڭ ئۆزى چىقماپتۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئوردىسىدىكى ھەننىۋا ھەربى - مەمۇرى ئەمەلدارلار، شېڭ شىسەينىڭ باجىسى ۋاڭ سەنمۇجاڭ، ئۇنىڭ ئىككىنچى ئىنىسى شېڭ شىجىنىڭ باشچىلىقىدا ئايرودرومغا بىزنى قارشى ئالغىلى چىقىپتۇ. بىز ئايروپىلاننى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىپ، كەلگۈچى ۋە قارشى ئېلىشقا چىققۇچى بارلىق خادىملار بىرلىكتە سۈرەتكە چۈشتۇق. بۇ سۈرەت ئەتىسى شىنجاڭ گېزىتىگە بېسىلدى. بىز ماشىنىغا ئولتۇرۇپ شىنجاڭ دۇبەن يامۇلىنىڭ ئىچىدىكى مەشھۇر شەرقىي باغچا مېھمانخانىسىغا باردۇق، شېڭ شىسەي ئۆزى دەرۋازا ئالدىدا بىزنى كۈتۈپ ئېلىپ، ئۈچ ئىشىك ئارقىلىق كىرىدىغان مېھمانخانىنىڭ قوبۇل قىلىش زالىغا باشلاپ كىردى. ھەر بىر ئىشىكتە تولۇق قوراللانغان 8 دىن ئەسكەر پوستتا تۇرۇپتۇ. مېھمان قوبۇل قىلىش زالىنىڭ ئىچىدە ئۇزۇن بىر جوزا بولۇپ، شېڭ شىسەي جوزىنىڭ بىر بېشى تەرىپىدە ئولتۇردى جۇ شاۋلياڭ بىلەن ۋېن ۋېنخاۋ جوزىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئولتۇردى، ھەممىمىز ئۆز رېتىمىز بويىچە ئورۇن ئالدۇق. شېڭ شىسەينىڭ كەينىدە قاپلىق ماۋزۇر ئاسقان 4 مۇھاپىزەتچى ئۆر تۇراتتى، ئۇ كەينىگە قاراپ قولىنى سىلكىپ مۇھاپىزەتچىلەرگە چىقىپ كېتىشكە بۇيرۇق قىلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇ قارشى ئېلىش سۆزى سۆزلىدى. جۇ شاۋلياڭ جاۋاپ نۇتقى سۆزلىگەندە ئۆزى بىلەن بىرگە كەلگەن كۆيۈغلىنى قولى بىلەن كۆرسىتىپ تۇرۇپ، شېڭ شىسەيگە: بۇ مېنىڭ قىزىم × × نىڭ ئېرى بولىدۇ، دېدى. (ئۇ شېڭ شىسەيدىن بۇرۇن ئۇنىڭ ئۆيىدە تۇرغاندا ئۇنىڭ قىزىنى ئوقۇتقان). بۇ قېتىم جۇ شاۋلياڭ بىلەن ۋېن ۋېنخاۋنىڭ ئورۇمچىگە كېلىشىنى، شېڭ شىسەي جياڭ جيېشىگە تېلېگرام بېرىپ تەلەپ قىلغان. مېنىڭ پەرەز قىلىشىمچە، جۇ شاۋلياڭنىڭ كۆيۈغلىنى بىرگە ئېلىپ كېلىشى ھەممە باشتىلا ئۆز كۆيۈغلىنى تونۇشتۇرۇشى شېڭ شىسەيگە يېقىنلىشىشنى ۋە كونا مۇناسىۋىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى مەقسەت قىلغان. كەلگەنلەرنىڭ ھەممىمىز شەرقىي باغچىدا تۇردۇق، شەرقىي باغچا دۇبەن يامۇل بىلەن بىر يەردە ئىدى، تاماق يەيدىغانلار ئىككى جوزىنى توشقۇزۇپ ئولتۇردى. بىرىنچى كۈنى كەچتە شېڭ شىسەي ئۆزى تاماقتا بىللە بولدى، تاماق يېيىش ئارىلىقىدا شېڭ شىسەي سۆز قىلدى، ئۇ قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەندىن باشقا، گېنېرال ماجۇڭيىڭ بىلەن جەڭ قىلغانلىق ئەھۋالىنى، ما جۇڭيىڭ ئورۇمچىنى بىر نەچچە ئاي قورشىۋالغانلىقىنى، ئاخىرىدا غەلىبە قىلغانلىق جەريانىنى سۆزلەپ بەردى. مەن ما جۇڭيىڭنىڭ باتۇر، ئۇرۇش قىلىشقا ماھىر ئىكەنلىگىنى، شېڭ شىسەينىڭ ما جۇڭيىڭغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىغىنى ئاڭلىغان ئىدىم. لېكىن شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى شىنجاڭغا ئەۋەتكەن 8 - پولكنىڭ ئەسكىرى كۈچىگە تايىنىپ ما جۇڭيىڭنى يەڭگەن. ماجۇڭيىڭنىڭ ئىزدېرىگى يوق، شۇ چاغلاردا ئېيتىلىشىچە، سوۋېت ئارمىيىسىگە ئەسىرگە چۈشكەن. تېخى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ھايات ئىكەن. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ 8 - پولكى شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن شىنجاڭدا قېپ قېلىپ، باشقىدىن گەزەرمە سېلىپ، ئۇزاققىچە قۇمۇلنى ساقلاپ ياتتى. قۇمۇل شىنجاڭنىڭ شەرقىدىكى چوڭ شەھەر بولۇپ، سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ ئۇ يەردە تۇرۇشى شېڭ شىسەينىڭ شەرقىي چوڭ دەرۋازىسىنى ساقلاپ بېرىپ، ئىچكىرىدىكى جۇڭگو ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا چىقىشىدىن مۇداپىئە كۆرۈشنى مەقسەت قىلغان. سو-

ۋېت ـ گېرمان ئۇرۇشى شۇنداق جىددى بولغان چاغلاردىمۇ، سوۋېت ئىتتىپاقى بۇ پولكنى دۆلىتىگە قايتۇرۇپ كەتمىدى.

بىز يېتىپ بارغان كۈنىڭ ئەتىسىدىن باشلاپ، شىڭ شىسەينىڭ ئىككىنچى ئىنىسى شىڭ شىجى ۋە ئۇنىڭ قې نى ئىنىسى چيۇ يۈشۈن بىزنى كۈتىدىغان بولدى، ھەر كۈنى شەرقىي باغچىدا سۆزلىشىشتە، تاماق يېيىشتە بولسۇن بىزگە ھەمرا بولۇپ يۈردى. تاكى بىز ئۈرۈمچىدىن كەتكەنگە قەدەر ھەمرا بولدى. گويا تۈرمىگە كىرىپ قالغاندەك، شەرقىي باغچىدا سولىنىپ قېلىپ، خالىغانچە كوچىلارغا چىقالمىدۇق.

بارغان كۈنىڭ ئەتىسى بىرسى ۋېن ۋېنخاۋغا ئەتە شىنجاڭ گېزىتىنىڭ مۇخبىرى كېلىپ ئۇنى زىيارەت قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ۋېن ۋېنخاۋ تەڭلىكتە قالغاندەك بولدى. ئۇ گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان رايونلاردىكى مۇخبىرلارنىڭ زىيارەت قىلغان ۋاقتىدىكىدەك ئەھۋال بولۇپ قالارمىكىن دەپ ئويلاپ، نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي، دەككە ـ دۈككىدە بولۇپ شىڭ شىجىنىڭ شىڭ شىسەيدىن سوراپ بېقىشىنى ئۆتۈندى. شىڭ شىسەي ۋېن ۋېنخاۋنىڭ قانداق جاۋاپ بەرگىسى كەلسە شۇنداق جاۋاپ بەرسۇن دېدى. ئەتىسى مۇخبىر زىيارەت قىلىشقا كەلدى، ئۇنىڭ ئەتىسى شىنجاڭ گېزىتىگە ۋېن ۋېنخاۋنىڭ مۇخبىرنىڭ سوئالىغا بەرگەن جاۋابىنىڭ مەزمۇنى بې سىلدى. ۋېن ۋېنخاۋنىڭ بەرگەن جاۋابى پۈتۈنلەي باشقىچە بېسىلىپتۇ، ئەمەلىيەتتە شىڭ شىسەي ئۆزى يېزىپ تەييارلىغان نەرسىنى شىنجاڭ گېزىتىنىڭ ئېلان قىلىشىغا بەرگە ئىكەن. مۇشۇ چاغدىلا شىڭ شىسەينىڭ بۇ ئۇسۇلىنى بىردىنا چۈشىنىپ يەتتۇق.

بىز ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەندە، شىڭ شىسەي ۋېن ۋېنخاۋنى دوبەن ئىشخانىسىغا تەكلىپ قىلىپ ئايرىم سۆزلەشتى. شىڭ شىسەي: شىخودىكى مايتاغ نېفىتلىكىنى شىنجاڭ بىلەن سوۋېت شېرىكلىشىپ باشقۇرغان، يېقىندا سوۋېت ئىتتىپاقى ئەۋەتكەن بىر پارچە تېلېگراممىنى تاپشۇرۇپ ئالدىم، نېفىتلىككە دائىر ئىشلار توغرىسىدا سۆزلىشىشكە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ بىر مۇئاۋىن مىنىستىرىنى ئۈرۈمچىگە ئەۋەتمەكچى بوپتۇ. سوۋېت ئىتتىپاقى شىنجاڭغا ئەزەلدىن بۇنداق يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنى ئەۋەتكەن ئەمەس؛ بۇ قېتىم ئۇشتۇمتۇت مۇشۇنداق بىر مۇئاۋىن مىنىستىرىنى ئەۋەتىشىدىن ئەندىشە قىلىۋاتىمەن، راستىنلا شىخودىكى نېفىتلىك توغرىلىق سۆزلىشەمدىغاندۇ؟ مەركىزىي ھۆكۈمەت نامىدىن ئۇلارغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، سىزنى تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەن دېگەن. شىڭ شىسەي ۋېن ۋېنخاۋ بىلەن رەسمىي سۆزلىشىشى ناھايىتى ئاز ئىدى، لېكىن ھەر كۈنى ئەتىگەندە دېگىدەك جۇ شاۋلياڭنى ئۆزىنىڭ دوبەن يامۇلىدىكى ئۆيىگە ئەتىگەنلىك تاماققا تەكلىپ قىلاتتى، تەخمىنەن ئۇدا 9 ـ 10 كۈن سۆزلەشتى. كېيىن جۇ شاۋلياڭ بىر تاغار ھۆججەتنى ئېلىپ بىز ئولتۇرۇپ كەلگەن مەخسۇس ئايروپىلان بىلەن چۇڭچىڭغا قايتتى. جۇ شاۋلياڭ مېڭىش ئالدىدا: كۈن بەك ئىسسىپ كەتتى، چۇڭچىڭغا بېرىپ جىياڭ ۋېييۈەنجاڭ بىلەن كۆرۈشكەندە رەسمىي ھەربىي كىيىمنى كەيمەي بولمايدۇ، تازا گەپ بولدى ـ دە، دېدى. بىر قانچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، جۇ شاۋلياڭ ئۈرۈمچىگە قايتىپ كېلىپ، ئېلىپ كەلگەن جاۋابىنى شىڭ شىسەيگە يەتكۈزدى.

كېيىن ئۇققۇشۇپ كۆرسەم، جىياڭ جيېشىدىن ئەسلىدە خې-

شى كاردورىنى (يەنى ۋۇ ۋېي، جاڭيە، جيۇچۇەن، دۇڭخۇاڭنى
ساقلاۋاتقان چىڭخەيدىكى ما بۇفاڭنىڭ ئاكىسى ما بۇچىڭنىڭ قىسمى
شۇنىنى يۆتكىۋېتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا خۇ زۇڭنەننىڭ قوشۇنىد
ۋۇۋى، جاڭيە، جيۇچۇەننى ساقلاشقا بىردىن كورپۇس ئەۋە
تىشنى تەلەپ قىلىپ، شىڭ شىسەي جۇ شاۋلياڭنى ئەۋەتكەن
كەن. شىڭ شىسەي ما بۇچىڭ قوشۇنىنىڭ جەڭ قىلىش كۈچ
ئاجىز، شىمالىي شەنشىدىكى قىزىل ئارمىيىنىڭ خېشى كاردورى
قىلغان ھۇجۇمغا تاقابىل تۇرالمايدۇ دەپ قارىغان. ئۇ ھەم شى
مالىي شەنشىدىكى قىزىل ئارمىيىنىڭ خېشى كاردورى ئارقىلى
شىنجاڭغا ھۇجۇم قىلىشىدىن ئەنسىرەپ، ھەم سوۋېت ئارمىيىسى
نىڭ قۇمۇلدا تۇرۇشلۇق 8 - پولكى بىلەن شىمالىي شەنشىدىكى
قىزىل ئارمىيىنىڭ شەرق، غەرپ تەرەپتىن ما بۇچىڭنىڭ قو
شۇنىغا ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم
لىشىدىن ئەنسىرەپ، جياڭ جيېشىنىڭ قوشۇنلىرىنى قويۇشى
تەلەپ قىلغان. جياڭ جيېشى بۇنىڭدىن خوشال بولۇپ، ما بۇچ
نى سەيدام چېگرىسىنى ساقلاش دۇبەنى قىلغان، شۇنىڭ بىلە
ما بۇچىڭ ئۆز قوشۇنىنى باشلاپ سەيدام ئويمانلىقىغا يۆتكەلگە
خۇزۇڭنەننىڭ 3 كورپۇسىنى خېشى كاردورىنى ساقلاش
يۆتكىگەن. بۇ چاغدا سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ قۇمۇلدىكى 8 - پولك
مۇ جۇڭگو ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كېلىپ ئۆزلىرىنى جايلاشتۇ
دىن قورقۇپ، ئۈرۈمچىدىن ئەگىپ ئۆتۈپ سوۋېتكە قايتقان.

ئىلگىرى شىڭ شىسەي جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى
ئادەم ئەۋەتىپ ئۆزىنىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشىغا ياردە
بېرىشىنى تەلەپ قىلغان، چېن تەنچيۇ، ماۋزېمىن باشچىلى
دىكى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ 100 نەچچە كىشىلى

ۋەكىللەر ئۆمىگى شىنجاڭدا تۇرغان ئىدى. كېيىن شىڭ شى-
پوزىتسىيىسىنى ئۆزگەرتىپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى قولغا
ئالدى.

بىز ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىن، ماۋ باڭچۇ ۋە ئۇنىڭ
بىلەن بىرگە كەلگەن ھاۋا ئارمىيە خادىملىرى بىز چۈشكەن
مەخسۇس ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ ئۈرۈمچىدىن جەنۇبىي شىنجاڭغا
بېرىپ، ئاندىن جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئۇچۇپ قاراقورۇم تاغلىرىنىڭ
ئۈستىدىن ئۆتۈپ پاكىستاننىڭ پىشاۋۇر دىگەن يېرىگە باردى.
ئۇنىڭدىن كېيىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدى. تۇنجى قېتىم سىناق
قىلىپ ئۇچۇش مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغاندىن كېيىن، ئۇلار ئاۋال
چۆچەككە قايتىپ كەتتى.

جۇ شاۋلياڭ چۆچەككە قايتىپ كەتكەندىن كېيىن،
ۋېن ۋېنخاۋ ئۈرۈمچىدە قەپ قېلىپ، شىخودىكى مايتاغ نېفىتلى-
گە بېرىپ ئېكىسكۇرسىيە قىلىشنى شىڭ شىسەي بىلەن مەس-
لىھەتلەشتى، شىڭ شىسەي ماقۇل بولدى. ۋېن ۋېنخاۋ مېنى ۋە
باشقىلارنى ئېلىپ مايتاغ نېفىتلىكىگە باردى. بۇ نېفىتلىك ئۈ-
رۈمچىنىڭ غەربىدە بولۇپ 200 نەچچە كىلومېتىر كېلەتتى. سو-
ۋېت تەرەپتىن بولغان نېفىتلىك باشلىقى، قوشۇمچە باش ئىنژ-
ېنېر بىلەن بىر نەپەر سوۋېت گېئولوگىيە مۇتەخەسسىسى بىز-
نى كۈتتى ۋە باشلاپ يۈرۈپ ھەممە يەرنى ئېكىسكۇرسىيە قىل-
دۇردى، بىزلەرگە تۈرلۈك خەرىتە - جەدۋەللەرنى كۆرسەتتى، نې-
فىتلىكنى چارلاش - ئېچىش جەريانىنى چۈشەندۈردى. بۇ نېفىت-
لىكنىڭ قۇدۇق قېزىشتىكى بوردۋايدا يۈيمېن نېفىتلىكى ئىش-
لىتىۋاتقان ئامېرىكىدىن ئىمپورت قىلىنغان چىشلىق چاق شەكىلدى-
كى دولاتانى ئىشلەتمەستىن، بەلكى بېلىق قۇي-

روغى شەكلىدىكى دولتانى ئىشلىتىۋاتقانلىغىنى كۆردۇم. نېفىتلىك
نىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالىمۇ يۈيمېن نېفىتلىكىگە يەتمەيت
تى، شۇ چاغنىڭ ئۆزىدىن ئېيتقاندا، بۇ نېفىتلىكتىن چوڭ ئۈ
مىت كۈتكىلى بولمايتتى، ئىستىقباللىمۇ يۈيمېن نېفىتلىكىدەك
ياخشى ئەمەس ئىدى. شۇڭا، ئۇلار بىزنى زىياپەت بېرىپ كۈ
تۈۋالغاندا، «ئىككى نېفىتلىك مۇسابىقىلىشىپ باقايلى» دېدىم. ئى
چىمدە سوۋېت ئىتتىپاقىنى كۆزۈمگە ئىلمىدىم، شىنجاڭغا كەلگەن
ۋاقتىمدىكى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن نېفىتلىككە كېرەكلىك سايمان
ماتېرىيال سېتىۋېلىش نىيىتىم تېخىمۇ يوقاپ چىقتى. لېكىن ماي
تاغ نېفىتلىكىنىڭ ماي ئايرىش ئۈسكۈنىلىرى ۋە زاپاس ماي
ساقلاش باكلىرى يۈيمېن نېفىتلىكىنىڭكىدىن كۆپ ھەم ياخشى
ئىدى. ئۇ يەرنى 2 كۈن ئېكىسكۇرسىيە قىلىپ ئۈرۈمچىگە قاي
تىپ كەلدۇق.

بۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلى
گىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى دېكنوسوف ئۈرۈمچىگە كەلدى، شېڭ
شىسەي ئۆزى ئۇنىڭ ئالدىغا چىقمىدى، ۋاڭ سەنمۇجاڭ ۋەكىل
بولۇپ دۇبەن يامۇلىنىڭ مېھمان كۈتۈۋېلىش زالىدا زىياپەت
ئۆتكۈزۈپ، بۇ مۇئاۋىن مىنىستىرنى كۈتۈۋالدى، تەكلىپكە بىنائەن
ۋېن ۋېنخاۋ ۋە ھەممىمىز (شۇ چاغدا جۇ شاۋلياڭ ئۈرۈمچىدە
بولسىمۇ زىياپەتكە قاتناشمىدى)، شۇنداقلا ئۈرۈمچىدىكى نۇرغۇن
يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار زىياپەتتە بىللە بولدۇق. ۋېن
ۋېنخاۋ بۇ مۇئاۋىن مىنىستىر بىلەن كۆرۈشتى. زىياپەت باشلان
غاندا ھەم زىياپەت داۋاملىشىۋاتقاندا، ئوركېستىر چاڭ چىقىرىۋەت
تى. كېيىن ۋېن ۋېنخاۋ جۇڭگو مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى
بولۇش سالاھىيىتى بىلەن بۇ مۇئاۋىن مىنىستىر بىلەن نېفىت

لىكىنى شېرىكلىشىپ باشقۇرۇش ئۈستىدە سۆھبەت ئۆتكۈزدى. لې
كىن سۆھبەتتىن نەتىجە چىقمىدى. دېكنوسوفنىڭ ئۈرۈمچىدە شېڭ
شىسەي بىلەن ئالاقىدار سىياسىي مەسىلىلەر ئۈستىدە ئايرىم
سۆزلەشكەن ـ سۆزلەشمىگەنلىكى بىزگە نامەلۇم.

7 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى ۋاڭ سەنمۇجاڭ شېڭ شى
سەيگە ۋاكالىتەن ۋېن ۋېنخاۋنى دۇبەن يا
مۇلىنىڭ زالىدا سۆز قىلىشقا تەكلىپ قىلدى،
نىمە مەقسەتتە سۆزلەشنى ئالدى بىلەن ۋېن ۋېنخاۋ بىلەن
مەسلىھەتلەشمىدى. ۋېن ۋېنخاۋغا پەقەت مەنلا ھەمرا بولۇپ
باردىم، مەجلىسكە كەلگەنلەر ناھايىتى جىق ئىدى. ۋېن ۋېنخاۋ
زالنىڭ كەينى تەرىپىدىن كىرىپ، مۇنبەرنىڭ يېنى تەرەپتىن
سۆز مۇنبىرىگە چىقتى، مەن پەستە ئورۇن ئېلىپ بولغاندىن
كېيىن، سۆز مۇنبىرىنىڭ كەينىدىكى تامغا جۇڭگونىڭ دۆلەت بايرىقى
بىلەن گومىنداڭنىڭ پىرقە بايرىقىنىڭ ئېسىلغانلىقىنى كۆردۈم،
بايراق ۋېن ۋېنخاۋنىڭ كەينىدە بولغاچقا ئۇ كۆرمىدى. ۋېن ۋېنخاۋ
سۆز قىلغاندا، تىلىنىڭ ئۇچىدىلا شېڭ شىسەينىڭ ياخشى گېپىنى
قىلدى. ۋېن ۋېنخاۋ سۆزلەپ بولۇپ، دەرۋازىدىن چىققىنىدا،
دەرۋازىدىمۇ دۆلەت بايرىقى بىلەن گومىنداڭنىڭ پىرقە بايرىقى
ئېسىلغان ئىدى. ۋېن ۋېنخاۋ بۇ يېڭى ئۆزگىرىشنى شۇ چاغدىلا
كۆردى. شۇ كۈنى كەچتە پۈتۈن شەھەرنى پوجاڭزا ئاۋازى
قاپلاپ كەتتى، تەبرىكلەش يۈزىسىدىن پىرقە بايرىقى بىلەن
دۆلەت بايرىقى ئېسىلدى. ئېيتىلىشىچە، شەھەر بويىچە كېچىلەپ
دۆلەت بايرىقى بىلەن پىرقە بايرىقى ياسىتىلغان، ئەتىسى بىز
ئۈرۈمچىدىن ئايرىلىدىغان چاغدا، پۈتۈن شەھەردە دۆلەت بايرىقى
ئېسىلغان ئىدى.

چۇ شاۋلياڭ ئۈرۈمچىدە سىرتقا زادى ئۆزىنى ئاشكارا قىلمىدى، جامائەت بىلەن كۆرۈشىدىغانلىقى ئىشلارنى ۋېن ۋې خاۋ قىلدى. بۇنىڭدىن شىڭشىسەينىڭ چوڭقۇر باش قاتۇرغانلىغىنى ھۈنىرىنىڭ بارلىغىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

مەن ۋېن ۋېنخاۋ بىلەن بىرگە 8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈن ئۈرۈمچىدىن ئايرىلىپ لەنجۇغا بېرىپ، جۇڭگو ئىنژېنېرلار ئىلمى جەمئىيىتىنىڭ يىللىق مەجلىسىگە قاتناشتىم. جۇڭگو ئىنژېنېرلا ئىلمىي جەمئىيىتى ھەر يىلى يىللىق مەجلىس ئاچقاندا، جەمئىيە ئەزالىرىدىن خىزمەتتە نەتىجە ياراتقان بىر كىشى كۆپچىلى تەرىپىدىن كۆرسىتىلىپ، ئۇنىڭغا بىر مېدال مۇكاپات بېرىلەتتى لىك جۇڭشۇن، خۇ دېباڭ، ماۋ يىشىڭلاردىن كېيىن، بۇ قېتىمق يىللىق مەجلىستە بىر مېدال بىلەن مۇكاپاتلاندىم.

مەجلىستىن كېيىن، ۋېن ۋېنخاۋ ئايرۇپىلان بىلەن چۇڭ چىڭگە كەتتى، مەن يىللىق مەجلىسكە قاتناشقان بىر قىس ئىنژېنېر، پروفېسسورلاردىن تەركىپ تاپقان 10 نەچچە كىشى ھەمرا بولۇپ، ماشىنا بىلەن يۈمېنگە ئاپىرىپ ئېكسكۇرسى قىلدۇردۇم. بۇلارنىڭ ئىچىدە ۋۇخەن داشۆ سانائەت شۆيۈەنىنى يۈەنجاڭى شاۋپېجو بار ئىدى، كېيىن ئۇنى گەنسۇ نېفىتلى ئىدارىسى باشلىغىنىڭ ياردەمچىسى بولۇشقا تەكلىپ قىلدىم.

3. مېنىڭ ئىككىنچى قېتىم شىنجاڭغا بېرىپ شىخودىكى مايتاغ نېفىتلىكىنى ئۆتكۈزۈۋېلىشىم

مەن يۈمېن نېفىتلىكىگە قايتىپ كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمە 9 ـ ئايدا جياڭ جىېشى بىلەن سۇڭ مېيلىڭ جىايۈيگۈەنگە كەلدى

بىللە كەلگەنلەردىن خۇزۇڭنەن بىلەن مۇھاپىزەتچى ۋاڭ شىفىي قاتارلىقلار بار ئىدى، جياڭ جىېشى سۇڭ مېيلىڭنى ئۈرۈمچىگە ئەۋەتىپ، ئۆزى ئۇنى ساقلىماقچى بولۇپ جىايۈيگۈەندە قەپ قالدى. ئۇ، جىايۈيگۈەندە بىر ھەپتە تۇردى، ئۇ يۈمېن نېفىتلىكىنى كۆزدىن كۆچۈرۈشكە بارغاندا مەن ھەمرا بولدۇم، ئۇنىڭ سۇڭ مېيلىڭنى ئۈرۈمچىگە ئەۋەتىشى ئىچكى لىنىيىدە مېڭىش بولۇپ، شىڭ شىسەينىڭ خوتۇنى چيۇ يۈفاڭ ئارقىلىق شىڭ شىسەي بىلەن مەخپىي سودا قىلىپ، ئۆتكەن قېتىم جۇ شاۋلياڭ ئۈرۈمچىگە بارغاندا ئورۇنلىيالمىغان ۋەزىپىنى ئورۇنلاشنى مەقسەت قىلغان. مەسىلەن، شىڭ شىسەينىڭ ئورنى مەسىلىسى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە تاقابىل تۇرۇش مەسىلىسى، سوۋېت ئىتتىپاقىغا تاقابىل تۇرۇش مەسىلىسى ھەم گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا پارتىيە، ھۆكۈمەت خادىملىرىنى ئەۋەتىش مەسىلىسى قاتارلىقلار، بۇ مېنىڭ پەرىزىم.

جياڭ جىېشى جىايۈيگۈەندىن سۇڭ مېيلىڭنى ئۈرۈمچىگە يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن، يۈمېن نېفىتلىكىنى كۆزدىن كۆچۈردى، سۇڭ مېيلىڭ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئايرۇپىلان بىلەن چۇڭچىڭگە قايتىپ كەتتى. كېيىن ئۇ شىڭ شىسەينى يەنىلا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلىدى، گومىنداڭنىڭ مەركىزىي پىرقىسى لياڭ خەنساۋنى شىنجاڭدا گومىنداڭ پىرقىسىنى قۇرۇشقا ئەۋەتتى، تەپتىش مەھكىمىسى مېنىڭ ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە داشۆدىكى ساۋاقدىشىم لو جالۇننى شىنجاڭنىڭ تەپتىشى قىلىپ ئەۋەتتى (نامدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسىنىڭ ئورنى بىلەن تەڭ)، ئۇنىڭدىن باشقا قەدىناس دوستۇم لىن جىيۇڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك نەقلىيات نازارىتىنىڭ

نازىرى بولۇپ كەلدى.

شىڭ شىسەي كومپارتىيىگە، سوۋېتكە قارشى تۇرۇپ جياڭ جيېشى بىلەن يېقىنلاشقاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى 8 - پولكىنى قايتۇرۇپ ئەكەتتى. شىخودىكى مايتاغ نېفىتلىكىدىكى روسلار ماي ئايرىش زاۋۇتىنىڭ ئۈسكۈنىلىرىدىن باشقا، ئىش قىلىپ چۇۋۇپ ئېلىپ كېتىشكە بولىدىغان ماشىنا ماتېرىيال ھەم يەر ئاستىغا كۆمۈلگەن سۇ تۇرۇبىسى، نېفىت تۇرۇبىسى قاتارلىقلارنى پۈتۈنلەي چۇۋۇپ ئېلىپ كەتتى. شىڭ شىسەي ئىقتىسات مىنىستىرلىكىنىڭ بۇ نېفىتلىكنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ باش
قۇرۇشنى تەلەپ قىلدى، بايلىق كومىتېتى 1 مىليوندىن ئوشۇ
ئامېرىكا دوللىرىلىق مەبلەغ ئاجرىتىپ نيۇيوركتا پۇلىنى تۆلەپ سوۋېت ئىتتىپاقى قالدۇرۇپ كەتكەن مۈلۈكلەرنى سېتىۋالد
ھەمدە بۇ نېفىتلىكنى يۈيمېن نېفىتلىكىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بەردى، رەسمىيەت بېجىرىشكە مېنى مەسئۇل قىلدى. مە
يۈيمېن نېفىتلىكىنىڭ ئىنژېنېرى لى تۇڭشاۋنى (ئۆلۈپ كەتتى
شىخودىكى مايتاغ نېفىتلىكىنىڭ مۇدىرى قىلىپ ئەۋەتتىم
شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىر تۈركۈم قورۇلۇش، باشقۇرۇش
خادىملىرىنىمۇ بىللە ئەۋەتتىم، بىر قانچە يۈك ئاپتوموبىلىن
ئىشقا سېلىپ، قۇدۇق قېزىشقا ۋە ماي ئاققۇزۇشقا كېرەكلى
بىر تۈركۈم سايمانلارنى ئەۋەتتىم.

شىڭ شىسەي سوۋېتكە قارشى تۇرغاندىن كېيىن، سوۋې
ئىتتىپاقى 8 - پولكىنى قومۇلدىن چېكىندۇرۇ
ئېلىپ كەتكەن بولسىمۇ، يەنىلا تەن بەرمىدى. تاش
موڭغۇلىيە ئارقىلىق ئاتچىلار دۈيىنىڭ ئورنىغا تۆگىچىل
دۈيىنى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ خېشى كارىدورىنىڭ غەربىدى

ئەنشى بىلەن شىڭشىڭشيا ئوتتۇرىسىدىكى تاشيولغا يوشۇرۇن ئەۋەتىپ، مىنا كۆمدۈرۈپ، گەنسۇ بىلەن شىنجاڭنىڭ قاتنىشىغا بۇزغۇنچىلىق قىلدى. خېلى بىر مەزگىللەرگىچە مۇشۇ تاشيولدا كېلىپ - كېتىۋاتقان ئاپتوموبىللار مىناغا تېگىپ كېتىپ پارتلاپ بىرمۇنچە يولوچىلار ئۆلدى، ليۇيۈەن ئاپتوموبىل بېكىتىگە بىر مەزگىل كېچىسى تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، بۇ بېكەتنى ساقلاۋاتقان قوشۇندىن بىرقانچە 10 كىشىنىڭ ئۆلۈشىگە سەۋەپ بولدى. كېيىن جيۇچۈەندە تۇرۇشلۇق ئارمىيە بۇ رايونغا قىسىم ئەۋەتىپ مىنالارنى تازىلىدى، تۆگىچىلەر دۈيىنى بازىدىن قوغلىۋەتتى. مەن 1943 - يىلى 7 - ئاينىڭ باشلىرىدا، يۈيمېن نېفىتلىكىنىڭ باشلىقى يەن شۇاڭ، نېفىت ئايرىش زاۋۇتىنىڭ باشلىقى جىڭ كەيبىڭ، لى تۇڭشاۋ قاتارلىقلار بىلەن يۈيمېن نېفىتلىكىدىن شىنجاڭغا شىخودىكى مايتاغ نېفىتلىكىنى ئۆتكۈزۈۋېلىشقا بارغان ۋاقتىمدا، بۇ تاشيولنىڭ بىخەتەرلىك ئەھۋالى ئىلگىرىكىگە قارىغاندا ياخشىلانغان بولسىمۇ، لېكىن ھەر ۋاقىت ھوشيار بولغانلىقىمىز ئۈچۈن، بەختكە يارىشا ھېچقانداق پىشكەللىككە ئۇچرىمىدۇق.

بىز 7 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىپ، شىڭ شىسەي بەلگىلەپ بەرگەن بىر مېھمانخانىغا چۈشتۇق، مېھمانخانىنىڭ مۇدىرى سۇڭ فامىلىلىك بولۇپ، دۇڭبېيلىق ئىكەن. مەن ئاۋال بېرىپ لۇ جالۇن بىلەن لىن جىيۇڭنى يوقلىدىم، ئۇنىڭدىن كېيىن شىڭ شىسەي بىلەن كۆرۈشكىلى باردىم، خەۋەرلىشىش بۆلۈمىدىن ئىسمىم يېزىلغان كارتوچكىنى شىڭ شىسەيگە كىرگۈزۈپ كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلدىم. شىڭ شىسەي ماڭا تېلېفون بېرىپ: «ھازىر ئاغرىپ قالدىم، سىز

بىلەن كۆرۈشەلمەيمەن، كۆچۈرسىز، سىز شىخودىكى نېفىتلىكتىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن سىزنى چايغا ئېيتىمەن، شۇ چاغدا كۆرۈشەيلى، ئىشىڭىز بولسا ۋاڭ سەنمۇجاڭ بىلەن ئالاقىلىشىڭ، مەن مايتاغ نېفىتلىكىنىڭ مەسئۇلىغا تېلېگرام بېرىمەن سىز بارغاندا نېفىتلىكنى ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ» دىدى. مەن يەنە لو جالۇن بىلەن كۆرۈشكىلى باردىم، لو جالۇن ھەيران بولۇپ: «شىڭ شىسەيدىن چاتاق چىقىدىغان ئوخشايدۇ، ئۇ ھەر قېتىم بىرەر ئىش تۇغدۇرۇشتىن ئىلگىرى مېھمان قوبۇل قىلمايدۇ، يېقىندىن بېرى مەنمۇ ئۇنى كۆرمىدىم، سىز يىراقتىن كەلگەن تۇرسىڭىز، بۈگۈن سىز بىلەن كۆرۈشمىگىنىدىن قارىغاندا، يەنە بىرەر ئىش تېرىيدىغان ئوخشىمامدۇ» دىدى ئۇنىڭ گېپىگە تازا ئىشەنگىم كەلمىدى، پەرۋا قىلمىدىم، بىر - ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ۋاڭ سەنمۇجاڭ مېنى ئۆلكىلىك ھۆكومەتنىڭ زالىغا بېرىپ (بۇلتۇر سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرىگە زىياپەت بەرگەن ھەم ئۇنىڭدىن كېيىن ۋېي ۋېنخاۋنى سۆز قىلىشقا تەكلىپ قىلغان جاي) ئۆلكىلىك ھۆكومەتنىڭ خىزمەتچىلىرىگە سۆز قىلىشقا تەكلىپ قىلدى. مە ئىقتىسات مىنىستىرلىكىنىڭ بايلىق كومىتېتى شىڭ شىسەينىڭ تەلىۋىگە بىنائەن مېنى شىخودىكى نېفىتلىكنى ئۆتكۈزۈۋېلىشقا ئەۋەتكەنلىكى، بۇ يەردە ئولتۇرغانلارنىڭ كۆپرەك ياردەم بېرىش توغرىسىدا سۆز قىلدىم. شىڭ شىسەينىڭ قول ئاستىدىكىلەرنىڭ ئىلگىرى شىخودىكى نېفىتلىكتىن ماينىڭ كۆپ چەماسلىقى روسلارنىڭ قەستەن ماينى ئاز چىقىرىشىدىن بولغان، چۈنكى بۇ يەردىن ماي جىق چىقسا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باكۇ نېفىتلىكىگە تەسىر يېتىپ ماي ئاز چىقىدىكەن دە

گومانلانغانلىقىنى ئاڭلىغان ئىدىم. بۇ ئەھۋالدا نېفىتلىكنى ئېچىشقا نىسبەتەن ساۋاتنىڭ كەمچىل بولغانلىقىدىكى بىر خىل ئاددى قاراش. بۇ گەپچە بولغاندا، مەندىنمۇ ماينى قەستەن ئاز چىقاردى دەپ گۇمان قىلىپ، يۈيمېن نېفىتلىكىدىن چىقىدىغان مايغىمۇ تەسىر يەتكۈزۈشى مۇمكىن. بۇ گەپ شىڭ شىسەينىڭ قۇلىقىغا يېتىپ قالىدىغان بولسا، خىزمىتىمىزگە ئورۇنسىز قىيىنچىلىقلارنى كەلتۈرۈپ قويۇشى مۇمكىن. ئۇلارنىڭ بۇنداق گۇمانىنى تۈگىتىش ئۈچۈن، سۆزۈمنى داۋاملاشتۇرۇپ نېفىتلىك ئېچىش ساۋادىنى سۆزلىدىم، مىسال كەلتۈرۈپ ئاياللاردا ئىككى ئەمچەك بولۇپ، بالا ئەمچەك ئەمگەندە، بىر ئەمچەكنىڭ سۈتىنى ئەمىپ تۈگەتكەندىن كېيىن، يەنە بىر ئەمچەكنى ئەمىدىغانلىقىنى، ئادەم بەدىنىدىكى ئىككى ئەمچەك بىر - بىرىگە يېقىن بولسىمۇ لېكىن سۈتىنىڭ ئوخشىمايدىغانلىقىنى، شۇڭا، ئارىلىقى ناھايىتى يىراق بولغان ئىككى نېفىتلىك بىر - بىرىگە تۇتاشمايلا بىر - بىرىنىڭ مەھسۇلاتىغا تەسىر يەتكۈزەلمەيلا قالماستىن، بىر نېفىتلىكنىڭ ئۆزىدىمۇ ئورغۇن قۇدۇق قازغاندا ماي چىقىدىغانلىقىنى، بالا ئانىسىنىڭ سۈتىنى ئەمگىنىدەك ئوخشاش بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈردۈم. بۇنى مىسال كەلتۈرگەندىن كېيىن ھەممەيلەن كۈلۈشۈپ كەتتى. شىخودىن ماي چىقسا باكۇ ياكى يۈيمېن نېفىتلىكىدىن ماي ئېلىشقا تەسىر يەتكۈزىدۇ دېيىش ئاساسسىز دىگەن گەپنى ئوچۇق دىمىسەممۇ، لېكىن ئۇلار بۇ مىسالنى ئاڭلىغاندىن كېيىن كۆڭلىدە چۈشەندى، شۇنداق قىلىپ، كەلگۈسىدە پەيدا بولۇش ئېھتىمالى بولغان ئوقۇشماسلىقنىڭ ئالدى ئېلىندى.

7 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئۈرۈمچى بىلەن بولغان ئارىلىقى

200 نەچچە كىلومېتىر كېلىدىغان غەرپ تەرەپتىكى شىخ ئالغانلىقىنى، ساق قالغانلىقى ياكى ئۆلگەنلىكىنىڭ ئېنىق ئەمەسلى-
نېفىتلىكىگە قاراپ يول ئالدىم. يولغا چىقىشتىن بۇرۇن گىنى ئېيتىپ قويۇشنى تاپشۇرغانلىقىنى ئېيتتى. بۇنى ئاڭلاپ دەك-
شىڭ شىسەيگە تېلېفون بېرىپ، ئەتە شىخودىكى نېفىتلىكك كە - دۆككىدە قالدىم. مۇنۇ ئىككى ئىشنى ئويلىدۇم: (1) 17 - كۈنى
بارىدىغانلىقىمنى، شىخودىكى نېفىتلىكنى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن نېفىتلىكنى ئۆتكۈزۈۋېلىشىم كېرەكمۇ - يوق؟ (2) ئىلىغا بېرىشىم
ئىلىغا بېرىپ ئېكىسكۇرسىيە قىلىش ئويۇمنىڭ بارلىقىنى ئېيتتىم كېرەكمۇ - يوق؟ بىرىنچى مەسىلىدە، شىڭ شىسەينىڭ شىخودىكى
ئۇ: بولىدۇ، مەن ئىلى ۋىلايىتىگە سىزنى قارشى ئېلىش توغ نېفىتلىككە ئىشۆەتكەن مەسئۇلىنىڭ (دۆكىپېيلىق) روھى ھالىتىگە
رىلىق تېلېگىرام بېرىمەن، دىدى. قاراپ بېقىشىم كېرەك، روھى ھالىتى بىر نەچچە كۈنىنىڭ ئال-

7 - ئاينىڭ 11 - كۈنى شىخوغا كېتىۋېتىپ يولدا بە دىدىكى روھى ھالىتى بىلەن ئوخشاش بولسا، ئۆتكۈزۋالىمەن
جىپ ماشىنىنى ئۇچراتتىم، جىپ ماشىنىدا بىر ئەمەلدار بىلە دىگەن قارارغا كەلدىم. ئىككىنچى مەسىلىدە، مېنىڭ ئىلىغا
قاپلىق ماۋزۇر ئېسىۋالغان ئىككى ئەسكەر بار ئىكەن، بىز ماشە بارىدىغانلىقىمنى شىڭ شىسەي تېلېگىرام ئارقىلىق ئىلى ۋىلايەت-
نىمىزنى توختىتىپ سۈرۈشتە قىلمىدۇق، لېكىن مەن شىنجاڭتىگە ئۇقتۇردى، ئەگەر ئىلىغا بارمىسام، شىڭ شىسەي مەندىن
نىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش ئەھۋالى شۇنچە ياخشى تۇرسا، نېمە گۇمانلىنىدۇ، ئىلى شىنجاڭنىڭ چېگرىسى ئىچىدە، ئۇ مېنى
ئۈچۈن ئىككى ئەسكەر قوراللىق مۇھاپىزەت قىلىپ ماڭدۇرتۇتۇمەن دىسە، نەدە بولسام تۇتۇۋېرىدۇ دىگەن ئويغا كېلىپ
دەپ گۇمان قىلدىم. يەنىلا ئىلىغا بېرىش قارارىغا كەلدىم.

شۇ كۈنى شىخودىكى مايتاغ نېفىتلىكىگە يېتىپ بېرىپ كېيىن شىخودىكى نېفىتلىكنىڭ مەسئۇلىنىڭ پوزىتسىيىسى
شىڭ شىسەي نېفىتلىككە ئىشۆەتكەن مەسئۇل ئادەملەر بىلەبۇرۇنقىدەكلا بولدى، بۇ خەۋەرنى ئۇ ئۇقماي قالمايدۇ، شۇڭا
كېڭىشىپ، ئۆتكۈزۈپ بېرىش—ئۆتكۈزۈۋېلىش ئىشىنى 7 - ئاينىيەنىلا 17 - كۈنى ئۆتكۈزۈپ بېرىش - ئۆتكۈزۈۋېلىش مۇراسىمى
17 - كۈنى بېجىرمەكچى بولدۇق. شۇ مەزگىلدە شاڭخەي ئۆتكۈزۈلدى، ئۇلار تېخى پوجاڭزا ئېتىپ تەبرىكلىدى. ئۆتكۈزۈ-
نىگبو، شاڭخەي — خاڭجۇ ئىككى تۆمۈر يول ئىدارىسىنىڭ باشۋېلىنغاندىن كېيىن، كانىنىڭ بارلىق خىزمىتى لى تۇڭجاۋنىڭ
لىغى — مېنىڭ قەدىناس دوستۇم چېن بوجۇاڭنىڭ رىياسەتچىلىكىدە ئېلىپ بېرىلدى، مەن يەن شىۋاڭ، جىڭ كەي-
ئوغلىنى تۆمۈر يول مىنىستىرلىگى گەنسۇ — شىنجاڭ تۆمىيىڭلار بىلەن بىرگە ئىلىغا باردىم. ئىلىغا بارغاندىن كېيىن
يولىنى چارلاش ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە ئىشۆەتكەن ئىكەن، ئ11 - كۈنى مەن يولدا ئۇچراتقان جىپ ماشىنىدىكى كىشى
7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى ئۈرۈمچىدىن مايتاغقا كەپتۇ ۋە مائىلىنىڭ ۋالىسى ئىكەنلىكىنى ئاندىن ئۇقتۇم. بىزنى ۋالىنىڭ
لو جالۇننىڭ ئۆزىدىن باشقا، شىنجاڭغا ئىشۆەتىلگەن گومىنداڭنىڭمۇۋەققەتچىسى كۈتۈۋالدى، ۋالىنى شىڭ شىسەي قولغا ئېلىپ
بارلىق پا تىبە - ھۆكۈمەت خادىملىرىنى شىڭ شىسەينىڭ قۇرۇمچىگە ئەكەتكەن ئىكەن.

ئىلىدا جەمئى 9 شەھەر بولۇپ، چىلىك، كاك، شىي دەۋرلىرىدە بىنا قىلىنغان، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇ 9 شەھەرنى ساقلاش ئۈچۈن مانجۇ ئەسكەرلىرىدىن 20 مىڭ ئادەم ئېۋەتىلگەن، ئەمىلىيەتتە 9 ئىستىھكام، 9 شەھەرنىڭ مەركىزى غۇلجا بولۇپ، ئىلى جاڭجۇنى مۇشۇ يەردە تۇرغان، غۇلجا ئىلى دەرياسىنىڭ يۇقۇرى تەرىپىگە جايلاشقان. ئىلى دەرياسىنىڭ جۇڭگو چېگرىسى ئىچىدىكى قىسمىدا كىچىك ماتورلۇق كېمە قاتنىيالايدۇ، ئىلى دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىنىڭ سۈيى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرىسى ئىچىدىكى بالقاش كۆلىگە قۇيۇلىدۇ، ئۇنىڭدا چوڭ پاراخوت قاتنىيالايدۇ. ئىلى ۋىلايىتى بويىچە قازاقلار كۆپ سانىنى تەشكىل قىلىدۇ، بىز غۇلجىدا 3 ـ 4 كۈن تۇرغاندىن كېيىن، دۆلىتىمىز بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرىسىغا جايلاشقان قورغاس ناھىيىسىگە بىرىپ بىر كېچە قوندۇق، بۇ يەر دەل چېگرىنىڭ ئۆزىگە 10 نەچچە كىلومېتىر كېلىدۇ، ئەتىسى سوۋېت ئىتتىپاقىغا چېگرىداش بولغان بىر كىچىك دەريانىڭ بويىغا باردۇق، ئادەتتىكى ۋاقىتتا دەريادا سۇ ئاز ئاقىدىكەن، كەلكۈن كەلگەندە دەريانىڭ ئېنىڭى كېڭىيىپ كېتىدىكەن. دەرياغا تەخمىنەن بىر نەچچە 10 مېتىر ئۇزۇنلۇقتا كۆۋرۈك سېلىنغان بولۇپ، كۆۋرۈكنىڭ ئوتتۇرىسىدا ياغاچ رىشاتكىلىق دەرۋازا بار ئىكەن كۆۋرۈكتىن 2 يېرىم تونىلىق چوڭ ماشىنا ئۆتەلەيدىكەن. كۆۋرۈك ئوتتۇرىسىدىكى ياغاچ رىشاتكىلىق دەرۋازا ئىككى دۆلەتنىڭ چېگرىسىنى ئايرىپ تۇرۇدىغان بەلگە قىلىنغان. ھەر ئىككى تەرەپتە 3 ـ 4 قەۋەتلىك ئىگىز بىنادا كۈزۈتۈش مۇنارى ياسالغان، لېكىن بىز تەرەپنىڭ كۈزۈتۈش مۇنارىغا كۈزۈتۈشكە ئادەم چىقارمىغان. سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپنىڭ يەرلىرىنى ئورمان قاپلىغان، ئۆيلىرى خېلى جىق بولۇپ، قىزىل قاقالتىرلىق ئۆگزىلەر كۆرۈنۈپ تۇرۇدۇ. لېكىن بىز تەرەپتە دەل ـ دەرەخ، ئۆيمۇ يوق دىيەشكە بولىدۇ، كۆۋرۈككە خېلى يىراق بىر يەردە بىر كورپۇس گەزەرمە سېلىنغان بولۇپ، بىر پەي ئەسكەر قويۇلغان. سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىنى بويلاپ تاشيول ياسىغان، ھەر كۈنى ماشىنا چىقىرىپ چارلاپ تۇرغان، ئايروپىلانلىرىمۇ چېگرىنى ياقىلاپ ئۇچۇپ يۈرگەن. بىز تەرەپتە بولسا، چېگرىنى بويلاپ تاشيول ياسالمىغان، چارلاش ئېلىپ بېرىشقىمۇ ئەسلا ئادەم چىقارمىغان. ئىككى تەرەپنى سېلىشتۇرۇپ كۆرگىنىمىزدە، بىزنىڭ چېگرىمىز پۈتۈنلەي مۇداپىئەسىز ئىكەن دىگەن يەرگە كەلدۇق.

قورغاستىن باشلانغان گەنسۇ ـ شىنجاڭ تاشيولى جۇڭگو ـ سوۋېت سودىسى، قاتنىشىنىڭ ئاساسلىق يولى. جۇڭگو ـ سوۋېتنىڭ ماددى ئەشيالارنى ئۆتكۈزۈپ بېرىش ـ ئۆتكۈزۈۋېلىش ئورنى دەسلەپتە گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ لەنجۇ شەھرىدە بولغان، كېيىن شىنجاڭدىكى قۇمۇلدا بولۇشقا ئۆزگەرتىلگەن، شۇنىڭ بىلەن جۇڭگونىڭ ئاپتوموبىل كالونىلىرى بىر قەدەر ئىلگىرىلىگەن، لېكىن شىنجاڭنىڭ دائىرىسىدە يەنىلا سوۋېتنىڭ ئاپتوموبىللىرى قاتنىغان، يول بويلىرىدا ئاساسلىغى سوۋېتنىڭ شوپۇرلىرىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن مېھمانخانىلار قۇرۇلغان، بىزمۇ شۇ مېھمانخانىلاردا قوندۇق، پۈتۈنلەي روسلار يەيدىغان سەي، تاماقلارنى يىدۇق، ھەر بىر مېھمانخانىدا بولكا پىشۇرۇدىغان ئۆي بار ئىكەن، بۇنىڭدىن شىنجاڭنى روسلاشتۇرۇشنىڭ تۇرمۇشنىڭ ھەر قايسى ساھەسىگە چوڭقۇر سىڭگەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

شىنجاڭنىڭ چېگرىسىنى سوۋېت ئۈچۈن پۈتۈنلەي ئېچىۋېتىلگەن دېيىشكە بولىدۇ.

چېگرىنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇدۇللا شىخودىكى نېفىتلىككە قايتتۇق، ماشىنا بىلەن 3 كۈن يول يۈردۇق. شىخودا بىر - ئىككى كۈن تۇرۇپ قالدۇق، ئۇرۇمچى توغرىسىدىكى خەۋەرلەرنىمۇ ئاڭلىيالمىدۇق، شېڭ شىسەينىڭ ئادەملىرىدىن سوراشمۇ ئەپسىز بولدى، شۇنىڭ بىلەن، مەن، يەن شۇاڭ، جىڭ كەيپىڭ ئۈچىمىز ئۇرۇمچىگە قايتتۇق.

ئۇرۇمچىنىڭ شىمالىغا بىر نەچچە كىلومېتىر كېلىدىغان جايىدىكى تەكشۈرۈش پونكىتىغا يېتىپ كېلىپ، ماشىنىدىن چۈشۈپ تەكشۈرۈش پونكىتىنىڭ ئۆيىگە كىردۇق، ئۆيدە شىنجاڭ گېزىتى بار ئىكەن، گېزىتكە ئامېرىكا قوشۇنلىرىنىڭ فرانسىيەنىڭ نورماندىي يېرىم ئارىلىدا قۇرۇقلۇققا چىققانلىقى توغرىسىدا بېسىلغان خەۋەرنى كۆرۈپ، بىر تەرەپتىن ئىچىمىزدە تازا خوش بولدۇق، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇرۇمچىگە ئىتتىك كېلىپ قالغانلىقىمىزدىن جىددىيلىشىپ قالدۇق. بىز شەھەرگە كىرگەندىن كېيىن، دەرھال بۇرۇن چۈشكەن مېھمانخانىغا بېرىپ، بۇرۇنقى سۇلى سوجاڭنى سورىساق، (شىنجاڭلىقلار تۈرمىنى كۆرسىتىپ ئۇ ئۆي ساقلاۋاتىدۇ دەپ جاۋاپ بەردى. تونۇش ئادە بولمىغانلىقىمىزدىن، ئۇ يەردە قونۇشقا ئامال بولمىدى ماشىنىمىز بىلەن يولغا چىقىپ بىر دۇكاننىڭ ئالدىدا توختىتىپ قويۇپ، ماشىنىدىن چۈشۈپ دۇكانغا كىرىپ، دۇكاندىكى تېلېفوندىن پايدىلىنىپ شەرقىي باغچىغا تېلېفون بەردىم تېلېفوننى ئالغۇچى شېڭ شىسەينىڭ ئىنىسى شېڭ شىجى بولۇپ قايتىپ كەلگىنىمىز ياخشى بوپتۇ، × × كوچىدىكى × مېھمانخانى

چۈشۈڭ، سىزلەرنى كۈتۈۋېلىشنى ئۇلارغا ئۇقتۇرۇمەن دېدى. ئۇ يەنە ماڭا سىلىنىڭ جاڭگۇەن جۇ شاۋلياڭنىڭ ھازىر شەرقىي باغچىدا ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. مەن بۇنى ئاڭلاپ، ئۇ يەنە نېمىشقا كەلگەندۇ؟ دەپ ئەجەبلەندىم. لېكىن ئۇنىڭدىن قايتىلاپ سوراشنى ئەپسىز كۆردۈم. دۇكاندىن چىقىپ، ماشىنا تۇرغان جايغا قاراپ كېتىۋاتسام، كوچىدا تۇرغان يەن شۇاڭ بىلەن جىڭ كەيپىڭ مېنى كۆرۈپ قول ئىشارىتى قىلدى، مەن 10 قەدەم ئالدىغا مېڭىپ ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلدىم، تامغا يېڭىدىن چاپلانغان گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئېلانىغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى، بۇ. شېڭ شىسەينىڭ مەركىزىي دېھقانچىلىق - ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرلىكىگە يۆتكەلگەنلىكى، ۋۇ جۇڭشىنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلەنگەنلىكى توغرىسىدىكى ئېلان ئىكەن، بۇ بىزنىڭ كۈتمىگەن يېرىمىزدىن چىققان خوش خەۋەر بولۇپ، خۇشاللىقىمىز ئىچىمىزگە پاتماي كەتتى. بېشىمىزنى بېسىپ تۇرغان بىر يوغان تاش يەرگە چۈشۈپ كەتكەندەك بولدى. جۇ شاۋلياڭنىڭ كېلىشىدىكى سەۋەبنى ئەمدى ئۇقتۇق، ئۇ ۋۇ جۇڭشىنى مۇھاپىزەت قىلىپ ئەكىلىش ئۈچۈن كەلگەن ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن، شېڭ شىجى كۆرسەتكەن مېھمانخانىغا ماشىنا بىلەن بېرىپ جايلاشتۇق.

ئەتىسى شەرقىي باغچىغا بېرىپ جۇ شاۋلياڭ بىلەن كۆرۈشۈپ، شىنجاڭنىڭ چېگرىسىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋاھنامىسى بېرىشنى تەلەپ قىلدىم، ئۇ: مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەيدۇ، شېڭ شىسەي تېخى ئىشنى ئۆتكۈزۈپ بەرگىنى يوق، چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋاھنامىسىنى شېڭ شىسەيدىن ئالغىنىڭىز تۈزۈك، دېدى.

مەن: سىز ۋۇ جۇڭشىڭ بىلەن بىرگە كەلگەنلىكىڭىز ئۈچۈن خاتىرجەم بولدۇم دېدىم. ئۇ: «ناتايىن، هازىر شىيىڭ شىمسەيىنىڭ ئۆزى چاتاق چىقارماسلىقى مۇمكىن، لېكىن ئۇ تۇتكۇزۇپ بېرىش ئىشى تېخى بېجىرىلمىگەچكە، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەر هەربى ئۆزگىرىش قىلىشى مۇمكىن، مەنمۇ ئىشەنچە قىلالمايۋاتىمەن مەن يولغا چىقىش ۋاقتىمدا خوتۇنۇمغا، بۇ قېتىمقى سەپەر ئاق يوللۇق بولامدۇ ياكى پىشكەللىك بولامدۇ، بىر نىما دېگىلى بولمايدۇ، هاياتلىقىمىزدا يەنە كۆرۈشەلەيمىزمۇ - يوق بۇنىڭغا بىر نەرسە دېيەلمەيمەن دېدىم، ئىتتىگرەك كەتكىنىڭ ياخشى» دېدى. ئۇنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ بەكمۇ بوشاپ كەتتىم. مەن يەنە شىيىڭ شىمسەيىنىڭ خەۋەرلىشىش بۆلۈمىگ بېرىپ تېلېفون بېرىپ چىقىپ كېتىش گۇۋانامىسى بېرىشنى تەلەپ قىلسام، ئۇ: «قايتىپ كەلگىنىڭىز ياخشى بوپتۇ، ئەسلىدە سىزنى چايغا ئېيتماقچى ئىدىم، ئىشنىڭ ئال دىراشلىقىدا ۋاقىت چىقمىدى، ئەپۇ قىلارسىز، مەن ۋاڭ سەن مۇجاڭغا ئېيتىپ قوياي، سىز بىلەن ئالاقىلاشسۇن» دېدى شۇنىڭ بىلەن مېھمانخانىدا جاۋابىنى كۈتۈپ تۇرۇشقا مەجبۇ بولدۇم. لېكىن ۋاڭ سەنمۇجاڭ مېنى ئىزدىمىدى. هەربىي ئۆز گىرىش بولۇپ قالارمىكىن دەپ ئەنسىرەپ، بەك تىت - تى بولۇپ كەتتىم. بۇ ئارىلىقتا لو جالۇن، لىن جيۇگىنىڭ ئايال كېلىپ ۋۇ جۇڭشىڭ بىلەن ئۇرۇشقانلىقىنى ماڭا ئېيتتى لىن جيۇك قاتارلىق كىشىلەر تېخىچە تۇرمىگە قاماپ قويۇ غانلىقى ئۈچۈن، ئۇلارنى دەرھال قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىل غان، ۋۇ جۇڭشىڭ بولسا يا بولىدۇ، يا بولمايدۇ دېمىگەن لو جالۇن ماڭا: «قولغا ئېلىنغان بارلىق كىشىلەرنى يوقلا

كېلىشكە جۇ شاۋلياڭ، ۋۇ جۇڭشىڭلار ئادەم ئەۋەتتى، ئۇلار تىج - ئامان ئىكەن، لېكىن قاچان قويۇپ بېرىلىدىغانلىقىغا بىر نىمە دېگىلى بولمايدۇ» دېدى. ئۇ يەنە: «هازىر خەقلەرنىڭ دېيىشىچە، بېسەن تېغىدا هەر كۈنى كېچىسى ئادەم ئاتقان مىلتىق ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇرىدىكەن، ئۆزەمنىڭمۇ، لىن جيۇك قاتارلىق كىشىلەرنىڭمۇ ئىستىقبالىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىغا بىر نىمە دېيەلمەيمەن، سىلەر ئامال قىلىپ بالدۇراق كەتكىنىڭلار تۈزۈك» دېدى. 4 - 5 كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ۋاڭ سەنمۇجاڭ شۇ كۈنى كەچتە مېنى، بەن شۈاڭنى، جىڭ كەيىڭنى چايغا ئېيتىپ باغاق ئەۋەتىپتۇ، تاماق يەۋاتقاندا، چىراق تۇيۇقسىز ئۆچۈپ قالدى، بىز چۆچۈپ كەتتۇق، ۋاڭ سەنمۇجاڭ چىراقنىڭ ئۆچكىنى نىمىسى دېدى، بىر دەمدىن كېيىن چىراق يەنە ياندى، شۇنىڭ بىلەن يۈرىكىمىز ئورنىغا چۈشتى. چايدىن كېيىن ۋاڭ سەنمۇجاڭ چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋانامىسىنى ماڭا بەردى، بۇ چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋانامىسىغا شىيىڭ-شىمسەيىنىڭ شەخسى تامغىسى بېسىلىپتۇ. ئۇقۇشمىزچە، شىيىڭ شىمسەيىنىڭ شەخسى تامغىسى هۆكۈمەتنىڭ تامغىسىدىنمۇ بەكرەك كۈچكە ئىگە ئىكەن. مېھمانخانىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن هەممىمىز خوش بولۇپ كېتىپ، ئەتىسى سەھەردىلا ماشىنىمىزغا چۈشۈپ ئۈرۈمچىدىن كەتتۇق، جۇ شاۋلياڭ، ۋۇ جۇڭشىڭ، لو جالۇن، لىن جيۇگىنىڭ ئايالى قاتارلىق كىشىلەرگە دەپ قويۇشقىمۇ ئۈلگۈرەلمىدۇق. شىيىڭ شىمسەيدىن چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋانامىسىنى ئالغان بولساقمۇ، 5 - 6 كۈن يول باسقاندىن كېيىن ئاندىن شىڭشىڭشياغا يېتىپ كەلگىلى بولاتتى (شىنجاڭ بىلەن گەنسۇنىڭ چېگرىسىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان بېكەت).

ئەگەر بۇ ئارىلىقتا بىرەر ئۆزگىرىش بولۇپ قالسا، چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋاھنامىسى بولغىنى بىلەنمۇ ھېچ نېمىگە ئەسقاتمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ، قومۇلدىن ئۆتىدىغان چاغدا ئەسلىدە سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ 8 ـ پولكى ئۈچۈن يېڭىدىن سېلىنغان گازارمىلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلدۇق. شىڭشىڭشياغا كەلگەندە، چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋاھنامىسىنى تەكشۈرتۈپ ماشىنىنى تەكشۈرۈش پونكىتىدىن ھەيدەپ چىقىپ كەتتۇق. شوپۇر يولداش چىن يۈكشىنىڭ (ئازاتلىقتىن كېيىن چۆگۈچەكتە كوممۇنىستىك پارتىيىگە ئەزا بوپتۇ) ماشىنىنى شەرققە قاراپ بولۇشچە ھەيدىدى، ئۇ كېتىۋېتىپ: «شۈكرى، ۋەتەنگە قايتىپ كەلدۇق» دېدى. مەن: «شىنجاڭ چەتئەلمىكەن؟» دېدىم، ئۇ، «چەتئەل بۇنداق قورقۇنۇچلۇق بولمىسا كېرەك!» دېدى.

شىڭ شىسەي 1942 ـ يىلى جياڭ جېيشىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىپ بىر يىلچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، 1943 يىلى 7 ـ ئايدا يەنە ئۇشتۇمتۇت پوزىتسىيىسىنى ئۆزگەرتىپ جياڭ جېيشى شىنجاڭغا ئەۋەتكەن پارتىيە ـ ھۆكۈمەت خادىملىرىنىڭ ھەممىسىنى قولغا ئالدى، لوجالۇن بۇنىڭ سىرتىدا ئۇنىڭ بۇنداق ئۆزگىرىشىدىكى سەۋەپ شۇكى، ئۇ چاغدا ستالىنگراد قولدىن كەتمەيلا قالماستىن، بەلكى سوۋېت ئارمىيىسى سوۋېت ـ گېرمانىيە ئۇرۇشىدا قايتارما ھۇجۇمغا ئۆتۈپ غەلىبە قىلدى، شۇنداقلا ئىتتىپاقداش ئارمىيىمۇ ياۋرۇپادا قۇرۇقلۇققا چىقىپ، ئىككىنچى جەڭ مەيدانىنى ھازىرلاش ئالدىدا تۇراتتى، مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، شىڭ شىسەي يەنە بىر قېتىم سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلاشماقچى بولدى.

لېكىن بۇ چاغدا ستالىن شىڭ شىسەينىڭ تۇراقسىزلىقىدىن يىرگەنگەن ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى پانيۇشىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەمدى شىڭ شىسەينى قوللىمايدىغانلىقىنى جياڭ جېيشىگە مەخپىي يوسۇندا بىلدۈرگەن. شۇڭا، جياڭ جېيشى خۇزۇڭنەننىڭ ئەسكەرلىرىنى يەنىلا خېشى كارىدورىدا تۇرغۇزۇپ، ئۇنى ئەمەلىي كۈچ ئارقا تىرەكى قىلىپ، شىڭ شىسەينى شىنجاڭدىن يۆتكەپ چىقىپ، دېخانچىلىق ـ ئورمانچىلىق مىنىستىرى قىلىشقا بەل باغلىغان. شىڭ شىسەي ئالدى تەرەپتە بېسىم بارلىقىنى، كەينى تەرەپتە چېكىنىش يولىنىڭ يوقلىقىنى ھېس قىلىپ، ئامالىنىڭ يوقلىقىدىن تىز پۈكۈشكە مەجبۇر بولۇپ، ئۈرۈمچىدىن ئايرىلىپ، چۇڭچىڭغا بېرىپ دېخانچىلىق ـ ئورمانچىلىق مىنىستىرى بولۇشتەك قۇرۇق مەنسەپكە ئىگە بولغان. شۇنىڭ بىلەن، شىنجاڭدا قولغا ئېلىنغان گومىنداڭنىڭ بارلىق پارتىيە ـ ھۆكۈمەت خادىملىرىنى قويۇپ بەرگەن، ئاخىرقى ھېساپتا ئۆلتۈرمىگەن. لېكىن ئۇ جياڭ جېيشىگە ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن، مېڭىشتىن بۇرۇن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭغا ئەۋەتكەن ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى چېن تەنچيۇ، ما ۋېيمىن، لىن جىلۇ قاتارلىق كىشىلەرنى ئۆلتۈرگەن. لو جالۇن ئېيتقان بىسەن بېغىدا ھەر كۈنى كېچىسى ئادەم ئاتقان مىلتىق ئاڭلىنىپ تۇرىدىكەن دېگەن گەپمۇ ئاساسسىز ئەمەس ئىكەن.

ئىلىنىڭ ۋالىسى بىلەن سۆڭ فامىلىلىك سوجاڭنىڭ قانداق بولغانلىقى ئېنىق ئەمەس، بۇ ئىككىيلەن دۆڭبېيلىك ئىدى. شىڭ شىسەي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىللەردە مەنسىۋى ئۆسۈش، بىر ئائىلە كىشىلىرى ئۈچۈن ئېيتقاندا خوشاللىق بولماس-

تىن بەلكى بىر ئازاپ بولغان. چۈنكى مەنسۇي ئۈسۈپ بى
مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، شېڭشىسەي ئۇ ئادەمدىن گۇمانلىنىپ
تۇتۇپ تۈرمىگە تاشلىغان. مەنسۇي ئۈسۈش قولغا ئېلىپ تۈرم
گە تاشلىنىشىنىڭ بىشارىتى بولۇپ قالغان، شىنجاڭ ھەقىقەتەن
ئاق تېرورلۇق قاپلىغان دۇنيا بولۇپ قالغان، شوپۇر يولداشنىڭ
قورققانلىقى ئەجەپلىنەرلىك ئەمەس ئىكەن.

ئۇزۇن ئۆتمەيلا جياڭ جېيشى شېڭ شىسەيگە: چۈگچېك
كېلىپ دېخانچىلىق ـ ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرل
ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇپ ئېلىش ئۈچۈن يولغا چىققان چاغدا، شىنجاڭ
دىن چۈگچېككا كېلىشتە ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچىلەر دۈيىنى بىل
ئېلىپ كېلىشنى تاپىلىغان. بۇ مۇھاپىزەتچىلەر دۈيى كېيىن
چاغلاردا چۈگچېكنىڭ جەنۇبىدىكى شېڭ شىسەي ئولتۇرغ
بىناغا جايلاشتۇرۇلغان.

(ئەسلى «تارىخى ماتېرىياللاردىن تاللانما» نىڭ 4- سانىغا بېسىلغان)

«تيانشاننىڭ جەنۇبى ـ شىمالى» توغرىسىدا

لى فەنچۈن

1943 ـ يىلى مەركىزىي سىياسىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان
ېغىمدىلا شىنجاڭغا بېرىشنى ئارزۇ قىلغان ئىدىم. لېكىن مېنىڭ
شىنجاڭغا بېرىشىمغا ھەقىقىي ئىلھام بەرگەنلەر مەن ئۆزەم ئىلگىرى
ۆرۈشۈپ باقمىغان ئاتاقلىق ئۈچ كىشى ـــ فەن چاڭجياڭ، سىتېيىن
ە سۇنخېدىن بولدى. مەن فەن چاڭجياڭنىڭ «قورۇلغا سەپەر»
ە «جۇڭگونىڭ غەربىي شىمال بۇرجىكى» دىگەن ئەسەر-
رىنى ئوقۇغان. ئۇنىڭ راۋان ئۇسلۇبى بىلەن
ەيۋەتلىك كۆرۈنۈشى مېنىڭ قەلبىمدە كەسپكە بېرىلىش ئوتى-
ى تۇتاشتۇرۇپ، تېخىمۇ كۆپرەك يېزىشىم، تېخىمۇ يىراقلارغا بېرى-
شىم كېرەك دەيدىغان جەسۇرانە ئىرادىنى تىكلىشىمگە ئىمكان بەر-
ى. سىتېيىننىڭ «غەربىي رايون ساياھىتىدىن خاتىرىلەر» دىگەن
ەسىرىنى ۋە سۇنخېدىننىڭ «ئاسىيانىڭ ئىچكىرى جايلىرىنى
اياھەت قىلىش خاتىرىسى» دىگەن ئەسىرىنىمۇ ئوقۇدۇم. بۇلار-
ۇ قەلبىمدە ۋەتەنگە بولغان قىزغىن مۇھەببەتنى ئۇرغۇتۇپ،
ۆڭگولۇقلاردا بولۇشقا تېگىشلىك چەتئەللىكلەر بىلەن بىر بەس-
ـشىش كېرەك دەيدىغان غەيرەتكە كېلىشىمگە ئىمكان بەردى،

شۇڭا، پۈتۈن شىنجاڭنى كېزىپ، شىنجاڭنى تونۇشتۇرىدىغان
كىتاپ يېزىش مۇددىئايىم چۆچەكنىڭ كىچىك ئارشىڭ
كەپە ئۆيۈمدە بىخ ئۇرغان ئىدى. مۇشۇنداق قەتئىي ئىشەنچ
مەدەت بېرىشى ئارقىسىدا، كېيىنكى چاغلاردا 3 يىل ۋاقىت س
قىلىپ، ئاخىرى بۇ غايەمنى مىڭ بىر مۇشەققەتتە ئەمەلگە ئاشۇر
1943 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى، جاڭ چيەن، ب
چاۋنىڭ غەربىي رايونغا ئەلچى بولۇپ چىققىنىغا ئوخشاش ئ
خار بىلەن، «مىڭ بىر كېچە» دىكىگە ئوخشاش سىرنى قوغلۇش
«كوئىنلون» ناملىق مەخسۇس ئايرۇپىلان بىلەن چۆچەكتىن ئۈرۈمچ
كەلدىم. لېكىن مۇستەبىت شېڭ شىسەي ھۆكۈمرانلىق قىلىۋات
شارائىتتا، مېنىڭ يۈرۈش ـ تۇرۇش ئەركىنلىكىم بولمىدى. 944
يىلى 9 ـ ئايدا شېڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كې
1945 ـ يىلى 1 ـ ئايدىن ئېتىبارەن پۈتۈن شىنجاڭنى كې
چىقىش ساياھىتىمنى باشلىدىم. مېنىڭ ساياھىتىم غەربىي شىن
جەنۇبىي شىنجاڭ ۋە شەرقىي شىنجاڭدىن ئىبارەت 3 چوڭ قىس
غا بۆلۈنىدۇ. پۈتۈن شىنجاڭ دائىرىسىدە، ئىلى، تارباغات
ئالتايدىن ئىبارەت 3 ۋىلايەت ۋە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى تاش
غان شۇ چاغدا پەۋقۇلئاددە شارائىتتا تۇرغانلىقى تۈپەيلى
بۇ جايلارغا بارالمىغانلىقىمنى ھېساپقا ئالمىغاندا، قالغان 7
لايەتنىڭ ھەر بىر ناھىيىسىدە مېنىڭ ئاياق ئىزىم بار.
داۋانلار ئېشىپ كوئىنلونغا ئىچكىرىلەپ كىرىپ، يىپەك يول
ئۆتۈپ، تيانشاننى توغرىسىغا كېسىپ، 20 مىڭ چاقىرىم
كۆپرەك يول بېسىپ، پوۋېست شەكلىدە 500 مىڭ خەتلىك ساياھ
خاتىرىسى يازدىم، ئۇنىڭدا شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىسى، جەمىي
تەبىئىي شارائىتى، ئۆرپ ـ ئادىتى يېزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ

لەق كۆپ قىسمى «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئۇدا ئېلان قىلىندى،
ئاز قىسمى نەنجىڭدە چىقىدىغان «جۇڭگياڭ رىباۋ» گېزىتىدە ئې ـ
لان قىلىندى.

غەربىي شىنجاڭغا سەپەر

1944 ـ يىلى قىشتا شىنجاڭنىڭ غەربىدە ئىنقىلاپ ئوتى تۇتاشتى، ئىككىنچى يىلى باھار بايرىمىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە يەر ـ جاھاننى قار ـ مۇز قاپلىدى، مەن شىنجاڭ گېزىتىنىڭ زىيارەت قىلىش مۇدىرى سالاھىيىتىم بىلەن مەخسۇس غەربتىكى جايلارنى زىيارەت قىلىشقا ماڭدىم، سانجى، قۇتۇبى، ماناس، شىخودىن ئۆتۈپ، ئاشلىق توشۇيدىغان بىر ماشىنىغا چۈشۈپ جىڭغا قاراپ يول ئالدىم، كېچىدە ماشىنا چۆلدە ئاران ـ ئاران ماڭاتتى، ماشىنىدا مەن بىلەن ئىككى ئۇيغۇر شوپۇرلا بار ئىدى. ماشىنىدا بىر كېچە ئولتۇرۇپ، ئىككى پۇتۇم توڭلاپ، بەدەنلىرىمنى تىترەك بېسىپ، توڭلاپ ئۆلگىلى تاسلا قالدىم. ئۇ چاغدا ئىلى ۋالى مەھكىمىسى بىلەن 19 ـ جىتۇەن جۈننىڭ باش قوماندانلىق ئىشتاۋى جىڭدا ئىدى. ئىلىنىڭ ۋالىسى زۇ شۇپىڭ، 19 ـ جىتۇەن جۈننىڭ باش قوماندانى لى تيېجۈن، سەنمۇجاڭى خۇ شىن، 45 ـ دىۋىزىيىنىڭ قوماندانى شى يىفېڭلار بىلەن كۆرۈشتۈم. شۇ چاغدا، دىنۇس ئېغىزى ئارقىلىق ئىلىدىكىلەرگە قايتۇرما ھۇجۇم قىلىش جېڭى ئەمدىلا ئاخىرلىشىپ، ئالدىنقى سەپتىن مەغلۇپ بولغان ئەسكەرلەر جىڭغا چېكىنىۋاتقان، داخىيەن ئەتراپى بىر يېرى بىلەن تۇتۇشۇۋاتقان ھالەتتە تۇرغان ئىكەن. زىيارەت قىلىش ئۈچۈن ئالدىنقى سەپكە بارماقچى بولۇۋىدىم، زۇشۇپىڭ مې ـ

نىڭ بىخەتەرلىكىمنى كۆزدە تۇتۇپ، بېرىشىمغا زادى قوشۇلمىد
كېيىن يەنە ئۇنىڭ بىلەن بىرگە چېكىنىپ شىخوغا قايتىپ كە
دىم. ئۇنىڭدىن كېيىن چىگىشۇرغا باردىم ھەم تىيانشاننىڭ ئىچك
رىسىگە جايلاشقان بىر لاما ئىبادەتخانىسىنى زىيارەت قىلى
ئاندىن كېيىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدىم.

بۇ قېتىمقى سەپەر جەريانىدا قىلىنغان ساياھەت خاتىرى
«شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلىندى. ئالدىنقى سەپىرىمنىڭ ئە
ۋالى توغرىسىدا ئۇزۇنراق ئايرىم بىر خەۋەر يېزىپ، گېزىتخا
نىڭ باشلىقى جىڭ شاۋشەن ئارقىلىق جۇ شاۋلياڭنىڭ تەكشۈر
كۆرۈشىگە سۇندۇم، جۇ شاۋلياڭ بۇ خەۋەرنى بېسىشقا قوشۇلما
ئۆزىنىڭ كۆيۈغلى جاڭ شۇەنزېنى ئەۋەتىپ، ئۇ ئارقىلىق ئ
زىنىڭ: ئەگەر مەن قوشۇلسام، باشلىقلار بۆلۈمىنىڭ «داگۇڭبا
گېزىتىگە ئەۋەتىپ بېرىشىگە توغرا كېلىدۇ دىگەن گېپىنى يەتكۈزد
مەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش داۋام قىلىۋاتىد
ئۇنىڭ ئۈستىگە چېگرىدىكى جايلاردا ئۇرۇش ئوتى تۇتۇش
كەتتى، «داگۇڭباۋ» گېزىتىدە ئېلان قىلىشىنىڭمۇ ھاجىتى ي
دەپ قاراپ، ئاخىرىسىدا تاشلاپ قويدۇم.

غەربىي شىنجاڭغا سەپەر دىگەن خاتىرەم «شىنجاڭ گېزىتى
دە ئېلان قىلىنغاندا، ئۇنىڭغا تېخى «تىيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمال
دىگەن ئىسىم قويۇلمىغان ئىدى. «تىيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمال
دىگەن ئىسمىنى جەنۇبىي شىنجاڭغا سەپەر قىلغاندىن كې
قوللىنىشقا باشلىدىم. بۇ ئىسىمنىڭ كېلىشىدىكى مەنبە شۇك
شىخودا بولغان ۋاقتىمدا، زوشۇپېڭ ماڭا بىر مىسرا شې
تەقدىم قىلدى، ئۇنىڭدا: «كەزدىم كەڭ تىيانشان باغرىنى قالمىد
ئۇنىڭ جەنۇپ ۋە شىمالى» دىگەن سۆز بار ئىدىكەن، بۇ سۆز ياخ

يېزىلغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى كىتاۋىمنىڭ ئىسمى قىلدىم.

جەنۇبىي شىنجاڭغا سەپەر

1945 - يىلى قىشتا، جاڭ جىجوڭ 3 ۋىلايەت بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈپ، «ھەربىي ئىنتىزامنى كۆزدىن كۆچۈرۈش ئۆمىكى» تەشكىللىدى، دىڭ ۋېنجى ئۆمەك باشلىقى بولدى، ئۆمەك ئەزالىرى تەركىۋىدە ۋاڭ زىڭشەن، ليۇيۇنشياڭ، قاسىم، گوۋاڭ لۇ ...... لار بار ئىدى، مەنمۇ ئۆمەك ئەزالىرىنىڭ بىرى ئىدىم. ئاۋال ماناس، قۇتۇبى، سانجىغا بېرىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن قارا شەھەر، خېجىڭ ۋە كورلىغا باردۇق. كۆزدىن كۆچۈرۈش تۈگىگەندىن كېيىن، ئۇلار ئۈرۈمچىگە قايتتى، مەن تەكلىماكان چۆلىنى ئايلىنىشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ ساياھىتىمنى باشلىدىم.

ئالدى بىلەن خېجىڭغا قايتىدىن زىيارەت قىلىشقا بېرىپ، سەپىرىمنى تىيانشاننىڭ شىمالىدىن باشلاپ، موڭغۇل مەنخەنۋاڭغا قاراشلىق خان ئوردىسىنى ۋە لاما ئىبادەتخانىسىنى زىيارەت قىلىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن كورلا بىلەن لوپنۇرغا باردىم. كۆنچى دەرياسى بويىدىكى ساسلىقلارنى بويلاپ مېڭىپ، مۇز توڭلىغان كۆللەردە سۈپ - سۈزۈك مۇز ئاستىدىكى سۇ ئىچىدە ۋە ئوت - چۆپلەر ئارىسىدا ئۈزۈپ يۈرگەن بېلىقلارنى كۆردۈم، ئەتىسى قارا شەھەرگە يېتىپ كەلدىم. ئاندىن كېيىن بۈگۈر ئارقىلىق كۇچارغا بېرىپ، سەپىرىمنى تىيانشاننىڭ شىمالىدىن باشلاپ، ئۇ يەردىكى مىڭ ئۆيىنى ۋە نېفىتلىرى يەر ئۈستىگە سىڭىپ چىقىپ تۇرغان نېفىتلىكنى زىيارەت قىلدىم.

ئۇنىڭدىن كېيىن جەنۇپقا قاراپ يول ئېلىپ شىڭخا، شايارغا بېرىپ، بۇ يەر ئارقىلىق تارىم دەرياسى بويىغا باردىم. ئۆگەن دەرياسى ۋادىسىدا غارلار ئىچىدىكى مىڭ ئۆيىنى زىيارەت قىلدىم. ئاندىن كۇچارغا يېنىپ كېلىپ، باي ئارقىلىق ئاقسۇغا باردىم.

بۇ چاغ دەل ئاقسۇنىڭ مۇھاسىرىدىن ئەمدىلا قۇتۇلغان ۋاقتى ئىكەن، شەھەر مۇھاسىرە ئىچىدە قالغانلىق ھەققىدىكى بىرمۇنچە ھېكايىنى، مىللىي ئارمىيىنىڭ قانداق قىلىپ ئىلىدىن كېلىپ مۇزداۋاندىن ئېشىپ جەنۇپقا يۈرۈش قىلغانلىقىنى، قانداق قىلىپ ئاقسۇنى مۇھاسىرە قىلغانلىقىنى، شەھەر ئىچىدىكى ئارمىيىنىڭ قانداق ئىركىشىپ كۆرەش قىلغانلىقىنى، مىللىي ئارمىيىنىڭ سېپىلغا ياماشقاندا ۋە يەر ئاستى يولى كولىغاندا ئۇلاردىن قانداق مۇداپىئە كۆرگەنلىكىنى، ئاخىردا مۇھاسىرىدىن قانداق قىلىپ قۇتۇلغانلىقىنى ئاڭلىدىم. مەن بۇلارنى ئەلۋەتتە «تىيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» دىگەن كىتاۋىمغا يازمايمەن، چۈنكى ئۇ چاغدا مىللىي ئارمىيىنىڭ ئۇرۇش قىلىش ئەھۋالى توغرىسىدىكى خەۋەرلەر زادىلا ئېلان قىلىنمايتتى.

ئاقسۇ كونىشەھەردە قەدىمقى زامانىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ خاراب بولغان ۋاڭ ئوردىسىنى زىيارەت قىلدىم، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇچتۇرپان بىلەن ئاقچىغا باردىم، ئاندىن كېيىن تاغ - چوققىلاردىن ئېشىپ كەلپىنگە كەلدىم، ئاخىردا ئاقسۇغا قايتىپ كەلدىم.

يەنە ئاقسۇدىن ئاۋاتقا بېرىپ، تۆگىگە مىنىپ قۇملۇققا ئىچكىرىلەپ كىرىپ، رىۋايەتلەردە ئېيتىلىپ كەلگەن قۇمنىڭ ئاستىدا قالغان بىر قەدىمى شەھەرنى ئىزدىدىم. بىپايان قۇملۇق

تا بىر قانچە كۈن مېڭىپ، قەدىمى شەھەرنىڭ ئىزىنى تاپالمىدىم. كېيىن ئىچىدىغان سۇنىڭ ئۈزۈلۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، يەنە ئاۋاتقا قايتىپ كېلىشكە مەجبۇر بولدۇم.

ئاقسۇدىن ئايرىلىپ، ئۇدۇل قەشقەرگە قاراپ يول ئالدىم، بۇ يەر ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمى مەركىزى، شۇنداقلا جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە ئەڭ چوڭ شەھەر. بۇ يەردە خېلى ئۇزۇن تۇردۇم، قولدا يېزىلغان ۋە باسما زاۋۇتىدا بېسىلغان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە تارىخىغا ئائىت بىرمۇنچە كىتاپ سېتىۋالدىم. بۇنىڭ ئىچىدە قەدىمقى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان «پەرھات - شىرىن» دىگەن كىتاپمۇ بار، بۇنى ئابباس ماڭا ئاغزاكى تەرجىمە قىلىپ بەردى. بۇنى مەن رەتلەپ، ئىسمىنى «ئىشق شەجەرىسى» دىگەن نام بىلەن، 1947 - يىلى شىنجاڭ گېزىتىدە ئېلان قىلدىم.

قەشقەردە كۈتۈلمىگەن يەردىن سىتېيىننىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان بىر پارچە خېتى قولۇمغا چۈشۈپ قالدى، بۇ خەت سىتېيىننىڭ «قەدىمقى خوتەن» دىگەن كىتاۋىنىڭ ئىچىگە قىستۇرۇپ قويۇلغان ئىكەن. بۇ خەت قەشقەر تاموژنىسىنىڭ باشلىقى جاڭ خۇڭكۈينىڭ ئەنگلىيە كونسۇلخانىسىدىن ئارىيەت ئېلىپ ماڭا ئەكىلىپ بەرگەن بۇ كىتاپنىڭ ئىچىدىن چىقىپ قالدى. خەتنىڭ مەزمۇنىغا كەلسەك، قەشقەرنىڭ ئەھۋالىنى ئىگەللەش ئۈچۈن، يەنە بىر قېتىم شىنجاڭغا كەلمەكچى بولغانلىقى يېزىلغان. خەت ئېنگلىزچە يېزىلغان. سىتېيىن كېيىنكى چاغلاردا جۇڭگوغا قايتا كەلمىدى.

قەشقەردىن ئايرىلىپ غەرپكە سەپەر قىلدىم. ئۇلۇغچاتتىن ئۆتۈپ ئادىمىزات ئايىغى كەم دەسسەيدىغان سۈڭلىنىڭ (پامىر)

غا چىقىشقا باشلىدىم. سۇگلىكىدا ياۋا پىياز ئوبدان ئۆسۈدىغان
لىقى ئۈچۈن سۇگلۈك — «پىيازلىق چوققا» نامى بېرىلگەن. ئۇ
پامىر تېغى تىزمىسىدا بولۇپ چوققىلار ئېگىزلىكىدىن ئاسمان
تاقىشىدۇ. يولدا ئادىمىزات كەم ئۇچرايدۇ. تاغ يوللىرىنىڭ
كەڭلىگى بىر چەلا بولۇپ سول تەرىپى تىك يار
ئوڭ تەرىپى قاينام بولۇپ، ئاتنى يېتىلەپ پىيادە مېڭىش
مەجبۇر بولدۇم. ھەر ۋاقىت تىك ياردىن غۇلاپ كېتىپ كۆكۈ
تالقان بولۇشتىن ئەندىشە قىلدىم. چازا ساقلايدىغان قىندۇ
نىڭ ئاددى ھەم ۋەيرانە بولۇپ كەتكەن ئۆيىدە قوندۇم، تالا
دا سوغۇق شىۋىرغاننىڭ ۋە چىلىنىۋاتقان نەينىڭ ئېچىنىشلى
ئاۋازىنى ئاڭلاپ، چېگرىنى قوغداشنىڭ ئازاۋىدىن ۋە چېگر
مۇداپىئەمىزنىڭ ئاجىزلىقىدىن ئاھ ئۇردۇم. ئەتىسى ئات
مىنىپ جۇڭگو — سوۋېت چېگرىسىغا بېرىپ، تاغنىڭ چوققىسى
چىقىپ، سوۋېت چېگرىسىدىكى ئاق بۇلۇتلار ئارىسىدا تۇرغا
تاغلارنى ۋە كېتىۋاتقان ئاتلىق چارلىغۇچى ئەسكەرلەرنى يىرا
تىن كۆردۇم. بۇ ھەيۋەتلىك مەنزىرىلەر مەندە ئۇنتۇلغۇسىز تەس
قالدۇردى.

قەشقەردە مەلۇم ۋاقىت دەم ئېلىپ بولۇپ، مارالۋېشىغا
ئاندىن كېيىن پەيزىۋاتقا، ئاتۇشقا، يېڭىسارغا باردىم، ئۇنىڭ
دىن كېيىن قەشقەرگە قايتىپ كەلدىم.

ساياھەتكە كېرەكلىك خىراجەت ئۆزەمنىڭ ئازغىنا مائاش
دىن ئىبارەت بولدى. بىراق، يول بويى ناھىيىلىك ھۆكۈمە
لەرنىڭ مېھمانخانىسىدا قونغانلىقىم ئۈچۈن، ياتاق - تاماق پۇ
تۆلىمىدىم. ساياھەتكە چىققاندا، ناھىيىلىك ھۆكۈمەت يول باشلى
غۇچى قوشۇپ بەردى ۋە ئات بەردى. قەشقەردە تۇرغان ۋاق

تىمدا شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىنىڭ قەشقەر شۆبە ئىدارىسىدا يېتىپ - قوپقانلىقىم ئۈچۈن، مائاشىم پوچتا ئارقىلىق پىرېۋوت قىلىنىپ يېتىپ كېلەلمىسە، گېزىتخانىدىن قەرز ئېلىپ تۇردۇم. بىر مەزگىللىك ساياھىتىم تۈگىگەندىن كېيىن، بىر نەچچە كۈن دەم ئېلىپ، يول بويى كۆرگەن، ئاڭلىغانلىرىمدىن كۈنىگە 5 ـ 6 مىڭ خەتلىك خاتىرە يېزىپ، پوچتا ئارقىلىق زاكاز قىلىپ ئۈرۈمچىگە — شىنجاڭ گېزىتىگە ئەۋەتىپ تۇردۇم.

مېنىڭ ساياھىتىمنى يەرلىك ھۆكۈمەت، شۇ جايلاردا تۇرۇشلۇق ئارمىيە ۋە ئامما قوللىدى، ياتاق، قاتناش جەھەتتە نۇرغۇن ئوڭايلىق تۇغدۇرۇپ بەردى. چارۋىچىلىق رايونلىرىدا قىرغىز چارۋىچىلىرىنىڭ كىگىز ئۆيلىرىدە ياتتىم، يېزىلاردا بولسا دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرىدە ياتتىم. دالادا ۋە چۆللەردە بولسا ئوچۇقچىلىقتا ياتتىم. غەربىي شىمال مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ مۇدىرى جاڭ جىجوڭ ئەپەندى ماڭا ئىنتايىن غەمخورلۇق قىلدى، ئۇ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ناھىيىلەرگە ئومۇمىي بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، مەن بارغانلىكى جايدا ماڭا ھەمكارلىشىشنى، مەدەت بېرىشنى تاپىلاپتۇ. مەن چەرچەنگە بارغاندىن كېيىن، بۇنى چەرچەننىڭ ھاكىمى ماڭا دەپ بەردى.

قەشقەردىن چىقىپ، يوپۇرغا، يەكەن، پوسكام، قاغىلىققا باردىم. ئەسلىدە تاشقورغانغا بارماقچى ئىدىم، ئۇ يەردە ئۇرۇش بولۇۋاتقانلىقى ئۈچۈن بارالمىدىم، شۇڭا، پۈتۈن جەنۇبىي شىنجاڭنى ساياھەت قىلىش سەپىرىمدە، شۇنىسى پەقەت تاشقورغان توغرىسىدىكى خاتىرە كەم بولۇپ قالدى.

قاغىلىقتىن چىقىپ، گۇما، قارىقاش، خوتەنگە باردىم،

ئاندىن كېيىن كوئېنلۇن تاغلىرىنىڭ ئىچىگە ئىچكىرىلەپ كىرىپ ئۇ يەردىكى بىر ئالتۇن كېنىنى زىيارەت قىلدىم. خوتەندىن قايتىپ كېلىشتە ئىككى يول بولۇپ، بىرى خوتەن دەرياسىنى بويلاپ ئاقسۇغا بارىدىغان يول؛ يەنە بىرى چەرچەن، چارقىلىق ئارقىلىق قارا شەھەرگە بارىدىغان يول. بۇ ئىككى يول ئوخشاشلا جاپالىق بولسىمۇ، كېيىنكىسى تېخىمۇ جاپالىق ئىدى. لېكىن قەدىمقى يىپەك يولىنىڭ قالدۇق ئىزىنى تېپىش ئۈچۈن، كېيىنكى يولنى تاللاش قارارىغا كەلدىم.

كىرىيەدىن چەرچەنگە كەلدىم، ئاندىن چەرچەندىن چارقىلىققا كەلدىم، بۇ جەرياندا 10 نەچچە كۈن يول ماڭدىم، ھەممە يەر قۇملۇق بولۇپ، ئادەمزات كۆرۈنمەيتتى، يولغا چىقىشتىن بۇرۇن، بىر نەچچە كۈن يەتكىدەك ئوزۇق ـ تۈلۈك تەييارلىدىم. بۇ ۋاقىت يازنىڭ تومۇز ئىسسىق كۈنلىرى بولۇپ، كۈندۈزى قۇملۇقتا چىققان ئىسسىق شامالنىڭ دەستىدىن بېشىم گاڭگىراپ، كالپۇكلىرىم قۇرۇپ يېرىلىپ كەتتى، بۇنداق ئەھۋالدا كېچىسى يول مېڭىشقا توغرا كەلدى. لېكىن كېچىسى يول ماڭغاندا ئادەم ئاسانلا يولدىن ئېزىپ كېتىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئاتتىن چۈشۈپ قۇم دۆۋىلىرىنىڭ تۈۋىدىكى ئېشەك تېزەكلىرىنى قول بىلەن سىيپاشتۇرۇپ يولنى پەرقلەندۈرۈشكە مەجبۇر بولدۇم. بىر كۈنى يولنى ئاۋۇتۇش ئۈچۈن، كۈندۈزى قۇملۇقتا ماڭدىم. ئىسسىقنىڭ تەپتىدىن بېشىم قېيىپ، كۆزلىرىم قاراڭغۇلىشىپ كەتتى. سايىداش ئۈچۈن بىر تۈپ توغراقنىڭ تۈۋىگە ئۆزەمنى تاشلىدىم. ھوشۇمدىن كېتىپ ئۇخلاپ قاپتىمەن، چۈشۈمدە تاۋۇز، كوۋاس، ماروجنى كۆردۈم. يەنە بىر كۈنى ئىچىدىغان سۇيىمىز تۈگەپ كەتتى، يېرىم كۈن مېڭىپ، بىرەر بۇلاقمۇ ئۇچرىتالمىدىم. ئۇسساپ

كەتكىنىمدىن پۇت ـ قولۇم ماغدۇرسىزلىنىپ، پۈتۈن بەدىنىم بوشىشىپ، كۆزلىرىم قاراڭغۇلىشىپ، ئاتتىن يىقىلىپ چۈشۈپ يەردە يېتىپ قالدىم. جېنىم تۇمشۇغۇمغا كېلىپ قالدى. بەختىمگە يارىشا يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر نەچچە ئۇيغۇر خۇرجۇنىدىن سۇ قاپىقىنى چىقىرىپ ئۇسسۇزلۇقىمنى قاندۇردى، شۇنىڭ بىلەن مىڭ تەسلىكتە بىر كىچىك ئۆستەڭگە يېتىپ بېرىۋالدىم. ئۇ يەردە بىر بۇلاق، بىر نەچچە ئېغىز كونا ئۆي بولۇپ، بىر ئۇيغۇر بوۋاي جاھاندارچىلىق قىلىپ يۈرۈپتۇ، ئۇ ماڭا بىر چۆچەكتە سۇ ئەكىلىپ بەردى. يەردە يېتىپ تۇرۇپ تىنماستىن ئىككى چۆچەك سۇنى ئىچىۋەتتىم، ئارقىدىنلا ئىسسىتمام ئۆرلەپ، چىلىق ـ چىلىق تەرگە چۆمدۈم.

يەنە بىر كۈنى قۇملۇقتا قارا بوراننىڭ ئىچىدە قالدىم، دەسلەپتە يىراقتىن ئۇپۇق سىزىقىدىن قارا تۈتەكنىڭ كۆتۈرۈلگەنلىكىنى كۆردۈم. ئارقىدىنلا دېڭىز شاۋقۇنىدەك بوران چىقىپ، يەر ـ جاھاننى توپا ـ چاڭ قاپلاپ كەتتى، بېشىمنى جۇۋا بىلەن پۈركەپ بىر ھارۋا چاقىنىڭ تۈۋىدە تۈگۈلۈپ ياتتىم، بۇ قارا بوران يېرىم كېچىگىچە چىقتى، بوران توختىغاندىن كېيىن قۇمنىڭ تېگىدىن ئۆمىلەپ چىقتىم، چىشلىرىمنىڭ ئارىلىغىمۇ قۇم كىرىپ كېتىپتۇ.

بىر كۈنى قۇملۇقتا كېتىۋېتىپ، ياۋا ئاتتەك بىر ھايۋاننى يىراقتىن كۆرۈپ قالدىم، لېكىن يېقىن بېرىپ قارىسام، بىر تۆگە قۇش ئىكەن، بۇ قۇش بىزنى كۆرۈپ قانات قېقىپ بېشىمىزنىڭ ئۈستىدىن ئۇچۇپ كەتتى، قارىماققا ئاق قاناتلىق كىچىك ئايروپىلانغا ئوخشاپ قالاتتى.

بىر نەچچە كۈن چارقىلىقتا دەم ئېلىپ، ئاندىن كېيىن

كۆنچى دەرياسىنى بويلاپ شىمال تەرەپكە ماڭدىم، يولدا ب
غەلىتە ئادەمنى ئۇچراتتىم، ئۇ، بىر نەچچە چى ئۇزۇنلۇقتا سا
غۇش چاچ قويۇۋالغان (ئۇيغۇرلار چېچىنى ئۇزۇن قويۇۋەتمەيدۇ
پۇتىغا چورۇق كىيىۋالغان، تازا ئوي كۆز، ئېگىز قاڭشال
بولۇپ، 50 ياشلاردا كۆرۈنەتتى، قىلغان سۆزىمۇ ئۇيغۇرلارنى
سۆزىگە ئوخشىمايدۇ، سېتېيىننىڭ خاتىرىسىدە بۇ يەردە ب
خىل «لوپ ئادىمى» دەپ ئاتالغان ئادەملەر ياشايدۇ دە
يېزىلغان. يەرلىك ئاھالىلارنىڭ دېيىشىچە، كۆنچى دەرياسىنى
بويىدىكى قۇمۇچلۇقتا بىر خىل ئادەم بولۇپ، ئۇلار يۇمرا
قۇمۇچنى ۋە بېلىقنى ئوزۇقلۇق قىلىدىكەن، قوي تېرىسىنى
يۇڭلۇق توقۇلمىلارنى يېپىنچە قىلىدىكەن، دۇنيادىن ئاسا
خەۋەرسىز ئىكەن. مەن كۆرگەن بۇ ئادەم ھېلىقى «لو
ئادىمى» مۇ ئەمەسمۇ، ئۆزەممۇ ئۇقمايمەن.

چارقىلىقتىن لوپنۇرغا كېلىپ، «باش ئەگىم» ئارقىل
قارا شەھەرگە قايتىپ كەلدىم.

بۇ چاغدا، «تىيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» ئارقا - ئا
قىدىن «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلىندى. چۈللەرنى ك
زىپ يۈرگەنلىكىم ئۈچۈن، ساياھەت خاتىرەمنىڭ قانداق ئ
كاسلار قوزغىغانلىقىنى توغرىسىدا خەۋەرسىز ئىدىم. قارا شەھە
كەلگەندىن كېيىن، بۇ خاتىرىلىرىمنىڭ كىتاپخانلارنىڭ ك
قىزىقىشىنى قوزغىغانلىقىنى، بۇنىڭ بەزىلىرىنىڭ ئىچكىرى ئ
كىلەردىكى بەزى گېزىتلەرگە بېسىلغانلىقىنى ئاڭلىدىم. سە
جەريانىدا ھەددىدىن زىيادە چارچاپ كەتكەنلىكىمدىن، ق
شەھەردە بىر مەزگىل دەم ئېلىپ، بۇ بىر باسقۇچلۇق سايا
خاتىرەمنى يېزىپ بولۇپ، يېڭى سەپىرىمنى يەنە باشلىدىم.

ئەسلىدە ماشىنا بىلەن قارا شەھەردىن ئۈرۈمچىگە كېتىپ قالسام بولاتتى، لېكىن مەن يېقىن يولنى تاشلاپ، يىراق يولدىن مېڭىشنى ئارزۇ قىلىپ، تىيانشاننى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈشتەك ئۇلۇغ سەپىرىمنى باشلىدىم. ئاتقا مىنىپ خوشۇتتىن تىيانشانغا ئىچكىرىلەپ كىردىم، ياز كۈنلىرى تاغدا قېلىن قار ياغىدىغانلىقىغا قارىماي، تاغ چوققىلىرىغا ياماشتىم، جىلغىلار ئىچىدە ماڭدىم، بەزىدە كېچىسى سۇ ئېقىۋاتقان ساينىڭ بويىدا ياتاتتىم، تاغدىكى بۆرىلەرنىڭ ھۇۋلىغان ئاۋازى قۇلۇغۇمغا ئاڭلىنىپ تۇردى، ئەتىسى يول ئۈستىدە چىل بۆرىلەر تالىۋەتكەن ئېشەك ۋە قويلارنىڭ قانغا مىلىنىپ ياتقانلىقىنى كۆردۈم.

مەن 5 كۈندە تىيانشاننى بېسىپ ئۆتۈپ، ئاخىرى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدىم. بۇ چاغدا كۈزنىڭ سوغۇقى باشلانغان ئىدى.

قايتىپ كېلىپ ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا، جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى مېنى قوبۇل قىلىپ، جەنۇبىي شىنجاڭغا قىلغان سەپىرىم ھەققىدە سورىدى. پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيىنىڭ مۇھىم ئەرباپلىرى يىغىلغان بىر قېتىملىق مەجلىستە، جەنۇبىي شىنجاڭغا قىلغان سەپىرىمدىن دوكلات بەردىم.

شۇ يىلى قىشتا، شىنجاڭ گېزىتخانىسى ئەۋەتكەن پەۋقۇلئاددە خادىم سالاھىيىتىم بىلەن، گومىنداڭنىڭ مەملىكەتلىك قۇرۇلتىيىغا شىنجاڭدىن قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر بىلەن بىرگە نەنجىڭگە باردىم، مەركىزىي داشۆ جۇغراپىيە پاكولتېتىنىڭ مۇدىرى ساشۈيلىن مېنى مەركىزىي داشۆدە بىر قېتىم نۇتۇق سۆزلەشكە تەكلىپ قىلدى، چۈشتىن بۇرۇن يېرىم كۈن سۆزلىدىم، ئاڭلىغۇچىلار زېھنىنى قويۇپ ئاڭلىدى، چۈنكى سۆزۈمدىكى

كۆپ قىسىم مەزمۇنلارنى جۇغراپىيە كىتاۋىدىن تاپقىلى بولمايتتى.

بۇ چاغدا، شىنجاڭ گېزىتخانىسىنىڭ باشلىقى خۇاڭ جىڭ شىيا شاڭخەيدە «ئالەم» ناملىق رەسىملىك ژورنال چىقاردى، بىر پارچە ماقالە يېزىپ بېرىشىمنى تەلەپ قىلدى، ئۇنىڭ تەلىۋىگە بىنائەن «تەكلىماكان چۆلىنى ئايلىنىپ چىقىش» د گەن ماقالىنى يېزىپ بەردىم، ئۇ «ئاخىرقى سۆز» دە مېنى زا مانىمىزنىڭ «شۈەنجۇاڭى» دەپ ئاتىدى.

شەرقىي شىنجاڭغا سەپەر

1947 - يىلى يازدا، مەن مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن شىنجا گېزىتى ئىدارىسىدىن چىقىپ كەتتىم، بۇ، مەن ئۈچۈن يامان ئىش ئەمەس. بوش ۋاقتىمدىن پايدىلىنىپ «تىيانشاننىڭ جەنۇبى شىمالى» نىڭ ئاخىرقى بىر قىسمى توغرىسىدىكى ساياھىتىمنى تۈگىتەلەيمەن. بۇ چاغدا بەيتىك ۋەقەسى يۈز بەرگەن ئىدى. مەن ئۈرۈمچىدىن يولغا چىقىپ، فۇكاڭ، جىمسار ئارقىلىق گۇ چىڭغا باردىم، ئۇنىڭدىن كېيىن جاڭجۈن سېيىدىن ئۆتۈپ بە تىككە باردىم. مەن گۇچىڭدىن يولغا چىقىدىغان چاغدا، گۇچىڭ دا تۇرۇشلۇق بىرىگادىنىڭ باشلىقى خەن يۇۋېن بەيتىكنى سا لاۋاتقان ئاتلىق ئەسكەرلەر 1 - دىۋىزىيىسى 2 - پولكىنىڭ كو ماندىرى خەن فەنگە مېنى «ئالاھىدە كۈتۈۋېلىش» توغرىس تېلېگرام ئارقىلىق بۇيرۇق چۈشۈردى. بەيتىكتە پولك كوماند رى خەن فەننىڭ بەيتىكتىكى ۋەقەدە بولغان پۈتۈن ئۇرۇشنى ئەھۋالى توغرىسىدىكى تونۇشتۇرۇشىنى ئاڭلىدىم، ئالدىنقى سە

تىكى ئىستىھكاملارغا بېرىپ، موڭغۇلىيە ئارمىيىسىنىڭ ماشىنا ئەترەتلىرىنى ۋە جىلغىلىرىنى دۇربۇن بىلەن كۆردۈم، ئوسمان ۋە ئۇنىڭ خوتۇنىنى زىيارەت قىلدىم.

ئارقىدىنلا گۇچىڭغا يېنىپ كېلىپ، يەتتە قۇدۇق ئارقىلىق قۇمۇلغا باردىم، ئاندىن تىيانشاندىن ئۆتۈپ باركۆلگە بېرىپ، باركۆل كۆلىنى ۋە شۇ يەردىكى خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى مەشھۇر خاتىرە تاشنى زىيارەت قىلدىم. ئۇنىڭدىن كېيىن باركۆلدىن چىقىپ ئاراتۈرۈككە بېرىپ، شىمال تەرەپتىن نوم كۆلگە كېلىپ، پايانسىز سايدا تۇرۇپ، جۇڭگو - موڭغۇلىيە چېگرىسىنى يىراقتىن كۆردۈم.

ئاراتۈرۈكتىن قۇمۇلغا قايتىپ كېلىپ، ئاندىن كېيىن پىچان ئارقىلىق تۇرپانغا كەلدىم، ئەينى يىللاردا سىتېيىن بىلەن بىرگە قەدىمقى جايلارنى تەكشۈرگەن بىر ئۇيغۇر بوۋاينىڭ كۆرسىتىپ بەرگىنى بويىچە، ئاستانىدىكى تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە بىنا بولغان ئىدىقۇت شەھىرىدىكى بىر قانچە قەدىمقى قەۋرىنى قازدىم، مومىيا قىلىنغان جەسەتنى شۇ پېتى قەۋرىنىڭ ئىچىدە قالدۇرۇپ، باشقا قەۋرىلەردىكى كۆمۈلگەن نەرسىلەرنى، مەسىلەن، گۈللۈك يىپەك، ساپال سايمان، قەۋرە خاتىرىسى قاتارلىقلارنى پۈتۈنلەي ساندۇققا قاچىلاپ ئۈرۈمچىگە ياندۇرۇپ كەلدىم.

بۇ چاغدا مەن شىنجاڭ گېزىتخانىسىدىن چىقىپ كەتكەنلىكىم ئۈچۈن، شەرقىي شىنجاڭنى ساياھەت قىلىش خاتىرىسىنى «شىنجاڭ گېزىتى» دە داۋاملىق ئېلان قىلىش ئىمكانىيىتى بولماي نەنجىڭدىكى «جۇڭياڭرىباۋ» گېزىتىگە ئەۋەتتىم، خاتىرەنىڭ ھەجمى جىقراق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ بىر قىسمىلا

ئېلان قىلىندى. «ئىدىقۇت شەھرىدىكى قەدىمقى قەۋرىلەرنى قېزىش جەريانى» دېگەن ماقالام جاڭ زىگى تەھرىرلىگەندىكى «ھازىرقى زامان» ژورنىلىدا ئېلان قىلىندى ھەمدە «شىنجاڭ گېزىتى» گە كۆچۈرۈپ بېسىلدى.

مېنىڭ «تىيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» ئۈستىدە قىلغان ئۇلۇغۋار ساياھىتىم شۇ تەرىقىدە تامامەن ئاخىرلاشتى.

نەشر قىلىش ۋە قەپ قېلىش

«تىيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» يېقىنقى زاماندا شىنجاڭنىڭ ئەھۋالى بىر قەدەر ئەتراپلىق تونۇشتۇرۇلغان ساياھەت خاتىرىسى، شۇنداقلا پۇۋست بولۇپ، كەڭ كىتاپخانلارنىڭ قىزىقىشىنى قوزغىغان ئىدى. «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ ماتېريال بۆلۈمىدە ساقلانغان گېزىتلەرنىڭ كېسىلمىگىنى قالمىدى. ھە ساھەدىكىلەر بىر كىتاپچە قىلىپ نەشر قىلىنىشىنى ئۈمىت قىلدى، مەن بىر يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ رەتلەپ چىقتىم لاڭ شيۇمېي ماڭا ياردەملىشىپ بىر قىسمىنى كۆچۈرۈپ بەردى. شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەشۋىقات ھەيئىتىنىڭ مۇدىرى ليۇ مىڭچۈننىڭ قىزغىن ياردەم قىلىشى ئارقىسىدا، ھۆكۈمەت ماڭا 10 مىليون يۈەن كىتاپ باستۇرۇش خىراجىت قەرز بېرىپ تۇردى. 1948 - يىلى 5 - ئايدا، «تىيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» نىڭ پۈتۈن مۇندەرىجىسىنى «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلدىم ھەمدە شۇ يىلى يازدا ئۇنى نەنجىڭدىكى «جوڭياڭ رىباۋ» گېزىتىنىڭ تىزىشىغا بەردىم. پۇلىنى تۆلىدىم، توختامىنى تۈزدۈم، ماقالىنى پوچتا ئارقىلىق ئەۋەت

بەردىم. ماقالا تىزىلىپ بولدى، لېكىن خۇەيخەي ئۇرۇشى ئاخىرلىشىپ، گومىنداڭ بىلەن گۇڭچەنداڭنىڭ تېچلىق سۆھبىتى باشلاندى، «جوڭياڭرىباۋ» گېزىتخانىسى ئالدىراپ - تېنەپ تەيۋەنگە كۆچۈرۈپ كېتىلدى، بۇ ئىشنى بېجىرىدىغان ئادەملەر يۆتكىلىپ كەتكەنلىگىدىن، ئارگىنال يوقۇلۇپ كەتتى.

1980 - يىلى شىنجاڭنى قايتا زىيارەت قىلدىم، ئارىلىقتا 30 نەچچە يىل ئۆتكەن بولسىمۇ، لېكىن بىر مۇنچە يولداشلار بۇ ئەسەرگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈپ، ئەسەرنىڭ نەشر قىلىنمىغانلىغىدىن ئەپسۇسلاندى. مەن بېيجىڭ كۇتۇپخانىسىغا خەت يېزىپ، ئۇلاردا «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ بار - يوقلىغىنى سورىۋىدىم، يولداش ۋاڭ مىناڭ بېيجىڭ كۇتۇپخانىسىدا 1946 - يىلدىكى «شىنجاڭ گېزىتى» بار دەپ جاۋاپ بەردى ھەمدە «تىيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» نىڭ بىر قىسىم مۇندەرىجىسىنى يېزىپ ئەۋەتتى. ھەممىسى تولۇق تېپىلمىسىمۇ كۆپ قىسمى تېپىلدى.

شىنجاڭ مېنىڭ ئىككىنچى يۇرتۇم، ئۇ يەردە ئالتۇندەك ياشلىق باھارىمنى ئۆتكۈزدۈم، مەندە نۇرغۇن ئۇنتۇلغۇسىز خاتىرە قالدۇردى. جوڭگو تارىخىدا، مەن يەككە - يىگانە ھالدا شىنجاڭنى كېزىپ چىققان تۇنجى ئاخبارات مۇخبىرى. ھازىر ئەسلەيدىغان بولسام، ئىش قىلىپ شۇ يىللاردا ئۆمرۈمنى بىكار ئۆتكۈزمەپتىمەن. ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا، تىيانشانغا يىراقتىن نەزەر سالسام، كۆڭلۈم ئارام تاپىدۇ.

1982 - يىل 12 - ئاينىڭ 10 - كۈنى
ياڭزىجاڭ دەرياسى بويىدا.

بوۋام لى گېنيۇەننىڭ 1938 - يىلى شىنجاڭغا كېلىشتىكى جەريانى توغرىسىدا

لى چىڭجىڭ

بوۋام لى گېنيۇەن 1904 - يىلى ياپونىيىگە بېرىپ، ئى
گىرى - كېيىن بولۇپ ياپونىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيە مەكتىۋى
ئوفىتسېرلار مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن، شۇ جەرياندا بوۋام سۇن
جۇڭشەن، خۇاڭ شىڭ ئەپەندىلەر بىلەن بىرلىكتە ئىنقىلاۋ
پائالىيەت ئېلىپ بارغان، شۇنداقلا تۇڭمېڭخۇينى قۇرغان
كىشىنىڭ بىرى، 1909 - يىلى بوۋام ياپونىيىدىن ۋەتەنگە قا
تىپ يۈننەن ئۆلكىلىك ھەربى مەكتەپنىڭ مۇپەتتىشى، باشلى
بولغان. بۇ جەرياندا ئىنقىلاۋىي تەشۋىقات ۋە ئىنقىلابچ
خادىملارنى تەربىيىلەش ئىشلىرى بىلەن ئاكتىپ شۇغۇللانغا
ۋۇچاڭ قوزغىلىڭى پارتلىغاندا، سەي ئې ئەپەندىنىڭ چاقىرىغ
ئاۋاز قوشۇپ، ھەربى مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىرىن
تايانچ قىلىپ كۈنمىڭدە قوزغىلاڭ كۆتەرگەن، سەي ئې قوزغىلاڭ
چىلار قوشۇنىنىڭ باش قوماندانى، بوۋام مۇئاۋىن باش قوما
دانى بولغان، يۈننەندە دالىيەن ھەربى ھۆكۈمەت قۇرۇلغاند
بوۋام مۇشۇ ھەربى ھۆكۈمەتنىڭ باش قوماندانى، قوشۇمچە كېڭەش

باشلىقى بولغان. 1913 - يىلى بوۋام قاتناشقان «2 - قېتىملىق ئىنقىلاپ» مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، يۈەنشىكەي بوۋامنى تۇتۇشقا بۇيرۇق چۈشۈردى. بوۋام شۇ سەۋەپتىن ياپونىيىگە چىقىپ كەتكەن. ياپونىيىدە زاۋداۋتيەن ئۇنۋېرسىتېتىگە كىرىپ سىياسىي-ئىقتىسات كەسپىدە ئوقۇغان، خۇاڭ شىن، چېن دۇشيۇلار بىلەن بىرلىكتە ياۋروپا ئىشلىرىنى تەتقىق قىلىش جەمئىيىتىنى قۇرغان. كېيىن بوۋام قايتا ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ يۈەنشىكەيگە قارشى ۋەتەننى قوغداش ھەربى يۈرۈشىگە قاتنىشىدۇ ۋە ھەربى ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ شىمالغا يۈرۈش قىلىش بىرلەشمە ئارمىيە شىتاۋىدا سەنمۇ بولىدۇ. كېيىنچە يەنە گۇاڭدۇڭغا بېرىپ قانۇننى ھىمايە قىلىش ھەركىتىگە قاتنىشىپ، گۇاڭدۇڭ - يۈننەن ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانى بولۇپ تەيىنلىنىدۇ. بۇ جەرياندا ئۇ يەنە شاۋگۇەن ھەربى مەكتىۋىنى تەسىس قىلىدۇ. 1922 - يىلدىن 1932 - يىلغىچە شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتىنىڭ يېزا ئىگىلىك ۋە سودا مىنىستىرى، مۇۋەققەت زۇڭلى بولىدۇ، كېيىن ساۋكۈننىڭ سايلامدا پارە بېرىپ سايلانغانلىقىغا نارازىلىق بىلدۈرۈپ شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتىدىن چېكىنىپ چىقىپ كېتىدۇ. «18 - سېنتەبىر» ۋەقەسىدىن كېيىن، بوۋام ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇشتا چىڭ تۇرۇپ، مۇرەسسە قىلىش، تەسلىم بولۇشقا قارشى تۇرىدۇ، 1937 - يىلى 1 - ئايدا خەنكۇدا دۇڭ بىۋۇنىڭ تەكلىۋى بىلەن «شىنخۇا رىباۋ» گېزىتىگە «نومۇسىمىزنى يۇيۇپ كۈرەش قىلىشقا رىغبەتلەندۈرەيلى» دېگەن بېغىشلىمىنى يازىدۇ. پۈتۈن مەملىكەتنى زىل - زىلىگە كەلتۈرگەن «7 زات» ۋەقەسى يۈز بەرگەندە، بوۋام ئۇلارنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن كۆپ كۈچ چىقارغان. شېن جۈنرۇ ئەپەندىنى تۈرمىدىن

ئــازات قىلىش ئۈچۈن سۈجۈدىكى ئــاتاقلىق زات جىياڭ يىلۇ كېپىللىك قىلىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىدۇ. ئۆزى جاڭ نەيچ كېپىللىك قىلىدۇ. زۇتاۋفېن، شى لياڭ قــاتارلىق 5 كىشى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن جاڭ يىپىڭ، پــەن جىڭباۋلارنى كېپىل ب لۇپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىدۇ.

بــاش قوماندان جۇدې بوۋام يــۈننەندە ھەربى مــەكتە بــاشقۇرۇۋاتقان چاغدا ئوقۇغان. 1922 ـ يىلى بــاش قــوماندا جۇدې گېرمانىيىگە ئوقۇشقا بېرىش ئۈچۈن پاشپورت ئالماق بولغاندا، بوۋام ياردەم قىلغان. جۇدې گېرمانىيىدە جۇڭگو كو مۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ كىرىدۇ ۋە شۇندىن ئېتىۋار ئۇلۇغ كوممۇنىزىم جەڭچىسى بولۇپ يېتىشىدۇ.

بوۋام ھايات چېغىدا چىڭ سۇلالىسىنى يىقىتىش ، يــۈ شىكەيگە قارشى جازا يۈرۈشى قىلىش، قانۇننى قوغداش، ياپو غا قارشى تۇرۇش قاتارلىق ئىنقىلاۋىي ھەركەتلەرگە قاتناشقا سۇن جۇڭشەن، خۇاڭ شىن، جاڭ تەييەن، سەي ئې، فىڭ يۈشيا شيۇڭكېۋۇ، چېڭ چيەن قاتارلىقلار بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولغا ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا جياڭ جيېشىنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانل ىقىغا نــارازى بولۇپ، ھۆكۈمەت ئىشىغا ئــارىلاشماي سۈجۈ كېلىپ تــەركى دۇنيا بولۇپ ياشىغان. ئازاتلىقتىن كېيىن بوۋ مەملىكەتلىك سىياسى كېڭەشنىڭ ئەزاسى، تارىخى ماتىرىيال تەتقىقات ھەيئىتىنىڭ مۇئاۋىن مــۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەر ئۆتىگەن. 1965 ـ يىلى كېسەل سەۋەبىدىن بېيجىڭدا ۋاپات بولدى

شېڭ شىسەي ـــ بــوۋام قۇرغان ھەربى مەكتەپتە ئوقۇغا ئوقۇغۇچى ئىدى. شېڭ شىسەي شىنجاڭغا دۇبەن بولغاندىن كې يىن، 1937 ـ يىلى بوۋامغا تېلېگىراممىا ئەۋەتىپ ئۇنىڭ شىنجاڭ

كېلىشىنى قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. شۇ چاغلاردا شېڭ شىسەي شىنجاڭدا «جــاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەر ھوقۇقتا باراۋەر بولۇش، خىيانەتچىلىككە قارشى تۇرۇش، تېچلىقنى قوغداش، شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىش» تىن ئىبارەت 6 بۈيۈك سىياسەتنى يۈرگۈزگەن ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى دۆلىتىمىزنىڭ ياپونغا قارشى ئۇرۇشىغا ياردەم قىلغان ماددى ئەشيالىرى شىنجاڭ ئارقىلىق ئىچكىرى ۆلكىلەرگە تــوشۇلاتتى. شۇنداق بىر پەيتتە جياڭ جيېشى بوۋام بىلەن شېڭ شىسەي ئوتتۇرىسىدىكى ئۇستازلىق ۋە ئوقۇغۇچىلىق مۇناسىۋەتتىن پايدىلىنىشنى نەزەردە تۇتۇپ، بوۋامنى ھەربى ئىشلار ـومىتېتىنىڭ مــەسلىھەتچىسى دېــگەن نــام بىلەن، شىنجاڭغا بېرىپ، شېڭ شىسەي بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى قويۇقلاشتۇرۇش ىزمىتىنى ئىشلەشكە ئەۋەتتى. بۇ ھەقتە بوۋام يولداش دۇڭـ ۋۇ ئارقىلىق باش قــوماندان جۇدېگە تېلېگىراممىا ئەۋەتىپ ەسلىھەت سورىغان. جۇدې بوۋامغا ھەربى ئىشلار كومىتېتىنىڭ ەسلىھەتچىسى دېگەن ئەمەلنى قوبۇل قىلىشقا بولىدىغانلىقىنى يىتىپ جاۋاپ تېلېگىراممىا ئەۋەتكەن.

بوۋام نەنجىڭدىن سەپەرگە چىقىش ئالدىدا، سۇن جۇڭشەن ەپەندىنىڭ قەۋرىسىنى زىيارەت قىلىدۇ، يول ئۈستىدە چاڭشادا ۇختاپ يۆلۈشەن تاغ ئېتىكىگە قويۇلغان خۇاڭ شىن، سەي ئې ەپەندىلەرنىڭ قەۋرىسىنى زىيارەت قىلىدۇ.

1938 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى بوۋام ئايروپىلان بىلەن ئۈرۈمچىگە كېلىدۇ. ئايرودۇرۇمدا شېڭ شىسەي باشچىلىـ ـدىكى شىنجاڭ ھەربى ـ مەمۇرى ئەمەلدارلىرى ۋە ھەر ساھە اتلارنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا سازاۋەر بولىدۇ. شېڭ شىـ

ـسەي بوۋامنى دۇڭخۋايۈەنگە ئورۇنلاشتۇرۇپ ئالاھىدە كۆتك
بوۋام سوۋېت ئىتتىپاقى دۆلىتىمىزنىڭ ياپونغا قارشى كۈر
ئۈچۈن ياردەم قىلغان ماددى ئەشيالارنى شىنجاڭدىن ئىچكى
ئۆلكىلەرگە توشۇش ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان سودا قاتا
لىق مەسىلىلەر ئۈستىدە شېڭ شىسەي بىلەن كۆپ قېتىم سۆ
بەت ئۆتكۈزگەن، مەملىكىتىمىز ۋە خەلقارا ۋەزىيەت ئۈست
پىكىر ئالماشتۇرغان. شىنجاڭدىكى ھەربى، مەمۇرى ئەمەلدارلا
ۋە ھەر ساھە زاتلارغا ياپونغا قارشى ئۇرۇش ھەققىد
ئەھۋاللارنى تونۇشتۇرغان. يەنە شۇ چاغدىكى سوۋېت ئىتتىپاقىن
ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىلەن ئۇچراشقا
ئۈرۈمچىنىڭ مەنزىرىلىك جايلىرىنى ساياھەت قىلغان. ئۇ ئۆزىن
يازغان شېئىرلىرىدا ۋەتىنىمىزنىڭ گۈزەل غەربىي شىمال زې
نىغا بولغان چەكسىز مۇھەببىتىنى ئىزھار قىلىدۇ.

بوۋام ھايات ۋاقتىدا مىس ۋە تاش ئابىدىلەر، ياد
مىلارغا قارىتا نۇرغۇن تەتقىقات ئېلىپ بارغان. شىنجا
تۇرغان يېرىم يىل ۋاقىت ئىچىدىمۇ شىنجاڭ مىس ۋە تا
ئابىدىلىرىنى، يادنامىلىرىنى تەتقىق قىلغان. ئۇ «شىنجاڭ مى
ۋە تاش ئابىدىلىرى» دېگەن كىتاۋىدا ئۆزىنىڭ بۇ ھەقت
تەتقىقاتىنى تەپسىلى بايان قىلىدۇ. بۇ مىس ۋە تاش ئاب
دە، يادنامىلار ۋەتىنىمىز تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا قىممەتل
ماتېرىياللاردىن بولۇپ سانىلىدۇ.

ئەسلىدىكى پىلان بويىچە بوۋام تەكلىپكە بىنائە
سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ «1 ـ ماي ئەمگەكچىلەر بايرىمى»
خاتىرىلەش مۇراسىمىغا قاتناشماقچى، ئاندىن باشقا جايلا
ئېكىسكۇرسىيە قىلماقچى بولغان. بىراق تۇيۇقسىز يۈرەك كې

لىگە گىرىپتار بولۇپ قېلىپ، ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسى ئەمەلگە
ئاشماي قالىدۇ. ئۇ دىخۋادا ئىككى ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت
وختۇرخانىدا يېتىپ داۋالىنىدۇ. 1938 ـ يىلى 8 ـ ئايدا
سوۋېت كونسۇلخانىسى ئەۋەتكەن دوختۇر شامالىن ۋە شېڭ شىسەي
ئەۋەتكەن دوختۇر جۇنىڭ ھەمراھلىقىدا داۋالىنىش ئۈچۈن ئايرو-
پىلان بىلەن شىئەنگە بارىدۇ. دادامۇ كۈنمىڭدىن شىئەنگە
كېلىپ بوۋامغا ھەمرا بولىدۇ. بوۋام شىئەندە سۇڭ جيا-
ۋەن سارىيىدا تۇرۇپ داۋالانغان. شۇ چاغدا، باش قوماندان
جۇدې ياپونغا قارشى ئالدىنقى سەپ بولغان سەنشى لىڭشيەندىن
شىئەنگە كەلگىنىدە، لىن بوچۈي، ۋۇ يۇنپۇ ئەپەندىلەرنىڭ ھەم-
الىغىدا سۇڭ جيايۈەن سارىيىغا كېلىپ بوۋامنى ئىككى قېتىم
وقلىغان. بوۋام ئۇلارغا ئۆزىنىڭ شىنجاڭ سەپىرى ھەققىدىكى
ەھۋاللارنى سۆزلەپ بەرگەن. جۇدې ناھايىتى خۇشال بولغان.
ۇلار يەنە يۇننەن ھەربىي مەكتىۋىدىكى ئىشلارنى ۋە شىنخەي
ىنقىلاۋى مەزگىلىدىكى ئىشلارنى ئەسلەپ پاراڭلاشقان. جۇدې
بوۋامنىڭ كېسىلىگە كۆڭۈل بۆلگەن ۋە ئۇنى چىڭدۇغا بېرىپ
داۋالىنىشقا دەۋەت قىلغان. ئايرىلىش ئالدىدا باش قوماندان
جۇدې ماۋجۇشىنىڭ ئىمزاسى قويۇلغان «ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغان
ۇرۇش توغرىسىدا» دېگەن ئەسىرىنى بوۋامغا سوغات قىلغان.
بوۋام ئائىلىسىنىڭ كۈنمىڭدە ئىكەنلىگىنى ۋە داۋالىنىش،
ۆزگۈش جەھەتتە قولايلىق بولۇشىنى نەزەردە تۇتۇپ 11 ـ ئاي
ارىلىغىدا كۈنمىڭغا قايتىپ كەتكەن.

يۇقۇرقىلار بولسا بوۋامنىڭ ياپون جاھانگىرلىرىگە
ارشى ئۇرۇشنىڭ ئاخىرقى غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن
ولنى يىراق كۆرمەي شىنجاڭغا كېلىپ، شېڭ شىسەي بىلەن
ولغان بىرلىكسەپنى ئىلگىرى سۈرۈشتە قىلغان بەزى ئىشلى-
رىنىڭ خاتىرىسىدىن ئىبارەت.

«شىنجاڭ جاھانگىرلىككە قارشى خەلق ئۇيۇشمىسى» ۋە باشقىلار توغرىسىدا

خې يۇجۇ، كاڭ بىڭلىن

1934 ـ يىلى خې يۇجۇ (خې گېڭگۋاڭ)، كاڭ بىڭل
(كاڭ مىنيۇەن)، ۋاڭ لىشى، شۇلىيەن، لاڭ داۋخېڭ، ۋاڭ خېچە
گوشىلىياڭ، چېن دۇڭبەي، سۇي جىمىڭ قاتارلىقلار شىنج
دىخۇا (ئۈرۈمچى) گە يېتىپ كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا، شۇ يىل
7 ـ ئايدا خې يۇجۇ شېڭ شىسەيگە سىياسى خاراكتېرلىك
ئاممىۋى تەشكىلات قۇرۇش ھەققىدە تەكلىپ بەردى، شۇ چ
دا بۇ تەشكىلاتقا «يېڭى شىنجاڭ جەمىيىتى» دەپ نام بېر
مەكچى بولدى. بۇ تەشكىلاتنىڭ ئاساسلىق مەقسىدى جاھ
گىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇ
شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنى بىردەك باراۋەر قىلىش، بىر
ئىتتىپاقلاشتۇرۇش، شىنجاڭنىڭ ئىچكى تىنچلىقىنى قوغدا
سانائەت، يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىش، بۇ ئارقىل
شىنجاڭنىڭ قالاق قىياپىتىنى ئۆزگەرتىپ، شىنجاڭنىڭ جۇڭگ
نىڭ مەڭگۈ زېمىنى بولۇپ تۇرۇشىنى قوغداشتىن ئىبارەت ئىد
كېيىن شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇ

اش كونسۇلى ئاپروسوپ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئۇنىڭ نامىـ
ى «شىنجاڭ جاھانگىرلىككە قارشى خەلق ئۇيۇشمىسى» (قىسـ
ىچە «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما») غا ئۆزگەرتتى ھەمدە
خې يۇجۇ، گۇڭ جېنخەن (شۇ چاغدا گۇڭجېنخەن چىگرا مۇداپىئە
ۇبەن مەھكىمىسىنىڭ كاتىۋى، تىيانشان گېزىتخانىسىنىڭ
اشلىغى بولۇپ، روسچىغا ئۇستا ئىدى) لەرنى تەشكىلى نىزام
ەييارلاشقا بەلگىلىدى. نىزامنىڭ ئومۇمى پىرىنسىپىدا مۇنداق
ەپ كۆرسىتىلگەن: مەزكۇر جەمىيەت زۇڭلى (سۇن جۇڭشەن
ەپەندى) نىڭ ۋەسىيىتىگە بىنائەن، دۇنيادىكى بىزگە تەڭـ
اراۋەرلىك ئاساسىدا مۇئامىلە قىلىدىغان مىللەتلەر بىلەن
ولىشىپ، جاھانگىرلارنىڭ جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىشىغا قارشى
ۇرۇپ، ئازاتلىقنى قولغا كەلتۈرۈپ، مىللەتلەرنى ئىتتىپاقلاشـ
ۇرۇپ، تىنچلىقنى قوغداپ، يېڭى شىنجاڭ، خەلققە بەخت ـ
ائادەت يارىتىدۇ ۋەھاكازالار.

بۇ ئۇيۇشمىنىڭ ئۇستىدە باش ئۇيۇشما كومىتېت، ئاسـ
ىدا شۆبە ئۇيۇشمىلار تەسىس قىلىندى. باش ئۇيۇشما كومىـ
ىتقا بىر قانچە ھەيئەت ئەزا قويۇلدى، ئۇيۇشمىنىڭ ئىشلىرىغا
ياسەتچىلىك قىلىش ئۈچۈن، كومىتېت بىر كومىتېت باشلىغى،
ر مۇئاۋىن كومىتېت باشلىغى سايلاپ چىقتى. كومىتېت
استىدا كاتىۋات باشقارمىسى، تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات
ۆلۈمى، مائارىپ بۆلۈمى، مەدەنىيەت بۆلۈمى، ياشلار بۆلۈمى،
اياللار بۆلۈمى تەسىس قىلىندى، 1935 ـ يىلى يەنە ھەربىي
يشلار بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. باشقارما، بۆلۈم ئىشلىرىنى
اشقۇرۇش ئۈچۈن، ھەر بىر بۆلۈمگە بىردىن بۆلۈم باشلىغى
ۇ مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىغى قويۇلدى. بۇنىڭدىن باشقا ھەر

قايسى شۆبە ئۇيۇشمىلارنىڭ ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلى
ئۇچۇن، بىر قانچە يېتەكچى تەيىنلەندى.

خې يۈجۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق با
كونسۇلى ئاپروسوپ بىلەن قايتا ـ قايتا مۇھاكىمە قىلى
ۋە شېڭ شىسەينىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق، خې يۈ
(شىنجاڭ روس تىلى ــ سىياسى ـ قانۇن ئىنستىتۇتىنىڭ با
لىقى) كومىتېت باشلىقلىقىغا، ئابدۇراخمان (شىنجاڭ مال
نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى) مۇئاۋىن كومىتېت باشلىقلىقى
لاڭ داۋخېڭ باش كاتىپلىققا (1935 ـ يىلى ئۆزگىرىپ ۋاڭ
شۇچېن باش كاتىپ بولدى، لاڭ داۋخېڭ شۇ چاغدا ئۆلكىلى
سىفەن مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى ئىدى)، ۋاڭ يەنلىڭ (ۋاڭ خېچا
ۋاڭلىشىلار تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ بىرىنچى ۋە ئىككىنچى با
لىقلىقىغا (ۋاڭ يەنلىڭ شۇ چاغدا قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ با
ئىنژېنېرى، ۋاڭلىشى دىخۇا شەھىرىنىڭ باشلىقى ئىدى، ۋاڭ
يەنلىڭ ئىلىغا كەتكەندىن كېيىن، ۋاڭلىشى بۆلۈم باشلىقلىقى
تەيىنلەندى)، ليۇفۇۋۇ (شىنجاڭ روس تىلى سىياسى ـ قانۇ
ئىنستىتۇتىنىڭ سىياسى ئىقتىسات پىروفېسسورى) تەشۋىقا
بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىقىغا، شۇلىيەن (شىنجاڭ سودا بانكىسىنى
باشلىقى)، بۇرھان شەھىدى (شىنجاڭ يەرلىك مەھسۇلات
شىركىتىنىڭ دىرېكتورى) مائارىپ بۆلۈمىنىڭ بىرىنچى ۋە ئى
كىنچى باشلىقلىقىغا، جاڭشىن (شىنجاڭ مائارىپ نازارىتىنى
نازىرى) مەدىنىيەت بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىقىغا، چېن دۆكبا
(روس تىلى سىياسى ـ قانۇن ئىنستىتۇتىنىڭ ئىلمى مۇدىرى
ياشلار بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىقىغا، چيۇيۇفاڭ (شىنجاڭ ئۆلكىلى
قىزلار سىفەن مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى، شېڭشىسەينىڭ خوتۇنى

ياللار بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىقىغا سايلاندى. شېڭشىسەي، لى رۇڭ
ئۆلكە رەئىسى)، گوداماڭ (ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باش كاتىپ
ى)، لۇشياۋزۇ (زەھەرلىك چېكىملىكلەرنى مەنئى قىلىش ھەيئ
ىتىنىڭ باشلىقى)، گۇيفېن (دىخۇانىڭ ئىنەمۇزى باشلىقى)،
ۇن دېيلى (ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى)، كاڭ بىڭلىن
چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسى قاتناش باشقارمىسىنىڭ
اشلىقى قوشۇمچە چىڭخەي ـ شىنجاڭ ئېلېكتىر ئىشلىرىنى
اشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى)، گوشىلياڭ (چېگرا مۇداپىئە
ۇبەن مەھكىمىسى ترانسپورت باشقارمىسىنىڭ باشلىقى، كېي
ن شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئاپتوموبىل ترانسپورت باش ئىدارى
ىنىڭ باشلىقلىقىغا ئۆزگەرتىلدى)، جاڭ يۈۋۇ (شىنجاڭ سىياسى
وغداش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى)، ۋاڭلىشاڭ (سىياسى قوغداش
دارىسىنىڭ باش كاتىۋى)، سۈيجىمىڭ (ئۆلكىلىك ئوتتۇرا
ەكتەپنىڭ مۇدىرى، كېيىن ئىلى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھ
كىمىسىنىڭ باش كاتىپلىقىغا تەيىنلەندى)، لى فۇلىن (مالىيە
ەپتىش كومىتېتىنىڭ كومىتېت باشلىقى)، گاۋشىبىڭ (ئۆلكىلىك
ۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ نازىرى)، شى شىچاڭ (چېگرا مۇداپىئە
ۇبەن مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىۋى)، گوۋجېنخەن، تاھىر
(شىنجاڭ مىللەتلەر ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىقى)، كېرىمخان (مالى
يە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى)، لەن يەنشۇ (خەلق ئىشلىرى
ازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى، خۇيزۇ) يۈجېنگو (كېيىن خوتەن
ە مۇئاۋىن مەمۇرى باشلىق بولۇپ تەيىنلەندى، خۇيزۇ) قاتار
لىقلار ئۇيۇشمىغا ھەيئەت ئەزا بولدى.

ـ «جاھانگىرلىككە قارشى شۆبە ئۇيۇشما» غا ئۈچ نەپەر
ەنسى قويۇلغان بولۇپ، ئۇلار ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا كاتىپلىق،

تەشكىلات، تەشۋىقات ئىشلىرىنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. شۇ چا
ئۆلكە مەركىزىدىكى نازارەت، تەشكىلات، مەكتەپلەرنىڭ ھەم
سىدە «جاھانگىرلىككە قارشى شۆبە ئۇيۇشما» تەشكىلاتلىرى
ئىدى، ئۇلار باش ئۇيۇشمىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلاتت
ئۆلكە مەركىزىدىكى شىمىگو ھەربىي قورال - ياراق زاۋۇتى
چاغدا «جاھانگىرلىككە قارشى شۆبە ئۇيۇشما» تەشكىلاتى تەس
قىلىنغان بىردىن - بىر زاۋۇت بولۇپ، باش ئۇيۇشما كاڭبىڭلىن
مەزكۇر شۆبىنىڭ تەشكىلات، تەشۋىقات، مائارىپ قاتار
ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش ئۈچۈن يېتەكچى قىلىپ ئەۋەت
شۇ چاغدا ئۆلكە مەركىزىدىن باشقا شىنجاڭدىكى رايون، نا
يىلەر ئىچىدە تۇرپاندىلا «جاھانگىرلىككە قارشى شۆبە ئۇيۇش
بار ئىدى، باش ئۇيۇشما كاڭبىڭلىننى تۇرپانغا بېرىپ مەز
شۆبىنىڭ تۈرلۈك ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش ئۈچۈن 934
يىلىدىن 1935 - يىلغىچە ئىككى قېتىم ئەۋەتكەن ئىدى.

«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» ئۇيۇشما ئەزالىرى
ئاممىغا تەشۋىق قىلىش ۋە ئۇلارنى تەربىيىلەش ئۈچۈن، ئۇيۇ
مىنىڭ تەشۋىقات بۆلۈمى «جاھانگىرلىككە قارشى ئاۋانگار
داملىق قەرەلسىز ژورنالنى نەشر قىلدى. بۇنىڭدىن باشقا ي
«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما كادىرلىرىنى تەربىيىلەش ك
سى» نى ئېچىپ، ھەر قايسى شۆبە ئۇيۇشمىلارنىڭ تايانچ
رىنى تەربىيىلىدى، شېڭشىسەي، خېيۇجۇ، كاڭبىڭلىنلار دە
ئۆتتى، شېڭشىسەي «ھۆكۈمەتنىڭ نۆۋەتتىكى ئاساسلىق ۋە
پىسى» دېگەن تېمىدا دەرس بەردى. بۇ لېكسىيە كېيىن خ
يۇجۇ، ليۇفۇۋۇلار تەرىپىدىن تەھرىرلىنىپ، تىيانشان گېزىتخان
تەرىپىدىن رىسالە قىلىپ بېسىپ تارقىتىلدى، پۈتۈن كىتا

قىسمىغا بۆلۈنگەن: (1) جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش؛
(2) سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش؛ (3) مىللەتلەرنى
اراۋەر قىلىش؛ (4) ئەمەلدارلىق تۈزۈمىنى تەرتىپكە سېلىش
خىيانەتچىلىككە، پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇش)، (5) شىنجاڭنى
سلاھ قىلىش، كېيىن بۇنىڭغا يەنە «تېچلىق» دېگەن بىر
ادىدا قوشۇلۇپ، كېيىنكى ئاتالمىش «6 چوڭ سىياسەت» كە
ايلاندۇرۇلۇپ، شىنجاڭ ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسىي پروگراممىسى
قىلىندى. خېيۇجۇ «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» نىڭ تەشكىلات، تەشۋىقات، مائارىپ قىسمى ھەققىدە دەرس ئۆتتى.
كاڭبىڭلىن ئىقتىسادشۇناسلىق ھەققىدە دەرس ئۆتتى، ئۇنىڭ
ەزمۇنى ماتېرىيالىزم، دىئالېكتىكا دېگەندىن ئىبارەت ئىدى.
خېيۇجۇ كېيىن يەنە «6 چوڭ سىياسەتنىڭ باغلىنىشلىقى»
نگەن دەرسنى ئۆتتى.

«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» قۇرۇلغاندىن كېيىن،
بۇ بارلىق سىياسىي ھەركەتلەرگە رەھبەرلىك قىلدى. بۇ ئۇيۇشما 1934 - يىلى «18 - سېنتەبىر» ۋەقەسىنىڭ 3 يىللىقىنى
خاتىرىلەش كۈنىدە، دىڭشياڭۋاڭ بۇتخانىسىدا ئاممىۋى يىغىن
ئېچىپ، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا ئالاھىدە ئەۋەتكەن خادىمى
ىچىيالارنىڭ «ئاجاۋۇزچىلارغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ئاۋال
ىچكى قىسمىنى تىنچلاندۇرۇش كېرەك» دېگەن ئەكسىيەتچىل
ەشۋىقاتىغا تاقابىل تۇردى ھەمدە لەنجۇدىن توشۇپ كېلىنگەن
ۇر تۈركۈمدىكى ئەكسىيەتچىل ژورنال ۋە تەشۋىقات ۋەرەقىلى-
نى مۇسادىرە قىلغان ئىدى.

1935 - يىلى 4 - ئايدا، «جاھانگىرلىككە قارشى
ۇيۇشما» شىنجاڭ مىللەتلەر ئۇيۇشمىسى بىلەن بىرلىكتە «ئاپ-

رىل ئىنقىلاۋى» پائالىيىتىنى ئۇيۇشتۇردى. يەنە شىنجا
بويىچە 2 ـ قېتىملىق خەلق ۋەكىللەر يىغىنىنى چاقىردى.

1935 ـ يىلى ئەتىيازلىق تېرىلغۇ مەزگىلىدە، «جاھا
گىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» ئەتىيازلىق تېرىلغۇ تەشۋىقات ئە
رىتىنى تەشكىللەپ، ھۆكۈمەتكە ياردەملىشىپ ئەتىيازلىق تېرى
غۇ پائالىيىتى ئېلىپ باردى. شىنجاڭ ئىنىستىتۇتى (1935
يىلى 1 ـ ئايدا روس تىلى ــ سىياسى ـ قانۇن ئىنىستىتۇت
شىنجاڭ ئىنىستىتۇتىغا ئۆزگەرتىلگەن ئىدى) ۋە دىخۇا ئوتت
مەكتىۋىدىكى قىسمەن ئوقۇغۇچىلار «جاھانگىرلىككە قارش
ئۇيۇشما» نىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ، بەس ـ بەستە ب
پائالىيەتكە قاتنىشىپ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ۋەزىپىسىنى ئورۇ
لىدى، بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا شۇ قالايمىقانچىلىقتىن كېيى
دېخانچىلىقتا بىرىنچى قېتىم مول ھوسۇل ئېلىش ئۈچۈن پۇخ
ئاساس سېلىنغان ئىدى.

«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» سوۋېت ئىتتىپاقىنى
باش كونسۇلى ئاپروسوپ بىلەن دائىم ئالاقىلىشىپ تۇرات
خې يۇجۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باش كونسۇلخانىسىغا ھ
ھەپتىدە بىر قېتىم بېرىپ ئاپروسوپ بىلەن ئۇچرىش
خىزمەتلەرنى بىرلىكتە مۇھاكىمە قىلاتتى. 1935 ـ يىلى ۋ
شۇچېن باش كاتىپلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيى
خې يۇجۇ سوۋېت كونسۇلخانىسىغا ۋاڭ شۇچېن بىلەن بىل
بارىدىغان بولدى.

1935 ـ يىلى يەنە يېڭىدىن بىر تۈركۈم ھەيئەت ئەزا
لىرى كۆپەيتىلدى. ئۇلار: ۋاڭ شۇچېن، ۋەن شيەنتى
ۋۇدېمىڭ (جاڭ زېمىن)، ليۇشەنچېن، جىن يىجۇن، ۋاڭ يې

خۇدۇڭلىڭ، ياڭ خېلىڭ، سۇڭ يىڭگۇ، سۇڭ بەيشاڭ، سۈن
ۇرچاۋ، سۇڭ مىڭدى، سۇۋېنلىن، جۇچۇنخۇي، سۇڭ شياۋپۇ،
چاۋ سېنشىڭ قاتارلىقلار. ۋاڭ شۇچېن لاڭ داۋخېڭنىڭ ئورنىغا
باش كاتىپ بولدى. يەنە ھەربى ئىشلار بۆلۈمى تەسىس
قىلىنىپ، ئۇنىڭغا شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسىدىن
سۇڭ بەيشاڭ (سىياسى تەربىيە باشقارمىسىنىڭ باشلىقى)
باشلىق بولدى.

1935 ـ يىلى 12 ـ ئايدا، «جاھانگىرلىككە قارشى
ئۇيۇشما» ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلىپ نىزامىغا تۈزىتىش كىر
گۈزۈلۈپ، كومىتېت باشلىقى تۈزۈمى ئۇيۇشما باشلىقى تۈزۈمىگە
ئۆزگەرتىلىپ، باش ئۇيۇشمىغا بىرىنچى ۋە ئىككىنچى باشلىق
قويۇلدى، كومىتېت گەنسۇلەر ئۇيۇشمىسىغا ئۆزگەرتىلدى. شېڭ
شىسەي ئۇيۇشما باشلىقى بولدى، لى رۇڭ مۇئاۋىن ئۇيۇشما
باشلىقى بولدى، ۋاڭ شۇچېن يەنىلا باش كاتىپ بولۇپ، خې
يۇجۇ تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىقىغا، ۋەن شيەنتىڭ مۇئاۋىن
باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى. بۇرۇن ھەيئەت ئەزا بولغانلار گەنسىيگە ئۆزگەرتىلدى.

«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» 1934 ـ يىلى قۇرۇلغاندىن تارتىپ 8 يىل داۋام قىلدى، 1942 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا شېڭ شىسەي ئۇنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋەتتى.

«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» نىڭ ئورنى دەسلەپتە
ۇمەنچېڭدىكى مېھمان كۈتۈش باشقارمىسى (جىن شۇرېننىڭ
سارىيى) دا ئىدى، 1935 ـ يىلى ليۇگۇڭ ئىبادەتخانىسىغا يۆتكەلدى (بۇ يەر شىنجاڭ ئىنىستىتۇتىنىڭ ئەسلى ئورنىنىڭ
ىربىدە، ليۇگۇڭ ئىبادەتخانىسى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى

دەۋرىدىكى خۇنەن ئارمىيىسىنىڭ قوماندانى لىيۇجىڭتاڭنىڭ ئىبا دەتخانىسى ئىدى، لىيۇجىڭتاڭ شىنجاڭ ئۆلكە بولغاندىن كېيىن بىرىنچى قېتىم شۇنىڭ بولغان بولۇپ، ئۆلكە باشلىقى بىلە باراۋەر ئىدى، ئۇ خۇنەنلىك بولۇپ، شەنشى ـ گەنسۇنىڭ با ۋالىسى زوزۇڭتاڭنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن)، كېيىن يە لياڭخۇخۇي سارىيىغا يۆتكەلدى.

«6 چوڭ سىياسەت» توغرىسىدا

1934 ـ يىلى «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» قۇرۇلۇ ئۇزۇن ئۆتمەي، بىر باش كۈز ئاخشىمىسى، شېڭ شىسە دۇبەن مەھكىمىسى 3 ـ زالنىڭ شەرقىدىكى مېھمانخانىدا ب قېتىم سۆھبەت يىغىنى ئاچتى، بۇنىڭدا شىنجاڭ ھۆكۈ يولغا قويۇۋاتقان فاڭجېن مەسىلىلەر مۇزاكىرە قىلىنىپ، ش جاڭنىڭ سىياسىي پروگراممىسى ئۈستىدە دەسلەپكى قەدە ئىزدىنىش ئېلىپ بېرىلدى.

يىغىنغا قاتناشقۇچىلار «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما نىڭ تايانچىلىرىدىن خې يۈجۇ، ۋاڭ لىشى، ۋاڭ يەنلىڭ، كا بىگلىن، لاڭ داۋخېڭ، شۈليەن، گوشلىياڭ، سۈي جىمىڭ، جاڭ يۈ ۋاڭ لىشاڭلار ئىدى. شۇ چاغدا، خې يۈجۇ جاھانگىرلىك قارشى تۇرۇش، تېچلىق، ئىسلاھ قىلىنىشتىن ئىبارەت 3 چو پىرىنسىپنى ئوتتۇرىغا قويدى ھەمدە بۇلار ئۈستىدە قىسقىغ ئىزاھات بېرىپ مۇنداق دىگەن ئىدى: بۇ 3 پىرىنسىپ بىر بىرىگە چېتىشلىق، ئاۋال جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، ئاسا لىقى ياپون جاھانگىرلىكىگە ۋە شىنجاڭغا چېگرىداش بولغ

نگلىيە جاھانگىرلىكىگە (شۇ چاغدا شىنجاڭغا چېگرىداش لغان ھىندىستان ئەنگلىيە ئىشغالىيىتىدىكى مۇستەملىكە جاي دى) قارشى تۇرۇش كېرەك، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش چۈن دۇنيادىكى بىزگە باراۋەرلىك ئاساسىدا مۇئامىلە قىلى غان مىللەتلەر بىلەن بىرلىشىش لازىم. شۇڭا، سوۋېت تتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللىي سىياسەتنى توغرا ئىجرا لىش، تېچلىقنى ئىشقا ئاشۇرۇش كېرەك، تېچ مۇھىتقا ئىگە ولغاندىلا، ئاندىن يېڭى شىنجاڭ قۇرغىلى بولىدۇ. خې يۈجۇ وتتۇرىغا قويغان 3 پىرىنسىپقا يىغىنغا قاتناشقۇچىلار وشۇلدى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا، شېڭ شىسەي «جاھانـ رلىككە قارشى ئۇيۇشما» كادىرلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسىدا رس ئۆتۈش ئۈچۈن، مۇشۇ 3 پىرىنسىپ ئاساسىدا كېڭەيتىپ ھۆكۈمەتنىڭ نۆۋەتتىكى ئاساسلىق ۋەزىپىسى» نى يېزىپ قىپ، بۇنى 5 جەھەتتىن بايان قىلدى. بۇ 5 تۈرلۈك ەزىپە: جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى لەن دوست بولۇش، مىللەتلەرنى بىردەك باراۋەر قىلىش، ارخورلۇق، خىيانەتچىلىككە قارشى تۇرۇش، يېڭى ىنجاڭ قۇرۇش دىگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. بۇ رىسالە خې يۈجۇ، يۇ فۇۋۇلار تەرىپىدىن تەھرىرلىنىپ، تىيانشان گېزىتخانىسى ەرىپىدىن رەسمىي كىتاپ قىلىپ نەشر قىلىنىپ، ئوتتۇرا ـ باشـ لانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىگى قىلىندى. 1935 ـ يىلى ـ ئايغا كەلگەندە، شىنجاڭ بويىچە ئېچىلغان 2 ـ قېتىملىق ەلق ۋەكىللىرى يىغىنىدىن بۇرۇن، شېڭ شىسەي يەنە ۇنىڭغا «تېچلىق» دىگەن بىر ماددىنى قوشتى. بۇنىڭ بىلەن

بىر قەدەر مۇكەممەل بولغان «6 چوڭ سىياسەت» سىستېم
بارلىققا كېلىپ، شىنجاڭ بويىچە ئېچىلغان 2 ـ قېتىم
خەلق ۋەكىللەر يىغىنىدا رەسمىي ئوتتۇرىغا قويۇل
كېيىن «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» كادىرلىرى
تەربىيىلەش كۇرسىدا، خې يۇجۇ مۇشۇ رىسالىگە ئاساس
«6 چوڭ سىياسەتنىڭ باغلىنىشلىقى» دېگەن دەرسنى ئۆتۈ
«6 چوڭ سىياسەت» نىڭ ئىچكى باغلىنىشى، «6 چوڭ سىياسە
نىڭ ئۆزئارا باغلىنىشى، بىر ـ بىرىگە نىسبەتەن تەقەززالىق
بولارنىڭ قايسى بىرى كەم بولسا بولمايدىغانلىقىنى با
قىلغان ئىدى.

1935 ـ يىلى يازدا، شىنجاڭ ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارت
ئۇيۇشمىسى قۇرۇلۇش ئارىپىسىدا ئېچىلغان بىر قېتىملىق «جاھا
گىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» يىغىنىدا خې يۇجۇ بىلەن ۋاڭ شۇچې
«شەكلى مىللىي، مەزمۇنى 6 چوڭ سىياسەتنى ئاساس قىلغ
مائارىپ ۋە مەدەنىيەتنى راۋاجلاندۇرۇش لازىم» دېگە
شوئارنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن مەدەنىيەت، مائار
جەھەتتە توغرا فاڭجېن بارلىققا كەلدى. ئۇ شىنجاڭدىكى ھە
مىللەت خەلقىنىڭ مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرىنى ئىلگى
سۈرۈشكە تۈرتكە بولدى.

«ئاپرېل ئىنقىلاۋى» ناخشىسى توغرىسىدا

«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» قۇرۇلغاندىن كېيىن
پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە «ئاپرېل ئىنقىلاۋى
نىڭ ئەھمىيىتىنى تەشۋىق قىلىپ، پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھە

مىللەت خەلقىنى ۋەتەننى سۆيۈشكە، شىنجاڭنى سۆيۈشكە ئىلھاملاندۇرۇپ، پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئىناق ئىتتىپاقلىشىپ، تىنچلىق مۇھىتتا باراۋەر، ئەركىن ۋە ئورتاق ھالدا يېڭى شىنجاڭ قۇرۇپ، جاھانگىرلارنى يوقىتىپ، ئاساسلىقى شۇ چاغدا جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن ياپون جاھانگىرلىكىنى يوقىتىپ، جۇڭگونى ئازات قىلىشقا دەۋەت قىلىش ئۈچۈن، خې يۇجۇ بىلەن كاڭ بىڭلىن بىرلىكتە 1934 ـ يىلى كۈزدە، دۇنياغا مەشھۇر بولغان قىزىل بايراق ناخشىسىنىڭ ئۇتۇسىغا تېكىست يېزىپ، «ئاپرېل ئىنقىلاۋى» دېگەن ناخشىنى بارلىققا كەلتۈردى. بۇ ناخشا 3 كۇبلىت بولۇپ، مەزمۇنى ئاساسلىقى «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش»، «تىنچلىق» ۋە «قۇرۇلۇش» تىن ئىبارەت ئىدى. ئەينى چاغدا پۈتۈن شىنجاڭدا ئوقۇلىدىغان بۇ ناخشىنىڭ بىرىنچى كۇبلىتى مۇنداق ئىدى:

شانلىق «ئاپرېل ئىنقىلاۋى»،
ئېلىپ كەلدى مەڭگۈ تىنچلىق يېڭى شىنجاڭنى.
بارچە مىللەت بولدى باراۋەر، ئالدى ئەركىنلىك،
بۇزۇپ ئۆتۈپ زۇلمەتنى ـ چاڭنى،
نۇرلۇق يولغا ئەيلىدۇق سەپەر.
ئىتتىپاق بولۇپ، كۈچكە تولۇپ، يېپ ـ يېڭى شىنجاڭ
قۇرۇپ،

ھەممە مىللەت قۇچايلى زەپەر.
يوقىتايلى جاھانگىرلىكنى،
ھىمايە قىلىپ ھۆكۈمەتنى،
كەلتۈرەيلى جۇڭگونىڭ ھۆر ـ ئازاتلىقىنى.

维吾尔 دىگەن خەتنى قوللىنىش ھەققىدە ئېچىلغان يىغىن

1934 - يىلى شىنجاڭدا 4 مىليون نوپۇس بار بولۇپ، ئۇيغۇرلار 60 پىرسەنتنى ئىگىلەيتتى، شىنجاڭغا نىسبەتەن ئۇيغۇرلار كۆپ سانىنى ئىگىلىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇيغۇرلار «缠头» (چەنتۇ) دەپ ئاتىلاتتى، بۇ تولىمۇ بىھۆرمەتلىك بولۇپ، چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى «缠回»(چەنخۇي) دىگەن ئاتالغۇدىن بارلىققا كەلگەن ئىدى. «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي (1934 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرى)، شىنجاڭدىكى ئاساسلىق مىللەت — ئۇيغۇرلارغا مۇۋاپىق بىر خەنزۇچە تەرجىمە ئات قويۇپ، ھۆرمەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن بىر يىغىن ئېچىلدى. بۇ يىغىنغا: بۇرھان شەھىدى، جاڭ يىۋۇ، خې يۈجۇ، شۆلىيەن، كاڭ بىڭلىن، ۋاڭ لىشى، ۋاڭ يەنلىڭ، چېن دۇڭبەي، گو شىلياڭ، لاڭ داۋخېڭ، سۈي جىمىڭلار قاتناشقان ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا ھەر مىللەتنىڭ داڭلىق ئەرباپلىرىدىنمۇ قاتناشقان ئىدى، بولۇپمۇ ئۇيغۇر داڭلىق ئەرباپلىرىدىن قاتناشقانلار ئاز ئەمەس ئىدى (ئەپسۇسكى ئۇزۇن يىللار ئۆتكەنلىكى تۈپەيلىدىن بۇلارنىڭ ئىسمىنى ئۇنتۇپ قاپتۇق). يىغىندا كۆپچىلىك مۇنداق مۇھاكىمە قىلدى: ئۇيغۇرلارنىڭ ئەسلى نامى «uyghur» ئىدى، تاڭ، سۇڭ سۇلالىسىدىن بۇيان، تارىخي كىتاپلاردا «回纥» (خۇيخې)، «回鹘» (خۇيخۇ)، «畏吾尔» (ۋېيۇۋئېر) دەپ تەرجىمە قىلىنىپ كەلگەن ئىدى، چىڭ سۇلالىسىدىن باشلاپ «缠回» دەپ ئاتىلىپ، بۇگۈنگە قەدەر مۇشۇنداق قوللىنىپ كېلىنىدى، بۇ تولىمۇ بىھۆرمەتلىك، بۇنىڭغا مۇۋاپىق ئات (تەرجىمە ئات) قويۇش كېرەك. يىغىندا بەزىلەر «uyghur» نىڭ تاۋۇش تەرجىمىسى بويىچە خەنزۇچە «威武儿» دەپ ئاتاش كېرەك، دەپ ئوتتۇرىغا قويدى، شۇ چاغدا يىغىنغا قاتناشقان شۆلىيەن: «威武尔» دىگەنمۇ يامان ئەمەس، ئۇ بۇ مىللەتنىڭ قۇدرەتلىك، جەسۇر ۋە ئاللانىڭ ئەركىسى، دىگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. لېكىن «维吾尔» دەپ تەرجىمە قىلغانغا يەتمەيدۇ، ئۇ قوغداش 维护 (维) بىز (吾) ھەر قايسى مىللەتلەر (尔)، بىز چوڭ ئائىلە، شىنجاڭدىكى بارلىق مىللەتلەر بىردەك باراۋەر، ئىناق، بىردەك ئىتتىپاقلاشقان، شىنجاڭنى بىرلىكتە گۈللەندۈرىدۇ، قوغدايدۇ، جاھانگىرلارنى يوقىتىدۇ، جۇڭگونى ئازات قىلىدۇ دىگەن مەنىلەرنى بىلدۈرۈپ كېلىدۇ» دەپ ئوتتۇرىغا قويدى. كېيىن مۇھاكىمە قىلىش ئارقىلىق: «‹维吾尔› دىگەن ئۈچ خەت ھەم شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ بىردەك باراۋەر بولۇش، ئىناق ئۆتۈش، ئۆزئارا ياردەملىشىش، شىنجاڭنى بىرلىكتە گۈللەندۈرۈش، بىردەك ئىتتىپاقلىشىش، جاھانگىرلارنى يوقىتىش، جۇڭگونى ئازات قىلىش دىگەن مەنىلەرنى بىلدۈرۈپ كېلىدىكەن، ھەم چوڭ مىللەتلەردە بولىدىغان شوۋىنىزىم ۋە تار يەرلىك مىللەتچىلىك تۇسىنى ئالمىغان ئىكەن، مۇشۇ بىر قەدەر مۇۋاپىق ئىكەن» دەپ قارالدى. شۇڭلاشقا، ئاخىر كۆپچىلىك «uyghur»نى خەنزۇچىغا «维吾尔» دەپ تەرجىمە قىلىشنى بىردەك ماقۇللىدى. بۇ نام بۈگۈنگە قەدەر قوللىنىپ كېلىنمەكتە.

1982 - يىلى 10 - ئاينىڭ 25 - كۈنى

ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭغا ئىككىنچى قېتىم كىرىشى ۋە جىمسارنى قوغداش ئۇرۇشىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى

جاڭ يەنپىڭ

«گاسىلىڭ» دەپ ئاتالغان ماجۇڭيىڭ شىنجاڭغا ئىلگىرى-
ئاخىر ئىككى قېتىم كېلىپ، 1931 - يىلىدىن 1934 - يىلغىچ
بولغان شىنجاڭ ۋەزىيىتىنى تېخىمۇ جىددىيلەشتۈرۈش رولىن
ئوينىدى. تۆۋەندە ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭغا ئىككىنچى قېتى
كىرگەن ۋاقىتتا پەيدا قىلغان ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكىنى بايان
قىلىپ ئۆتىمەن. گەرچە مەن بۇ ئۇرۇشنى بىۋاستە ئۆز بېشىم
دىن كەچۈرگەن بولساممۇ، لېكىن بۇنىڭغا ئۇزۇن ۋاقىتلار بول
غاچقا، بايانلىرىمدا خاتالىق ۋە قېپ قالغان ئورۇنلىرى بولۇش
مۇمكىن. ئەھۋالنى بىلىدىغان يولداشلارنىڭ تۈزىتىش بېرىشىن
سورايمەن.

1933 - يىلى، تاۋمىگېۋ قاتارلىقلار «12 - ئاپرېل» س
ياسىي ئۆزگىرىشىنى قوزغاپ، جىن شۇرېننى قوغلاپ كەتكۈزۈۋەتت
ئەينى ۋاقىتتا شېڭ شىسەي ھەربىي ھوقۇقنى ئىگەللەپ، ۋاقىت

لىق دۈبەن بولدى، بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتى ئەنسىزلىك ئىچىدە قالدى، ماجۇڭيىڭ بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، پۈتۈن ئەسكىرى كۈچىنى باشلاپ، ئىككىنچى قېتىم شىنجاڭغا كىردى. قۇمۇلدىكىلەر ئەسكەرلىرىنى مۇداپىئە ئورۇنلىرىدىن قايتۇرۇپ كەتكەچكە، ئۇ شىنجاڭغا توسالغۇسىز باستۇرۇپ كىرىپ، بىۋاستە گۇچۇڭغا باردى. قەمەرىيە 5 - ئاينىڭ 5 - كۈنى تاڭ سەھەردە ھۇجۇم قىلىپ كىرىپ، شەھەرنى قوغداۋاتقان ئەسكەرلەرنى تارمار قىلدى. لى رۇخەي، جاڭ جىۋشەن (يەنە بىر ئىسمى جۇيەن) قاتارلىق ئىككى قوماندان ئەسكەرلىرىنى باشلاپ بېرىپ تەسلىم بولدى. قوماندان لى رۇخۇا كوچا جېڭىدە ئۆلدى. ماجۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرى شەھەرگە ھۇجۇم قىلغاندا، ماجۇڭيىڭنىڭ ئىنىسى ماجۇڭجېيىڭمۇ ئوق تېگىپ ئۆلدى. ماجۇڭيىڭ شەھەرگە بېسىپ كىرگەندىن كېيىن، دەرھال ئۆز قىسمىنىڭ يۇقىرىلار ئولتۇراقلاشقان مەھەللىگە بېرىشىنى توسۇپ، 8 مىڭدىن ئارتۇق ھەر خىل قورال - ياراق ۋە زور تۈركۈمدىكى ئوق - دورىلارنى ئوڭۇشلۇق ھالدا قولغا چۈشۈردى. ماجۇڭيىڭ، تەسلىم بولغان قوشۇن ئىچىدىن قاۋۇللىرىنى ئەسكەرلىككە ئاللىۋېلىپ، ئاجىزلىرىنى ئۆز ئورۇنلىرىغا قايتۇرۇپ، باشقىدىن قوشۇن تەشكىللەپ ئۆز كۈچىنى تېخىمۇ زورايتتى.

ماجۇڭيىڭ جىمسارغا يۈرۈش قىلماقچى بولۇپ، ئاۋال ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇلارنى تەسلىم بولۇشقا ئۈندىدى، ئەينى ۋاقىتتا، جىمساردا تۇرۇۋاتقان ئەسكەر 2 مىڭدىن ئارتۇق ئىدى، ئۇلارنىڭ قوماندانى دۇڭ چىڭخۇ، چىن چىڭيۇ ئىككىيلەن بولۇپ، باۋ لياڭچىن، لى شۇفۇ، گاۋشىجېي يىگىلىرىنى باشقۇراتتى. ليۇ-

يىگىلىن هاكىم دۇڭ، چېن ئىككى قوماندان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، دۈشمەننىڭ سان جەھەتتە كۆپ، ئۆزىمىزنىڭ ئاجىز ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە پۇقرالارغا بالايى-قازا كەلتۈرۈپ قويۇشتىن قورقۇپ، قوشۇننى باشقىدىن تەشكىللىمەكچى بولدى. ماجۇڭيىڭ ئاۋال تۇەنجاڭ مارۇلۇڭنى جىمىسارغا بېرىپ قورال-ياراق ۋە ئوق دورىلارنى ئۆتكۈزۈۋېلىشقا ھەمدە ئەسكەرلەرنىڭ قورقۇنچاق-ئاجىزلىرىنى قايتۇرۇۋېتىپ قىسمىنى باشقىدىن تەشكىللەشكە ئەۋەتتى. ئارقىدىن شەخسەن ئۆزى باردى. لىيۇيىگىلىن شەھەر خەلقىنى سەپەرۋەر قىلىپ ماجۇڭيىڭنى قارشى ئېلىش زور يىغىنىنى ئاچتى. ماجۇڭيىڭ قارشى ئېلىش يىغىنىدا سۆز قىلىپ (ئاساسى مەزمۇنى): «مېنىڭ شىنجاڭغا كېلىشىم ھوقۇقنى قولغا ئېلىپ، پۇقرالارنى پاراكەندىچىلىككە سېلىش ئەمەس، بەلكى ئۇلارنى بالايى-قازادىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈندۇر. سىلەر خاتىرجەم بولۇڭلار، ساراسىمىغا چۈشۈشنىڭ ھاجىتى يوق......» دېدى. ئۈلكە تەرىپىدىن ئادەم كېلىپ ماجۇڭيىڭ قوشۇنى بىلەن سۆھبەت ئېلىپ بېرىۋاتقان پەيتتە، يەنى 5-ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى ماجۇڭيىڭ پىيادە، ئاتلىق بولۇپ 5 مىڭدىن ئارتۇق يېنىك قوراللانغان ئەسكەرنى باشلاپ سەنتەيگە ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىپ، زىنچۈەنزىگە يۈرۈش قىلدى. شېڭ شىسەي بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن پىيادە، ئاتلىق، توپچى قىسىم بولۇپ 10 مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرنى باشلاپ، شەرقتە فۇكاڭدىن جەڭگە ئاتلاندى، ئىككى تەرەپ زىنچۈەنزىدە قاتتىق جەڭ قىلدى. شىددەتلىك جەڭ چۈشكىچە داۋاملاشقاندىن كېيىن، ھاۋا تۇيۇقسىز ئۆزگىرىپ، كېچىلەپ ياققان قاتتىق يامغۇرغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن ماجۇڭيىڭنىڭ قوشۇنى جەڭگىۋارلىقىنى يوقىتىپ، تېرە-پېرەك بولۇپ كەتتى. ئۈلكە ئارمىيىسى بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۇلارغا قوغلاپ يۈرۈپ زەربە بەردى. ماجۇڭيىڭ ئەسكەرلىرى مۇجىيادى جىلغىسى ئارقىلىق قېچىپ كېلىپ، تۇرپان، پىچاننى ئىگەللىۋالدى. لى، دۇڭ، چېن قاتارلىق قوماندانلار تەسلىم بولۇپ، بۇ ئىككى شەھەرنى قولدىن بېرىپ قويغانلىق جىنايىتىدىن قورقۇپ ماجۇڭيىڭغا ئەگىشىپ قېچىپ كەتتى.

شېڭ شىسەي گۇچۇڭغا كىرگەندىن كېيىن، دۈشمەنگە تەسلىم بولۇپ شەھەرنى قولدىن بېرىپ قويغان قوماندان جاڭ جىڭشيەن (جۇيەن) نى قەتلى قىلىپ، ھەربىي قانۇننى ئىجرا قىلدى. شېڭنىڭ ئەۋەتكەن ئەسكەرلىرى مورى دەرياسىغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، شەرققە قاراپ يۈرۈش قىلمىدى. ئۇ، ئۈلكە مەركىزىدىكى تاۋ مىڭيۈ، لى شياۋتيەن، چېڭ جۇڭ قاتارلىقلارغا ئىشەنچ باغلىيالماي ئاز ساندىكى ئەسكەرلىرىنى گۇچۇڭنى قوغداشقا قالدۇردى. قاچقۇن-تەسلىم بولغان ئەسكەرلەردىن بىر قوشۇن تەشكىللىدى، قالغان قىسىملىرىنى ئارقا-ئارقىدىن ئۈلكىگە قايتۇردى. ئۆزى (شېڭ) 500 دىن ئارتۇق يېنىك قوراللانغان ئاتلىق ئەسكەرنى باشلاپ، ئالدىن يولغا چىقتى، ئۇلار جىمىساردىن ئۆتكەندە، لىيۇيىگىلىننى ھاكىملىققا، يۈدىشىڭنى يىغىۋېلىش دادۇيىنىڭ دۇيجاڭلىقىغا تەيىنلەپ ئۆز قوشۇننى زورايتتى، يۇ دېشىڭ دەرھال پىتراپ يۈرگەن ئەسكەرلەردىن 100 دىن ئارتۇق كىشىنى توپلاپ، يوشۇرۇپ قويغان قورال-ياراق، ئوق-دورىلار ۋە كونا قوراللار بىلەن قوراللىنىپ ئامانلىقنى قوغداش ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلدۇ، شۇنداقلا شەھەرنىڭ مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەملەشكە كىرىشىپ شەھەرنىڭ 4

دەرۋازىسىغا پىلتىلىق زەمبىرەك ئورۇنلاشتۇرىدۇ. 4 دەرۋازىنىڭ 4 بۇلۇڭىغا پۇقرا ئەسكەرلەرنى كېچە - كۈندۈز پوستا قويۇپ، كۈتۈلمىگەن بىرەر ھادىسىنىڭ تۇغۇلۇپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەييارلىقىنى قىلىدۇ.

ماجۇڭيىڭ ئۆزلىگىدىن تۇرپان، پىچاندىن چېكىنىپ چىققاندىن كېيىن، يەنىلا جىمسارنى قولدىن بېرىپ قويغىنىغا تەن بەرمەيدۇ. چۈنكى:

1. جىمسارنىڭ ئاشلىق ئامبىرىدا بىر مىليون جىڭدىن ئارتۇق ئاشلىق ساقلىنىۋاتقان بولۇپ، بۇ ئۇلار ئۈچۈن ئېھتىياجلىق ئىدى.

2. جىمسارنىڭ ئىستراتېگىيىلىك ئورنى مۇھىم بولۇپ، بۇ ئارقىلىق گۈچۈڭ بىلەن ئۈرۈمچى ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقىنى ئۈزۈۋېتىشكە بولاتتى.

ماجۇڭيىڭ ئاۋال ۋاڭچۈەنلۇنى جىمسارنى قالايمىقان قىلىپ ئاشلىقنى ئولجا ئېلىشقا ئەۋەتتى. ئۇ جىمسار شەھىرىگە (بازىرىغا) يېقىنلاشقاندىن كېيىن، لۈكچەك ۋە باندىتلارنى توپلاپ بارغانلا يېرىدە ئادەم ئۆلتۈرۈپ، ئوت قويۇپ ۋە يولۇچىلارنى بۇلاپ، شۇ جايدىكى خەلقنىڭ قاتتىق ئۆچمەنلىكىنى قوزغىدى. بۇنىڭ بىلەن بۇ يەرنى ئىشغال قىلىپ تۇرغان قوشۇن پۇقرا ئەسكەرلەر بىلەن بىرلىشىپ، ئۇنىڭ ھۇجۇمىنى بىرقانچە قېتىم چېكىندۈردى.

1933 - يىلى قەمەرىيە 6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ماجۇڭيىڭ يەنە، تەسلىم بولغان ھەربى ئەمەلدار چېن چىڭيۇنى ۋاڭ چۈەنلۇنىڭ 300 دىن ئارتۇق ئەسكىرىگە ماسلىشىپ جەڭ قىلىشقا ئەۋەتتى ۋە ئۇنى شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشقا مەسئۇل قىلدى.

چېن چىڭيۇ جىمسارغا بارغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن نەنمېن (جەنۇبى دەرۋازا) نىڭ سىرتىدىكى تاش يولدا نامايىش ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۇلارنى تەسلىم بولۇشقا دەۋەت قىلماقچى بولدى. لىيۇ ھاكىم، بۇ دادۈيجاڭلار مەسلىھەتلىشىپ، مۇئاۋىن رايون باشلىقى لىپىشىڭيۇ ۋە تىجارەتچىلەر ۋەكىلىنى چېندىن ئەپۇ سوراشقا چىقىرىدۇ. لېكىن چېن شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ قاتمال ھالەت پەيدا قىلىپ قويدى. بۇ چاغدا ۋاڭ چۈەنلۇ شەھەرنىڭ سىرتىدا مىڭ ئۆيدىكى قەدىمى يادىكارلىقلارغا ئوت قويۇۋەتكەن ئىدى. شەھەرنى ساقلاۋاتقان ھەربى ۋە پۇقرا ئەسكەرلەر، ما ئەسكەرلىرىنىڭ دۆڭگۈەندىكى مىچىت پەشتىقىدىن پايدىلىنىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇنىڭغا ئوت قويىۋېتىدۇ. مانا مۇشۇنداق قىلىپ، ھەر ئىككى تەرەپ ئۇرۇشۇشقا پائال تەييارلىق قىلىشتى.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇن چېن، ۋاڭ ئىككى يۈزدىن ئارتۇق ئەسكەرلەرنى باشلاپ كېلىپ، دۆڭمېن (شەرقىي دەرۋازا) غا ھۇجۇم قىلدى ھەمدە سېپىل دەرۋازىسىغا كىرىسىن چېچىپ ئوت قويدى، ما ئەسكەرلىرى بولسا بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۇزۇن شوتا بىلەن سېپىلغا يامىشىپ چىقىپ چوقان - سۈرەن سېلىپ پۈتۈن جاھاننى بېشىغا كەيدى. شەھەرنى قوغداۋاتقان ئەسكەر ۋە خەلق بۇرۇنلا ما ئەسكەرلىرىنىڭ بۇ سۈيىقەستىنى پەملىگەن بولۇپ، سېپىل دەرۋازىسىدىن ئېچىپ قويغان بىر تۆشۈكتىن سۇ چېچىپ ئوتنى ئۆچۈرۈۋالدى. ما ئەسكەرلىرى ئۇزۇن شوتىنىڭ قاق بېلىگە چىققاندا، پىلتىلىق زەمبىرەك كارامەت كۆرسىتىپ، قاتتىق ئوت ئاچتى، مۇداپىئەگە قاتناشقان پۇقرا ئەسكەرلەرمۇ ئۇلارغا قاتتىق ئوق ياغدۇردى. نەتىجىدە مانىڭ سېپىلغا يامىشىپ چىق-

قان بارلىق ئەسكىرى قاتتىق زەربىگە ئۇچرىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ شەھەرگە قىلغان ھۇجۇمى مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، تاڭ سۈزۈلمەيلا تىنچىۋەتتى.

بۇ قېتىملىق قوغداشتا، ليۇيىڭلىن باشتىن - ئاخىر سېپىلنىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ، ھەربى ۋە خەلققە مەدەت بېرىپ، ئىنتايىن زور خىزمەت كۆرسەتتى. كېيىن، ليۇ يىڭلىن يەنە شەھەرنى قوغداشنىڭ تولۇق تەييارلىقىنى ئىشلىدى. ما ئەسكەرلىرىنىڭ پاراكەندىچىلىك سېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن بىر بۆلۈم دېھقانلارنى مال - مۈلۈك، ئات - ئۇلاق ۋە ئۇرۇق - تۇققانلىرى بىلەن شەھەرگە كۆچۈرۈپ ئەكەلدى ھەمدە شىڭ دۇبەنگە تېلېفون بېرىپ يۇدېشىڭنى يىڭجاڭلىققا كۆتۈرۈشنى ئىلتىماس قىلدى. شىڭ يەنە سىلىڭ ۋېي جېنگونىڭ قارمىقىدىكى جەن شىچىڭ تۈەنىدىكى ئۈچ يۈزدىن ئارتۇق ئادەمنى يۈزدىن ئارتۇق قورال بىلەن دۇڭگۈەنگە جايلىشىپ جىمىسارنى قوغداشقا ياردەم بېرىشكە ئەۋەتتى. سېپىل لەخمىسىگە سۇ قۇيۇۋېتىپ، ما قىسىملىرىنىڭ شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ كىرىشىنىڭ ئالدىنى ئالدى. ئەسكەرلىككە تۇتۇپ ئەكەلگەن دېھقان بالىلىرىنى ھەر كۈنى شەھەرنىڭ سىرتىغا مال بېقىشقا ئېۋەتىپ، شەخسلەرنىڭ مال - مۈلۈكلىرىنى كۆزدىن كۆچۈرۈش ۋە ما ئەسكەرلىرىنىڭ ئەھۋالىنى رازۋېتكا قىلىپ تۇردى، شەھەر ئىچىدە كېچىلىك چارلاشنى كۈچەيتتى.

چېن چىڭيۈنىڭ جىمىسارنى قورشاپ ھۇجۇم قىلىش پىلانىنىڭ ئىشقا ئاشماسلىقى، ما جۇڭيىڭنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرۈپ قويدى. ئۇ: چېن ئۆتكەندە گەنسۇدا يۇڭچاڭ، مىنچىننى ئېلىپ نام چىقارغان ئىدى. ئەمدى بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئالقانچىلىك جىمىسارنى ئالالماسلىقى ئۇنىڭ قولىدىن ئىش كەلمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرمەمدۇ دەپ قاراپ، قەمەرىيە 9 - ئاينىڭ كېيىنكى يېرىمىدا شەخسەن ئۆزى تاللانغان ئون نەچچە ليەن ئاتلىق ئەسكىرى (تەخمىنەن ئىككى مىڭدىن ئارتۇق ئادەم) نى باشلاپ، سۇڭشۇگۇ داۋىنى ئارقىلىق جىمىسارغا قاراپ يۈرۈش قىلدى. ئۇ بىر ئەتتىگەندىلا جىمىسارنى ئىشغال قىلىپ، ئاشلىقنى قولغا چۈشۈرۈپ، قاتناشنى ئۈزۈپ، ئاندىن ئۆلكە شەھرى (ئۈرۈمچى)- گە قورشاپ ھۇجۇم قىلماقچى ئىدى.

26 - كۈنى ماجۇڭيىڭ شەھەرگە يېقىنلىشىپ، شەھەرنىڭ غەربىي شىمالى تەرىپىدە يوشۇرۇنىدۇ. بۇ ۋاقىتتا قار يېغىۋاتقان بولۇپ شەھەرنى ساقلاۋاتقان ھەربى ۋە خەلقلەر مۇھاپىزەتنى بوشاشتۇرۇپ قويغان ئىدى. ما ئەسكەرلىرى بىمالال ئىش ئېلىپ بارىدۇ، ئىككى ئۇزۇن شوتا ھازىرلاپ سېپىلغا چىقىشقا تەييارلىق قىلىدۇ ۋە تاڭ ئاتقاندا شەھەرنى ساقلاۋاتقان ھەربى ۋە خەلق سېپىلدىن چۈشكەندە، بىر كۈچەپلا شەھەرنى قولغا ئالماقچى بولىدۇ، ما، ئەسكەرلىرىگە ئوق چىقارماسلىقنى تاپىلايدۇ.

27 - كۈنى تاڭ سۈزۈلۈش ئالدىدا ما قىسىملىرى شوتا بىلەن سېپىلغا چىقىشقا باشلىدى. بۇنى كۆرۈپ قالغان مۇھاپىزەتچى ئەسكەرلەر ئارقا - ئارقىدىن بىر قانچە پاي ئوق چىقىرىدۇ، بۇ ما ئەسكەرلىرىنى ئومۇمى يۈزلۈك ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە مەجبۇر قىلىپ قويىدى. بۇ چاغدا سېپىل ئۈستىدە نەيزە بىلەن قوراللانغان پۇقرالارلا بار ئىدى. مانىڭ قىسىملىرى ئىككى شوتا بىلەن چىقىشقا باشلىغان بولۇپ، ئەھۋال ئىنتايىن خەۋپلىك

ئىدى. سېپىلنىڭ ئۈستىدىكى پوقرالار ما ئەسكەرلىرىگە تاش ئاتاتتى. بەختكە يارىشا سېپىلنىڭ ئورنىگە سۇ لىق توشقۇزۇلغانلىقتىن، ما قىسىملىرىنىڭ ھۇجۇمغا ئۆتۈشىنى ئاستىلاتتى. بۇنىڭ بىلەن شەھەر قوغدىغۇچى ئەسكەرلەرنىڭ سېپىلغا چىقىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىلدى. بۇ چاغدا يۇ يېڭجاڭ بېيمىن (شىمالى دەرۋازا) دىن سېپىلغا چىقىپ، قايتۇرما زەربە بېرىشكە باشلىغاندىن كېيىن ما قىسىملىرى ئورەكتىن قېچىپ چىقىشقا باشلىدى. شەھەرگە ھۇجۇم قىلغۇچىلار سېپىلنىڭ ئاستىدا بولۇپ، سېپىل ئۈستىدە ئوت كۈچى دەھشەتلىك بولغاچقا، ما ئەسكەرلىرىنىڭ چېكىنىشى قىيىن بولدى. مۇشۇ سەۋەپتىن، پەقەت شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىدىلا ئۇلارنىڭ ئىككى يۈزدىن ئارتۇق ئادىمى ئۆلۈپ تۈگىدى.

مەن بۇ چاغدا سېپىلنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى پوقرا ئەسكەرلەرنىڭ مۇداپىئە قىلىش ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدىم. سىگنالنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، دەرھال مۇئاۋىن رايون باشلىقى لىيېشېڭيۇ، پەيجاڭ ياڭ ۋەنجېننى پوقرا ئەسكەرلەرنى سېپىلغا چىقىشقا ھەيدەكچىلىك قىلىشقا بۇيرۇدۇم. مەن ماۋزېرنى تۇتقان ھالدا بىرىنچى بولۇپ سېپىلغا چىقتىم. بۇ چاغدا يۇنىڭ قىسىملىرى تېخى سېپىلغا چىقمىغان بولۇپ، مانىڭ ئون نەچچە ئەسكىرى بېيمىنغا قاراپ كېلىۋاتاتتى، مەن ئىككى دانە گىراناتنى ئېتىپ ئۇلاردىن بىر قانچىسىنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، ما قىسىملىرىنىڭ ھۇجۇمىنى توختىتىپ تۇرۇش مەقسىدىدە يەنە پوتەي تۆشۈكلىرى ئارىلىقىدا يۈگرەپ يۈرۈپ ئوق چىقاردىم. يۇنىڭ ئەسكەرلىرى سېپىلغا چىققاندىن كېيىنلا خاتىرجەم بولدۇم.

بۇ ۋاقىتتا ما قىسىملىرى سېپىلنىڭ غەربىي شىمالىدىن بىر تۆشۈك ئېچىۋالغان بولسىمۇ، لېكىن شەھەرنى قوغداۋاتقان ھەربى-خەلق تىرە-يۇڭ نەرسىلەرنى كالالەك قىلىپ تۆشۈكنى توسۇۋالغان ئىدى. جەن تۈەنىنىڭ دۆڭگۈەندە تۇرۇشلۇق قىسىملىرى شەرقىي سېپىلنى قوغدايدۇ. ما ئەسكەرلىرى غەربىي **شىمال** سېپىلغا ھۇجۇم قىلغاندا، چىقىم ناھايىتى كۆپ بولۇپ كەتكەنلىكتىن، دۆڭگۈەننى ئىگەللەش ئۈچۈن ئوت كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، شەھەرنىڭ شەرقىي سېپىلىغا شىددەتلىك ھۇجۇم باشلاپ، شەھەر سېپىلىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى بىر قانچە كۈنگۈرەنى بۇزۇپ تاشلىدى. بىز يەنىلا يۇڭ كالالەكلىرى بىلەن بۇ يەرلەرنى ئېتىۋالدۇق. بۇ ئەسنادا ماجۇڭيىڭ شەھەر ئىچىدىكىلەرنى يەنە تەسلىم بولۇشقا ئۈندەپ خەت كىرگۈزدى. ئەگەر ئۈچ كۈننىڭ ئىچىدە شەھەر دەرۋازىلىرىنى ئېچىۋەتمەسەڭلار، شەھەرگە باستۇرۇپ كىرگەندىن كېيىن، ئىنسى-جىننى قويماي قىرىپ تاشلايمىز، دەپ پوپوزا قىلىپتۇ. لىۋ ھاكىم، يۇيېڭجاڭ مۇزاكىرىلىشىپ، ئەگەر شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىۋېتىپ تەسلىم بولساقمۇ، ئۇلار شەھەرگە ھۇجۇم قىلغان چاغدىكى ئېغىر چىقىمنى تۆلىتىۋېلىش ئۈچۈن بىزنى تىرىك قويمايدۇ، بۇندىن باشقا يەنە ئالدىنقى كۈنلەردىكى ھۇجۇم ۋە باشقا مۇداپىئە تەجرىبىلىرىمىزگە ئاساسەن جىمسار شەھرىنى ساقلاپ قېلىش تامامەن مۇمكىن، دېگەن پىكىرگە كېلىشتى ۋە «شىددەتلىك ھۇجۇم قىلىش بىلەن قەتئىي قوغدىنىش» تاكتىكىسىنى «شەھەر ئىچىدە قامىلىپ تۇرۇپ، مۇستەھكەم قوغداش» تاكتىكىسىغا ئۆزگەرتتى، بۇ چاغدا ھەربى-خەلق بىر نىيەتتە شەھەرنى مۇداپىئە قىلىشنى كۈچەيتىپ، ماجۇڭيىڭنىڭ بىر ئەتىگەندىلا جىمسارنى قولغا ئېلىش خام خىيالىنى يوققا چىقاردى.

ماجۇڭيىڭنىڭ شەھەرگە قىلغان ھۇجۇمى ۋە ئالداپ تەسلىم قىلىش سۈيىقەستى مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندىن كېيىن، شۇئان فۇچىڭ، جاۋسۇدىن ئىبارەت ئىككى كەنتكە ئورۇنلۇشۇپ، دىخانلارنىڭ ئوزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەكلىرىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ، شەھەرنى بىر تەرەپتىن مۇھاسىرە قىلىپ، بىر تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى.

چۈشتىن ئىلگىرىكى جەڭدە، پۇقرالارنىڭ جەڭ قىلىش تەجرىبىسى يوق بولغانلىقتىن، ھە دېسىلا كۆنگۈرەدىن ماراپ، ئۆزىنى يوشۇرۇشنى بىلمەي، نەتىجىدە چىقىم كۆپرەك بولدى. چۈشتىن كېيىن، شەرقىي شىمال تەرەپتە ھۇجۇم تېخىمۇ جىددىيلەشتى. جەڭدە شەھەرنى قوغداۋاتقان ھەربى ۋە خەلقتىن يۈزدىن ئارتۇق كىشى ئۆلدى. ئورۇنسىز قۇربان بېرىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، پۇقرالارغا ئالدى بىلەن ئۆزىنى قوغداش، ئاندىن قارشى تەرەپكە ئوق چىقىرىشتەك ئاساسىي ساۋاتلارنى تەشۋىق قىلدۇق ھەم يەر ئاستى ۋە مىناغا قارشى تەدبىر - چارىلەرنى ئىشلىدۇق.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇن، ئون نەچچە نەپەر پۇقرا ئەسكەر ليۇ ھاكىمنىڭ ماقۇللىقىنى ئېلىپ سېپىلدىن يەرگە چۈشۈپ جەسەتلەرنىڭ قورال ۋە ئوقلىرىنى يىغىپ كەلدى. ئولجا ئېلىنغان ئوتتۇز نەچچە دانە مىلتىق، ئەللىك نەچچە خالتا ئوق سېپىلدىن چۈشكەنلەرگە بېرىلگەندىن تاشقىرى قالغانلىرى شەھەرنى مۇداپىئە قىلىش تەۋەلىگىگە ئۆتكۈزۈلۈپ پۇقرا ئەسكەرلەرگە تەقسىم قىلىندى. ما قىسىملىرى توك سىملىرىنى ئۈزۈۋەتكەنلىكتىن، يېرىم كېچىدە فۇكاڭغا ئادەم ئەۋەتىپ ئۆلكە (مەركىزى) دىن ياردەم سوراپ تېلېگىرامما ئۇردى. ما ئەسكەرلىرىنىڭ كېچىدە تويۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ كىرىشىدىن ئەنسىرەپ، كۆنگۈرىلەرگە پانۇس ئېسىلدى. پانۇسلارغا ئوق تېگىپ ئۆچۈپ قالغاندىن كېيىن، كىرسىنگە چىلانغان يېڭى خىشقا ئوت تۇتاشتۇردۇق ۋە بىر سائەتتە بىر يۆتكەپ، كېچىچە يورۇتۇپ چىقتۇق.

بۇ دەل «ياۋ قورشىدى شەھەرنى، كېچە دەھشەت - سۇربەتتە، يانار پانۇس ئورنىدا كىرسىنلانغان كېسەكلەر، ئوردا شىمال قوۋۇغى يالقۇنجار ئوت ئەۋجىدە، ئەكس نۇردىن چۆچۈدى ما قوشۇنى شۇ قەدەر» دىگەن مەنزىرىنى ھاسىل قىلغان ئىدى.

ما قىسىملىرى بۇ كۈنى كەچتە ھۇجۇم قوزغىمىدى. ئىككىنچى كۈنىمۇ ئانچە قاتتىق ھۇجۇم قىلمىدى. ئۇلار دەسلەپ دۆڭمېنىدا يەر ئاستى يول كولاپ، دۆڭمېننى پارتلاتماقچى بولدى. يەنە شەرقىي سېپىلنىڭ شىمالىي تەرىپىدىن يەر ئاستى يول كولاپ، كېچىلىك ھۇجۇمغا ئادەم كىرگۈزمەكچى بولدى. بىزمۇ دۆڭمېنىدىكى تۆشۈك ئىچىدىن ۋە شەرقىي سېپىلنىڭ ئاستىدىن بىر يەر ئاستى يول كولاپ ئۇلارنىڭ يەر ئاستى يولىنى توسۇۋالدۇق ھەمدە توسالغان جايغا چىلەكنى كۆمتۈرۈپ يولنىڭ قايسى تەرەپكە قاراپ كولىنىۋاتقانلىقىنى ئۇقۇپ تۇردۇق. ئاساسىي نۇقتىنىڭ شەرقىي سېپىلنىڭ دەرۋازىسى ئاستىدا ئىكەنلىكىنى بايقىۋېلىپ، دۆڭمېن ئىچىدىن ئاي شەكىللىك بىر ئاكوپ كولىدۇق، يەنە دەرۋازا تۆشۈكىنىڭ ئاغزىغا توپا قاچىلانغان تاغارلار بىلەن قوغدىنىش توسىقى ياسىدۇق. ما قىسىملىرىنىڭ شەرقىي سېپىلنىڭ شىمالىي تەرىپىدە كولىغان يەر ئاستى يولى سېزىۋېلىنمىغاچقا، ئۇلار ئوڭۇشلۇق ھالدا شەھەر ئىچىگە كولاپ كىرىۋەرگەن ئىكەن. 4 - كۈنى چۈشتىن كېيىن،

يەر ئاستى توسما يول كولىغان بىر پوقرا ئەسكەر تەيياڭگوڭ بۇتخانىسىنىڭ تېمىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، شۇ جايدىكى بوشلۇققا تەرەت قىلىدۇ، بۇ بوشلۇق دەل ما قىسىملىرى كولاپ كىرگەن يولىنىڭ ئاغزى ئىدى. پوقرا بۇنى بايقىغاندىن كېيىن دەرھال سېپىلنىڭ ئۈستىدە شەھەرنى قوغداۋاتقان ئەسكەرلەرگە مەلۇم قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئوق چىقىرىپ، مانىڭ ئەسكەرلىرىنى قاچۇرۇۋېتىدۇ. كېيىن يەنە باشقا تەدبىر قوللىنىپ يولنىڭ ئاغزىنى چوڭايتىپ، ئۇنىڭغا بىر ھارۋا پاخال، ئىككى تاغار لازا ۋە تاماكا ياغىچى تىقىپ ئوت ياقىدۇ ھەم ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر پارچە كىگىزنى يېپىپ، شامالدۇرغۇچ بىلەن يەل بېرىپ، يەر ئاستى يولىدىكى ما ئەسكەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى سىرتقا چىقىشقا مەجبۇر قىلىدۇ.

ئىككىنچى كۈنى ما قىسىملىرى شەھەرگە ھۇجۇم قىلغاندا شەرقىي سېپىلنىڭ شەرقىي شىمال بۇرجىكىدىكى سەھنىگە بىر قانچە زەربىدارلىرىنى يوشۇرۇپ قويغان بولۇپ، شىمالىي سېپىلدىكى ئارمىيە ۋە خەلقنىڭ باش كۆتىرىش ئىمكانىيىتى بولماي قالىدۇ. چىقىم كۆپ بولدى. ئۈچىنچى كۈنى مەن ۋۇلياڭ بۇتخانىسى ئۈستىگە پىستىرما قويۇپ، پوقرا مەرگەن ۋاڭ جۈنخې، دايېر (موڭغۇل) ئىككىسىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇۋىدىم، ئۇلار پۇرسەت كۈتۈپ قارشى تەرەپنىڭ زەربىدارلىرىدىن بىر قانچىسىنى ئېتىپ چۈشۈرۈپ، شىمالىي سېپىلدىكى ئارمىيە ۋە خەلقنى خەۋپتىن قۇتۇلدۇرۇپ قالدى.

ئۈچىنچى كۈنى ئىككى تەرەپ ھۇجۇم - مۇداپىئە تەدبىرلىرى ئۈستىدە تەييارلىق كۆرۈۋاتقاندا، ئۆلكە تەرەپ تېلېگراممىسىنى ئالغاندىن كېيىن ئەۋەتكەن بىر قوش قاناتلىق ئايروپىلان بىزگە ھەر خىل ئوق - **دورىلارنى** تاشلاپ بەردى. لېكىن ليۇ تېچىڭقا ئوق تېگىپ كەتكەنلىكتىن، ئۆلكە مەركىزىگە قايتىپ كەتتى (ئۇ، ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۆلۈپ كېتىپتۇ.) شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، شىڭ شىسەي ياردەمگە يەنە ئەسكەر ئەۋەتكەن ئىدى. ماجۇڭيىڭ بۇ ئاخباراتقا ئىگە بولغاندىن كېيىن، ھۇجۇمنى تېخىمۇ جىددىيلەشتۈردى. بۇ چاغدا شەھەردىكى ئەر - ئايال، قېرى - ياشلار ھەممىسى ھەركەتكە كېلىپ، دۇڭمېنغا سۇ، كىگىز قاتارلىق كېرەكلىك نەرسىلەرنى توشۇغىلى تۇردى. بىز بېيىمىزدا بارلىق كۈچىمىز بىلەن يەر ئاستى يولىنى توسۇشتىن باشقا، يەنە مۇداپىئە كۆرۈش ئاكوپلىرى ۋە قۇم قاچىلانغان تاغارلاردىن توسمىلارنى ياساپ ئىككى قاتار ئەسكەر ئورۇنلاشتۇردۇق. بۇ كۈنى كەچتە، ليۇ ھاكىم شەھەرنى قوغداۋاتقان ئارمىيە ۋە خەلققە: «ئەگەر مىنا پارتلىغان تەقدىردىمۇ ئۆز ئورۇنلىرىڭلارنى قاتتىق ساقلىشىڭلار لازىم»، دەپ ئومۇمىي ئوقتۇرۇش قىلدى.

قەمەرىيە 10 - ئاي بايرىمىنىڭ 1 - كۈنى (يەنى تۆتىنچى كۈنى) تاڭ سەھەردە بىزنىڭ ئادەملىرىمىز شەھەرنىڭ دۇڭمېنىدىكى تۆشۈكى ئىچىدە يەر ئاستى يولىنى توساۋاتقاندا، تۇيۇقسىزدىن مىنا پارتلاپ كېتىپ، قوۋۇقنى ئۆرۈۋېتىدۇ، جاۋلىيەنجاڭنىمۇ ئېغىتىپ بىر قانچە مېتىر يەرگە تاشلىۋېتىدۇ. دەل مۇشۇ ۋاقىتتا، قارشى تەرەپ پىلىموت، مىلتىق بىلەن دۇڭمېنغا قاتتىق ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى، قۇم قاچىلانغان تاغارلاردىن ياسالغان توسمىنىڭ ئارقا تەرىپىگە يوشۇرۇنغان ئەسكەرلەر ئارقا - ئارقىدىن قايتۇرما زەربە بېرىپ، ما ئەسكەرلىرىنىڭ بىر قانچە قېتىملىق شىددەتلىك ھۇجۇمىنى چېكىندۈردى.

شەھەرنى قوغداۋاتقان بارلىق ئارمىيە ۋە خەلق ئۆز ئورۇنلىرىدا چىڭ تۇردى. كۇك چېكىچېك بىلەن ھاكىمنىڭ خىزمەتچىسى دۇ × × پۈتۈن شەھەرگە ئۇرۇش ئەھۋالىدىن ئومۇمى ئۇقتۇرۇش قىلىنغاندىن كېيىن ئاممىنىڭ كەيپىياتى تېخىمۇ تېچلاندى. شەرقىي سېپىل پارتلىتىۋېتىلگەندىن كېيىن، دەرھال شەھەرنىڭ دەرۋازىسى ئۈستىدىن بىر تۆشۈك ئاچتۇق ۋە ئۇن نەچچىلىگەن ئۆسمۈرنى سېپىلغا توپا ئېلىپ چىقىپ، شۇ تۆشۈكتىن توپا تۆكۈپ كېچىچە قوۋۇقنى تولدۇرۇۋېتىشكە ئورۇنلاشتۇردۇق.

ئۈچ كېچە ـ كۈندۈز داۋام قىلغان شىددەتلىك ئۇرۇش ئارقىلىق، قارشى تەرەپنىڭ كۆپ ئادىمى چىقىم بولدى، نۇرغۇنلىرى قېچىپ كەتتى. ئاقىۋەتتە ئۇلارنىڭ 700 دىن ئارتۇق ئەسكىرى چىقىم بولدى. بۇ ئاردا ئۆلكە مەركىزىدىن ياردەمگە ئەۋەتكەن ئەسكەرلەر زىنچۇەنزىگە يېتىپ كەلگەن بولۇپ، ما جۇڭيىڭ ئىشەنچ باغلىمىغان ئاز ساندىكى ئەسكەرلىرىنى شەھەرنى مۇھاسىرە قىلىشقا قالدۇرۇپ، قالغان مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرلىرىنى باشلاپ سەنتەيگە بېرىپ جەڭ قىلىدۇ. توققۇزىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن، سەنتەيدىمۇ مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، ئومۇمى يۈزلۈك تارمار بولۇپ چېكىنىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، جىمسار مۇھاسىرىدىن قۇتۇلىدۇ، پۈتۈن شەھەردىكى ئەسكەر ۋە خەلق ئۆزلىرىنىڭ قايتىدىن دۇنياغا كەلگەنلىكىگە بارىكاللا ئېيتىشتى.

بۇ قېتىملىق شەھەرنى قوغداش جېڭىدە بىز ئاز ئادەم بىلەن كۈچلۈك ئەسكەر ئۈستىدىن غەلىبە قىلدۇق. ماجۇڭيىڭ شەخسەن ئۆزى شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشقا قوماندانلىق قىلغاندا، شەھەرنى قوغداۋاتقان ئەسكەر ۋە خەلق باتۇرلۇق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىپ، قارشى تەرەپنىڭ كۆپلىگەن ئادەملىرىنى

ئېتىپ ئۆلتۈردى، ھەتتا ماجۇڭيىڭ ئۇلارنى تەسلىم بولۇشقا ئۈندىگەندىمۇ، پىسەن قىلمىدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ما جۇڭيىڭ ئۆزى تەڭسىزلىكتە قالدى.

پۈتۈن شەھەردىكى ئەسكەر ۋە خەلق جېنىدىدا ھايات ـ ماماتتا بىرگە بولۇشتەك ئىرادە بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ، پۈتۈن شەھەرنىڭ قانغا بويۇلۇشىدىن ساقلاپ قالدى. بۇنىدىن باشقا، ليۇ ھاكىمنىڭ رەھبەرلىك قىلىشتا تەدبىرلىك بولۇشى، تەشكىلى ئورۇنلاشتۇرۇشنىڭ جايىدا بولۇشىمۇ غەلىبە قىلىشتىكى بىر ئامىل ھېساپلىنىدۇ. كېيىن، ليۇ يىڭلىن خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن ئەملى ئۆسۈپ يۆتكىلىپ كېتىش ۋاقتىدا قوغدىغۇچى قوشۇننىڭ يىڭجاڭى يۈدېشىڭ ئۇنىڭدىن خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن مۇكاپات تەلەپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ، يىغىۋېلىش دادۇيىنىڭ دۇيجاڭلىقىدىن دادۇيجاڭلىققا ئۆستۈرۈلدى. ئەمەلىيەتتە ئۇ كۆپ ساندىكى ئاممىنىڭ شەھەرنى قوغداشتا كۆرسەتكەن تۆھپىسىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىپ قۇربان بولغانلارنىڭ جەسىدىگە دەسسەپ يۇقۇرىغا ياماشقان ئىدى. ئۇ يەنە شەھەر ۋە يېزىلاردا ھەدىسە ئەسكەرلىككە ئادەم تۇتۇپ، ئۆزىنىڭ كۈچىنى تولۇقلىدى. ئاخىرى دىگەندەك قارا شەھەر گارنىزونىنىڭ سىلىڭى بولدى، لېكىن ئەڭ ئاخىرى بېرىپ يەنىلا شېڭ شىسەي ئۇنىڭ كاللىسىنى ئالدى.

ئۇرۇشتىن كېيىن، شەھەرنى مۇداپىئە قىلىش ئىش باشقۇرۇش ئورنى پۈتۈن شەھەردىكى ئاممىا بىلەن بىرلىشىپ شەھەرنى قوغداش جەريانىدا قۇربان بولغانلارنىڭ جەسەتلىرىنى جامائەت قەۋرىستانلىقىغا قويدى (دۆڭمېننىڭ سىرتىدا)، ئېگىـ چاقلىرى بارلار ئۆزلىرى ئېلىپ كېتىپ يەرلىككە قويدى. 10

چى ئىگىزلىكتە خاتىرە تاش تىكلەپ، ئۇلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالىنى تاشقا ئويۇپ يازدى. گەرچە بۇ خاتىرە تاشلار ھازىر يوقۇلۇپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن بىز بۇنىڭغا گۇۋالىق بېرەلەيمىز. خاتىرە تاشنىڭ ئورنى ھازىرقى ناھىيىلىك پوچتا - تېلېگىراف ئىدارىسىنىڭ يېنىدا.

بۇ قېتىملىق ئۇرۇش ئاپىتىدە دېھقانلار ئېغىر ئازاپ - ئوقۇبەتكە ئۇچرىدى. 1934 - يىلى دېھقانلار تېرىقچىلىق قىلىشقا نائىلاج بولۇش بىلەن چوڭ ئاچارچىلىق پەيدا بولدى. بۇ ۋاقىتتا يۈز بەرگەن ئېچىنىشلىق ئەھۋاللارنى ھەقىقەتەنمۇ يېزىپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ.

قوشۇمچە: شەھەرنى قوغداش كومىتېتىنىڭ ھەيئەتلەر ئىسىملىكى:

لىي جىڭۋۇن، چى بوفاڭ، لى شىڭسەي، لى تيەنرۇڭ، ئەندۇجېن، ساۋ ئېرشى، ياۋ شىشۈن، ۋاڭ شوچەن، ۋاڭ كۈەن، ۋاڭ گۈيراڭ، لىي شىڭبۇ، ياڭ ۋەنجېن، ۋاڭ شوتىڭ، ۋاڭ ئېنچى، لى گۇاڭدى، لى گۇاڭجۇڭ، سۇڭ كەيشەن، جاڭ گۇاڭجيې، ۋاڭ خۇگرۇ، ليۇدې، مادېخەي، ياڭ دىيەنكۈي، جاۋ جۈن، ۋاڭ چۈەن، كۇڭ چىڭۋۇ، جاڭ يەنپىڭ، ۋاڭ يىنشەن، ۋاڭ دۇنفۇ، جاۋنىشۇي لەردىن ئىبارەت ئىدى.

مەن قاتناشقان بىر نەچچە قېتىملىق جەڭنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى

جىن گۇجىڭ

كىرىش سۆز

1933 - يىلدىن 1935 - يىلغىچە مەن شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە قۇرۇقلۇق قىسىم ۋاقىتلىق ئارىلاشما لۈيىنىڭ 1 - ئاتلىق تۇەنىدە ئىشلەيتتىم، شۇنىڭ ئۈچۈن، داۋانچىڭ ئۇرۇشى، زىنچۈەنزى، نەنسەن - شۈيشىگو ئۇرۇشى، تۇلاۋسۇ - سەندۇخوزا ئۇرۇشى، ئۈرۈمچىنى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۇرۇشى، 2 - قېتىملىق داۋانچىڭ ئۇرۇشى قاتارلىق مۇھىم ئۇرۇشلارغا بىۋاستە قاتناشتىم. ئۇرۇشلارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى تۆۋەندىكىچە بايان قىلىمەن.

جىن شۇرېننىڭ تەختتىن چۈشۈشى ۋە شېڭ شىسەينىڭ تەختكە چىقىشى

1928 - يىلدىن 1933 - يىلغا قەدەر شىنجاڭ جىن شۇرېننىڭ چىرىك ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا بولۇپ، ھەربىي ۋە سىياسىي جەھەتلەردىكى ئەمەللەرگە ئاساسەن جىن شۇرېننىڭ يۇرتداشلىرى

(گەنسۇ خېجۇلىقلار)، تۇققانلىرى ۋە دوستلىرى تەيىنلەنگەن ئىدى. كىشىنى غەزەپلەندۈرىدىغىنى شۇكى، جىن شۇرېننىڭ 4 - ئىنىسى جىن شۇجۇ قەشقەرنىڭ گارنىزون قوماندانى، قوشۇمچە دىۋىزىيە باشلىقى ئىدى، 5 - ئىنىسى جىن شۇشىن ھەربىي ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقى ئىدى، سۈي جاۋجى قورۇقلۇق قىسىم تۇەنجاڭى، جاڭ پېييۈەن ئىلى بوزيەر ئېچىش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، قوشۇمچە دىۋىزىيە باشلىقى ئىدى. بۇ خىيانەتچى، زومىگەرلەر ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە خىيانەت قىلىشنىلا بىلىپ ھەربىي ئاشلىق ۋە خىراجەتنى قىسىپ، خەلقنى بوزەك قىلاتتى، ئازسانلىق مىللەتلەرنى كەمسىتىپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۆزئارا ئۆچلىشىپ، قىرغىنچىلىق قىلىشىنىڭ ئۇرۇغىنى چاچقان ئىدى. ئەينى چاغلاردا شىنجاڭدا 1931 - يىلى قۇمۇل دېخانلار قوزغىلىڭى پارتلاپ ئارقىدىنلا يۇلۋاس گەنسۇدىن ماجۇڭيىڭنى شىنجاڭغا تەكلىپ قىلىپ ئەكەلدى. بۇنىڭ بىلەن مىللەتلەر ئارىسىدىكى زىددىيەت تېخىمۇ كەسكىنلەشتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە جىن شۇرېن ھەددىسىلا ھەربىي جەھەتتىن ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىدى. جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭنىڭ قاتنىشى توسۇلۇپ قېلىپ، تەرتىپ بۇزۇلۇپ، كىشىلەر دەككە - دۈككە ئىچىدە قالدى. جىن شۇرېن جىمسىزدا (دىخۇادىن قىرىق كىلومېتىر يىراقلىقتا) 4 لىيەن پىيادە ئەسكەر روتىسى تۇرغۇزغان بولۇپ، بۇنىڭغا زۇۋېيشىن تۇەنجاڭ (لەقىمى سارىڭ) قوماندانلىق قىلاتتى. قەمەريە 1 - ئاينىڭ 3 - كۈنى كېچىدە ماجۇڭيىڭنىڭ قول ئاستىدىكى ماچۈەنلۇ قىسىملىرى نەنسەندىكى توپىلاڭچى پۇقرالار بىلەن بىرلىشىپ تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى دىگىدەك قىرىپ تاشلايدۇ. ئارقىدىنلا ئۆلكە مەركىزى قورشاۋ

ئىچىدە قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە دىخۇا ئەتراپى ۋە چاڭشەنزە ئەتراپىدىمۇ توپىلاڭ يۈز بېرىپ، ئۆزئارا قىرغىنچىلىق بولۇپ، ئەھۋال ناھايىتى خەتەرلىك ھالەتكە يەتكەن ئىدى. جىن شۇرېن دەرھال شەرق، غەرب تەرەپلەردە تازىلاش ئېلىپ بېرىۋاتقان قوشۇنىنى دىخۇا مۇھاسىرىسىنى بۇزۇش ئۈچۈن يۆتكەپ كەلدى. بۇ جەرياندا جىن شۇرېننىڭ سەنمۇ باشقارمىسىنىڭ مۇدىرى چېن جۇڭ، ئاۋىئاتسىيە ئەترىتىنىڭ باشلىقى لى شياۋتيەن ۋە تاۋمىڭيۈ قاتارلىقلار، ھەر قايسى قىسىملارنىڭ قوماندانلىرى ۋە گۇيخۇا جۇنىنىڭ (شىنجاڭغا قېچىپ كىرگەن ئاق ئورۇسلار دۆلىتىمىز تەۋەلىكىگە ئۆتكەندىن كېيىن گۇيخۇازۇ (مىللىتى) دەپ ئاتالغان، كېيىن ئۇلاردىن ئىككى تۇەن ئاتلىق ئەسكەر ئېلىنغان) قوماندانى باپىنگوت بىلەن ئاستىرتتىن ئالاقىلىشىپ، 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغىلى 5 يىل بولغان جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى.

جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان مەخپىي مۇناسىۋەتكە شېڭ شىسەي ئاۋال قاتناشمىغان ئىدى (شۇ ئىشتىن كېيىن لى شياۋتيەن ئۇنى ئايروپىلان بىلەن ئۇلانبايدىكى باش قوماندانلىق شىتاۋىدىن ئەكەلگەن). ئۇنداقتا شېڭ شىسەي قانداق بولۇپ تەختكە چىقىپ قالدى؟ بۇنىڭغا ئەينى ۋاقىتتىكى ۋەزىيەت سەۋەپچى بولغان ئىدى. بۇنىڭدا، بىرىنچىدىن، ئۇلار ئالدى بىلەن جېڭ رۇنچېڭ (شەرقىي شىمال ئارمىيىسىنىڭ لۈيجاڭى)، چېڭ پىنشيۇ (جىن شۇرېننىڭ ھەربىي قوماندانى) لارنى كۆرسەتكەندە ئۇلار ئۇنىمىدى؛ ئىككىنچىدىن، 1932 - يىلى كۈز ۋە قىش پەسىللىرىدە 50 مىڭدىن كۆپ شەرقىي شىمال ياپونغا قارشى پىدائىيلار قوشۇنى سوۋېت چېگرىسى

ئارقىلىق شىنجاڭغا چېكىنىپ كېلىپ، ئىلى، دىخۋا ۋە غەربىي يوللاردا تۇردى، شېڭ شىسەي شەرقىي شىماللىق بولۇپ، بۇ قىسىملار بىلەن يۇرتداشلىق مۇناسىۋىتى بولغاچقا، ئۇلارنى ئاسان كونترول قىلالايتتى. ئۈچىنچىدىن، شېڭ شىسەي ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭ ئالدىنقى سەپنىڭ باش قوماندانى بولۇپ، يەرلىك قىسىملارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ باشقۇرۇشىدا ئىدى. مۇشۇنداق ئەھۋاللار ئاستىدا ئۇ شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە مەھكىمىسىنىڭ ۋاقىتلىق دۇبەنى، لىيۇۋېنلۇڭ (خۇنەنلىك، مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى) ئۆلكە رەئىسى قىلىپ تەيىنلىنىپ، شىنجاڭنىڭ ۋەيرانە بولغان ۋەزىيىتىنى ئىدارە قىلىشقا باشلىدى.

شېڭ شىسەي تەختكە چىققاندىن كېيىن دەرھال ھەربىي قوشۇنلارنى تەرتىپكە سېلىپ چېگرا مۇداپىئە قورۇقلۇق ئارمىيە ئارىلاشما لۆيى تەسىس قىلىپ، ئۆزى قوشۇمچە لۆيجاڭ بولدى. بۇ لۆينىڭ قارمىقىدا 4 ئاتلىق ئەسكەر تۇەنى ۋە بىر مۇھاپىزەتچىلەر تۇەنى بولۇپ، ئاتلىق ئەسكەر تۇەنلىرىگە لۇخۇيشيەن، جاڭ يۇتاڭ، مادىشەن، لياڭ چۈنلار تۇەنجاڭ بولدى. مۇھاپىزەتچىلەر تۇەنىگە لۇيۇلىن تۇەنجاڭ بولدى. ئاندىن باشقا يەنە شەرقىي شىمال ئارمىيىسىنى تەرتىپكە سېلىپ 4 پىيادە ئەسكەرلەر لۆيى قىلىپ، ئۇلارغا قورال-ياراق تارقىتىپ بەردى. شۇ يىلى 5-ئاي ئىچىدە ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى تۇرپان، پىچان، توقسۇن قاتارلىق جايلارنى بېسىپ ئالغان بولۇپ، داۋانچىڭغا ئەسكەر ماڭغۇزۇپ دىخۋاغا ھۇجۇم قىلىش ئالدىدا تۇراتتى. شۇڭلاشقا شېڭ شىسەي نەنلياڭ سەندۈيدا پىيادە، ئاتلىق، توپچى قىسىملاردىن بولۇپ، 20 مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنى يىغىپ، قەسەم قىلدۇرۇپ داۋانچىڭغا ماڭغۇزدى، بۇ شېڭ شىسەي تەختكە چىققاندىن كېيىنكى تۇنجى قېتىملىق ئۇرۇش بولۇپ، مەن شۇنىڭدىن باشلاپ، ھەر قايسى ئۇرۇشلارغا قاتناشتىم.

مەن قاتناشقان ئۇرۇشلارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى

1. بىرىنچى قېتىملىق داۋانچىڭ ئۇرۇشى

1933-يىلى 5-ئاي ئىچىدە ماجۇڭيىڭ، قىسىملىرىنى باشلاپ ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن تۇرپاندىن داۋانچىڭغا كەلدى. شۇ چاغدا نەنسەن بىلەن جىجىسۇزا ئەتراپىدا ئىسيان كۆتەرگەن خەلق پات-پات بۇلاڭ-تالاڭ قىلىپ تۇراتتى. شېڭ شىسەي پىيادىلەر، ئاتلىقلار، توپچىلار ۋە ھەربىي لازىمەتلىكلەر قىسمى بولۇپ 20 مىڭدىن كۆپرەك ئادەمنى يىغىپ داۋانچىڭغا يۈرۈش قىلدى. بىزنىڭ بىرىنچى ئاتلىق تۇەننىڭ تۇەنجاڭى لۇخۇيشيەن (خېنەنلىك، فىڭ يۈيشياڭنىڭ قول ئاستىدا پەيجاڭ، لىيەنجاڭ بولغان. باتۇر ۋە پاراسەتلىك كىشى)، يول ئاچقۇچى چەۋەنداز قىلىپ بەلگىلىنىپ جىجىسۇزا تەرەپكە ماڭدۇرۇلدى، لۇخۇيشيەن بىرىنچى لىيەننىڭ لىيەنجاڭى جاڭجىنۋۇنى ئالدى تەرەپكە قويۇپ ياڭ چاڭزىگودىن ئىلگىرىلەشكە بەلگىلىدى. ئىككىنچى لىيەننىڭ لىيەنجاڭى لىيۇ جەنچىڭ ئوڭ قانات، 3-لىيەننىڭ لىيەنجاڭى سول قانات قىلىپ بەلگىلىنىپ، ئوڭ-سولدىكى تاغ يوللىرى ئارقىلىق ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىشقا ماڭدۇرۇلدى. چۈشتىن كېيىن جىجىسۇزىغا يېتىپ كەلدى، ھېچقانداق دۈشمەن ئەھۋالى سېزىلمىدى. ھەر قايسى مۇھىم جايلارغا پوست قويۇلدى. جىن شۇرېن ۋاقتىدا (شۇ يىلى باھاردا)

ما جۇڭيىڭ قىسىملىرى ۋە نەنسەندىكى تۇپىلاڭچىلار تەرىپىدىن ھەر قايسى جىلغىلار ۋە ئۆيلەرنىڭ ئىچىدە ئۆلتۈرۈلگەن 100 دىن ئارتۇق ئادەمنىڭ جەسەتلىرىنى كۆمدۇق. ئەتىسى سەيپۇپۇغا يۈرۈش قىلدۇق. 3 - كۈنى داۋانچىڭغا 10 نەچچە لى كېلىدىغان جايلارنى ئاختۇرغىنىمىزدا، ما جۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرىنى 4 - 5 قېتىم ئۇچراتتۇق، لېكىن ئۇلار قارشىلىق كۆرسەتمەيلا قېچىپ كەتتى. بىزنىڭ تۇەن چۈشتىن كېيىن داۋانچىڭ بازىرىنى ئىشغال قىلدى. ئاڭلىشىمىزچە، ما جۇڭيىڭ قىسىملىرىنى شۇ كۈنى سەھەردە پۈتۈنلەي چېكىندۈرۈپ ئەپقېچىپ كەتكەن ۋە تاغ ئېغىزىنى قامال قىلىپ، ئاكوپ كولاپ تەييارلىق قىلغان ئىكەن. ئۇ چاغلاردا ئارقا جىلغىدا تېخى تاشيول يوق ئىدى، ھارۋىلار داۋانچىڭ تاغ ئارىسىدىكى ئېگىز - پەس سايلاردىن مېڭىشقا توغرا كېلەتتى. بۇ خۇددى «بىر ئەسكەر قىلسا قامال، مىڭ ئەسكەرنىڭ ئۆتمىكى تەس بولار» دېگەندەك ئىش ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ جاي شىمالىي شىنجاڭدىن جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتىدىغان بىردىن - بىر چوڭ يول بولۇپ، ھەربىي جەھەتتە چوقۇم تالاش - تارتىش قىلىدىغان ئورۇن ئىدى.

ئۇ چاغلاردا بىزنىڭ تۇەن ھەممە جايلارغا پوست قويغان ئىدى، شېڭ شىسەينىڭ قوماندانلىق شتاۋىمۇ داۋانچىڭنىڭ ۋەيرانە شەھىرى ئىچىگە جايلاشقان ئىدى. ئاخشىمى شېڭ شىسەي ھەر قايسى لۈي، تۇەن باشلىقلىرى يىغىنى ئېچىپ، بىزنىڭ ئاتلىق 1 - تۇەننى سول قانات، مادىشەننىڭ ئاتلىق 3 - تۇەننى ئوڭ قانات، لىيۇ جېنباڭ (جىلىن ئۆزىنى قوغداش ئارمىيىسىگە قاراشلىق بولۇپ، ئايىغى چاقىقان لىيۇ دەپ ئاتىلاتتى) نىڭ پىيادىلەر تۇەنى ئۇدۇلدىن يۈرۈش قىلىشنى بەلگىلەپ، سەھەردە ئومۇمىي يۈزلۈك ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ما جۇڭيىڭ قىسىملىرى ئىگەللىگەن تاغ چوققىسىنى تارتىۋېلىش قارار قىلىندى. لۇخۇيشيەن شۇ جاينىڭ ئۆزىدىلا ئورۇنلاشتۇرۇش ئېلىپ بېرىپ جاڭ جىزۇ، لىيۇ جەنچىڭلارنىڭ 1 - ، 2 - لىيەنلىرىنى سولدىن ھۇجۇم قىلىپ ھەر قايسى تاغ چوققىلىرىنى ئىگەللەشكە؛ سۇ جۇڭيۈي، لىيۇيۇلارنىڭ 3 - ، 4 - لىيەنلىرىنى زاپاس قىسىم بولۇپ تۇرۇشقا بەلگىلىدى. 2 - كۈنى سەھەردە جەڭ باشلىنىپ، ئوق ۋە زەمبىرەك ئاۋازى تاغ باغرىنى زىل - زىلىگە كەلتۈردى. ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى تاغ ئۈستىدە بولغاچقا، ئېگىزدىن تۆۋەنگە قارىتىپ ئوقنى يامغۇردەك ياغدۇردى، بۇ جەڭ ئەتىگەندىن كەچكىچە داۋاملاشتى. بىزنىڭ قىسىملىرىمىز باتۇرلۇق بىلەن ئۆمىلەپ ئالغا ئىلگىرىلەپ كۈرەش قىلغان بولسىمۇ، پەقەت بىر قانچە كىچىك تاغ چوققىلىرىنىلا ئىگەللىيەلىدى. جىددىي جەڭ ئىككىنچى كۈنى چۈشكىچە داۋاملاشقان بولسىمۇ، بىر نەچچە جايدىكى ئېگىز تاغ چوققىلىرىنى تارتىۋېلىش يەنىلا مۇمكىن بولمىدى. تۇساتتىن تۇەنجاڭ لۇ خۇيشەن شېڭ شىسەينىڭ چېكىنىش توغرىسىدىكى بۇيرۇقىنى تاپشۇرۇپ ئالدى. بۇ چاغدا ئوڭ ۋە سول تەرەپتىن قىلىنىۋاتقان ئۇرۇش ئوڭۇشلۇق كېتىۋاتقان بولۇپ، بۇ چېكىنىش بۇيرۇقى بىزنى ھەقىقەتەن ھاڭ-تاڭ قالدۇردى. ھەممىمىز تاغدىن چېكىنىپ چۈشۈۋاتقاندا ئۇچار پۇت لىيۇنىڭ بىر لۈيى بىلەن شېڭ شىسەينىڭ قوماندانلىق شتاۋى ئاللىقاچان داۋانچىڭ بازىرىنىڭ ئۇ تەرىپىگە چېكىنىپ بولغان ئىكەن (داۋانچىڭ بازىرى داۋانچىڭ تاغ ئېغىزىدىن 3 - 4 چاقىرىم كېلەتتى). دەل شۇ چاغدا ما جۇڭيىڭنىڭ 100

گە يېقىن ئاتلىق ئەسكىرى پورسەتتىن پايدىلىنىپ جىلغا ئىچىدىن ئۇچقاندەك چىقتى-دە، چېكىنىۋاتقان قىسىملارنى قوغلاپ زەربە بەرگىلى تۇردى. ئۇدۇلدىن چېكىنىۋاتقان قىسمىمىز ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، سەپ قالايمىقانلىشىپ ئەسكەرلەر ھەر تەرەپكە قاچتى. ۋەزىيەت ناھايىتى خەتەرلىك بولۇپ، ئومۇمى يۈزلۈك مەغلۇپ بولۇش ئېھتىمالى بار ئىدى. دەل مۇشۇ چاغدا تاغدىن چېكىنىپ چۈشۈۋاتقان ئوڭ ۋە سول قانات تۇەنىمىز ھۇجۇمغا ئۆتكەن ما جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرىگە شىددەتلىك ئوق ياغدۇردى. بۇنىڭدىن قارشى تەرەپ يوشۇرۇن زەربىگە ئۇچرىدۇقمىكىن دەپ ئويلاپ دەرھال جىلغا ئىچىگە قېچىپ كىرىپ كەتتى. بىز تۇەننى رەتكە سېلىپ داۋاملىق چېكىنىپ ماڭدۇق. داۋانچىڭ بازىرىدىن ئۆتۈپ 10 چاقىرىم يىراقلىققا بارغاندا، شىڭ شىسەي ۋە ئۇنىڭ قوماندانلىق شىتاۋىدىكى خادىملار شۇ جايدا كۈزىتىپ تۇرغان ئىكەن. بىز يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، شىڭ شىسەي لۇخۇيشيەن تۇەنجاڭغا: «سىلەر چېكىنگەن قىسىملارنى قوغداڭلار، ئاندىن سەيۋۇپۇغا جايلىشىپ چېچىلغان ئەسكەرلەرنى يىغىپ، ئىككى كۈندىن كېيىن جىمساۋزىغا بېرىپ مۇداپىئەدە تۇرۇڭلار، شۇ جايدا دىخۇاغا قايتىش بۇيرۇغىنى كۈتۈڭلار» دېدى. يوليورۇقنى بېرىپ بولۇپ، شىڭ شىسەي قىسىملىرىنى باشلاپ دىخۇاغا قايتتى. بىزنىڭ تۇەن بۇيرۇققا بىنائەن ئۈچىنچى كۈنى جىمساۋزىغا بېرىپ ئورۇنلاشتى. بۇ ۋاقىتتا چېچىلىپ كەتكەن ئەسكەرلەر داۋاملىق يېتىپ كەلگىلى تۇردى. يېرىم ئاي مۇداپىئە كۆرگەندىن كېيىن دىخۇاغا قايتىش بۇيرۇغىنى تاپشۇرۇپ ئالدۇق.

بۇ قېتىمقى داۋانچىڭ ئۇرۇشىدا بىزنىڭ تۇەندىن 10 كىشى يارىدار بولدى، 4 كىشى ئۆلدى. 2-لىيەننىڭ لىيەن-

جاڭى ليۇجەنچىڭ (گەنسۇ ۋۇۋېيلىق) نىڭ قوسىقىغا ئوق تېگىپ ئۈچەيلىرى تاشقىرىغا چىقىپ قالغان بولسىمۇ، ئۇ ئۈچەيلىرىنى قوسىقىغا تىقىۋېتىپ باغلىۋېلىپ قىسىمنى باشلاپ داۋاملىق جەڭ قىلدى. شۇ چاغدا ئۇ ئۈچەيىنى كۆتىرىپ يۈرۈپ جەڭ قىلغان قەھرىمان دەپ مەدھىيىلەنگەن ئىدى.

بىز دىخۇاغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن شىڭ شىسەينىڭ بۇ قېتىمقى ھۇجۇمدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى بىلدۇق. قوشۇنىمىز داۋانچىڭغا يېتىپ كەلگەندە ماجۇڭيىڭ شەرقىي شىمال ئارمىيىسىنىڭ جېن رۇنچېڭ، گوي يىنكۇي، يىڭجەنبىڭ، يۇڭ ياۋجۇن قاتارلىق لۈيجاڭلىرىغا بىر پارچە مەخپى خەت ئېۋەتكەن. بىراق خەت توشۇغۇچى ئادەم قىسمىمىز تەرىپىدىن تۇتۇلۇپ قېلىپ شىڭ شىسەيگە تاپشۇرۇلغان. شىڭ شىسەي خەتنى كۆرگەندىن كېيىن شەرقىي شىمال ئارمىيىسىنىڭ لۈيجاڭى جېن قاتارلىقلار ماجۇڭيىڭ بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ ئىچكى ئۆزگىرىش پەيدا قىلماقچى ئوخشايدۇ، دېگەن گۇمانغا كېلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قوشۇننى توساتتىن چېكىندۈرۈپ، نەتىجىدە مەغلۇبىيەتكە ئۇچرايدۇ. كېيىن شىڭ شىسەينىڭ كاندۋاي باشلىقى جاۋجيەنفېڭنىڭ (شەرقىي شىمال ئارمىيىسىدە تۇەنجاڭ بولغان) ئېيتىشىچە خەتنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىكەن: «سىلەر ياپونغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى قۇتقازغۇچى قەھرىمانلار. سىلەر ئۆزەڭلارنىڭ شەرەپلىك نامىڭلارنى ساقلاپ، ئىچكىرىگە قايتىپ كېتىپ داۋاملىق ياپونغا قارشى ئۇرۇش قىلىشىڭلار كېرەك، يەرلىكنىڭ ئۇرۇشىغا قاتناشماسلىقىڭلار كېرەك ....» شىڭ شىسەي دىخۇاغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن شەرقىي شىمال ئارمىيىسىنىڭ بۇ باشلىقلىرىغا زىياپەت بېرىش نامى بىلەن جېن رۇنچېڭ، يىڭ-

جەنبىڭ، گۈي يىنكۈي قاتارلىق 3 لۈيجاڭنى ۋە سەنمۇجاڭ سۇ گو قاتارلىق 10 نەچچە كىشىنى نەزەربەنت قىلدى، كېيىن ئۆلتۈردى. پەقەتلا يىڭ جەنبىڭ قويۇپ بېرىلدى. ئەمەلىيەتتە جىن رۇنچېڭ قاتارلىقلار ماجۇڭيىڭ بىلەن ھېچقانداق تىل بىرىكتۈرمىگەن ئىدى. شېڭ شىسەي ئىزچىل ھالدا گۇمانخور ۋە ياۋۇز ئىدى. شۇڭا ما جۇڭيىڭنىڭ بۆلگۈنچىلىك ھىلىسىگە ئالدىنىپ، بۇ قېتىمقى ھۇجۇمدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. جىن رۇنچېڭ قاتارلىق ياپونغا قارشى ھەربى قوشۇن يېتەكچىلىرى بولسا نەزەربەنت قىلىنىپ تۈرمىدە ناھەق ئۆلۈپ كەتتى.

2. زىنچۈەنزە ئۇرۇشى

1933 - يىلى 5 - ئاي ئىچىدە شېڭ شىسەي ۋە ماجۇڭيىڭلارنىڭ داۋانچىڭدىكى جېڭى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ماجۇڭيىڭ تۇرپان، پىچان، توقسۇن 3 ناھىيىدە ئەسكەر كۈچىنى تولۇقلاپ، ھەربى مەشىقنى كۈچەيتتى. 6 - ئاي ئىچىدە خوجىنىياز ھاجى بىلەن بىرلىشىپ موري، گۇچۇڭنى ئىشغال قىلدى. ئەينى چاغدا گۇچۇڭدا تۇرۇشلۇق قىسىمنىڭ لۈيجاڭى جاڭ جۈئەن (خېجۇلۇق، يىڭجاڭ، تۈەنجاڭ بولغان) ئەسكەرلىرىنى باشلاپ دۈشمەنگە تەسلىم بولدى. شۇنىڭ بىلەن ماجۇڭيىڭ زور بىر تۈركۈم ئەسكەر، قورال - ياراق ۋە ھەربى تەمىناتقا ئېرىشىپ، ھەربى كۈچى زورايدى. ئارقىدىنلا غەرپ تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ جىمسار ناھىيىسىنى مۇھاسىرىگە ئالدى ۋە بىر نەچچە قىسىمغا بۆلۈنۈپ ئىلگىرىلەپ سەنتەينى ئىشغال قىلدى (سەنتەي جىمساردىن 40 چاقىرىم يىراقلىقتا)، ئارقىدىن يەنە

زىنچۈەنزىگە ھۇجۇم قىلدى (بۇ جاي فۇكاڭغا 90 چاقىرىم كېلىدۇ)، فۇكاڭ ناھىيىسى جىددى ئەھۋالدا قالدى. شېڭ شىسەي ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن پىيادە، ئاتلىق ۋە توپچى قىسىملاردىن بولۇپ 20 مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرنى ئۆزى باشلاپ شەرق تەرەپتىن فۇكاڭغا يېتىپ كېلىدۇ. لىيۇ جىنباڭنىڭ پىيادىلەر لۈيىنى ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلىشقا بەلگىلەپ، بىزنىڭ 1 - ئاتلىق تۈەننى لۇخۇيشەننىڭ قوماندانلىقىدا سول قانات، 3 - ئاتلىق تۈەننى مادىشەننىڭ قوماندانلىقىدا ئوڭ قانات قىلىپ بەلگىلەيدۇ. گۇيخۋاجۈننىڭ ئىككى ئاتلىق تۈەنىنى فۇكاڭنىڭ شەرقى جەنۇبىي تاغ باغرىدىن باخۇگوغا كىرىپ خۇۋاڭسەن تېغىنى ئېگەللەپ دۈشمەننىڭ ئارقا تەرىپىدىن ھۇجۇم قىلىشقا بەلگىلىدى. قالغانلار زاپاس قىسىم بولۇپ قالدى. ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەندە قىسىمىز زىنچۈەنزىدىكى ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىغا ئومۇمى يۈزلۈك ھۇجۇم باشلىدى. شۇ كۈنى ھاۋا ئىنتايىن ئىسسىق بولۇپ، قىسىمىز زىنچۈەنزىگە 10 چاقىرىم كېلىدىغان توپا دۆڭگە كەلگەندە ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ جىددى جەڭ باشلىنىپ كەتتى. بىزنىڭ تۈەن دۈشمەننىڭ سول تەرىپىدىن ھۇجۇمغا ئۆتمۇۋاتقاندا شېڭ شىسەينىڭ: «دۈشمەن تەرەپتىكى خوجىنىياز ھاجى بىز بىلەن ياراشتى. قىسىمنى باشلاپ سول تەرىپىمىزدىن ئەرداۋبا (كونا مىچۈەن ناھىيىسى) گە كېلىپ ئۆزگەرتىشنى كۈتۈپ تۇرىدۇ، سىلەرنىڭ تۈەن تېز سۈرئەتتە ئايلىنىپ ئۆتۈپ زىنچۈەنزىنى ئىشغال قىلىڭلار» دىگەن بۇيرۇغىنى تاپشۇرۇپ ئالدۇق، لۇ خۇيشەن تۈەنجاڭ دەرھال قارارغا كېلىپ، 20 نەچچە كىشىنى باشلاپ، يېنىك پىلىموتتىن 4 نى ئېلىپ، زىنچۈەنزىنىڭ ئارقا تەرىپىـ

گە ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنىڭ قوماندانلىق شتاۋىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى. باشقا لىيەنلەر مۇئاۋىن تۇەنجاڭ دەي يۈنلىن (گەنسۇ تيەنشۈيلىك) نىڭ قوماندانلىقىدا جىددى يۈرۈش قىلدى ھەمدە بۇ ئەھۋالدىن شىڭ شىسەي خەۋەرلەندۈرۈلدى. بۇ چاغدا ھاۋا توساتتىن ئۆزگىرىپ، چۈش ۋاقتى سائەت 3 لەردە قاتتىق يامغۇر يېغىپ كەتتى. بىز مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ زىنچۇەنزىگە ئارقا تەرەپتىن كېلىپ، ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭ قوماندانلىق شتاۋىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلدۇق. ھۇجۇم باشلانغاندىن كېيىن بىزنىڭ ھەر قايسى تۇەن ۋە لىيەنلەر تېزدىن يېتىپ كەلدى، شۇنىڭ بىلەن ما جۇڭيىڭنىڭ قوماندانلىق شتاۋى بىلەن زىنچۇەنزە تېزلا قولغا ئېلىندى. يېنىك پىلىموتتىن 4 نى ۋە نۇرغۇنلىغان قورال - ياراقلار غەنىمەت ئېلىندى. بۇ خۇشخەۋەر شۇ ۋاقتىنىڭ ئۆزىدىلا شىڭ شىسەيگە يەتكۈزۈلدى. بۇ چاغدا ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلىشقا بەلگىلەنگەن ليۇ چاقشاننىڭ پىيادە لۈيىنىڭ بىر قىسمى ما جۇڭيىڭ قىسىملىرى تەرىپىدىن چېكىندۈرۈلگەن بولۇپ، ماجۇڭيىڭ ئەسكەرلىرىدىن 20 نەچچىدەك كىشى شىڭ شىسەي تۇرىۋاتقان كونا ئۆيىنىڭ ئەتراپىغا يېقىنلىشىپ قالغان ئىدى. بۇ چاغدا ھاۋا تۇتۇق بولۇپ، يامغۇر سۇدەك قۇيۇلىۋاتاتتى. ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنىڭ ھەممىسى ئاق رەختتىن كالتا ئىشتان ۋە كالتا يەڭلىك كۆينەك كەيگەن ئىدى، بەختكە يارىشا بۇ ئەھۋالنى شىڭ شىسەينىڭ فۇ گۇەنجاڭى جاۋجيەنفېڭ كۆرۈپ قېلىپ قول ئاپتوماتى بىلەن ئوققا تۇتۇپ، خېلى كۆپلىرىنى ئېتىپ يىقىتتى، قالغانلىرى قېچىپ كەتتى. شىڭ شىسەي بىزنىڭ تۇەننىڭ غەلىبە خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، پۈتۈن ئارمىيە-

نى ئومۇمى يۈزلۈك ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە بۇيرۇق قىلدى، بىزنىڭ چوڭ قىسمىمىز غەلىبىسىنى ئالغا بېسىپ قايتارما ھۇجۇمغا ئۆتتى. بۇ چاغدا يامغۇر سەلدەك قۇيۇلۇپ، ما جۇڭيىڭ قىسىملىرى لاي - پاتقاق ئىچىدە قالدى، ئۇلارنىڭ كىيىمى يېلىك بولغاچقا سوغۇققا بەرداشلىق بېرەلمەي، تەرەپ - تەرەپكە پېتىراپ قېچىشتى، نۇرغۇن ئەسكىرى ئۆلدى ۋە يارىدار بولدى.

بىزنىڭ تۇەن زىنچۇەنزىنى ئىگەللىگەندىن كېيىن، 3 -، 4 - لىيەننى ما جۇڭيىڭ قىسىملىرىنى قوغلاپ يوقۇتۇش ئۈچۈن سەنتەي تەرەپكە ئېۋەتتۇق. 1 - ، 2 - لىيەن زىنچۇەنزىدە قېلىپ چوڭ قوشۇننى كۈتتى. كەچقۇرۇن قىسمىمىزنىڭ ھەممىسى يىغىلدى. قوغلاپ يوقۇتۇشقا ئېۋەتىلگەن 3 - ، 4 - لىيەن دۈشمەننى دۇڭشۈۋزا ئەتراپىغىچە قوغلاپ، قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەچكە قايتىپ كەلدى. بۇ قېتىمقى زىنچۇەنزە ئۇرۇشى مانا شۇنداق ئاخىرلاشتى.

بۇ قېتىمقى زىنچۇەنزە ئۇرۇشىدا قىسمىمىز ما جۇڭيىڭنىڭ گۇچۇڭ، مورى قاتارلىق جايلاردا قولغا چۈشۈرگەن زور بىر تۈركۈم قورال - ياراق، ئوق - دورا، ھەربى لازىمەتلىكلىرىنى ئولجىغا ئالدى. 2 مىڭ 400 - 500 دەك ئادەمى ئەسىر چۈشتى. 2 - كۈنى سەنتەيگە ئاختۇرۇش يۈرۈشى قىلغاندا، يول بويى نۇرغۇنلىغان ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن ۋە توڭلاپ ئۆلگەن ما جۇڭيىڭ ئادەملىرىنىڭ جەسەتلىرىنى ئۇچراتتۇق. سەنتەيگە بارغاندا ما جۇڭيىڭ زىنچۇەنزىدە مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن قالدۇق قىسىملىرىنى باشلاپ چۈەنزىجى تاغ يولى ئارقىلىق تۇرپانغا كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپتۇق.

ئارمىيىمىزنىڭ بۇ قېتىمقى غەلىبىسى شىڭ شىسەينىڭ

ئاۋال ئادەم ئېۋەتىپ خوجىنىياز ھاجىنى ئۆزىگە مايىل قىلدۇرغانلىقى، ئاندىن لۇ خۇيشيەن تۇەنجاڭنىڭ ما جۇڭيىڭنىڭ قوماندانلىق شىتاۋىغا تۇيۇقسىز زەربە بەرگەنلىكىدىن بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا ھاۋا توساتتىن ئۆزگىرىشى بىلەن قاتتىق يامغۇر يېغىپ، سوغۇق بولۇپ كېتىپ دۈشمەن ئەسكەرلىرى يېلىڭ كىيىم بىلەن قالدى. بىزنىڭ قوشۇنىمىز قاتتىق يامغۇر ۋە سوغۇقتىن پايدىلىنىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى، ما جۇڭيىڭ قىسىملىرى مەغلۇپ بولۇپ پىتراپ قېچىشتى.

شۇنىڭدىن كېيىن بىزنىڭ تۇەن گۇچۇڭ، جىمىسار، مورى 3 ناھىيىگە يۈرۈش قىلىش جەريانىدا ما جۇڭيىڭ ئارمىيىسىنىڭ قارشىلىق كۆرسىتىشىگە ئۇچرىماي، يۇقۇرقى 3 ناھىيىنى ئوڭۇشلۇق ھالدا قايتۇرۇپ ئېلىپ، جەمئىيەت ئامانلىقىنى ۋە قاتناشنى ئەسلىگە كەلتۈردى. شېڭ شىسەي گۇچۇڭغا بارغاندىن كېيىن ئىلگىرى گۇچۇڭدا تۇرغان ۋە كېيىن قوشۇنلىرى بىلەن ما جۇڭيىڭغا تەسلىم بولغان جاڭ جۇئەن لۇيجاڭنى سازايى قىلىپ ئاتتى، ئاندىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەتتى.

بىزنىڭ تۇەن موردىن گۇچۇڭغا قايتىپ كېلىپ، بىر ھەپتە ئەسكەرلەرنى تەرتىپكە سالغاندىن كېيىن ئۈرۈمچىگە ياندى. بۇ چاغدا توساتتىن شېڭ شىسەينىڭ چېن جۇڭ، لى شياۋتيەن، تاۋمىڭيۈ قاتارلىق 3 كىشىنى دۇڭخۇايۈەندە ئېتىپ ئۆلتۈرگەنلىكى توغرىسىدىكى خەۋەر كەلدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، چېن قاتارلىقلار شېڭ شىسەينى ئاغدۇرۇپ تاشلاش توغرىسىدا مەخپىي پىلان قىلغان، بۇ ئىش ئاشكارىلىنىپ قېلىپ ئۆلتۈرۈلگەن ئىكەن. ئەينى ئەھۋال زادى قانداق، بۇ نامەلۇم، بىراق شېڭ شىسەي گۇمانخور، قارا نىيەت ئادەم ئىدى. چېن قاتارلىقلارنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى تارىختىكى «توشقان ئۆلگىدى دەپ، ئىتنى ئۆلتۈرۈپ يەپتۇ» دېگەن تىراگېدىيىنىڭ قايتا ئويۇنلىشى بولسا كېرەك.

3. ئۈرۈمچى نەنسەندىكى شۈيشىگو ئۇرۇشى

ما جۇڭيىڭ زىنچۈەنزە ئۇرۇشىدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، قالدۇق قىسىملىرىنى باشلاپ، تۇرپانغا قېچىپ كەتتى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا شېڭ شىسەي لىيۇ بىڭ (مەھكىمە سەنمۇجاڭى)، لەن يەنشۇ (تەمرات نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى)، يۇ جىڭگو قاتارلىق كىشىلەرنى ما جۇڭيىڭ بىلەن ئۇرۇشنى توختىتىش توغرىسىدا كېڭىشىش ئۈچۈن تۇرپانغا ئېۋەتكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش ۋاقىتىنچە بىر نەچچە ئاي توختىلىدۇ. شۇ يىلى 10 - ئايغا كەلگەندە ما جۇڭيىڭنىڭ ماشىمىڭ (خېجۇلۇق) قىسمى دەسلەپتە تۇرپان، پىچان، توخسۇن قاتارلىق جايلارنى پاراكەندە قىلىپ قىرغىنچىلىق ئېلىپ باردى. كېيىن يەنە قارا شەھەرگە باردى. ئارقىدىن يەنە ئادەم ئېۋەتىپ شېڭ شىسەي دىخۇانىڭ نەنسەن تېغىدا تۇرغۇزغان ۋاقىتلىق 6 - دۈيزىيىنىڭ باشلىقى مادېشياڭ (خېجۇلۇق، بۇرۇن ما جۇڭيىڭنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن، باشتا نەنسەنگە قالايمىقانچىلىق سېلىپ، ما چۈەنلۇ بىلەن بىرلىشىپ كېچىدە جىجىساۋزىدا تۇرۇشلۇق قىسىمغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ئۆلكە مەركىزىنى مۇھاسىرە قىلغان، كېيىن چېكىنىپ نەنسەندە تۇرغان ئارقىدىن يەنە ما چۈەنلۇنى ئۆلتۈرۈپ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ شېڭ شىسەيگە تەسلىم بولغان. شېڭ ئۇنى دۈيزىيە باشلىقى قىلغان) نى ئۆلتۈردى. شۇنداق قىلىپ ماشىمىڭ قايتىدىن نەنسەننى ئىگىلەپ، ياۋمۇشەن قا-

تارلىق جايلارغا توختىماي ئەسكەر ئەۋەتىپ ئوق ئېتىپ پاراكەندە قىلىدۇ. شىڭ شىسەي ياڭ ياۋجۇننى باش قوماندان قىلىپ 3 يولغا بۆلۈپ نەنسەن شۆيشىگۇ جىلغىسىغا ئەسكەر كىرگۈزدى. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا ليۇجىنباڭنىڭ پىيادە لۈيى ئۇدۇلدىن ساڭپاڭكو، تەيپىڭچۇ ئارقىلىق شۆيشىگۇغا ماڭماقچى بولدى. گۇيخۇاجۇننىڭ ئىككى ئاتلىق تۈەنى شىسەن تېغى ئارقىلىق شۆيشىگۇغا كېلىدىغان بولدى، بىزنىڭ تۈەن ئۇلانبايدىن نەنسەن شۆيشىگۇغا قاراپ يول ئالدى. بىز شۆيشىگۇ جىلغىسىدا ئۇچراشماقچى بولدۇق. بىزنىڭ تۈەن ۋۇشىلى خارابىسىگە كەلگەندە ماشىمىڭنىڭ ئاساسلىق قىسىملىرىنىڭ نەنسەن ئەتراپىدا ئىكەنلىكىنى، شۆيشىگۇدا ئانچە كۆپ ئەمەسلىكىنى بىلدۇق. شۇنىڭ بىلەن لۇ خۇيشيەن تۈەنجاڭ يېنىكلىك بىلەن قارار چىقىرىپ، ئۆزى 10 نەچچە ئاتلىقنى باشلاپ شۆيشىگۇغا ھۇجۇم قىلماقچى بولدى، 1 - ليەننىڭ ليەنجاڭى جاڭ جىرۇ بىلەن مىنى دۈشمەنگە ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلىشقا؛ 2 -، 3 - ليەنلەرنى ئوڭدىن ۋە سولدىن تەڭ ھۇجۇم قىلىشقا، 4 - ليەننى زاپاس قوشۇن قىلىپ مۇئاۋىن تۈەنجاڭ دەييولىننىڭ قوماندانلىقىدا ئىلگىرىلەشكە بۇيرىدى، لۇ خۇيشيەن ۋەزىيەنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بولۇپ، ئۆزى ئاتلىق ئەسكەرلەرنى باشلاپ يۈرۈپ كەتتى. شۆيشىگۇغا كەلگەندە شىسەن تېغىدا يېڭىلىپ 100 گە يېقىن ئەسكەرلىرى بىلەن چېكىنىپ كېلىۋاتقان ماشىمىڭ ئاتلىقلىرىغا دۇچ كەپ قالىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ قورشاۋىدا قالىدۇ. بۇ چاغدا تازىلاشقا ماڭغان ليەنلەر ئالدى تەرەپتە ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ئۇ يەرگە ئۇچقاندەك بېرىپ جەڭگە قاتنىشىپ ماشىمىڭ قىسىملىرىنى تارمار قىلىدۇ. بىراق، لۇ تۈەنجاڭ بىلەن

5 نەپەر جەڭچى ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن ئىدى. تۈەنىمىزنىڭ ھەر قايسى ليەنلىرى دەرھال ماشىمىڭ قوشۇنىنى قوغلاپ ئۇنىڭ كۆپ ئادىمىنى يوقاتتى، ماشىمىڭ ئارقا تاغ بويلاپ قېچىپ قارا شەھەرگە بېرىۋالدى. دىخۇا نەنسەن شۆيشىگۇ ئۇرۇشى شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى. ماشىمىڭغا قارشى يۈرۈش قىلغان ليۇ جىنباڭ لۈيجاڭمۇ تەيپىڭچۇدا قازا تاپتى.

بۇ قېتىمقى نەنسەن شۆيشىگۇ ئۇرۇشىدا گەرچە غەلىبە قازانغان بولساقمۇ، بىز تەرەپتىن ئىككى نەپەر قوماندان قازا تاپتى، 10 نەچچە ئەسكەر ياردار بولدى ۋە ئۆلدى. شۇ ۋەقەدىن كېيىن شىڭ شىسەي 1 - ليەننىڭ ليەنجاڭى جاڭ جىزۇنى 1 - ئاتلىق تۈەنگە تۈەنجاڭ قىلدى. سۇشىجېنى (شەرقىي شىمال ئارمىيىسىدىن، كېيىن تۈەنجاڭ بولغان) مۇئاۋىن تۈەنجاڭ قىلدى. بىزنىڭ تۈەن شۆيشىگۇدا بىر ھەپتە مۇداپىئەدە تۇرغاندىن كېيىن، ئۇلانباينىڭ سول تەرىپىدىكى ئۇلاچىن تېغىغا بېرىپ جايلاشتۇق. كېيىن يەنە قايتىپ كېتىپ ھەربىي تەلىم ئالدۇق. 12 - ئايلاردا يەنە بۇيرۇق بويىچە ماناسقا كېلىپ ئۇلاۋسۇدىكى سەندۇخوزىدا ئىلىدىكى جاڭ پېييۈەننىڭ ئۆلكە مەركىزىگە قارشى ھۇجۇمغا ئەۋەتكەن ياڭ جېڭجۇڭ شىجاڭ بىلەن ئۇرۇش قىلدۇق.

4 . ئۇلاۋسۇ سەندۇخوزا ئۇرۇشى

ئىلى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، قوشۇمچە 8 - دىۋىزىيىنىڭ شىجاڭى جاڭ پېييۈەن (چىڭخەي گۇيدېلىق، ليەنجاڭ، دۇبەن مەھكىمىسى ھەربىي ئىشلار

باشقارمىسىنىڭ بۆلۈم باشلىغى بولغان)، جىن شۇرېننىڭ يېقىنى بولۇپ، جىن شۇرېن تەختكە چىققاندىن كېيىن، ئىلى بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى بولغان. جاڭ پېيىۋەن شەھۋانىلىقتا چېكىدىن ئاشقان ئۆكتەم ئادەم ئىدى. ئىلىدا ئەسكىرىي كۈچىنى كۆپەيتىپ، ئۆزى قوشۇمچە دىۋىزىيە باشلىغى بولىۋالغان. ئۇزۇن ۋاقىت شىنجاڭنىڭ يۇقۇرى ھوقۇقىنى تارتىۋېلىش قارا نىيىتىدە بولۇپ كەلگەن. 1933 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى جىن شۇرېن ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇپ تاشلىنىپ، شېڭ شىسەي شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى بولدى، بۇنىڭدىن جاڭ پېيىۋەن قاتتىق نارازى بولدى ۋە شىنجاڭنىڭ ھاكىمىيەت ھوقۇقىنى تارتىۋېلىش غەرىزىدە بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بۇرۇن جىن شۇرېننىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن بىر قىسىم كىشىلەر مەسىلەن: ياڭ جىڭجۇڭ (خېجۇلۇق، باندىتلارنى تازىلاش قىسىملىرىغا قوماندان بولغان، قەبىھ ـ مۇتەھەم ئادەم. جىن شۇرېن يىقىلغاندا گۇيخۇاجۇن قىسىملىرى بىلەن قاتتىق ئېلىشقان، سەندۇخوزىدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىپ بېرىپ ماجۇڭيىڭ قىسمىدا مۇئاۋىن دىۋىزىيە باشلىغى بولغان) ۋە بىر قىسىم مەمۇرى خادىملار ئىلىغا بېرىپ جاڭ پېيىۋەننى ھامى قىلدى ۋە ئۇنى جىن شۇرېن ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىشقا كۈشكۈرتتى. شۇ يىلى 7 ـ، 8 ـ ئايلاردا نەنجىڭ ھۆكۈمىتى خۇاڭ مۇسۇڭ ۋە خارجى ئىشلار مىنىستىرى قوشۇمچە ئەدلىيە مىنىستىرى لوۋېنگەننى شىنجاڭدىن ھال سوراش ئەلچىسى قىلىپ، ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ شىنجاڭغا ئەۋەتىپ، مەركەزگە ۋاكالىتەن لىيۇۋېنلۇڭ بىلەن شېڭ شىسەينىڭ رەسمى خىزمەت قوبۇل قىلىش قەسەمياد مۇراسىمىنى نازارەت

قىلدۇ. ئاندىن كېيىن لوۋېنگەن غۇلجىغا بېرىپ جاڭ پېيىۋەننىڭ يېڭى 8 ـ دىۋىزىيەنىڭ باشلىغى بولغانلىقىغا كېپىللىك قىلدۇ. لوۋېنگەن بۇ ئارىلىقتا يەنە جاڭ پېيىۋەن بىلەن ماجۇڭيىڭنى ياخشىلاشتۇرۇپ، ياخشىلىق ـ يامانلىقتا بىللە بولىدىغان قېرىنداشلاردىن بولۇپ، شېڭ شىسەينى يېقىتىشقا، سوۋېت ئىتتىپاقىنى تۇساپ زىمىننى قوغداشقا رىغبەتلەندۈردۇ. شۇنىڭدىن كېيىن جاڭ پېيىۋەن ھەرىكەت قىلىشقا كىرىشتى. ئۇ يەنە ئۆزىنىڭ كاندۋاي باشلىغى شۇ خۇەنجاڭنى (خېجۇلۇق) ئۈرۈمچىگە ھەرىكەت قىلىشقا ئەۋەتتى. ئۇ گۇيخۇاجۇن قوشۇنلىرىنىڭ جاڭ پېيىۋەنگە قوشۇلۇشى توغرىسىدا ئالاقە قىلىۋاتقاندا، شېڭ شىسەي سېزىپ قېلىپ ئۇنى قولغا ئالدى. شېڭ شىسەي يەنە بۇرۇن ئىلىدا تۇرغان، كېيىن ئۈرۈمچىگە كەلگەن دىۋىزىيە باشلىغى شىن جەنچىڭ (شەرقىي شىمال ئارمىيىسىدىن بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى 25 ـ لۈينىڭ لۈيجاڭى ۋاڭ شيۇجۇ ۋە ئۇنىڭ قوشۇنلىرى بىلەن شىنجاڭغا كىرگەن، ئۇنىڭ شەرقىي شىمال ئارمىيىسى ئىچىدە خېلى ئابرويى بار، ئىلىدا تۇرغاندا جاڭ پېيىۋەن بىلەن يېقىن ئۆتكەن) بىلەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باش كاتىۋى شى شىچاڭنى ئىلى بىلەن ئۈرۈمچى ئوتتۇرىسىدا ساقلىنىۋاتقان زىددىيەتنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئىلىغا ئەۋەتتى ۋە جاڭ پېيىۋەننى شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ياردەمچى ۋالىسى قىلىپ تەيىنلىدى. بىراق جاڭ پېيىۋەنگە قوشۇلغان ياڭ جىڭجۇڭ بۇيرۇققا بىنائەن شىن جەنچىڭنى ئۈرۈمچىگە قايتىش يولىدا ئۆلتۈرۈۋەتتى، شى شىچاڭ بىرەيلەنلا ئۈرۈمچىگە قېچىپ كەلدى. شۇ يىلى 12 ـ ئاي ئىچىدە جاڭ ـ

پىيىيۆەن بىلەن ماجۇڭيىڭ بىرلىشىپ شەرق ۋە غەرب تەرەپتىن ئەسكەر چىقىرىپ ئۈلكە مەركىزىگە ھۇجۇم قىلىپ شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇۋەتمەكچى بولدى. ياڭ جېڭجۇڭ جاڭنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن بىر دىۋىزىيە ئەسكەرنى ئېلىپ شەرققە يۈرۈش قىلىپ جىڭ، شىخۇلارنى ئىشغال قىلدى ۋە ماناسقا قاراپ يۈرۈش قىلدى. شېڭ شىسەي بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ دەرھال دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ سەنمۇجاڭى لىيۇبىڭ (شەرقىي شىمال ئارمىيىسىدىن) نى قايتارما زەربە بېرىشكە بۇيرۇدى. بىزنىڭ 1 - ئاتلىق تۇەنىمىز ئالدىنقى قىسىم بولۇپ ماناسقا كېلىپ، ماناسنىڭ قىرىق چاقىرىم نېرىسىدىكى ئۇلاۋسۇدا تۇردۇق ۋە رازۋېتكا قىلغان مەلۇماتتىن ياڭ جېڭجۇڭنىڭ ئالدىنقى قىسىملىرى كۈيتۇڭغا (ئۇلاۋسۇنىڭ 80 چاقىرىم نېرىسىدا) يېتىپ كەلگەنلىكىنى بىلدۇق.

ماناس بىلەن ئۇلاۋسۇ ئارىلىقىدا كەنتلەر ئاندا - ساندىلا ئۇچرايتتى. ئېرىلغۇ يەرلەر ئاز بولۇپ، ئاساسەن قومۇشلۇق ۋە چاتقاللىقلاردىن ئىبارەت ئىدى. بارلىق كەنتلەردىكى چوڭ - كىچىك، قېرى - چۆرى، خوتۇن - بالىلارنىڭ ھەممىسى ئۆلتۈرۈلگەن بولۇپ، ئۆي ئىچىدە، قورا ۋە تام بويلىرىدا جەسەتلەر تاشلىنىپ ياتاتتى. بەزىلەرنىڭ قوساقلىرى يېرىلغان، بەزىلەرنىڭ كۆزلىرى ئويۇلغان بولۇپ، كىشى قاراشقا پېتىنالمايتتى. بۇنىڭدىن بىزنىڭ تۇەندىكى جەڭچىلەر قاتتىق غەزەپلەندى ۋە ھۇشيارلىقى ئۆستى. ھەممەيلەن: «بىز ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىشىمىز كېرەك. ئۆز ئارا قىرغىنچىلىق قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ» دېيىشتى. شۇ كۈنى ئاخشىمى جاڭ جىزۇ تۇەنجاڭ بىلەن مۇئاۋىن تۇەنجاڭ سۇشىجې ۋە مەن مۇشۇ ئىش توغرىسىدا

مەسلىھەتلىشىپ، ھەر قايسى لىيەن، پەي كوماندىرلىرىنى يىغىپ كۆپچىلىككە يولبويى ئۇچرىغان ئۆلتۈرۈلگەن پۇقرالارنىڭ پاجىئەلىك ئەھۋالىنى سۆزلەپ بەردۇق ۋە مۇشۇنداق پەيتتە ئىتتىپاقلىقنى تېخىمۇ كۈچەيتىش كېرەكلىكىنى، ئۆز ئارا قىرغىنچىلىق قىلماسلىقنى تەكىتلىدۇق. شۇنداقلا ھەر قايسى لىيەن، پەي كوماندىرلىرىغا ھەر قايسى بەنلەردىكى قېرىنداشلارنىڭ بۇ قېتىم ياڭ جېڭجۇڭ قىسىملىرى بىلەن ئۇچراشقاندا يۇقۇرقى سۆزلەرنى ئۈنلۈك ئاۋازدا جاكالىشىنى جېكىلىدۇق. چۈنكى ياڭ جېڭجۇڭ قوشۇنىدىكى كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ كۆپ قىسمى خەنزۇ ۋە شىۋە مىللەتلىرىدىن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئاۋاز قوشۇشى چوقۇم ئىدى. شۇڭا ئۇلارغا يەنە «مىلتىقنى ئاسمانغا قارىتىپ ئېتىڭلار، ئۆز ئادەملەر ئۆز ئارا ئېتىشمايلى، قوشۇنىمىز يېتىشىپ كەلگەندە بىزگە قوشۇلۇپ ياڭ جېڭجۇڭغا زەربە بېرىڭلار، بىللە بولۇشنى خالىمىغانلارنىڭ كېتىش ئەركىنلىكى بار» دەپ توۋلاشنى جېكىلىدۇق. ئىككىنچى كۈنى سەھەردە بىزنىڭ تۇەن سەندىخوزىغا (ھازىرقى ساۋەن ناھىيىسى) يېتىپ كەلگەندە ياڭ جېڭجۇڭنىڭ ئالدىنقى قوشۇنلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدۇق، بىزنىڭ تۇەن ئىستىھكاملارغا ئورۇنلىشىۋالغاندىن كېيىن ھەر قايسى بەنلەرنىڭ جەڭچىلىرى: «ئۆز ئادەملەر ئېتىشمايلى.....» دەپ ئۈنلۈك ۋارقىراشقا باشلىدى. يېرىم سائەتتىن كېيىن قارشى تەرەپ مىلتىقنى ئاسمانغا قارىتىپ ئېتىشقا باشلىدى. بىزنىڭ ھەر قايسى لىيەنلىرىمىز ئات چاپتۇرۇپ، ئاتاكىغا ئۆتتى، قارشى تەرەپتىكىلەرنىڭ كۆپ قىسمى تەسلىم بولۇپ، بىزگە ئەگىشىپ ماڭدى، بىزگە ئەگىشىشنى خالىمىغانلار قورالنى تاپشۇرغاندىن كېيىن چۆل - باياۋانغا قاراپ كېتىشتى، بۇ چاغدا ياڭ جېڭجۇڭ-

نىڭ كېيىنكى قىسىملىرى قوشۇنىمىزنىڭ ئۇشتۇمتۇت زەربىسىگە ئۇچراپ مەغلۇپ بولۇپ پىتىراپ كېتىشتى. بىز ئۇلارنى كۆيتۈڭغىچە قوغلاپ بېرىپ دۈشمەننىڭ 200 دىن ئارتۇق ئۈستى يېپىق ئاپتوموبىل، رادىئو پىرىيومنىك، ھەربى لازىمەتلىكلەر، ئوق - دورا قاتارلىقلارنى غەنىمەت ئالدۇق. بىزنىڭ تۈەن 60 نەپەردىن كۆپ ئەسكەرنى تولۇقلىدى. باشقا ئەترەتلەرمۇ 400 دىن كۆپ دۈشمەن ئەسكىرىنى ئەسىرگە ئالدى. 3 - كۈنى بىزنىڭ تۈەن يەنسىخەيگە كىرىپ ئورۇنلاشتى. خەۋەرلەرگە قارىغاندا ياڭ جىڭجۇڭ قىسىملىرى بۇزۇلۇپ - چېچىلىپ كەتكەچكە ئۆزى 50 - 40 چە قالدۇق ئاتلىق ئەسكەرلىرىنى باشلاپ شىخو ئارقىلىق غۇلجىغا قاراپ قاچقان (كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىپ بېرىپ ماجۇڭيىڭنىڭ قول ئاستىدا مۇئاۋىن دىۋىزىيە باشلىقى بولدى). بىز ئۇدا 3 كۈن يۈرۈش قىلىپ چىگىشۇر (جىڭ ناھىيىسىنىڭ 80 چاقىرىم بېرىسىدە) غا كەلگىچە ھېچقانداق قارشىلىققا ئۇچرىمىدۇق. شۇنىڭ بىلەن بۇ قېتىمقى سەندۇخوزا ئۇرۇشى ئاخىرلاشتى.

بىزنىڭ تۈەن چىگىشۇرغا جايلىشىپ 3 - كۈنى قوماندان ليۇبىڭ ئۆزىگە قاراشلىق قىسىملارنى باشلاپ شىخودىن يېتىپ كەلدى ۋە بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى جاڭپېييۇەننىڭ مەغلۇپ بولۇپ قېچىپ جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتىدىغان مازا دىگەن يەردە ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغانلىقىنى بىزگە ئۇقتۇردى. بىزنىڭ تۈەننى قايتىپ بېرىپ شىخودا تۇرۇشنى، چىگىشۇردا بىر لىيەن ئەسكەر قالدۇرۇشنى بۇيرۇدى. 2 - كۈنى سەھەردە قوماندان ليۇبىڭ قىسىملىرىنى باشلاپ بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىق ۋە گارنىزون قوماندانلىق ۋەزىپىسىگە ئولتۇرماق

بولۇپ ئىلىغا كەتتى.

جاڭ پېييۇەننىڭ مەغلۇپ بولۇپ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشىغا كەلسەك، ئەسلى ئۇ ماجۇڭيىڭ بىلەن بىرلىشىپ شەرق - غەرپ تەرەپتىن شىڭ شىسەينى ئوتتۇرىغا ئېلىپ زەربە بەرسەك، غەلىبە قىلىشىمىزدا شەك يوق دەپ ئويلىغان، بىراق ئۇ شىنجاڭنىڭ شۇ چاغدىكى ۋەزىيىتىنى پەملىيەلمىدى:

① خەنزۇ ئەسكەرلەر ھەر قايسى ناھىيىدىكى خەنزۇ پۇقرالارنىڭ قىرغىن قىلىنىشىدەك پاجىئەلىك ئەھۋالنى كۆردى. شۇڭلاشقا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھاياتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۆز ئارا قىرغىنچىلىق قىلىشنى خالىمىدى، ئەكسىنچە ھەممەيلەن ئاكتىپلىق بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ ئۆز ئارا ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلىشتى.

② جاڭ پېييۇەن دىۋىزىيە باشلىقى شىن جەنچىڭنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈش بىلەن شەرقىي شىمال ئارمىيىسىدىكى كوماندىر-جەڭچىلەرنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ھىسداشلىقىنى يوقۇتۇپ نازارىلىق ۋە غەزەپ - نەپرىتىنى كۈچەيتتى.

③ ياڭ جىڭجۇڭ شىخونى ئىگەللىگەندىن كېيىن داۋاملىق يۈرۈش قىلماي ۋاقىتنى بىر ھەپتىدەك كېچىكتۈرۈپ، تاغ ئۈستىدە تۇرۇپ يولۋاسلارنىڭ ئېلىشىشىنى تاماشا قىلغاندەك، ئارىدىن پايدا ئېلىش كويىدا بولدى.

④ ئويلاپ يەتكىلى بولمايدىغىنى شۇكى، ماجۇڭيىڭ ئۆلكە مەركىزىگە ھۇجۇم قىلغان پەيتتە شىڭ شىسەي سوۋېت كونسۇلخانىسى بىلەن ئالاقىلىشىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئەسكەر كىرگۈزدى. سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيىسى قورغاس چېگرىسىدىن ئۆتۈپ جاڭ پېييۇەننىڭ ئۈۋىسىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم

قىلدى ۋە كۆرە شەھىرىگە قىستاپ كەلدى. ئايروپىلانلىرىمۇ ئارقا ـ ئارقىدىن كېلىپ بومباردىمان قىلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئالدىنقى سەپتىن كەلگەن مەغلۇبىيەت خەۋىرىنى ئاڭلاپ، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ شىنجاڭغا كىنەز بولۇشتەك شېرىن چۈشى كۆپۈككە ئايلاندى. نەتىجىدە ئۇ ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋېلىشتىن باشقا چىقىش يولى تاپالمىدى.

5. سانجى تۇدۇڭخابا ئۇرۇشى ۋە دىخۇانى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۇرۇشى

1933 ـ يىلى قىش پەسلى، بىزنىڭ تۈەن ئۇلاۋسۇ ـ سەندۇخۇزا ئۇرۇشىدىن كېيىن شىخونى مۇداپىئە قىلىپ تۇردۇق. 1934 ـ يىلى 1 ـ ئايلاردا شېڭ شىسەينىڭ «ماجۇڭيىڭ دىخۇاغا قورشاپ ھۇجۇم قىلىۋاتىدۇ، سىلەر ئالتايىسكى (سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيىسى) لارغا جىددى ماسلىشىپ دىخۇانى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇڭلار ....» دېگەن جىددى تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇپ ئالدۇق. جاڭ جىزۇ تۈەنجاڭ دەرھال قىسىمنى تەرتىپكە سېلىپ سانجىغا ئاتلاندى. بىز سانجىغا كەلگەندە ئالتايىسكىلار چۆچەك مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى جاۋدېشۇنىڭ يېتەكچىلىكىدە ماشىنا بىلەن سانجىغا كېلىپ بوپتۇ، بىز سانجىغا كەلمەستىن بىر نەچچە كۈن بۇرۇن سانجىدا تۇرۇشلۇق جاڭ يۈتاڭنىڭ 2 ـ تۈەندىكى بىر لىيەن ئەسكىرى ئاسىيلىق قىلىپ ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىغا قوشۇلغان. ماجۇڭيىڭ ئۈرۈمچىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلغاندا، ئۆزىنىڭ خىل ئاتلىق ئەسكەرلىرى ئىچىدىكى چىلانتورۇق ئەترىدىنى ۋە بىر لىيەن پىيادە ئەسكەرنى ماخۇسەننىڭ يېتەكچىلىكىدە تۇدۇڭخابانى ئىگەللەشكە ئېۋەتتى. ھەمدە ئىستىھكاملارنى ياساپ غەربىي يۆنىلىش ئارمىيىسىنىڭ شەرقتىن كېلىپ دىخۇانى قۇتۇلدۇرۇش يولىنى توساپ تۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا سانجى ئەتراپىدىكى يېزا پۇقرالىرىنى مەجبۇرى ئەسكەرلىككە ئاپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە 2 ـ ئاتلىق تۈەندە يۈ شىزۇڭ باشچىلىقىدىكى بىر لىيەن ئەسكەرمۇ ئاسىيلىق قىلىپ ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىغا قوشۇلۇپ كەتتى ۋە ئارقىدىنلا سانجىغا ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى. بۇ، كىشىلەرنى ئەنسىزلىككە سېلىپ، ۋەزىيەتنى جىددىيلەشتۈرۈۋەتتى. بىزنىڭ تۈەن ۋە ئالتايىسكىلار سانجىغا يېتىپ كېلىشى بىلەنلا جاۋدېشۇ باش قوماندانلىق نامى بىلەن ھەر قايسى قىسىملارنى سانجى شەھىرىنىڭ ئىچى ۋە سىرتىغا ئورۇنلاشتۇردى، 5 ـ كۈنى تاڭ سەھەردە پۈتۈن قوشۇن ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇمغا ئۆتتى. بۇ قېتىمقى تۇدۇڭخاباغا قىلىنغان ھۇجۇمدا ئالتايىسكىلار ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلدى. بىزنىڭ تۈەن ئوڭدىن، جاڭ يۈتاڭنىڭ 2 ـ ئاتلىق تۈەنى سولدىن ھۇجۇمغا ئۆتتى. ھۇجۇم باشلانغاندىن كېيىن قارشى تەرەپ مۇھىم جايلارنى ئىگەللەپ قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتى، بىزنىڭ ھۇجۇمغا ئۆتكەن قىسىملىرىمىزدا يارىدار بولغانلار ۋە ئۆلگەنلەرمۇ كۆپ بولدى. جىددى جەڭ چۈشكىچە داۋاملاشقاندىن كېيىن، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى توساتتىن ئالتايىسكىلار تەرەپكە بۆسۈپ كىرىپ، ئالتايىسكىلارنىڭ 40 نەپەردىن ئارتۇق ئېغىر يارىدارلىرى ئولتۇرغان 4 ماشىنىسىنى ئادىمى بىلەن كۆيدۈرۈپ تاشلىدى. ئۇدۇل تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۆتكەن ئالتايىسكىلار يېڭىلىپ ئارقىغا چېكىنگەندىن كېيىن، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى

قوغلاپ شەھەرنىڭ ئەتراپىغىچە كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ ئىككى قاناتتىن ھۇجۇمغا ئۆتكەن قىسىملىرىمىزمۇ نائىلاج چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ قېتىم بىزنىڭ تۇەندىن 8 ـ 9 چە كىشى يارىدار بولدى. شۇ كۈنى ئاخشىمى جاۋدىشۇ بىزنىڭ ئىگەر ـ يۈگەنلىك ئاتتىن 100 نى چىقىرىپ ئالتايىسكىلارنىڭ بىر لېيەن ئاتلىق ئەسكەر جابدۇشىغا بېرىشنى بۇيرىدى. ئىككىنچى كۈنىدىن 7 ـ كۈنىگىچە سىرتقا چىقماي 10 دانە زەمبىرەك بىلەن تۇدۇڭخابادىكى ئىستىھكاملارنى توپقا تۇتتۇق، ئايروپىلانلار ئالاھىدە رول ئوينىدى، ھەر قېتىمدا 3 دانە ئايروپىلان نۆۋەتلىشىپ (جەمئى 12 دانە ئايروپىلان بولۇپ، ماناس ناھىيىسىدىكى ئايرودرومغا قوناتتى ۋە شۇ يەردىن ئۇچاتتى) بومباردىمان قىلدى. 7 ـ كۈنىدىن كېيىن گۇچۇڭ ۋە فۇكاڭدىكى 3 ـ، 4 ـ ئاتلىق تۇەن لياڭ چىۋىن، مادىشەنلەرنىڭ يېتەكچىلىكىدە سەندوبادىن سانجىغا كەلدى. جاۋدىشۇ بىزنىڭ تۇەننى ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلىپ، ئالتايىسكىلارنىڭ پىيادە قىسمىنى ئارقىدىن كېلىشكە، جاڭ يۈتاڭ قوشۇنى بىلەن يېڭىدىن قۇرۇلغان ئالتايىسكى ئاتلىق لىيەننى ئوڭدىن تۇدۇڭخابانىڭ يۇقۇرى ئېقىمى ۋە شىسەنگە ھۇجۇم قىلىپ ئۆرۈمچىنى مۇھاسىرىدىن بوشۇتۇشنى؛ مادىشەن ئاتلىق تۇەننى سولدىن تۇدۇڭخابانىڭ تۆۋەن ئېقىمىغا ھۇجۇم قىلىپ سىشىخو بىلەن ئۆرۈمچىنى مۇھاسىرىدىن بوشۇتۇشقا، لياڭ چىۋىن ئاتلىق تۇەننى سول تەرەپتىن ئەگىپ گومۇدىغا بېرىپ ئاندىن لىيۇداۋان ئارقىلىق ئۆرۈمچىنى مۇھاسىرىدىن بوشىتىشنى بۇيرۇق قىلدى؛ 8 ـ كۈنى (قەمەرىيە 12 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى) سەھەردە ئومۇمى يۈزلۈك ھۇجۇم باشلاندى. بىزنىڭ ئۇدا بىر نەچچە كۈن

توپقا تۇتۇشىمىز نەتىجىسىدە تۇدۇڭخابادىكى ما جۇڭيىڭ قىسىملىرىنىڭ نۇرغۇن ئادەملىرى يارىدار بولغان ۋە ئۆلگەن بولۇپ، ئىستىھكاملىرى بىت ـ چىت قىلىنغان ئىدى. ھازىر بىزنىڭ زەمبىرەك ۋە ئايروپىلانلىرىمىزنىڭ ماسلىشىپ قاتتىق ھۇجۇم قىلىشى نەتىجىسىدە بىر سائەتكە بارماي دۈشمەن پۈتۈنلەي مەغلۇپ بولۇپ قاچتى. بىزنىڭ تۇەن غەلىبىسىرى قوغلاپ زەربە بېرىپ، دادىيوپودىن خېسەنتۇغىچە قوغلاپ باردى. يول ئۈستىدە گەرچە ئۇششاق قارشىلىقلار بولغان بولسىمۇ، ئارمىيىمىز تەرەپتىن تارمار قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن دىخۇا (توپ ـ توغرا بىر ئاي مۇھاسىرىگە ئېلىنغان ئىدى) مۇھاسىرىسى بوشىتىلدى. بىزنىڭ تۇەن كونا شەرقىي دەرۋازىنىڭ سىرتىدىكى سىناق مەيدانىدا تۇردى. بۇ چاغدا دىخۇانى تۇمان باسقان بولۇپ، ئۇدۇلدىكى ئادەمنى كۆرگىلى بولمايتتى. تۇمان خۇددى يەردىن بوقسۇپ چىقىۋاتقاندەك ناھايىتى قېلىن ئىدى. بۇنداق ئەھۋال ئۆرۈمچىدە تېخى تۇنجى قېتىم كۆرۈلگەن بولۇپ، بۇ تۇمان قەمەرىيە 1 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئاندىن تارقاپ تۈگىدى. تۇدۇڭخاباغا ھۇجۇم قىلىش ۋە دىخۇانى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۇرۇشى شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى.

2 ـ كۈنى قەمەرىيە 1 ـ ئايغا بىر بولۇپ، بىزنىڭ تۇەن يەنە دۈشمەننى قوغلاپ يوقىتىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ، جىمجىساۋزىغا كېلىپ تۇردۇق. بۇ چاغدا تۇمان تېخى تارقىمىغان بولۇپ، (دىخۇا بىلەن جىمجىساۋزىنىڭ ئارىلىقى 40 چاقىرىم كېلەتتى) ئۇدۇلدىكى ئادەمنى كۆرگىلى بولمايتتى، بىز 3 يولغا بۆلۈنۈپ تىنتىپ ئالغا ئىلگىرىلىدۇق. تۇماندا دۈشمەننى پەرق ئەتىش قىيىن، ياڭچاڭزىگو ئەتراپىنىڭ يەر تۈزۈلۈشى مۇرەككەپ

بولغاچقا، يوشۇرۇن زەربىگە ئۇچراپ قالمايلى، دەپ ئېھتىيات بىلەن يۈرۈش قىلدۇق. قاراڭغۇ چۈشكەندە ئاندىن كۆزلىگەن جايغا يېتىپ كەلدۇق. ئۇنىڭ ئۈستىگە چىچىساۋزىنىڭ يەر تۈزۈلۈشىمۇ خېلىلا مۇرەككەپ ئىدى. چوڭ - كىچىك توپا دۆڭلەر كۆپ بولۇپ بۇ جايدا قوغدىنىش قىيىن ئىدى. چىن شۇرېننىڭ ۋاقتىدا 4 ليەن پىيادە ئەسكەر مۇشۇ جايدا تۇيۇقسىز زەربىگە ئۇچراپ پۈتۈنلەي يوقىتىلغان ئىدى، شۇڭا ئالدىنقىلاردىن ئىبرەت ئالماي سەللا بىخەستىلىك قىلىنسا ھالاك بولۇش تۇرغانلا گەپ ئىدى. بىز ئاشۇ تۇمانلىق 15 كۈن ئىچىدە تا 16 - كۈنى تۇمان تارقىلىپ، شېڭ شىسەي داۋانچېڭغا ھۇجۇم قىلىدىغان قىسىملارنى ئېۋەتكەنگە قەدەر ھەر قايسى ليەنلەرنىڭ كۈزەتچىلىك ۋە چارلاش ئىشلىرىنى كۈچەيتتۇق. شۇنىڭ بىلەن 2 - قېتىملىق داۋانچېڭ ئۇرۇشى يەنە باشلاندى.

شۇ چاغدا بىز «ئەگەر قېلىن تۇمان سەۋەبى بولمىغان بولسا، ئۈرۈمچىنى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرغاننىڭ 2 - كۈنىلا (قەمەرىيە 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى) ئارمىيىمىزنىڭ ئاتلىق، توپچى، ئاپتوموبىل، ئاۋىئاتسىيە قىسىملىرى ئومۇمىي يۈزلۈك قوغلاپ ھۇجۇم قىلغان بولسا، ماجۇڭيىڭ چوقۇم چىچىساۋزا ۋە سەيۋوپۇ ئەتراپىدىكى چۆلدە يوقىتىلغان بولاتتى» دېيىشكەن ئىدۇق. ئەپسۇسكى ھاۋا توساتتىن ئۆزگىرىپ قالغاچقا، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى قۇتۇلۇشقا پۇرسەت تېپىپ جېنىنى قۇتۇلدۇرۇپ كېتىشتى. ماجۇڭيىڭ بىلەن جاڭ پېيۈەننىڭ ئۆز ئارا بىرلىشىپ شەرق ۋە غەرپتىن ئەسكەر چىقىرىپ، شىنجاڭ ھاكىمىيىتىنى تارتىۋېلىش خام خىيالى پۈتۈنلەي بەربات بولدى. نەتىجىدە بىرسى ئۆزىنى ئۆلتۈرۋالدى، يەنە بىرى

بولسا مەغلۇپ بولۇپ قاچتى. شۇنىڭ بىلەن شېڭ شىسەينىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىشىغا ئاساس يارىتىلدى.

6. ئىككىنچى قېتىملىق داۋانچېڭ ئۇرۇشى

1934 - يىلى باھاردا بىزنىڭ تۇەن چىچىساۋزىدا مۇداپىئەدە تۇردى. قەمەرىيە 1 - ئاينىڭ 17 - كۈنى شېڭ شىسەي داۋانچېڭغا ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن ئاتلىق، توپچى، پىيادە، ھەربىي لازىمەتلىكلەر قىسمى بولۇپ، 3 - 4 مىڭدەك ئادەمنى ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ بىر يەرگە يىغدى. 2 - كۈنى بىز يەنىلا ئالدىنقى قىسىم بولۇپ سەيۋوپۇ ئارقىلىق داۋانچېڭغا يۈرۈپ كەتتۇق. 2 كۈنگىچە ھېچقانداق قارشىلىققا ئۇچرىمىدۇق. پۇقرالار: «ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا چېكىنىپ تاققا چىقىپ كەتتى» دېدى. 3 - كۈنى بىز بۇيرۇققا بىنائەن سولدىن، مادېيشەن تۇەنى ئوڭدىن ھۇجۇمغا ئۆتىدىغان بولۇپ، ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلىش ۋەزىپىسى ئالتايىسكى قىسىملىرى بىلەن توپچى قىسىملارغا تاپشۇرۇلدى. ھۇجۇم باشلانغاندىن كېيىن بىزنىڭ 12 دانە ئايروپىلان ھەر قېتىمدا 3 ئايروپىلان بىر گۇرۇپپا بولۇپ ئالمىشىپ ئوققا تۇتۇپ بومباردىمان قىلدى. ئوق، زەمبىرەك ئاۋازى تاغ ئىچىنى لەرزىگە كەلتۈردى. ئۇ چاغدا مەن ئىككى جەڭچى بىلەن ئايروپىلان ئوققا تۇتىدىغان نىشاننى ياغاچ يايما ئارقىلىق كۆرسىتىپ بېرىشكە مەسئۇل بولدۇم، ئايروپىلان بىزنىڭ يېنىمىزدىكى ياغاچ يايما ئۈستىدىن پەس ئۇچۇپ ئۆتكەندە (مەن دەرھال ياغاچ يايما كۆرسەتكۈچنىڭ ئەتراپىدا يېتىۋالاتتىم)، ئۇنىڭدىن ھاسىل بولغان شامال

كۆچى شىغىللارنى ئۇچۇرتۇپ، ئادەمنىمۇ ئۆرتىۋەتكىدەك قىلاتتى. شۇنىڭغا ئەگىشىپلا ئايروپىلان قارشى تەرەپنىڭ ئۇرۇش سېپىنى ئوققا تۇتۇپ بومباردىمان قىلاتتى. جىددى جەڭ ئىككىنچى كۈنى چۈشكىچە داۋاملاشتى، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنىڭ يىرىمىدىن كۆپرەكى ئۆلدى ۋە يارىدار بولدى. كۆپ قىسىم ئېگىزلىك ۋە ئاساسلىق جايلار بىزنىڭ ئوڭ، سولدىن ۋە ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلغان جەڭچىلىرىمىز تەرىپىدىن تارتىۋېلىنىپ، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى قېچىشقا باشلىدى. ئارمىيىمىز داۋانچىڭنى ئېلىپ، تاغ ئېغىزىغا كىرىپ، جىلغىلاردىن ئۆتۈپ بەيياڭخېغا يېتىپ كەلدى، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى بولسا، توخسۇن تەرەپكە قاچتى.

شۇ چاغدا قوغلاپ زەربە بەرگۈچى قىسىملار ئىككى يولغا بۆلۈندى. بىرىنچى يول توخسۇن تەرەپكە قالدۇق قىسىملارنى قوغلاپ كەتتى، يەنە بىر يول تۇرپانغا ھۇجۇم قىلدى. بىز بۇيرۇققا بىنائەن، تۇرپانغا ھۇجۇم قىلدۇق. تۇرپانغا 40 چاقىرىم كېلىدىغان يەرگە بارغىچە ھېچقانداق قارشىلىققا ئۇچرىماي، بىراقلا تۇرپانغا كىرىپ، ئارقىدىنلا پىچاننىمۇ قايتۇرۇپ ئالدۇق. يەنە بىر يولدىكى ماجۇڭيىڭنىڭ قالدۇق قىسىملىرىنى قوغلاپ ماڭغان قىسىم توخسۇننى قايتۇرۇپ ئېلىپ ماجۇڭيىڭنى جەنۇبىي شىنجاڭغىچە قوغلاپ كەتتى. ماجۇڭيىڭ قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن سوۋېتكە چىقىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ماجۇڭيىڭ بىر نەچچە يىل ئىگەللەپ ياتقان 3 ناھىيە شۇنداقلا قاراشەھەردىن قەشقەرگىچە بولغان ھەر قايسى ناھىيە ۋە رايونلار پۈتۈنلەي قايتۇرۇپ ئېلىنىپ، قاتناش ۋە ئامانلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ئاخىردا بىزنىڭ

تۈەن بۇيرۇققا بىنائەن تۇرپانغا جايلاشتى. شۇنداق قىلىپ ئىككىنچى قېتىملىق داۋانچىڭنى ئېلىش ئۇرۇشى ئاخىرلاشتى.

7. جىمساردا مۇداپىئەلىنىپ، گۇچۇڭ ۋە دىخۋانىڭ قاتنىشىنى قوغداش

1934 - يىلى كۈزدە دىخۋا بىلەن گۇچۇڭ ئارىلىقىدىكى خېيگۇ، خۇاڭشەنزە، دۇڭشۇۋۇزا ئەتراپىدا دائىم دىگەندەك پۇقرالارغا چېقىلىپ، چارۋىچىلارنى ۋە سودا كارۋانلىرىنىڭ مال - مۈلكىنى بۇلاپ قاچىدىغان بۇلاڭچىلار پەيدا بولۇپ قالدى. بىز فۇكاڭدا مۇداپىئەلىنىشكە ئېۋەتىلدۇق. شتاۋىمىز سەنتەيدە تۇرغۇزۇلدى. 1 -، 2 -، 3 - لىيەنلەر ئايرىم - ئايرىم ھالدا فۇكاڭ، زىنچۈەنزى، جىمسار قاتارلىق جايلاردا تۇرغۇزۇلۇپ، يولوچىلارنى مۇھاپىزەت قىلىپ ئاپىرىپ قويۇشقا ۋە قاتناش ئامانلىقىنى ساقلاپ، قاراقچىلارنى تۇتۇشقا مەسئۇل بولدى. شۇنىڭ بىلەن يەرلىك پۇقرالارنىڭ ئامانلىقى ۋە ئىشلەپچىقىرىشى مۇھاپىزەت قىلىندى، بىر نەچچە قېتىم قاراقچىلارنى شىمالى قۇملۇققىچە قوغلاپ بېرىپ قاراقچىلار تەرىپىدىن بۇلاپ كېتىلگەن بىر نەچچە يۈز تۇياق قوي ۋە كالىلار قايتۇرۇپ كېلىندى. 1935 - يىلى يازدا بىزنىڭ تۈەن ئۆزگەرتىپ تەشكىللەندى، مەن دۈبەن مەھكىمىسى كانتۇايلار باشقارمىسىغا خىزمەتكە يۆتكەلدىم، ئۇزۇن ئۆتمەي مەن يەنە ئامانلىقنى قوغداش باش ئىدارىسى ئامانلىقنى قوغداش چوڭ ئەترىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولدۇم، كېيىنچە ئامانلىقنى قوغداش شۆبە ئىدارىسىدا بۆلۈم باشلىقى بولۇپ، ماناس، چەرچەن ناھىيىلىرىنىڭ ج خ ئىدارە باشلىقى،

قارا شەھەر، ئىلى ۋىلايەتلىك ج خ ئىدارە باشلىقى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىدىم، جاڭ جىزۇ تۆەنجاڭ قورال زاۋۇتىنىڭ بۆلۈم باشلىقلىقىغا يۆتكەلدى (كېيىن قولغا ئېلىنىپ ئۆلتۈرۈلدى).

8. ئامانلىقنى قوغداش چوڭ ئەترىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان چاغلىرىمدا ئاسىيلىق قىلغان ئەسكەرلەرنى قولغا ئېلىشقا ئىككى قېتىم ئەسكەر باشلاپ چىققانلىقىمنىڭ جەريانى

1936 - يىلى 8 - ئايلاردا گۇچۇڭدا تۇرۇشلۇق ما دىشەننىڭ ئاتلىق تۇەنى ئىچىدىكى بىر قىسىم ئەسكەرلەر ئاسىيلىق قىلدى (بۇلار ماجۇڭيىڭنىڭ گەنسۇدىن تۇتۇپ كەلگەن ئەسكەرلىرىدىن ئەسىرگە ئېلىنغانلار بولۇپ، ئۇلار ئەسلى يۇرتىغا قايتىشنى ئويلاشقان بولسىمۇ يول خىراجىتى يوق بولغاچقا ھەم رۇخسەت قىلىنمىغاچقا، بەزىلەرنىڭ ھەركەت قىلىشى بىلەن ئۇلار مال - مۈلۈك بۇلاپ قوراللىق ھالدا يۇرتلىرىغا قېچىپ كەتمەكچى بولغان). شۇ چاغدا شېڭ شىسەي ئامانلىقنى قوغداش باش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى جاڭ يىۋۇنى مېنىڭ باشچىلىقىمدىكى ئامانلىقنى ساقلاش چوڭ ئەترىتىدىن 100 ئەسكەر ۋە دۇبەن مەھكىمە تەلىم - تەربىيە 2 - يىڭدىن ياۋچىڭنىڭ باشچىلىقىدىكى 400 نەپەر پىيادىلەر قىسمىنى باشلاپ گۇچۇڭغا بېرىپ خاتىرجەملەندۈرۈش خىزمەتلىرىنى ئىشلەشكە ئەۋەتتى. بىز يولغا چىقىپ گۇچۇڭغا كەلگەندە ئاسىيلارنىڭ باشلىقى ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن بولۇپ، ۋەقە تىنجىتىلغان ئىدى. ئەگەشكۈچىلەرنىڭ

بىر قىسمى قوراللىرىنى تاشلاپ تاققا قېچىپ كېتىشكەن ئىكەن، شۇنىڭ بىلەن جاڭ يىۋۇ جۇيجاڭ بىزنى باشلاپ گۇچۇڭ تاغلىرىنى 3 كۈن ئاختۇرۇپ، ئاسىيلاردىن 6 كىشىنى قولغا ئالدى، سوراق قىلىپ ئۇلاردىن باشقا كىشى يوقلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، گۇچۇڭغا قايتىپ كەلدۇق. جاڭ يىۋۇ گۇچۇڭدا بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلغاندىن كېيىن قىسىملىرىنى باشلاپ ئۆلكە مەركىزىگە قايتىپ كەتتى. 9 - ئايدا يەنە قارا شەھەردە تۇرۇشلۇق قىسىملار ئىچىدە ھەربىي ئۆزگىرىش يۈز بەردى. شېڭ شىسەي ئامانلىقنى قوغداش باش ئىدارىسى ھەربىي ئىشلار بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ساۋ تيەنجۇ (كېيىن ج خ باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشقارما باشلىقى بولۇپ، ئىلى ۋەقەسىدە ئۆلگەن) بىلەن مېنى ئامانلىقنى قوغداش چوڭ ئەترىتىنىڭ يۈز نەپەر ئەسكىرىنى باشلاپ قارا شەھەردىكى توپىلاڭچىلارنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلىشقا ئەۋەتتى. بىز قارا شەھەرگە يېتىپ كەلگەندە ۋەقە ئاساسى جەھەتتىن تىنجىتىلغان بولۇپ، توپىلاڭغا باشچىلىق قىلغان بىر نەچچە كىشى ئۆلتۈرۈلگەندىن سىرت، ئەگەشكۈچىلەردىن 500 كىشى قولغا ئېلىنىپ ئامانلىقنى قوغداش ئىدارىسىغا قامىلىپتۇ. ساۋتيەنجۇ مەسئۇل بولۇپ سوراق قىلغاندىن كېيىن، بىرىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىپ، 4 نەپەرنى قاماققا ئېلىشقا بۇيرۇدى. بۇ ئەنزە بىر تەرەپ قىلىنغاندىن كېيىن، ساۋ مېنى قارا شەھەر رايونلۇق ئامانلىقنى ساقلاش ئىدارىسىنىڭ بۆلۈم باشلىقى قىلىپ بەلگىلەپ، ئۆزى ئەسكەرلەرنى باشلاپ ئۆلكە مەركىزىگە قايتتى. شۇنىڭ بىلەن مەن ھەربىي ساھەدىن ئايرىلىپ، ئامانلىقنى ساقلاش ۋە ج خ خىزمەتلىرىنى ئىشلەشكە باشلىدىم.

يۇقۇرقىلار مەن بىۋاستە قاتناشقان ھەر قايسى جەڭلەرنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى، بۇ ۋەقەلەر بولۇپ ئۆتكىلى 40 نەچچە يىل بولغاچقا، پەقەت بىزنىڭ ئاتلىق 1 ـ تۇەن قاتناشقان جەڭلەرنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى بايان قىلىش بىلەن چەكلەندىم. قېرىنداش قىسىملارنىڭ ماسلىشىشى ۋە پۈتۈن ئارمىيىنىڭ جەڭ پىلانى، ئورۇنلاشتۇرۇشى قاتارلىقلارنى تولۇق بايان قىلىش مۇمكىن ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن بىلگىنىمچە يېزىپ پايدىلىنىشقا سۇندۇم.

شىنجاڭ تېلېگراف ئىشلىرىنىڭ قىسقىچە تارىخى

شېڭ خۇڭدې

شىنجاڭدا تېلېگراف ئىدارىسى 1909 ـ يىلى قۇرۇلۇشقا باشلىدى. ئەينى چاغدىكى تېلېگراف ئىدارىلىرىنىڭ ئۈسكۈنىلىرى ناچار، خادىملىرى ئاز، ئۇنىڭ ئۈستىگە كەسپىي باشقۇرۇش بىلىمى كەم بولغانلىقتىن، تۆرلەرنىڭ يامۇلى بولۇپ قالغان ئىدى. 1922 ـ يىلى سۇڭ فۇشۇي، ۋاڭ دۇنەن، ۋاڭ كېچىڭلار بېيجىڭ پوچتا ـ تېلېگراف مەكتۇۋىنى پۈتتۈرۈپ قايتىپ كېلىپ، تېلېگراف ـ پوچتا نازارەتچىسى فىڭ جىڭشۈي (خېنەنلىك بولۇپ ياڭ زېڭشىنىڭ ئارمىيە نازارەتچىسىنىڭ قېيىنى ئىنىسى) گە شىنجاڭ تېلېگراف كۇرسى ئېچىپ، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ، رادىست تەربىيىلەش توغرىسىدا تەكلىپ بەردى. مەن 1923 ـ يىلى بۇ كۇرسقا ئىمتىھان بېرىپ ئوقۇشقا كىرىپ، 1926 ـ يىلى ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، تۇرپان تېلېگراف ئىدارىسى ۋە يەتتە قۇدۇق تېلېگراف بۆلۈمى قاتارلىق جايلاردا ئالتە يىلغا يېقىن رادىست بولۇپ ئىشلىدىم. شۇ چاغدىكى ئىشلاردىن ئېسىمدە قالغانلىرىغا ئاساسەن، شىنجاڭنىڭ تېلېگراف ئىشلىرى جەھەتتىكى ئەھۋالىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن.

1. شىنجاڭدىكى ھەر دەرىجىلىك تېلېگىراف ئىدارىلىرىنىڭ تەشكىلى ئەھۋالى

شىنجاڭدا ئەسلى تېلېگىراف ئىشلىرى باش ئىدارىسى بولۇپ، ئۇ شىنجاڭ تېلېگىراف ئىشلىرىغا نازارەت قىلىش ئىش بېجىرىش باشقارمىسى، شىنجاڭ-چىڭخەي تېلېگىراف ئىشلىرى ئىدارىسى دەپمۇ ئاتىلاتتى. نامدا شىنجاڭ-چىڭخەي ئىككى ئۆلكىنىڭ تېلېگىراف ئىشلىرىنى بىر تۇتاش باشقۇرىدۇ دېيىلگىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە ھەر ئىككىسى بىر-بىرىگە تەۋە ئەمەس ئىدى. باش ئىداردا پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر قايسى ئىدارە، بۆلۈمنىڭ تېلېگىراف خىزمىتىنى بىر تۇتاش باشقۇرۇش ئۈچۈن تېلېگىراف ئىشلىرى نازارەتچىسى، قوشۇمچە باش ئىدارە باشلىقلىقىغا بىر ئادەم قويۇلغان، تېلېگىراف ئىشلىرى كەسپىنى مەخسۇس باشقۇرۇش ئۈچۈن تېلېگىراف ئىشلىرىنى ئاساسلىق باشقۇرۇشقا بىر ئادەم قويۇلغان؛ تېلېگىراف لىنىيىلىرىنى قۇرۇش، رېمونت خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇش ئۈچۈن، لىنىيە قۇرۇلۇشىنى ئاساسلىق باشقۇرۇشقا بىر ئادەم قويۇلغان. بۇلاردىن باشقا كاتىۋات، ئاساسلىق پىلان تۈزۈشتىن ئىبارەت ئىككى بۆلۈم قۇرۇلۇپ، ھەر بىرسىگە بىردىن بۆلۈم باشلىقى تەيىنلەنگەن، شۇنداقلا كادىرلار ئىشلىرى، بۇغالتىرىيە، ئىستاتىستىكا قاتارلىق ئىشلارغا 10 نەچچە ئادەم قويۇلغان. باش ئىداردا 20 نەچچە كەسپى خادىمنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر باش تېلېگىراف بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، ئىككى كەسپى بەنجاڭ بەلگىلىنىپ، ئىككى ئىسمىنىلىق تۈزۈم يولغا قويۇلغان ئىدى. ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېنلار ھوقۇق تۇتۇپ تۇرغان مەزگىللەردە، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ 3-ئىشخانىسىدا بىر مەخپى تېلېگىراف بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، بىر كەسپى باشلىق قويۇلغان ئىدى، مۇھىم مەخپى تېلېگىرام بېرىش ۋە قوبۇل قىلىشتا نۆۋەتلىشىپ ئىشلەيدىغان 2 رادىست ئورۇنلاشتۇرۇلغان. باش ئىداردا يىگىرمە نەچچە سەييارە خادىم بولۇپ، بۇلار تېلېگىراف لىنىيىسى قۇرۇش، رېمونت قىلىشقا مەسئۇل قىلىنغان ئىدى. شۇ چاغنىڭ ئۆزىدە باش ئىدارىغا قاراشلىق 30 نەچچە ناھىيىلىك تېلېگىراف ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، تېلېگىراف ئىشلىرىنىڭ ئېغىر-يېنىكلىكىگە قاراپ 3 دەرىجىگە ئايرىپ باشقۇرۇلاتتى. بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر، ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي، ئاقسۇدىن ئىبارەت ۋالى تۇرۇشلۇق جايدىكى ئىدارىلار ھەم تۇرپان، قۇمۇل، شىخو قاتارلىق مۇھىم قاتناش تۈگۈنلىرىدىكى ئىدارىلار 1-دەرىجىلىك ئىدارە بولدى؛ باشقىلىرى، مەسىلەن، گۇچۇڭ، ماناس، كۇچار، قارا شەھەر، خوتەن، جىڭ قاتارلىق ناھىيىلەردىكى ئىدارىلار 2-، 3-دەرىجىلىك ئىدارە بولدى. توخسۇن، پىچان، يەنتە قۇدۇق، شىڭشىڭشا، قورغاس، مورى، ئېركەشتام قاتارلىق جايلاردا تېلېگىراف بۆلۈمى قۇرۇلدى، تېلېگىراف بۆلۈملىرىگە پەقەت بىردىن رادىست، ئىككىدىن تەكشۈرگۈچى خادىم قويۇلدى.

شىنجاڭ تېلېگىراف كۇرسى تېلېگىراف ئىشلىرى باش ئىدارىسىغا قارايتتى، كۇرسانتلىققا 70-80 نەپەر ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ، ئا، ب دەپ ئىككى سىنىپقا ئايرىلدى، ئوقۇش مۇددىتى 4 يىل قىلىندى، ئوقۇشتا ئەلاچى بولغانلار تاماق، ياتاق بىلەن تەمىن ئېتىلدى. كۇرسانتلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، يېرىم يىل ياكى بىر يىل سىناپ ئىشلىتىلىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن رادىست قىلىپ

رەسمىلەشتۈرۈلدى. شى تىڭيۈي (گەنسۇ ئۆلكىسى گەنگۇ ناھىيەسىدىن كەلگەن كونا زىيالى)، سۇڭ فۇشۇي، ۋاڭ دۇنەن ۋە ۋاڭ كېچىڭ قاتارلىقلار ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى، سۇڭ فۇشۇي ۋە ۋاڭ دۇنەن، ۋاڭ كېچىڭلار بېيجىڭ پوچتا - تېلېگراف مەكتىپىنى پۈتتۈرگەن بولۇپ، ئىلمىي باشقۇرۇش ئۇسۇلىدىن ئاز - تولا خەۋىرى بار ئىدى. بۇ ئۆگىنىش كۇرسى شېڭ شىسەي مەزگىلىگە كەلگەندە باشقىدىن ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىندى.

2. كادىرلار ئىشلىرى ۋە كەسپىي ئىشلار

شىنجاڭ تېلېگراف ئىشلىرى باش ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىرىنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەيىنلەيتتى، ئۇلارنىڭ تولىسى كونا تۆرىلەر بولۇپ، تېلېگراف كەسپىدىن زادى خەۋىرى يوق ئىدى. فىڭ جىڭشۈي بۇنىڭ بىر مىسالى ئىدى. ھەر قايسى ناھىيەلەردىكى تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، كەسپىي ئىشلار باشلىقلىرىغا كەلسەك، كۆپ ساندىكىسى كونا رادىستلاردىن بولۇپ، بۇلارنىڭ مائاشى بىر قەدەر يۇقۇرى ئىدى، ئادەتتىكى رادىستلارنىڭ ئايلىق مائاشى ئەژدىھار سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن كونا تەڭگە ھىساۋىدا 30 سەرچە تەڭگە ئىدى. لېكىن ئانچە - مۇنچە تاپاۋىتىمۇ بار ئىدى، ئۇ بولسىمۇ بېرىلىدىغان، قوبۇل قىلىنىدىغان تېلېگراممىنىڭ تەرجىمە ھەققى ئىدى. ئادەتتىكى سودىگەرلەر ۋە ئاممىدىن ھەر بىر خەت ئۈچۈن 1 پۇڭدىن تەرجىمە ھەققى ئېلىناتتى، شۇنداقلا بېرىلىدىغان تېلېگراممىنىڭ تەرجىمە ھەققىنى ئىدارە باشلىقىغىلا بېرىش، كەلگەن تېلېگراممىنىڭ تەرجىمە ھەققىنى كەسپىي ئىشلار باشلىقى بىلەن رادىستقا

بېرىش، بۇنى ھەر ئايدا ھىساپ قىلىپ، ئوتتۇرا ھىساپ بىلەن تەقسىم قىلىش بەلگىلەنگەن ئىدى. قەشقەر، تارباغاتاي، ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردىكى ئىدارىلارنىڭ تېلېگرام تەرجىمە ھەققىدىن تاپقان تاپاۋىتى بەزى چاغلاردا ئۆزىنىڭ مائاشىدىن ئېشىپ كېتەتتى.

ھەر قايسى ئىدارىلار ئىشلىتىدىغان تېلېگراف ئاپاراتلىرىنىڭ كۆپ قىسمى كونا، ئەبجىغى چىقىپ كەتكەن بولۇپ، زادىلا يېڭىلانمىدى. جايلاردىكى تېلېگراف لىنىيىلىرى ئۇزۇن يىللاردىن بېرى رېمونت قىلىنمىغانلىقى، تېلېگراف ئىستولبىلىرى ئۆرۈلۈپ، سىملىرى ئۈزۈلۈپ تۇرىدىغانلىقى ئۈچۈن، بەزىدە 10 كۈن، يېرىم ئاي تېلېگراف ئىشلىرى توختاپ قالاتتى. شۇڭا بەزى كىشىلەر ئۇنى «تۆگە تېلېگرام» دەپ ئاتىشاتتى. 1922 - يىلدىن كېيىن بولسا كېرەك مەركىزىي قاتناش مىنىستىرلىكى لۇي باۋرۇنى (كېيىن فەن ياۋنەننىڭ ياڭ زېڭشىننى قەستلەپ ئۆلتۈرۈش ئەنزىسىگە چېتىلىپ قېلىپ، جىن شۇرېن تەرىپىدىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن) ئەۋەتتى. گوگوڭبيەن، ۋاڭ زىشيۇ قاتارلىق 10 نەچچە كىشى ئۇرۇمچى دۇڭمىڭ دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا بىر سىمسىز تېلېگراف ئىستانسىسى قۇرۇپ، ئىگىزلىكى بىر قانچە 10 جاڭ كېلىدىغان تۆمۈر مۇناردىن 3 نى ئورناتتى. بۇ ئىستانسا پۈتتۈرۈلگەندىن كېيىن ئاپاراتتىن دائىم كاشىلا چىقىپ، تېلېگرام بېرىش ئىشى ئۈزۈلۈپ قالدى. لۇي باۋرۇ ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، بۇ ئىشقا مەسئۇل بولۇشقا ئادەم چىقمىدى، شېڭ شىسەي مەزگىلىگە كەلگەندە بۇ ئىستانسا چۇۋۇپ تاشلاندى.

جىن شۇرېن شىنجاڭدا ھوقۇق تۇتۇپ تۇرغان مەزگىلدە

ھەممە يەردە يېغىلىق بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭدىكى تېلېگىراف ئىدارىلىرى، تېلېگىراف بۆلۈملىرى پۈتۈنلەي ۋەيران قىلىۋېتىلدى، تېلېگىراف لىنىيىلىرىمۇ بۇزۇپ تاشلاندى، كۆپ قىسىم تېلېگىراف خادىملىرى ئۆلتۈرۈلدى. جىن شۇرېننىڭ تەختى گۇم بولغاندىن كېيىن شېڭ شىسەي ھوقۇق تۇتۇپ قاتناش باشقارمىسى قۇرۇپ، سىملىق تېلېگىراف ئىشلىرىمىزنى تەرتىپكە سالدى، شۇنىڭدىن كېيىن تېلېگىراف ئىشلىرى تەدرىجى ئەسلىگە كېلىشكە باشلىدى.

3. يەتتە قۇدۇق تېلېگىراف بۆلۈمىدە ئىشلەش جەريانىدا كۆرگەن بەزى ئەھۋاللار

يەتتە قۇدۇق — 100 چاقىرىملىق شامال تۈتەكلىرىنىڭ بىرى، قۇملۇقنىڭ بىر چېتىگە جايلاشقان بولۇپ، يىل بويى بوران چىقىپ، قۇم - توپا ئۇچۇپ تۇرىدىغان جاي ئىدى. گەرچە بۇ جاي چۆل بولسىمۇ، قاتناش تۈگۈنىگە جايلاشقانلىقى، يولدىن ئۆتىدىغان يولۇچىلار، سودىگەرلەر ئىنتايىن كۆپ بولغانلىقى ئۈچۈن، ئەسلىدىكى يەتتە قۇدۇقتا باشقۇرۇش ئىدارىسى تەسىس قىلىش پىلانى يەتتە قۇدۇقتا شۆبە تېلېگىراف بۆلۈمى قۇرۇشقا ئۆزگەرتىلىپ، تېلېگىراف بۆلۈمى، پوچتا بېكىتى ۋە شۇ جايدا تۇرۇشلۇق بىر بەن ئەسكەر كۆپەيتىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى. مەن 1930 - يىلى ئەتىيازدا تۇرپان تېلېگىراف ئىدارىسىدىن بۇ تېلېگىراف بۆلۈمىگە رادىستلىققا يۆتكىلىپ كەلدىم. تېلېگىراف بۆلۈمىدە پەقەت مەن ۋە ئىككى تەكشۈرگۈچى خادىم بولۇپ، كەسپىي ئىشلار ئانچە ئالدىراش ئەمەس ئىدى.

تۇرپاندىكى چېغىمدا يەتتە قۇدۇق، شىڭشىڭشيا، داشىگۇدىن ئىبارەت 3 جاي ياڭ زېڭشىننىڭ مەخپىي ھالدا ئادەم ئۆلتۈرىدىغان جايى دەپ ئاڭلىغان ئىدىم. ياڭ زېڭشىن دائىم گۇناكارلارنى ئۆز يۇرتىغا قايتۇرۇش نامى بىلەن يوقۇرىدا دېيىلگەن 3 جايدا مەخپىي ئېتىپ ئۆلتۈرەتتى. 1916 - يىلى 1 - ئايدا ياڭ زېڭشىن ئۆزىنىڭ يۈننەنلىك يۇرتدىشى بولغان يېڭجاڭ شادىڭ، لى يىڭنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، چېتىشلىق بولغان يۈننەنلىك نازىر، دوتەيلەرمۇ مەسىلەن، ليۇيىڭفۇ قاتارلىقلار مۇشۇ يەردە جېنىدىن ئايرىلغان. ياڭ زېڭشىن گېلاۋخۇي تەشكىلاتىغا چىش - تىرنىقىغىچە ئۆچ ئىدى، شۇڭا ئۇ بىر قېتىمدىلا ئۈرۈمچىدىكى خۇنەن دۇمباق ئۇيۇنى تىياتىرخانىسىدىكى 10 نەچچە كىشىنى (گېلاۋخۇي تەشكىلاتىنىڭ ئەزالىرىنى) يەتتە قۇدۇقتا ئۆلتۈرۈۋەتكەن. يەتتە قۇدۇق تېلېگىراف بۆلۈمىدىكى چېغىمدا شامال ئۇچۇرۇپ كەلگەن ئادەمنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشتۇرىدىغان بىر خىل سېسىق پۇراق دىماققا ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. بىر كۈنى جەسەت كۆمۈش ئازگىلى كولايدىغان بىر پەي ئەسكەرنىڭ كەينىدىن بىر قۇم دۆۋىسىنىڭ قېشىغا كېلىپ قالدىم، ئۇلارنىڭ قۇم دۆۋىسى ئاستىدىن 20 نەچچە جەسەتنى كولاپ ئېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، بۇ ئېچىنىشلىق ئەھۋالغا قاراپ تۇرۇشقا تاقىتىم قالمىدى. بۇ مېنىڭ يەتتە قۇدۇق تېلېگىراف بۆلۈمىدە ئىشلىگەن ۋاقتىمدا ئۇچراتقان بىر قىسىم ئەھۋاللار ئىدى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە شىنجاڭدىكى بۇددا دىنى

جىن گوجېن

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدىن تارتىپ شىڭ شىسەي دەۋرىگىچە بولغان ئۈرۈمچىدىكى بۇتخانىلار

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا شىنجاڭدا بىر نەچچە قېتىم يېغىلىق بولۇپ، بۇددا دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغانلار پەيدىن - پەي ئازىيىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى دېگىدەك ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلاتتى. ھەر قايسى ناھىيىلەردە چوڭ - چوڭ ئىبادەتخانىلار ۋە ئاۋالوكتىستۋارا بۇتخانىسى ياسالغان بولسىمۇ، لېكىن بۇلاردا ئەقىدىلىك رەسمىي راھىپلاردىن بىرەرسىمۇ يوق ئىدى. بۇتخانىغا قارايدىغانلار شاڭ كۆيدۈرگۈچى بۇتسۇۋالار ئىدى. يەنە كېلىپ بۇددا دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغانلار ئۆز ئۆيلىرىدە ئولتۇرۇپ، نوم ئوقۇپ ئىستىقامەت قىلاتتى (بۇلار ئۇپاسىكا ۋە ئۇپاسىكايالار دەپمۇ ئاتىلاتتى). نوم ئوقۇيدىغانلارنىڭ كۆپىنچىسى بوۋاي، موماي ۋە تۇل خوتۇنلار ئىدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى پانىي ئالەمدىكى ئىشلاردىن بىزار بولۇپ، بۇتقا چوقۇنۇپ، تۇۋا - ئىستىغپار قىلىپ ئاخىرقى ئۆمرى ئۈچۈن بەخت تىلەيتتى؛ بەزىلىرى پانىي ئالەمدىكى قىيىن تۇرمۇشتىن داتلىنىپ، كۆز ئالدىدىكى كۈلپەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، بۇتتىن مەدەت تىلەيتتى ۋە بۇتنىڭ بەخت - سائادەت كەلتۈرۈپ بالايى - ئاپەتنى يوقىتىشىنى ۋە ئۆزلىرىنىڭ ئاخىرقى ئۆمرىنىڭ بەختلىك بولۇشىنى تىلەيتتى. ئۇلار ئۆيلىرىدە ئەتىگەن ۋە كەچقۇرۇنلىرى شاڭ كۆيدۈرۈپ سەجدە قىلاتتى، ئاۋالوكتىستۋاراغا ئاتاپ قىرائەت قىلىپ، ۋاجرا نوملىرىنى ئوقۇيتتى ...... گۆشسىز غىزالىنىپ، مەۋجۇداتلارنىڭ جېنىغا زامىن بولماي يامانلىق قىلماي، نامراتلارغا سەدىقە بېرىپ، بالايى - ئاپەتنىڭ يوقىلىشىنى تىلەپ دۇئا - تەكبىر قىلىپ، كېيىنكى ئۆمرىنىڭ بەختلىك بولۇشىنى تىلەيتتى. ھەتتا ساۋاتسىز بۇددىستلارمۇ ھەر كۈنى ئەتىگەن - كەچقۇرۇنلىرى شاڭ كۆيدۈرۈپ سەجدە قىلغاندا ساكيامۇنى ۋە ئاۋالوكتىستۋارا نامىنى ئاتايتتى. بۇددىستلار ئادەتتىكى چاغلاردا ئۆيلىرىدە ئولتۇرۇپ بۇتقا سەجدە قىلىپ، ساكيامۇنىنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەش كۈنلىرىدە بۇتخانىغا بېرىپ بۇتقا سەجدە قىلىپ، سەدىقە قىلىپ، نوم ئوقۇيتتى ۋە بىرلىكتە غىزالىناتتى. شۇ چاغلاردا ناھىيىلەردە بۇتخانا يوق بولۇپ، ئۈرۈمچىدىلا تۆۋەندىكى بىر نەچچە بۇتخانا بار ئىدى.

(1) يۇدۇمىن بۇتخانىسى، يەنە بىر ئىسمى تەنشاڭمىن.

يۇدۇمىن — بۇددانىڭ كۈچىگە تايىنىپ كەڭ كۆلەمدە سەدىقە بېرىپ مەۋجۇداتلارنى قۇتقۇزۇشنى مەقسەت قىلاتتى. بۇتخانىنىڭ ئورنى دۇبەن يامۇلىنىڭ غەربىدىكى جەنداۋزى كوچىسىدىكى جاڭ فامىلىلىك كىشىنىڭ جۇۋازخانىسىدا بولۇپ،

بۇ بۇتخانىنى جۇۋازخانىنىڭ خوجايىنى جاڭ × × قۇرغان (جاڭ جەنگونىڭ بوۋىسى). ئۇلارنىڭ ئوقۇيدىغىنى ئاۋالوكىتېسۋارانىڭ كۆپ گىكتارلىق نوچى قاتارلىقلار ئىدى...... جاڭ بىلەن ئۇنىڭ مومىسى 1935 ـ، 1940 ـ يىللىرى ئىلگىرى ـ ئاخىر دۇنيادىن ئۆتتى، ئۇنىڭ بىلەن بۇتخانا تاقىتىۋېتىلدى. بۇ بۇتخانىدىكى بۇددىسلار 10 ـ 20 كىشىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ۋاپات بولغانلىرىدىن باشقىلىرى «شىندۇفاشى»، شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن «فاچۇاڭ جەمئىيىتى» نىڭ «ئوپاسىيكا، ئوپاساكالىرىغا» قوشۇۋېتىلدى.

(2) داچىڭمىن بۇتخانىسى (ئىككى يەردە)

1. دۇشىڭچۇن بۇتخانىسى: ئورنى شىخاجەيىنىڭ شىبېيتەن دىگەن يېرىدە بولۇپ، مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا دۇشىڭچۇن قۇرغان. دۇشىڭچۇن ئۆزىنى لوبازونىڭ (مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى، چىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا بۇددا دىنىنىڭ كاتتا ئۆلىماسى لويۇچۇن «5 توم 6 كىتاپ»...... قاتارلىق بۇددا توملىرىنى يازغان) يەتتىنچى ئەۋلادى دەپ ئاتىغان. ئۇ ئۈرۈمچىدە كۆپلەپ مۇرىت قوبۇل قىلغان. ئۇ ئۆز ئائىلىسىدە بۇتخانا قۇرغان. كېيىنكى چاغلاردا مۇرىتلىرى كۆپىيىپ، ئۆيلىرى تار كەلگەچكە، ئۇلارنى بىر يەرگە يىغىپ كۆرۈشۈپ تۇرۇشقا ئوڭاي بولسۇن ئۈچۈن، ئۇنىڭ مۇرىتى جاڭ شيۇچۇەن ئۆزىنىڭ ئائىلىسىدە بۇتخانا قۇرغان.

(2) جاڭ شيۇچۇەن بۇتخانىسى: ئورنى نيەنزىگودىكى جاڭ شيۇچۇەن قورۇسىدا بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئوقۇيدىغىنى لوبازونىڭ 5 توم، 6 نومى يەنى لۇن نومى، لوگوڭ نومى، تەنشى نومى، پۇۋەي، ياۋشىنىڭ بىرىنچى، ئىككىنچى تومى،

جىنشىڭ، ۋېيجىنىڭ 1 ـ، 2 ـ تومى، شۆيساڭنىڭ 3 ـ تومى، ۋاجرا، مىتو نومى ئىدى. مۇرىتلىرى مونۇلارنى پەرز تۇتاتتى:

ئۆمۈرلۈك پەرز: ئۆمۈر بويى گۆشلۈك غىزا ۋە سۇكپىياز، جۇسەي، سامساق، باش پىياز يېمەسلىك ۋە هاراق ـ شاراب ئىچمەسلىك؛

قىسقا مۇددەتلىك پەرز: بىرىنچى ئاي، 5 ـ ئاي، 9 ـ ئايلاردا گۆشلۈك غىزا يېمەسلىك؛

پارچە پەرز: هەر ئاينىڭ 1 ـ ۋە 15 ـ كۈنلىرى گۆشلۈك غىزا يېمەسلىك؛

هېيت كۈنلىرى: 1 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى ئاۋالوكىتېسۋارا بۇتنىڭ تۇغۇلغان كۈنى، 2 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى ئاۋالوكىتېسۋارا بايرىمى، 4 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى بۇت يۇيۇش بايرىمى ئىدى.

بۇددىسلار يۇقۇرىدىكى هېيت ـ بايراملاردا بۇتخانىلارغا بېرىپ سەدىقە بېرەتتى ياكى ئۈن، ياغ، قەن ـ گېزەكلەرنى ئالغاچ بېرىپ بۇتقا سەجدە قىلاتتى، نوم ئوقۇيتتى، زىياپەت بېرەتتى. لېكىن هەر يىلى 4 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى بۇت يۇيۇش بايرىمىدا بۇددىسلار بۇتخانىغا بارماستىن چوڭ ئىبادەتخانىلارغا بېرىپ بۇتقا سەجدە قىلاتتى، نوم ئوقۇيتتى، بىرگە تاماق يەيتتى. ئىبادەتخانىنىڭ ئورنى بۇتخانىدىن چوڭ ئىدى هەمدە بۇددىسلارنىڭ يۇقۇرىدىكى پائالىيىتى 3 كۈن داۋاملىشاتتى. نوم ئوقۇشنى بىلمەيدىغانلارغا نوم ئوقۇشنى باشلاپ بېرىدىغانلار بىرەر پارە ئوقۇپ بەرگەندىن كېيىن ئۇلار بۇتلارنىڭ نامىنى ئاتاپ توۋلايتتى. مەسىلەن، ئامىتون، مىتون، ئاۋالوكىتېسۋارا... ۋە باشقىلار. شىندودىخارما ئۇستاز 1945 ـ يىلى گەنسۇدىن شىنجاڭغا كەلگەن بولۇپ، شىنجاڭدىكى تۇنجى راهىب ئىدى.

ئۈرۈمچىدىكى بۇددىسلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا سەجدە قىلغان ئىدى. شىندو ھەزرەتلىرى يۇدۇمىن بىلەن داچىڭمىن ئۆز ئىشلىرىنى بۇددا دىنىنىڭ توغرا ئىزىغا سالالماپتۇ، دەپ قاراپ ئۇلارنى «فاچۇاڭ جەمىيىتى» نىڭ «ئۇپاسىيكا، ئۇپاساكا» لىرىغا قوشۇۋەتكەن ئىدى.

شىندودىخارما ئۇستاز شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىنكى «فاچۇاڭ جەمىيىتى»

شىندودىخارما ئۇستاز خۇبېي ئۆلكىسىدىن بولۇپ، ياش چېغىدا رەسمى قول بېرىپ بۇددا دىنىغا كىرگەن. ھەمدە ئىچكى ئۆلكىلەردىكى ئىبادەتخانىلاردا بۇددا ھۆكۈمىنى تەرغىپ قىلغان، ئىبادەتخانىلاردا ئىبادەتخانا باشلىقى بولغان، كېيىن شىزاڭغا بېرىپ تارى ئىبادەتخانىسىدا بىر چوڭ لاماغا قول بېرىپ مىزوڭ بۇددا دىخارماسىنى ئۆگەنگەن ھەمدە «كەنبازەنبو» تىرىك بۇت، دىگەن نامىنى ئالغان. شىندودىخارما ئۇستاز گەنسۇ ئەتراپىدا بۇددا دىخارماسىنى تەرغىپ قىلغان چاغدا نۇرغۇن مۇرىت قوبۇل قىلغان، شۇنىڭدەك گەنسۇدا «فاچۇاڭ جەمىيىتى» نىڭ «ئۇپاسىيكا، ئۇپاساكالار» سېپىنى قۇرغان. ئۇ، 1945 ـ يىلى شىنجاڭغا كەلگەندە، جاڭ شيۇچۇەن بۇتخانىسىدا تۇرغان. شىندودىخارما ئۇستاز ئىچكى ئۆلكىدىن يولغا چىقىپ قۇمۇلغا كەلگەندە، ئۈرۈمچىدىكى جاڭ شيەندا (شىنجاڭلىق، ئازاتلىقتىن كېيىن شەھەرلىك جۇڭيى دوختۇرخانىسىنىڭ دوختۇرى بولغان)، تيەن خېلىڭ (شىنجاڭلىق، مالىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان)، دىڭ ۋىنشۇ (ئالى سوت مەھكىمىسىنىڭ

سوتچىسى بولغان) قاتارلىقلار قۇمۇلغا بېرىپ، ئۇنى ئۈرۈمچىگە باشلاپ كەلگەن (ئۇ دەسلەپتە خەنزۇ ئۇيۇشمىسىدا، كېيىن جاڭ شيۇچۇەن بۇتخانىسىدا تۇرغان). جاڭ شيەندا قاتارلىق 3 كىشى ئۆز ئۆيلىرىدە بۇددا نومىلىرىنى ئۆگەنگەن بولۇپ، ھېچقانداق بۇتخانىغا بارمىغان. شىندو ھەزرەتلىرى شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، بۇلار ئۇنىڭغا ئەگىشىپ بۇددا نومىلىرىنى ئۆگەنگەن، ئۇنىڭدىن بۇددا ئەقىدىلىرىنى ئاڭلىغان...... ھەمدە شىندۇدىخارما ئۇستازغا رەسمى قول بەرگەن. شىندۇدىخارما ئۇستاز تيەن خېلىڭغا ئاقىل راھىپ، جاڭ شيەندا بىلەن دىڭ ۋىنشۇغا چاچلىق راھىپ دەپ نام بەرگەن.

كېيىن، شىندۇ ھەزرەتلىرى ئۈرۈمچىدىكى ئەر ـ ئايال بۇددىسلارنى يىغىپ بۇددا نومى بىلەن بۇددا دىخارماسىنى تەشۋىق قىلغاندا، ۋاجىرا نومىدىكى شاپائەت ئايەتلىرى قاتارلىقلارنى ئاساس قىلىپ، «فاچۇاڭ جەمىيىتى» نىڭ «ئۇپاسىيكا، ئۇپاساكا»سېپىدىن 3 نى قۇرغان. بۇرۇنقى «يۇدۇمىن»، «داچىڭمىن» لارنى «ئۇپاسىيكا، ئۇپاساكا» لارغا قوشۇۋەتكەن. يەنى ①جىڭيىلۇ كوچىسىدىكى فۇدىڭيۇەن سېپى؛ ②جىڭئېرلۇ كوچىسىدىكى جاڭ شيۇچۇەن سېپى؛ ③جاڭ شيەندا سېپى. بۇلار دەسلەپتە شىخاجەيدىكى ۋۇيۇچۇننىڭ جۇۋازخانىسىدا بولۇپ، كېيىنكى چاغلاردا جاڭ شيەندانىڭ قورۇسىغا كۆچۈپ كەتكەن. ئاردىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا جاڭ شيۇچۇەن بىلەن فۇدىڭيۇەن ۋاپات بولغان. بۇ ئىككەيلەننىڭ سېپىدىكىلەر ھەر قېتىملىق ھېيت ـ بايراملاردا جاڭ شيەندا سېپىدىكىلەرنىڭ يېنىغا بېرىپ بۇتقا سەجدە قىلىپ، سەدىقە بەرگەن، بىللە تاماق يىگەن. شۇنداق قىلىپ، يۇقۇرىدىكى بىرىنچى، ئىككىنچى سەپ تارقىلىپ

كەتكەن.

شىندۇدىخارما ئۇستاز ئۈرۈمچىدە «فاچۇاڭ جەمئىيىتى» قۇرۇپ بۇددا ئەقىدىلىرىنى تەشۋىق قىلغان. يەنە شۇ چاغدىكى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بىلەن غەربىي شىمال مەمۇرى مەھكىمىنىڭ رۇخسىتى ئارقىلىق، بىر قېتىم كاتتا سورۇن تۈزۈپ ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ۋەقەسىدە قازا تاپقان ئوفىتسېر - جەڭچىلەر ئۈچۈن چىڭخۇاڭمياۋ بۇتخانىسىدا شەھىدلەر روھىغا بېغىشلاپ دۇئا - تەكبىر قىلىپ ئايەت ئوقۇغاندا، ئارمىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى، خەلق تەشكىلاتلىرى مەرسىيە خەتلىرى ۋە نەزىر - چىراق بۇيۇملىرى ئەۋەتكەن. شۇ ئىشتىن كېيىن، شىندودىخارما ئۇستاز «فاچۇاڭ جەمئىيىتى»گە نەچچە ئون مۇرت قوبۇل قىلغان.

ئاردىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا، ئۇ يەنە گۇچۇڭ، جىمسار، فۇكاڭلارغا بېرىپ، بۇددا نومىنى ۋە بۇددا ئەقىدىسىنى تەشۋىق قىلغان. باشقىلار ئۇنىڭ ئۈستىدىن بولمىغۇر سۆزلەرنى قىلىپ ئاممىنى قايمۇقتۇردى، دەپ ئەرز قىلغانلىقتىن، دۈشمەنگە ئىشپىيونلۇق قىلغان، دىگەن گۇمان بىلەن فۇكاڭ ساقچى ئىدارىسى بىر مەزگىل قاماپ قويغان. قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كېلىپ جاڭ شيۇچۇەننىڭ ئائىلىسىدە تۇرغان. ئۇ شىنجاڭدا جەمى 2 يىلدىن كۆپرەك تۇرۇپ، ئاندىن ئىچكى ئۆلكىگە قايتىپ كەتكەن.

جاڭ شيەندا بىلەن فۇدىڭيۈەن قاتارلىق بۇددىستلار ھەمشە، شاڭخەي، بېيجىڭغا پۇل پەرووۋت قىلىپ بۇددا دىنىغا ئائىت كىتاپ - ژورناللارنى سېتىۋالغان. دىڭ ۋىنشۇ يەنە ئالىي سوت مەھكىمىسىدە شاپىگىراپ بىلەن شاپائەتچى مەبۇتنىڭ

شاپائەتلىك ئايەتلىرىنى بېسىپ بۇددىستلارغا تارقىتىپ بەرگەن. جاڭ شيەندا يەنە 6 سەر ئالتۇن خەجلەپ، تيەنجىندىكى ياڭ لۇچىڭنىڭ نيەنتوزۇي دىگەن يېرىدىكى شۇي شىچاڭ (دازۇڭتۇڭ بولغان) نىڭ ئانىسىدىن سەنساڭ نومىدىن 144 بولاق سېتىۋالغان. (بۇ نوملار ۋە ئىسىرىقدان، بۇتلار ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرغاندا مۇسادىرە قىلىنغان).

«فاچۇاڭ جەمئىيىتى» نىڭ مۇرىتلىرى ئەكسىيەتچىل دىنى تەشكىلات «يىگۇەنداۋ» نىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقتىن، 1951 - يىلى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرغاندا جاڭ شيەندا، تيەن خېلىڭلار قاماپ قويۇلغان ئىدى. كېيىن بۇلار بۇددا دىنىنىڭ رەسمى مۇرىتى ئىكەنلىكى ئىسپاتلانغاندىن كېيىن ئاندىن قويۇپ بېرىلدى ھەمدە جاڭ شيەندا بۇددا دىنى جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرى، دەپ ئېتىراپ قىلىندى. بۇ مۇرىتلارنىڭ پائالىيەت ئورنى يەنىلا جاڭ شيەندانىڭ ئائىلىسىدە بولدى. (جاڭ شيەندا 1980 - يىلى 2 - ئايدا، تيەن خېلىڭ 1979 - يىلى ۋاپات بولدى).

لىمىن گۇڭسۇ

«لىمىن گۇڭسۇ» بېيگى شەھەر (خەنچىڭ) 6 - كوچىدىكى سابىق مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى شۇي يىسەننىڭ قورۇسىدا بولۇپ، بۇ قورۇنى لىمىن گۇڭسۇنىڭ مۇرىتلىرى پۇل يىغىش قىلىپ سېتىۋالغان. ئۈرۈمچىدىكى لىمىن گۇڭسۇنى تيەنجىن گورۇھىدىكى 8 چوڭ سودىگەر قۇرغان. لىمىن گۇڭسۇنى ئىجات قىلغۇچى ياڭلەيرۇ سەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ مىشەن ناھىيىسىدىن

بولۇپ، چىڭ خاندانلىقى دەۋرىدە ئوردا ئىمتىھانىدىن ئۆتكەن ئالىي بىلىم ئىگىسى ئىدى. ئۇ «ياڭ ئەجداتلىرىنىڭ ۋەسىيىتى» دېگەن ئەسەرنى يازغان. مەنچىڭ خاندانلىقىنىڭ ئەسكەرلىرى شەنخەيگۇەنگە كىرگەندىن كېيىن خەنزۇلارنى كۆپلەپ قىرغانلىقىنى كۆرۈپ ئۇ قاتتىق غەزەپلەنگەن، شۇڭا مىڭ سۇلالىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش غەرىزىدە «لىمىن گۇڭسۇ»نى ئىجات قىلغان. ئالدى بىلەن ئىنقىلاۋى زاتلار بىلەن چامباشچىلارنى توپلاپ مەخپىي ئالاقىلىشىپ، قوزغىلاڭ كۆتىرىپ چىڭ خاندانلىقى ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرماقچى بولغان. «لىمىن گۇڭسۇ» نىڭ مۇرىتلىرى ئۇچۇن «مىڭ سۇلالىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، مەنچىڭ خاندانلىقىنى يوقىتايلى» دېگەن سۆز ئۇلارنىڭ قەسەمياتى بولغان ھەمدە مەخپىيەتلىكنى ئاتا-ئانىلىرىدىن تارتىپ، بالا-چاقىلىرىغىچە ئاشكارا قىلماسلىققا قەسەم قىلىشقان. كېيىن چىڭ ئوردىسى ئۇلارنىڭ مۇرىت قوبۇل قىلغانلىقىنى ئۇقۇپ باشقىچە ئەھۋالنىڭ يۈز بېرىشىدىن ئەنسىرەپ سۈرۈشتە قىلغاندا، ئۇلار «بىزنىڭ لىمىن گۇڭسۇ ئۇلۇق چىڭ خاندانلىقىنى بىر نىيەت بىلەن قوغدايدۇ» دېگەنلىكتىن، قايتا سۈرۈشتە قىلمىغان. ياڭ لەيرۇنىڭ تەرغىب قىلغىنى خۇراپاتلىقنى تۈگىتىپ تاماكا-ھاراقتىن پەرز تۇتۇش، مەقسىدى بولسا «مىڭ سۇلالىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، مەنچىڭ خاندانلىقىنى يوقىتىش» تىن ئىبارەت ئىدى. سىرتقا قارىتا «ئۇلۇق چىڭ خاندانلىقىنى قوغداش» دېگەن. «ئاۋالوكىتىستۋارا» دېگەن. «لىمىن گۇڭسۇ» نىڭ مۇرىتلىرى سەندۇڭ، خېنەن، خېبېي قاتارلىق ئۆلكىلەرگە تارالغان بولۇپ، تا چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرى، مىنگونىڭ باشلىرىغىچە ساقلىنىپ كەلگەن.

«لىمىن گۇڭسۇ» نىڭ ئۇرۇمچىدىكى باشقۇرغۇچىسى دەسلەپتە ليۇ جىنباڭ بولۇپ، ئۇنىڭدىن كېيىن ۋاڭ فۇرۇي، ليۇۋەنتىڭ، ئاخىرىدا يۈسەي بولغان. جۇڭخۇا مىنگو قۇرۇلغاندىن كېيىن «مىڭ سۇلالىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، چىڭ خاندانلىقىنى يوقىتىش» دېگەن سۆزنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ «شاپائەتچى مەبۇت بوتىسىۋا» نىڭ نامىنى ئاتاشنى ئۆزلىرىنىڭ قەسەم سۆزى قىلغان. مۇرىتلىرىغا نىسبەتەن دۇئا-تەكبىر قىلىشنى، بۇتقا سەجدە قىلىشنى، تاماكا چېكىش، ھاراق ئىچىشنى چەكلەشنى، چامباشچىلىقنى مەشق قىلىشنى ئاساس قىلغان، شۇنىڭ بىلەن قايتا سىياسىي پائالىيەت ئېلىپ بارمايدىغان بولغان. شۇڭا، شىنجاڭنىڭ ھەربى ۋالىيسى، قوشۇمچە ئۆلكە باشلىقى ياڭ زېڭشىن «لىمىن گۇڭسۇ» نى «ئامان ئىسەنلىكنى قوغدايدىغان لىمىن گۇڭسۇ» دەپ ماختىغان. مىنگونىڭ 17-يىلىغا كەلگەندە، نەنجىڭ مەركىزى ھۆكۈمەت «لىمىن گۇڭسۇ» نى دىنى تەشكىلات دەپ رەسمى ئېتىراپ قىلغان.

«لىمىن گۇڭسۇ» نىڭ مۇرىتلىرى شاپائەتچى مەبۇت بوتىسىۋانى خاتىرىلەش كۈنىنى ئۆزلىرىنىڭ يىغىلىش كۈنى قىلغان بولۇپ، بۇ كۈنى ئالدى بىلەن سەدىقە قىلاتتى. يىغىلىشقا ئۈن، گۆش، پۇل قاتارلىق نەرسىلەرنى ئالغاچ كېلەتتى. بۇ نەرسىلەرنىڭ ئاز-كۆپلىكى چەكلەنمەيتتى. شاڭ كۆيدۈرۈپ بۇتقا سەجدە قىلغاندىن كېيىن، باشقۇرغۇچى ۋەز ئېيتاتتى، بۇنىڭدا («ياڭ ئەجداتلىرىنىڭ ۋەسىيىتى» بىلەن تاماكا چەكمەسلىك، ھاراق ئىچمەسلىكنى، ساخاۋەت، سەدىقە ۋە مۇرىتلارنىڭ دەسلەپكى چاغدىكى بەش خەتلىك قەسەم سۆزلىرىنى سۆزلەيتتى) زىياپەت بېرەتتى. مۇرىتلارنىڭ كۆپىنچىسى تىيەنجىن گۇرۇھىدىكى

سەندۇقلۇق، خېتەنلىك كىشىلەر بولۇپ، كۆپ ساندىكىلىرى سودىگەر ئىدى. مۇرىتلار بىر يەرگە يىغىلغاندا كۆپىنچە ئەدەپ-ئەخلاق، قائىدە-پەزىلەت ئۈستىدە سۆزلىشەتتى. 1937-يىلىدىن كېيىن شىڭ شىسەينىڭ تېررورلۇق سىياسەت يۈرگۈزگەن چاغلاردا، لىمىن گۇڭسۇنىڭ مۇرىتلىرى يىغىلىش ئۆتكۈزۈشكە جۈرئەت قىلالمايدىغان بولۇپ قالغاچقا، «لىمىن گۇڭسۇ» ئۆزلىگىدىن تارقىلىپ كەتتى.

يامان يول

(1) يىگۇەنداۋ بۇتخانىسى

يىگۇەنداۋنىڭ شىنجاڭغا تارقالغان ۋاقتى ۋە پائالىيىتى.

يىگۇەنداۋنى ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ سادىق غالچىسى، خائىن جاڭ تيەنزەن ئىجات قىلغان. ئۇ، دىن تارقىتىش تونىغا ئورۇنۇۋېلىپ، ياپون تاجاۋۇزچىلىرى ئۈچۈن ئاخبارات توپلاش خىزمىتىنى ئىشلىگەن. قۇم مودىل ۋە رەم سېلىش ئارقىلىق بەزى سەھرا ئاخماقلىرىنى ئازدۇرغان ۋە نادان ئاممىنى مۇرىتلىققا قوبۇل قىلغان، شۇنداق قىلىپ ئۇلارنى ئۆزىنىڭ تەشكىلاتىغا قاتناشتۇرغان، شۇ ئارقىلىق ئۇلاردىن ھەر جەھەتتىكى ئاخباراتلارنى ئىگەللىگەن. بۇ تەشكىلاتنى شۇ چاغدىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئاشكارا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ چەكلىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ مەخپىي ھالدا مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جايلىرىغا تارالغان.

يىگۇەنداۋ 1943-يىلى شىنجاڭغا تارالغان بولۇپ، شۇ چاغدا يىگۇەنداۋنىڭ «ئۆلىما» لىرىدىن دىڭ جىنسەي بىلەن

ۋاڭ × × لەر شىنجاڭغا كەلگەن. ئۇلار كېلىپ جەنۇبىي چۆك كوچا سودا سارىيىنىڭ جىڭلىسى سەي رۇنتيەننىڭ 6-كوچىدىكى ئۆيىدە تۇرغان. مەخپىي ئالاقىلىشىش ئارقىلىق، ئالدى بىلەن قۇم مودىل ئارقىلىق رەم سېلىپ، رەمدىكى سۆزلەرگە ئاممىنى ئىشەندۈرگەن ھەمدە داۋاملىق مۇرىت توپلىغان ۋە بۇتخانا ئاچقان. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ 2 ئادەم (دەسلەپتە شەرق تەرەپتىكى گۈچۈڭ، جىمسار، فۇكاڭ قاتارلىق جايلارغا بېرىپ مەخپىي تەشۋىق قىلغاندىن سىرت) يەنە ئىلى، تارباغاتايلارغا بېرىپ پائالىيەت ئېلىپ بارغان، 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى مەزگىلىدە ئىلىدا ئۆلتۈرۈلگەن.

1947-يىلى يەنە بىر قىسىم «ئۆلىمالار» دىن لۈي جۇڭشىن (ۋۇۋبېيلىك)، لى گوجاڭ (خېبېيلىك) ۋە يەتكۈزگۈچى موللا جاڭ گېچاڭ شىنجاڭغا كەلگەن بولۇپ، يەنىلا سەي شىڭفىڭنىڭ ساڭفاڭكودىكى ھويلىسىدا تۇرۇپ، بۇتخانا قۇرغان، شۇ چاغدا ئۇلار رەھبەرلىك قىلىپ بىر قىسىم ئادەملەرنى ئازدۇرۇپ يىگۇەنداۋغا قاتناشتۇرغان، بۇلاردىن خەنزۇ ئەر-ئاياللارنى ھېساپقا ئالمىغاندا، ئۇيغۇرلاردىنمۇ نۇربەك دېگەن ئادەم (خېدىڭباڭ، خوتەندە ئامبال ۋە ۋالى بولغان) رەم تەخسىسىدىكى سۆزلەرنى كۆرگەندىن كېيىن مۇنىڭغا بەكمۇ ئىشىنىپ كېتىپ يىگۇەنداۋغا مۇرىت بولغان.

يىگۇەنداۋ تەشكىلاتىنىڭ ئاتىلىشىنى تۆۋەندىكىچە بايان قىلىمەن:

يىگۇەنداۋنىڭ ئەڭ ئالىي رەھبىرى داۋجاڭ (قازى كالان) بولۇپ، قالغانلىرىنى تۆۋەندىكى تەرتىپ بويىچە ئېيتقاندا، ئۆلىما، يەتكۈزگۈچى موللا، ئىش بېجىرگۈچى، مۇنبەرچى ۋە مۇرىت-

لاردىن ئىبارەت ئىدى.

3 خادىم (يەنى پۈتۈكچى، مەلۇماتچى، كۆرسەتكۈچى): پۈتۈكچى رەم سالغاندا قۇم مودىلىغا چۈشكەننى يازاتتى، مەلۇماتچى قۇم مودىلىغا يېزىلغان سۆز ئىبارىلىرىنى مەلۇم قىلاتتى، كۆرسەتكۈچى قۇم مودىلىغا يېزىلىپ مەلۇم قىلىنغانلارنى كۆرسىتەتتى.

ئېيتىقات تاختىسىغا يېزىلغىنى «نەزىر - چىراق قىلساڭ ئەرۋاھقا ئاتاپ، بەركەت تاپىسەن ھەممە ئىشىڭدا» دېگەن سۆزلەر ئىدى.

سىرتقا قىلىنىدىغان تەشۋىقات «تەڭرىگە ۋاكالىتەن تەرغىبات ئېلىپ بېرىپ، بالايى - ئاپەتنى يوقىتىش» تىن ئىبارەت ئىدى.

ۋەزىپىسى: ھەر بىر مۇرىت باشقىلارنى يىگۈەنداۋغا تونۇشتۇرسا، خىزمەت كۆرسەتكەن ھېسابلىنىپ، قانچىكى كۆپ تونۇشتۇرسا، شۇنچە چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەن بولاتتى.

يىگۈەنداۋغا كىرىش رەسمىيىتى: باشلىغۇچى (يىگۈەنداۋغا تونۇشتۇرغۇچى) يىگۈەنداۋغا كىرگۈچىگە بىر جەدۋەل بېرەتتى، يىگۈەنداۋغا كىرگۈچى ئۆزىنىڭ ئىسىم پامىلىسى بىلەن قىسقىچە تارىخىنى تولدۇرۇپ مۇنبەرچىگە 2 يۈەن پۇل تاپشۇراتتى، يەتكۈزگۈچى موللىنىڭ باشچىلىقىدا شاڭ كۆيدۈرۈپ سەجدە قىلغاندىن كېيىن جەدۋەل كۆيدۈرۈلمەيتتى، ئارقىدىن يىگۈەنداۋ ئەقىدىسىدىن ۋەز ئېيتىلىپ دەم سېلىناتتى. يىگۈەنداۋغا كىرگۈچى تاپشۇرغان 2 يۈەن مالىيە باشقۇرغۇچى ليۇ دېرۇنگە تاپشۇرۇلاتتى. بۇ پۇللار ئىش بېجىرگۈچى ۋە يەتكۈزگۈچى موللا، ئۆلىمالارنى قارشى ئېلىش ۋە ئۇزىتىپ قويۇش ھەم ئۆلىمالار-

نىڭ پائالىيىتى ئۈچۈن سەرپ قىلىناتتى.

مۇنبەر (بۇتخانا) ئىسمى ۋە ئادرېسى ھەم مەسئۇلى:

① كەينەي مۇنبىرى: مۇنبەرچى خەن جىڭدې بولۇپ، ئۈرۈمچى ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسىنىڭ باشلىقى بولغان. ئورنى زوڭگۈڭ ئىبادەتخانىسىنىڭ ئارقىسىدىكى خەن جىڭدېنىڭ قوراسىدا بولۇپ، خەن جىڭدې شۇ دىننىڭ ئۆلىمالىرىدىن ئىدى.

② فۇتەي مۇنبىرى: مۇنبەرچى سەي شىڭفىڭ بولۇپ، ئورنى دەسلەپتە يېڭى شەھەر (خەنچېڭ) نىڭ 6 - كوچىسىدىكى سەي شىڭفىڭنىڭ قوراسىدا ئىدى، كېيىن نەنزىگۇغا كۆچۈپ كەتكەن، سەي شىڭفىڭنىڭ كۈيوغلى ياۋيۈخۇا يەتكۈزگۈچى موللا بولغان، پەرزەنتلىرى 3 ئىدى.

شۇ چاغدىكى يەتكۈزگۈچى موللىلاردىن يەنە ۋاڭ چىڭشەن (شاگىدىمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭ ئەتراپىدا تۇراتتى)، ليۇزىفۇ، زوڭ سۇنجاڭ...... قاتارلىقلار بار ئىدى، پۈتۈكچىلەردىن ۋې زېيىڭ...... قاتارلىقلار بار ئىدى. 3 خادىم بولغۇچىلارنىڭ كۆپىنچىسى ياش ئەر - ئاياللار ئىدى.

ئۇلارنىڭ يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ تەرغىبات ئېلىپ بارىدىغان كۈنلىرى: ھەر ئاينىڭ 1 - كۈنى ۋە 15 - كۈنى بولۇپ، مۇرىتلار مۇنبەر (بۇتخانا) چى ئائىلىسىگە يىغىلىپ، شاڭ كۆيدۈرۈپ، سەجدە قىلاتتى، يەتكۈزگۈچى موللا ۋەز ئېيتاتتى ۋە رەم سالاتتى

1943 - يىلدىن 1949 - يىلغىچە بولغان ۋاقىتتا، يىگۈەنداۋنىڭ يەتكۈزگۈچى موللىلىرى ئۈرۈمچى ۋە گۈچۈڭ، جىمىسار، سانجى، قۇتۇبى، ماناس قاتارلىق ناھىيىلەردە پائالىيەت ئېلىپ بېرىپ، كىشىلەرنى يىگۈەنداۋغا تونۇشتۇرۇپ ئاكتىپ

ھەركەت ئېلىپ بارغان ئىدى. ئازاتلىقتىن كېيىن، 1951 - يىلى خەلق ھۆكۈمىتى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرغاندا، بۇ ئەكسىيەتچىل دىنى تەشكىلاتنىڭ كاتتىۋاشلىرىنى قولغا ئېلىپ، ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئۆلۈم جازاسى ۋە مۇددەتلىك 10 يىللىق ياكى 20 يىللىق قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلدى، شۇنىڭ بىلەن يىگۇەنداۋ پارچىلىنىپ يوقالدى.

(2) خۇاڭ تيەنداۋ

خۇاڭ تيەنداۋنى ليۇداۋاندا ئولتۇرۇشلۇق ۋاڭ فامىلىلىك (ئىسمى ئېنىق ئەمەس) بىر ئادەم ئاچقان بولۇپ، ئۇ تەشۋىقات ئېلىپ بېرىپ بۇتخانا ئېچىپ مۇرىت قوبۇل قىلغان. ئازاتلىقتىن كېيىن ئەكسىيەتچىل دىنى تەشكىلاتلارنى باستۇرغاندا ۋاڭ ×× غا ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەن، شۇنىڭ بىلەن خۇاڭ تيەنداۋ يوقالغان.

(3) بۇلاردىن باشقا يەنە «بەيلامىن»، «يۇخۇاتاڭ»، «گۈندەن جاۋ»، «گۈيگىنتاڭ» قاتارلىق ئەكسىيەتچىل دىنى تەشكىلاتلار بار بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئازاتلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭغا تارالغان، بۇلار 1951 - يىل ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرغاندا تازىلانغان.

بۇ ماقالىلار جەمئىيەتتىكى بەزى مۆتىۋەرلەرنىڭ ئەسلەپ بايان قىلىپ بېرىشىگە ئاساسەن رەتلەندى، تولۇق بولمىغان يەرلىرى بولۇشى مۇمكىن، ئەھۋالنى تەپسىلى بىلگۈچىلەرنىڭ تولۇقلاپ تۈزىتىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

1981 - يىلى 1 - ئاينىڭ 17 - كۈنى.

شىنجاڭنىڭ يېقىنقى دەۋردىكى ئىبادەتخانا، ساراي، مەرھۇملەر سارىيى

ليۇ دېخې

1. ئىبادەتخانا

كەنت بولسىلا ئىبادەتخانا بولىدۇ، كەنت بولمىسىمۇ بۇت بولىدۇ. ئېلىمىزدە 2000 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت داۋام قىلغان فېئوداللىق تۈزۈم دىنى خۇراپاتلىقنى ئۇستقۇرۇلمىنىڭ ھەر قايسى ساھەسىگە سىڭدۇردى. ھەتتا خەلقنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى، ھېيت - بايرام، ئۆلۈم - يىتىم، توي - تۆكۈن ئىشلىرى ... نىڭ ھەممىسىدە قويۇق فېئودال خۇراپاتلىق تۈس ئالغان. ئىبادەتخانىلارنىڭ ھەممە يەرگە سېلىنغانلىقى، بۇتلارنىڭ كۆپلەپ ياسالغانلىقى بۇنىڭ ئەڭ ياخشى ئىسپاتى بولالايدۇ.

شىنجاڭدىكى ئىبادەتخانىلار كۆپ ھاللاردا ساراي، مەرھۇملار سارىيى بىلەن بىر گەۋدە بولۇپ كەتكەن. بايان قىلىشقا ئوڭاي بولسۇن ئۈچۈن، ئىبادەتخانا، ساراي، مەرھۇملار سارىيى قاتارلىقلارنىڭ تارىخى ئەھۋالىنى ئايرىم - ئايرىم تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن:

(1) دافو ئىبادەتخانىسى، دىساڭ ۋاڭ ئىبادەتخانىسى، بېيدۇگۇڭ سارىيى قىزىلتاغ باغرىدا بولۇپ، ھەر يىلى 4 - ئاينىڭ

8 - كۈنى ۋە 5 - ئايدىكى زۇڭزا چاغىنىدا بۇتقا ئاتاپ 3 كۈن ئويۇن قويۇلاتتى. بۇددا مۇخلىسلىرى خىلمۇ - خىل كىيىنىپ سەيلە قىلىشاتتى، سەيلە تازا قىزىپ كېتەتتى. بۇ 3 ئىبادەتخانا ئەتراپىدا قاتار - قاتار ئاشپۇزۇللار بار ئىدى، قىسقىسى بۇ جاي ئادەم دېڭىزىغا ئايلىناتتى. 9 - ئاينىڭ 9 - كۈنى (يەنى سېرىق قار ياققان كۈنى) سوغۇق چۈشكەچكە چاۋجىدۇ ئىبادەتخانىسىدىكى سەيلە بازار كۈنلىرىدىكىدەك قىزىمايتتى.

(2) سەنچىڭگۇڭ (يەنە بىر ئىسمى سەنگۇەنمياۋ) ئىبادەتخانىسى. بۇ ئىبادەتخانا چوڭ كۆۋرۈكنىڭ شەرق تەرىپىدىكى كىچىك تاغ قاپتىلىدا بولۇپ، تيەنگۇەن، دىگۇەن، رېنگۇەن دەپ ئاتىلىدىغان ئۈچ بۇت بار ئىدى، مۇشۇ سەۋەپتىن سەنگۇەنمياۋ ئىبادەتخانىسى دەپ ئاتالغان. پېرىشتە، ئەۋلىيا - ئەنبىيا، مازايى - ماشايىقلارنى تاۋاپ قىلغاچقا، سەنچىڭگۇڭ دەپمۇ ئاتالغان. بۇ، تەرىقەتچىلەر ئۈچۈن ياسالغان بولۇپ، بۇ يەردە بۇتخانا سەيلىسى بولمايتتى، زىيارەت قىلىش ئۈچۈنلا ياسالغان ئىدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇنى زو زۇڭتاڭ ياساتقان ئىكەن. قەشقەر يېڭىشەرنىڭ دەرۋازىسى ئىچىدىمۇ سەنخۇاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىمۇ ئاسمان پادىشاسى، يەر پادىشاسى، ئادەم پادىشاسى دېگەن 3 بۇت بار ئىكەن. ئىبادەتخانىنىڭ ئارقا تەرىپىدە ناھايىتى چوڭقۇر بىر ھاڭ بار ئىكەن.

(3) يۈي خۇاڭ راۋىغى: بۇ راۋاق قىزىل تاغدىكى خىش مۇنارىنىڭ شەرق تەرىپىدە بولۇپ، قۇرۇلۇشى ناھايىتى ھەيۋەتلىك. ئۇنىڭ ئىچىدە بارلىق ئىلاھلارنىڭ ئالدى دەپ ئاتالغان يۈي خۇاڭ دادى بۇتى بار، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ تاغ

ئۈستىگە ياسالغان. ھەر يىلى زۇڭزا چاغىنىدا بۇ يەرنى شاڭنىڭ ئىسمى بىر ئالىدۇ. گۇچۇڭ ناھىيىسىدىكى يۈي خۇاڭ راۋىغىمۇ ئاڭچاۋ تېگىلىگىنىڭ ئەڭ يۇقۇرىسىغا ياسالغان.

(4) لۇڭۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى. بۇ ئىبادەتخانا ئىككى يەردە بولۇپ، بىرسى جيەنفۇنىڭ شەرق تەرىپىدە، يەنە بىرسى داشىمىندا (يەنى ھازىرقى شىنخۇا جەنۇبى ۋە شىمالىي يولى چېگىرىسىنىڭ شەرقىي شىمال بۇرجىكىدە) ھەر يىلى 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ئايىرىم - ئايىرىم ھالدا لۇڭۋاڭمياۋغا ئاتاپ 3 كۈندىن 5 كۈنگىچە ئويۇن قويۇلاتتى. بولۇپمۇ جيەنفۇدىكى لۇڭۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسىغا ئويۇن كۆرگىلى كەلگەنلەر ناھايىتىمۇ جىق بولۇپ، قىزىل تاغ داپۇسى ئىبادەتخانىسىدا بولىدىغان سەيلىدىنمۇ قىزىق بولاتتى. بۇ جەھەتتە ئۇ بارلىق بۇتخانىلارنىڭ ئالدىدا تۇراتتى. ئۇلاردىن باشقا يەنە ئىككى لۇڭۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى بولۇپ، بىرسىنى ئۆستەڭ سۈيى بىلەن كۆكتات تېرىيدىغان دېھقانلار پۇل يىغىش قىلىپ ياسىغان، يەنە بىرسىنى دەريا بويىدىكى تۈگمەنچىلەر بىلەن قەغەز كارخانىسىدىكىلەر پۇل يىغىش قىلىپ ياسىغان.

(5) شەنگۇمياۋ (پەرىزات ئىبادەتخانىسى) — لومەنچىڭنىڭ غەربىدىكى توپا تاغدا بولۇپ، چوڭ، ئوتتۇرانچى، كىچىك پەرىزاتنىڭ ئەرۋاھ تاختىسى بار. يەنە بىر پەرىزات غارىمۇ بار. 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى پەرىزات ئىبادەتخانىسىدا شاڭ كۆيدۈرۈلەتتى، ئادەملەر كۆپ كېلەتتى، ئۈچ كۈن ئۇدا ئويۇن قويۇلاتتى، ئاشپۇزۇل، يايمىچىلار يىغىلاتتى، بۇ دالىدىكى ئىبادەتخانىلار ئىچىدە ئەڭ قىزىيدىغان ئىبادەتخانا ئىدى.

(6) گۈەندىمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇ ئىبادەتخانىنى تىدۇ (ۋالى) پىلڭرۇي لومەنچىڭدا تۇرغان چاغدا ياساتقان بولۇپ ئۇرنى ئىگىز، ئەتراپىدىكى تاملىرى گىل بىلەن بويالغان ئىدى. ئۇنىڭ قىزىل بويالغان تۆت تىمى قاچانلا بولمىسۇن كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى. مۇشۇ سەۋەپتىن دىخوا قىزىل بۇت، دەپ ئاتالغان. كېيىنكى چاغلاردا مۇسۇلمانلار پادىشاسى تومىگىنىڭ قولىدا ۋەيران بولغان. شېڭ شىسەي ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن چاغدا، شەھەر ئىچىدىكى گۈەندىمياۋ، خۇڭمياۋزى ئىبادەتخانىلىرى بىرلەشتۈرۈلۈپ بىر ئىبادەتخانا قىلىۋېتىلگەن. يەنە چىڭخۇاڭمياۋ، نياڭ – نياڭ مياۋ، شاپائەتچى مەبۇت راۋىغى خۇڭمياۋغا مەركەزلەشتۈرۈلۈپ، ھەر يىلى 7 – ئاينىڭ 15 – كۈنى سەيلە ئۆتكۈزۈلگەندىن تاشقىرى، ئەرۋاھقا ياكى ئۆلگەنلەرگە ئاتاپ نەزىر – چىراق قىلىناتتى.

(7) ۋىنمياۋ، ۋۇمياۋ، شاۋساۋمياۋ ئىبادەتخانىسى: ۋىنمياۋ ئىبادەتخانىسىدا كۇڭزى بىلەن مىڭزى ۋە 72 ئەۋلىيا قاتارلىقلارغا تاۋاپ قىلىناتتى. ھەر يىلى 2 – ئاي، 8 – ئايلاردا نەزىر – چىراق قىلىناتتى. نەزىر – چىراقنى مۈلكى ئەمەلدارلار (شۆتەي يەنى مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى) باشقۇراتتى، ئوقۇغۇچىلار ۋە مۈلكى خىزمەتچىلەر قاتنىشاتتى. ئەپەندىملەر جاكاچى بولاتتى، ئوتتۇرا ۋە سىفەن مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى ئىش بېجىرەتتى، 3 خىل مال سويۇلاتتى (كالا، قوي، چوشقا)، نەزىر – چىراق ئۈچۈن سەدىقە ۋە مىۋە – چېۋىلەر ئېلىنىپ كېلىنەتتى، بۇ چاغدىكى ئىشلار قالتىس داغدۇغۇلۇق بولاتتى. نەزىر – چىراق قىلىنغاندا، سەجدە قىلىپ 3 قېتىم باش ئۇرۇلاتتى، بۇ 3 قېتىمغا بۆلۈنۈپ ئېلىپ بېرىلاتتى.

بىرىنچى قېتىمدا بىرىنچى باشلىق شاڭ يېقىپ، ئايەت ئوقۇپ، قىرائەت قىلاتتى ۋە تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ 3 قېتىم باش ئۇراتتى؛ 2 – قېتىمدا ئوتتۇرانچى باشلىق شاڭ يېقىپ، ئايەت ئوقۇپ، قىرائەت قىلىپ، 3 قېتىم باش ئۇراتتى، 3 – قېتىمدا كەنجى باشلىق شاڭ يېقىپ، ئايەت ئوقۇپ، قىرائەت قىلىپ، تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ 3 قېتىم باش ئۇراتتى. نەزىر – چىراق تۈگىگەندە، قاتناشقۇچىلار بىر پارچىدىن دورا – دەرمەك بىلەن پىشۇرۇلغان گۆشكە ئىگە بولۇپ، بۇنى بالا – قازادىن قۇتۇلۇپ بەختكە ئېرىشىش دەپ قارايتتى ھەمدە ئۆزى ئۈچۈن شان – شەرەپ دەپ بىلەتتى. ۋىنمياۋ ئىبادەتخانىسى ئەسلىدە شىداجېي (غەربىي چوڭ كوچا) دا بولۇپ، بەك كۆپ يەرنى ئىگىلىگەن ئىدى. جىن شۇرېن ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن كۈنلەردە، كۇڭزى قاتارلىقلارنىڭ تەزىيە تاختىسى بېلياڭدىكى ۋىنچاڭ سارىيىغا يۆتكىۋېتىلگەن. ۋىنمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭ كونا ئورنى ۋىنمياۋ كوچىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن. شېڭ شىسەي دەۋرىدە كۇڭزىغا ئاتاپ نەزىر – چىراق قىلىش ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، شۇندىن كېيىن بۇنداق مۇراسىملەر قايتا ئۆتكۈزۈلمەيدىغان بولدى.

ۋۇمياۋ ئىبادەتخانىسى: ئەسلىدە بۇ يەردە گۈەنيى تاۋاپ قىلىناتتى، مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا يۆفېينى تاۋاپ قىلىش قوشۇلۇپ، گۈەن – يۆ ئىبادەتخانىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. ھەر يىلى 5 – ئاينىڭ 13 – كۈنى بارلىق ئوفىتسېر، جەڭچىلەر بۇ يەرگە كېلىپ شاڭ كۆيدۈرۈپ، نەزىر – چىراق قىلاتتى، 3 كۈنگىچە ئويۇن قوياتتى ھەمدە كاتتا زىياپەت ئۆتكۈزۈپ، بىر يەرگە جەم بولۇپ تەبرىكلىشەتتى. مۇشۇ چاغدا تەسادىپى سەم – سەم يامغۇر يېغىپ قالسا، گۈەنيىي يېنىغا قىلىچ

ئېسىپ زىياپەتكە قاتناشقان چاغدىكى قېلىچ بىلەش يامغۇرى دەپ قارايتتى، قاتتىق يامغۇر ياغسا، ئەلەم ئەۋلىيالىرىنىڭ دىخانچىلىقتىن مول ھوسۇل ئېلىشنى ۋە تىنچ ـ ئامانلىقنى قوغدىغانلىقى دەپ قارايتتى. گۇەن ـ يۈمياۋ ئىبادەتخانىسى ئەسلىدە مەنچىڭ كوچىسىدا يەنى ھازىرقى جەنگولۇ كوچىسى ۋە مەنچىڭ كوچىسىنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىدا ئىدى. گۇەنيى مۇشۇ يەردە تۇرۇپ ئىش باشقۇرغانلىقتىن، بۇرۇن شىمالىي دەرۋازا ئېچىلمايتتى.

شاۋساۋمياۋ ـ ئىبادەتخانىسى: بۇرۇن جىنيۇسەندە يەنى ھازىرقى تىراكتور زاۋۇتىنىڭ قورۇسىدا بولۇپ، شاۋخې، ساۋسەنلەر تاۋاپ قىلىناتتى. ھەر يىلى 3 ـ ئاينىڭ باشلىرىدىكى 1 ـ ھەپتە بىر يەرگە جەم بولۇش ۋاقتى قىلىنىپ، سەھنە ياسىلىپ ئويۇن قويۇلاتتى، بۇنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ كاتىۋات ئىشخانىسى تەييارلايتتى. شىڭ شىسەي تەختكە چىققاندىن كېيىن ئۈزۈلۈپ قالدى.

(8) ۋىنچاڭ گۇڭ سارىيى: تۇمىڭ ئۈرۈمچىنى ئىشغال قىلغاندا، نەنلياڭ ئىتتىپاق كوچىسىنىڭ شەرقىدە خاڭچىڭنى ياساتقۇزۇپ، ئۆزىنى مۇسۇلمانلار پادىشاسى، دەپ ئاتىدى ھەمدە بېلياڭنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدىكى دۆڭگە زور مىچىت سالدۇردى. زو زۇڭتاڭ ياقۇپ بەگنى يېڭىپ، چار روسسىيىنىڭ تاجاۋۇزىنى مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىن، بۇرۇنقى لومەنچىڭدىن ۋاز كېچىپ، ئۈرۈمچى ناھىيە شەھىرى بىلەن لومەنچىڭنى قايتىدىن ياساتقان. لومەنچىڭ شەھىرىنىڭ شەرقىي جەنۇپ بۇرجىكى بىلەن يېڭىشەھەر تۇتىشىپ كەتكەن ئىدى. شۇڭلا ئۈرۈمچى شەھىرىدە 2 دۆڭمىن (شەرق دەرۋازا) بار (چوڭ

ۋە كىچىك دۆڭمىن)، 2 نەنمىن بار ۋە بىر مەنچىڭ شىمىن (غەرب دەرۋازا) ھەم يېڭىشەھەرنىڭ 2 شىمىنى (غەرب دەرۋازىسى) پەقەت بىرلا بېيمىن (شىمالىي دەرۋازا) بار. خۇيزۇ، ئۇيغۇر ئاھالىلىرى نەنگۇەن ۋە شىگۇەندە ئولتۇراقلاشقاچقا، شەھەر ئىچىدىكى مىچىتنى ۋىنچاڭگۇڭغا ئۆزگەرتىپ، نەنمىن سىرتىدا قايتىدىن چوڭ مىچىت سالغان.

(9) سەيشىنمياۋ ئىبادەتخانىسى: يەنە بىر ئىسمى سەيشىنلۇزى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. سەي شىنمياۋ ئىبادەتخانىسى نەنمىن سىرتىدىكى بىر گۈزەرنىڭ مەركىزىگە سېلىنغان بولۇپ، شەھەر دەرۋازىسىغا ئوخشايدۇ، ھارۋا، ئات ـ ئۇلاغ، ئادەملەرنىڭ ھەممىسى شەھەر دەرۋازىسىدىن ئۆتەتتى. دەرۋازىنىڭ ئۈستىگە بۇتخانا ۋە بالىخانا سېلىنغان بولۇپ، بايلىق ئىلاھى جاۋ گۇڭمىڭنى تاۋاپ قىلاتتى ھەم ئۇنىڭ ھەيكىلىمۇ بار ئىدى. 2 تەرىپىدە گۇلۇ (دۇمباق بالىخانىسى) ۋە جۇڭلۇ (قوڭغۇراق بالىخانىسى) بار ئىدى. بۇتخانا سەيلىسى بولغاندا، چوڭ كوچىلارغا سەھنە ياسىلىپ، 3 كۈندىن 5 كۈنگىچە ئويۇن قويۇلغاچقا، ھارۋىلار ئۆتەلمەي باشقا يولدىن ئەگىپ ئۆتەتتى. سەيشىنمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭ مال ـ مۈلكى كۆپرەك ئىدى. شىڭ شىسەي تەختكە چىققاندىن كېيىن، بۇ ئىبادەتخانا قاتناش ئىشلىرىغا توسالغۇ بولغانلىقتىن چۇۋۇپ تاشلىغان. بۇنىڭدىن باشقا، يەنە نەنلياڭدا كۈيشىڭلۇ ياسالغان بولۇپ، ھازىرقى شىنجاڭ داشۆنىڭ غەربىدىكى چوڭ يولنىڭ مەركىزىگە توغرى كېلىدۇ، ئۇنىڭ شەكلى سەيشىنمياۋ ئىبادەتخانىسىغا ئوخشاپ كېتىدۇ. بۇمۇ قاتناش ئىشلىرىغا توسالغۇ بولغانلىقتىن، سەيشىنمياۋ ئىبادەتخانىسى بىلەن تەڭ چۇۋۇپ تاشلانغان.

(10) ۋالكىيىمياۋ ئىبادەتخانىسى: دىڭشاڭ ۋالكىمياۋ ئىبادەتخانىسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، خۇنەندىكى چەڭخۇمياۋ ئىبادەتخانىسىدىكى قازى كالاننى زو زوڭتاڭ تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەن ئىكەن. شىمالىي شىنجاڭدا دىڭشاڭ ۋالكىمياۋ ياكى ۋالكىيىمياۋ ئىبادەتخانىسى دەپ ئاتالغان، جەنۇبىي شىنجاڭدا بولسا فاڭشىڭمياۋ ئىبادەتخانىسى دەپ ئاتالغان، بۇنىڭدىكى بۇتلار ياغاچتىن ياسالغان بولۇپ، خۇنەندىن ئېلىپ كېلىنگەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇ زو زوڭتاڭ ئارمىيىسىنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىشتىكى بىر يۈرۈش تەدبىرى بولۇپ، خۇنەنلىك ئەزىمەتلەر شىنجاڭدىكى ئۇرۇشتا قۇربان بولدى، دىڭشاڭۋاڭ قۇربانلارنىڭ روھىنى ئۆز يۇرتىغا يولغا سالىدۇ، دېگەن سۆزلەر بىلەن ئەسكەرلەرنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلغان. ھەر يىلى 5 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى، دىڭشاڭۋاڭنىڭ تۇغۇلغان كۈنى خاتىرىلەنگەن، نەزىر ـ چىراق قىلىنىپ مال سويۇلغان، 4 ـ 5 كۈن ئويۇن قويۇلغان. خۇنەن ۋە خۇبېيلىك ھەربىي، مەمۇرى ئەمەلدارلار، سودىگەرلەر بۇ يەرگە كېلىپ سەدىقە قىلغان ۋە باش ئۇرغاندىن كېيىن، سەھنىنىڭ 2 تەرىپىگە يىغىلىپ ئويۇن كۆرگەن، ئويۇن بەك قىزىپ كەتكەن. بۇنىڭدىن باشقا، ئادەتتىكى كۈنلەردىمۇ بەس ـ بەس بىلەن شاڭ كۆيدۈرگەن، ھەۋەسكارلار دائىم دېگىدەك ناخشا ئېيتىپ ئويۇن قويۇپ تۇرغاچقا، ھەر ئايدا 20 نەچچە كۈنگىچە ئويۇن ئۈزۈلۈپ قالمىغان. بۇ ئۆلكە مەركىزىدىكى باشقا ئىبادەتخانىلاردىن ئالاھىدە پەرقلەنگەن. ئىبادەتخانىنىڭ يېنىدا خۇنەنلىك بىر ئادەم «سەنشىڭگۇەن» دەپ ئاتىلىدىغان بىر دۇكان ئاچقان بولۇپ، دىڭشاڭۋاڭنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەش ۋە دائىم بولۇپ تۇرىدىغان زىياپەتلەردىن پايدىلىنىپ خېلى كۆپ كىرىم قىلغان. دىڭشاڭۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى ئۇرۇمچىدىن باشقا، چىتەي، جىمسار، ماناس...... قاتارلىق جايلاردىمۇ بار ئىدى. بولۇپمۇ جىمساردىكى دىڭشاڭۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى بىلەن مىڭ ئۆيدىكى ياتما بۇت قالتىس چىرايلىق، ھەيۋەتلىك ياسالغان. بۇ ئىبادەتخانا شەھەرنىڭ شىمالىدىكى 10 نەچچە چاقىرىم كېلىدىغان جايدا بولسىمۇ، لېكىن ھەر يىلى 5 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ۋە 6 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى 2 قېتىم سەيلە بولاتتى. سەيلىگە ئادەم كۆپ كېلەتتى، 3 ـ 4 مىڭغا يېتەتتى. موڭغۇل قېرىنداشلارمۇ كۆپلەپ كېلەتتى. ياتما بۇت ئىبادەتخانىسىدا ۋېيتونىڭ تىك ھەيكىلى بولۇپ ناھايىتى ئېگىز ئىدى. بۇ ئىبادەتخانىنىڭ ھەيۋەتلىكى شىنجاڭ بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇراتتى. 1933 ـ يىلى، خوجىنىياز ھاجى قوشۇنلىرىنى باشلاپ قۇمۇلدىن جىمسارغا كەلگەن چاغدا، بۇ ئىبادەتخانىنى كۆيدۈرۈۋەتكەن. 1948 ـ يىلى، ناھىيىنىڭ ھاكىمى كۇڭ چىڭۋېن ۋە يەرلىك سودىگەرلەر پۇل يىغىش قىلىپ، تاش غاردىكى تاش بۇتنى قايتىدىن ياسىغان. جىمسار بۇرۇن بېيتىڭ دەپ ئاتىلىپ، دۇخۇ مەھكىمىسى تۇرغان جاي ئىدى. يېقىنقى يىللاردىن بېرى ناھىيە شەھىرىنىڭ شىمالىدىكى خۇباۋ دېگەن جايدىن قۇم ئاستىدا كۆمۈلۈپ قالغان بۇتلار تېپىلدى، بەزى لاي بۇتلار، تام سۈرەتلىرى قېزىۋېلىندى، ھازىر داۋاملىق قېزىلىۋاتىدۇ. نۇرغۇن تارىخىي يادىكارلىقلارنىڭ قېزىۋېلىنىدىغانلىقى پەرەز قىلىنماقتا.

(11) باشەنمياۋ ئىبادەتخانىسى (8 ئەۋلىيا ئىبادەتخانىسى): شەمگونىڭ غەربىدىكى تاغ قاپتىلىغا سېلىنغان بولۇپ، ھازىرقى

يېمەكلىكلەر دۈكىنى جايلاشقان جايدا ئىدى. ئىبادەتخانا كەڭ بولۇپ، ئالدى - كەينىدە ساراي ئۆي، ئىبادەت قىلىدىغان ئۆنەك ئۆيلىرى بار ئىدى. بۇ 8 ئەۋلىيا لۈي دۇڭبىن، خەن شاڭزى، لى تيەگۇەي، لەن سەيخې، ساۋ گوجۇن، جاڭ گولاۋ، خې شەنگۇ، خەن جۇڭلى بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەيكىلى بار ئىدى. ھەر يىلى 6 - ئايدا ئويۇن قويۇلۇپ، سەيلە قىلىناتتى، بۇ، خەيزىيەندىكى سەيلىگە ئوخشاش بەك قىزىيتتى. يەنە كېلىپ شىمىگو مەنزىرلىك جاي بولغاچقا، ساياھەتچىلەر كۆپ كېلەتتى. شىمىگو ئېغىزىدىكى بۇلاقنىڭ يېنىدا بىر راۋاق بولۇپ، شاۋساۋ راۋىقى دەپ ئاتىلاتتى. ئۈستەڭنى بويلاپ تۆۋەنگە قاراپ ماڭغاندا يىدۇ راۋىقى دەيدىغان بىر راۋاق بار، بۇنى دەيلەن ياساتقان. دەيلەن بىلەن دەي كو (گۇاڭشۈي) ئىنى - ئاغىنە بولۇپ 8 دۆلەتنىڭ بىرلەشمە ئارمىيىسى بېيجىڭغا تاجاۋۇز قىلىپ چىڭ خاندانلىقى بىلەن سۈلھ تۈزگەندىن كېيىن، دەيلەن ئەسكەر بولۇپ شىنجاڭغا كېلىپ، يېڭىشەھەرنىڭ شەرقىي دەرۋازىسىدىكى (دۇڭمىن) سىغەن مەكتەپنىڭ يېنىدىكى قورادا تۇرغان. كىشىلەر بۇ قورانى «خوجام مەھكىمىسى» دەپ ئاتىغان. ئۇ، پادىشانىڭ تۇققىنى بولغاچقا، گۇناھكار بولسىمۇ لېكىن يەرلىك ھەربىي - مەمۇرى ۋالى ئۇنى ئىسىل مېھمان سۈپىتىدە كۈتىۋالغان. ئۇنىڭ تەشەببۇس قىلىشى بىلەن، يىڭ رۇينى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن لاۋمەنچىڭدا يىڭگۇڭ ئىبادەتخانىسى ياسالغان. بۇ ئىبادەتخانا ناھايىتى ئازادە، كۆركەم قىلىپ ياسالغان. ئىبادەتخانىدىكى دۈيلىيەنگە «جاھاننى تۈزەش ئۈچۈن ئىنسانلار خۇدانى ياد ئېتىشى كېرەك، جاھان بۇزۇلغاندا خۇدا ئىنسانلارنى ياد ئېتىدۇ» دېگەن سۆز يېزىلغان بولۇپ، بۇ سۆزنى ئىلى گېنېرالى

ئۆز قولى بىلەن يېزىپ بەرگەن. 1935 - يىلى، بۇ ئىبادەتخانا ئوق - دورا ئىسكىلاتىنىڭ پارتلىشى بىلەن ۋەيران بولغان.

(12) نياڭ - نياڭمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇ ئىبادەتخانا جەنگولۇدىكى بىڭتۇەن سانائەت - قاتناش بۆلۈمىنىڭ كونا ئورنىدا بولۇپ، شاپائەتچى مەبۇت راۋىقى بىلەن تۇتاش ئىدى. بۇنىڭدا 3 قىز تاۋاپ قىلىناتتى، رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، بۇلار ئەۋلىيالىققا ئۆتكەن يۈەن شاۋ، بى شاۋ، چۈن شاۋلار بولۇپ، بايلىق ئىلاھى جاۋگۇڭمىڭنىڭ سىڭىللىرى ئىكەن (جاۋگۇڭمىڭ ۋۇسەيشىڭ دېيىلسە، بى گەن ۋېن سەيشىڭ دېيىلگەن). بۇنىڭدىن باشقا يەنە سوڭزى نياڭ - نياڭ، يەنگۋاڭ بۇتسىۋالارنىڭ ھەيكىلى بار ئىدى. ھەر يىلى 3 - ئاينىڭ 18 - كۈنى بۇتخانا سەيلىسى ئۆتكۈزۈلۈپ، ئەرۋاھقا ئاتاپ 3 كۈن ئويۇن قويۇلاتتى، تۇغماس ئاياللار بۇتقا سەجدە قىلىپ پەرزەنت تىلەيتتى، تۆۋە قىلاتتى، بەس - بەس بىلەن شاڭ كۆيدۈرەتتى. بۇ شەھەر ئىچىدىكى بۇتخانىلار سەيلىسى ئىچىدە ئەڭ قىزىيدىغان سەيلە ھېساپلىناتتى.

(13) شاپائەتچى مەبۇت راۋىقى ۋە لىمىنگۇڭسۇ: بۇ يەردە شاپائەتچى مەبۇت بۇتسىۋاسى تاۋاپ قىلىناتتى. شاپائەتچى مەبۇت راۋىقىدا بۇتسىۋانىڭ ھەيكىلى بار ئىدى. بۇتسىۋانىڭ تۇغۇلغان كۈنى ۋە ھېيت - بايراملاردا ئەرۋاھقا ئاتاپ 3 كۈن ئويۇن قويۇلاتتى. بۇنىڭ تەنتەنىلىك ئەھۋالى نياڭ - نياڭمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭكىگە ئوخشايتتى. لىمىن-گۇڭسۇ ئۆزلىرىنىڭ مۇرىتلىرىغا تەرىقەتتىن ۋەز ئېيتاتتى ۋە ئۇلارنى سەجدە قىلدۇراتتى، ئاخىرىدا زىيابەت بېرەتتى.

(14) لاۋجۇنمياۋ ئىبادەتخانىسى: هازىرقى خۇڭچۇن يۈەن مېهمانخانىسىنىڭ ئارقىسىدا بولۇپ، پادىشا، خاقان، لۇبەن، ئاۋسىخولارنى تاۋاپ قىلاتتى. هەر يىلىدىكى سەيلە ئايرىم-ئايرىم ئۆتكۈزۈلەتتى، كۆمۈرچى، تۆمۈرچى، تاشچىلار پادىشا، خاقان شەرىپى ئۈچۈن سەيلە ئۆتكۈزسە، ياغاچچىلار ئۆزلىرىنىڭ پىرى — لۇبەن شەرىپىگە سەيلە ئۆتكۈزەتتى. زەگەر، مىسكەرلەر ئاۋسىخو شەرىپىگە سەيلە ئۆتكۈزەتتى. هەر قايسى ئۆز ئالدىغا ئىپتىقات قىلاتتى. يۇقۇرىدىكىلەرنىڭ هەيكىلى ۋە بۇتلىرى بار ئىدى. بۇ ئىبادەتخانىلار هەيۋەتلىك ئىدى. لاۋجۇنمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭ ئاستىدا كۆمۈر كان بار ئىدى، ياڭ زېڭشىن بەزى نورمالسىز ئەھۋالنىڭ يۈز بېرىشىدىن ئېھتىيات قىلىپ، بۇ كۆمۈر كاننى ئېچىشقا رۇخسەت قىلمىغان. بۇ ئىبادەتخانىدا سەيلە بولغان چاغلاردا، هاكىم ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ «ئەرۋاهقا ئاتاپ ئويۇن قويۇلىدۇ، ئەدەپلىك بولۇش شەرت، هاراق ئىچىپ چاتاق چىقارغانلار قاتتىق جازاغا تارتىلىدۇ» دەپ جاكالايتتى. هەر قايسى ئىبادەتخانىلاردا ئويۇن قويۇلغاندىمۇ مۇشۇنداق ئۇقتۇرۇشلار چىقىرىلاتتى.

(15) ياۋۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇ ئىبادەتخانا ياۋجىنگەيدىكى تاغ قاپتىلىدا بولۇپ، سۇنسىمياۋنى تاۋاپ قىلاتتى هەم ئۇنىڭ هەيكىلى بار ئىدى. سۇنسىمياۋ تاڭ سۇلالىسىدا ئۆتكەن ئادەم بولۇپ، «چەنجىنفاڭ ۋە چەنجىنيىفاڭ» (دورا قامۇسلىرى) دىگەن ئەسەرلەرنى يازغان. جۇڭيى ئىلمى جەھەتتە زور تۆھپە قوشقان. مۇشۇ سەۋەپتىن كىشىلەر ئۇنى «دورا پادىشاسى» دەپ ئاتىغان. هەر يىلى ئەتىيازدا «دورا پادىشا» سىنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن، تىببى - دورا ساهەسىدىكى زاتلار ئەرۋاهقا ئاتاپ ئويۇن قوياتتى، ئادەتتىكى پۇقرالارمۇ شاڭ كۆيدۈرۈپ دۇئا - تەكبىر قىلىپ ئۆزلىرىگە ئامان-ئېسەنلىك تىلەيتتى. شۇ چاغلاردا شىنجاڭدا دورىخانىلار كۆپ ئىدى. مەسىلەن، نىدېتاڭ، رېنشىڭتاڭ، يۈەنتەيتاڭ، شىڭلىنچۈن، تيەنتەيتاڭ، جېنشىڭشى، لۇڭچۈنتاڭ....... دوختۇرلار دورىخانىدا تۇرۇپ دوختۇرلۇق قىلاتتى، تومۇر تۇتۇپ رېتسىپ يازاتتى، بۇنىڭ بىلەن خەلقنىڭ داۋالىنىشىغا ئوڭايلىق تۇغۇلاتتى.

(16) لوزۇمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇ ئىبادەتخانا هازىرقى شاۋدۇڭلياڭدىكى 4 - مەكتەپنىڭ ئورنىدا بولۇپ، ئانچە چوڭ ئەمەس ئىدى، لوزۇ تاۋاپ قىلىناتتى. دىمەك، سەتىراچلارنىڭ پىرى تاۋاپ قىلىناتتى. سەتىراچلار چىڭ سۇلالىسى ۋاقتىدا ۋاكالىتەن يارلىق جاكالىغۇچى دەپ ئاتالغان. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ساقال ۋە چاچنى ئالدۇرماي ئۇزۇن قويۇۋېتىش، چاچنى ئۆرۈۋېلىش تەشەببۇس قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن خەنزۇلار بۇنىڭغا نارازى بولۇپ، ئۇنداق قىلىشقا ئۇنىمىغان. چىڭ خاندانلىقى بۇنى ئۆزگەرتىش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈرۈشكە مەجبۇر بولۇپ، هەر ئايدا بىر قېتىم چاچ - ساقال ئېلىشنى بەلگىلىگەن. سەتىراچلار بۇ يارلىقنى ئوردىغا ۋاكالىتەن جاكالىغان، شۇڭا كىشىلەر سەتىراچنى ۋاكالىتەن يارلىق جاكالىغۇچى دەپ ئاتىغان. هەر يىلى 6 - ئايدا، لوزۇمياۋ ئىبادەتخانىسىدا بىر قېتىم سەيلە بولاتتى، 3 كۈن ئويۇن قويۇلاتتى. بۇ ئويۇنلار باشقا ئىبادەتخانىلاردىكىدەك ئانچە قىزىق بولمايتتى.

(17) خوشىڭمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇ ئىبادەتخانىدا لو-

شۇھەن تاۋاپ قىلىناتتى. بۇ، قۇيمىچى ۋە كۆمۈرچىلەرنىڭ ئىبادەتخانىسى بولۇپ، شاۋنەنمىن سىرتىدىكى ھازىرقى قاش تېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتىنىڭ يېنىدا ئىدى. ھەر يىلى يازدا ئەرۋاھقا ئاتاپ 3 كۈن ئويۇن قويۇلاتتى. شېڭ شىسەي زامانىدا بۇ ئىبادەتخانا ئىچىدە ئاياللارنىڭ يىپەكلىققا كۆچۈش سەيپۆكلۈق كارخانىسى قۇرۇلغان بولۇپ، بۇ كارخانا كېيىنكى چاغلاردا شىمەنگوغا كۆچۈرۈلدى. ئىبادەتخانىمۇ چۇۋۇپ تاشلاندى.

(18) ماۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇ ئىبادەتخانىدا يىلڭ شاۋ تاۋاپ قىلىناتتى، نەنگۇەن دۇكساۋمىن ئىچىدىكى «چۇەنجىن گۇەن»نىڭ غەربىدىكى يول ئاغزىدا ئىدى. ئات، خېچىر، تۆگە باقىدىغان، يۈك توشۇيدىغان، دەڭچى، ئۇلاق سودىسى قىلىدىغانلار ۋە دىخانلار تاۋاپ قىلاتتى، ھەر يىلى ئەرۋاھقا ئاتاپ 3كۈن ئويۇن قويۇلاتتى.

(19) چۇەنجىنگۇەن: ماۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭ شەرقىدىكى دۇكساۋمىن سىپىلىگە ياندىش بولۇپ، زوچۇشاڭ پىرى تاۋاپ قىلىناتتى، بۇ جاي تەرىقەت دىنىدىكىلەرنىڭ ئىبادەتخانىسى ئىدى. شۇ چاغدا بۇنى باشقۇرىدىغان كىشى تىيەداۋ دەپ ئاتىلاتتى، ئۇ كىشى 6 خىل ھۈنەرگە، چامباشچىلىق ۋە دوختۇرلۇققا ئۇستا ئىدى، ئادەتتىكى چاغلاردا رەم سالاتتى، كىشىلەرنىڭ كېسىلىنى داۋالاپ قوياتتى، سەدىقە قىلاتتى، بۇ جايدا ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان ئويۇن قويۇلمىغان ۋە سەيلىمۇ قىلىنمىغان.

(20) چىڭخۇاڭ مياۋ ئىبادەتخانىسى: داشىمەن ئىچىدە، يەنى ھازىرقى شىنجاڭ تىياتىرخانىسىنىڭ ئورنىدا ئىدى. ئۆلكە، ۋىلايەت (مەھكىمە)، ناھىيىدىن ئىبارەت 3 دەرىجىگە بۆلۈنۈپ

تاۋاپ قىلىناتتى. تاشقى قورانىڭ شەرقى - غەربىنىڭ 2 تەرىپىدە 10 ئېغىز ئەزرائىل ئوردىسى بار ئىدى، ئاستىدىكى 18 قەۋەت دوزاقتا گۇناكارلارنىڭ قىلىچ ئاستىدا تۇرغانلىقى، قايناۋاتقان ياغقا تاشلانغانلىقى قاتارلىق ھەيكەللەر بار ئىدى. ئادەتتىكى چاغلاردا ئەرۋاھقا ئاتاپ نەزىر - چىراق قىلىناتتى، ئايەت ئوقۇلاتتى، ھەۋەسكارلار ئويۇنمۇ قوياتتى. ھەر يىلى 7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى، باش ۋالى شەھەرنى چارلاپ بولغاندىن كېيىن، سارايدا 2 كۈن قونۇپ، 17 - كۈنى قايتىپ كېتەتتى. باشقا ناھىيىلەردىكى مەسىلەن، چىتەي، ئىلىدىكى باش ئەمەلدارلارمۇ ھەر يىلى شۇنداق قىلاتتى. ئۇلار شەھەرنى چارلاپ بولۇپ مەھكىمىگە قايتقاندا، يول ۋە كوچا بويلىرىدا دۇكان ئاچقان ئاھالىلار شاڭ كۆيدۈرۈپ، سەجدە قىلىپ، قارشى ئالاتتى. بەزى چاغلاردا كېچىسى ئالۋاستى قوغلاش يۈزىسىدىن بەزى ئىشلار قىلىناتتى. مەسىلەن، قەغەزدىن كالا بېشى، ئاتنىڭ يۈزى قاتارلىق رەڭگا - رەڭ نەرسىلەر ياسىلاتتى. چىڭخۇاڭمياۋ ئىبادەتخانىسىدا نۇرغۇن تاۋۇت ساندۇق قويۇلغان بولۇپ، بۇلارنى ھەر قايسى ئىبادەتخانىلار ۋە ساخاۋەتچىلەر پۇل يىغىش قىلىپ ياساتقان ئىدى، بۇ تاۋۇت ساندۇقلار يېتىم، تۇل، باققۇچىسى يوق، تىلەمچىلەر ئۆلۈپ كەتكەندە ئۇلارنى دەپنە قىلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلەتتى.

(21) تيەنجۇتاڭ (كاتولىك)، فۇيىڭتاڭ، جىدۇجياۋتاڭ (خىرىستىيان) چىركوۋى: بۇ چىركولارنىڭ پوپلىرىنى جاھانگىر دۆلەتلەردىن تارقىتىش نامى بىلەن دۆلىتىمىزگە ئەۋەتكەن بولۇپ، چىركولار بۇلارنىڭ جۇڭگو خەلقىنى بېخۇتلاشتۇرۇپ، ئاخبارات توپلاش پائالىيىتى ئېلىپ بارىدىغان تايانچى بازىسى

بولۇپ قالغان. كاتولىك چىركوۋى شاۋنەنمەن سىرتىدا بولۇپ، نۇرغۇن يەر سېتىۋالغان، بۇ يەرلەرنى مۇرىتلىرىنىڭ تېرىپ بېرىشىگە ھاۋالە قىلغان، خىرىستىيان چىركوۋى مىڭدىپلۇدا، فۇيىڭتاڭ مەدەنىيەت كوچىسىدا ئىدى. ئۇلار ھەر ھەپتىدە مۇرىتلىرىنى يىغىپ دۇئا - تەكبىر قىلاتتى ۋە دىنىي تەقدىنى سۆزلەيتتى. شۇنداقلا مۇرىت قوبۇل قىلاتتى. بۇرۇن بۇ پوپلار شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى ۋىلايەت، ناھىيە ۋە تاغلىق رايون، يېزا - كەنتلەرگە بېرىپ، نۇرغۇن ئاخبارات توپلاش پائالىيىتى ئېلىپ بارغان ھەمدە ھەر جەھەتتىكى ماتېرىياللارنى توپلىغان. شېڭ شىسەي زامانىسىغا كەلگەندە، جاھانگىرلارنىڭ ئاخبارات توپلاش پائالىيىتىنى چەكلەش ئۈچۈن شىنجاڭنىڭ ھەممە جايلىرىدىكى پوپلار چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىلغان، چىركولار مۇسادىرە قىلىنغان ئىدى. كېيىن يەنە شاۋنەنمەن سىرتىدىكى كاتولىك چىركوۋى مەھبۇسلارنى مەخپىي سوراق قىلىدىغان، خەلقنى قىرىدىغان ئورۇنغا ئايلىنىپ قالدى.

ساراي

شىنجاڭدىكى سارايلار (خۇيگۇەن) نىڭ قايسى سۇلالە، قايسى دەۋردىن باشلاپ بارلىققا كەلگەنلىكى تېخى ئىسپاتلانمىدى. ساراي ياساشنىڭ تازا ئەۋج ئالغان ۋاقتى زو زۇڭتاڭ ياقۇپ بەگنىڭ تاجاۋۇزىنى مەغلۇپ قىلغاندىن تارتىپ ياڭ زېڭشىنىڭ ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان دەۋرگىچە بولدى. شىنخەي ئىنقىلاۋىدا، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى گېلاۋخۇي باش كۆتىرىپ، بايلارنى قىرىپ، نامراتلارنى قۇتقۇزۇش، خىيانەتچى ئەمەلدارلارنى ۋە پارىخورلارنى يوقىتىش دېگەن بايراقنى كۆتىرىۋېلىپ، سارايلارنى ئۆزلىرىنىڭ پائالىيەت ئېلىپ بېرىشتىكى ئالاقىلىشىدىغان مەركىزى قىلىۋالغان ئىدى. شۇڭا ياڭ زېڭشىن بۇلارنى بىر مەھەل چەكلەپ قويىدى، شۇنىڭ بىلەن ئىبادەتخانا، سارايلارنىڭ پائالىيىتى توختاپ قالدى. سارايىنىڭ باشلىقى بار ئىدى، باشلىق بولغان كىشى سارايىنىڭ ھىساۋىتى ۋە مال - مۈلكىنى باشقۇراتتى، بۇنىڭدىن باشقا يەنە شاڭ كۆيدۈرىدىغان خىزمەتچى بولۇپ، مەخسۇس شاڭ كۆيدۈرەتتى ۋە ئىشىك باقاتتى، يەنە ئاشپەزمۇ بار. گېلاۋخۇي ۋەقەسى تىنجىتىلىپ، ئاق روسلارنىڭ شىنجاڭدىن چىقىپ كېتىش مەسىلىسى ھەل بولغاندىن كېيىن، ئىبادەتخانا، سارايلارنىڭ پائالىيىتى قايتىدىن ئەۋج ئالدى. ئومۇمەن، ئىچكى ئۆلكىلەردىن شىنجاڭغا كەلگەن ياكى باشقا ۋىلايەت، ناھىيىدىن ئۆلكە مەركىزىگە كەلگەن يۇرتداشلار ھەر قايسى سارايلارغا چۈشەتتى، ئۇلارغا تاماق، ياتاق بېرىلەتتى، تۇرمۇش كۆچۈرۈش، خىزمەتكە ئورۇنلىشىش ئۈچۈن چىقىش يولى تېپىپ بېرىلەتتى. بۇرۇن ئىبادەتخانىلار بىلەن سارايلار بىر گەۋدە ئىدى، بۇلارنىڭ ئىچىدە مال - مۈلكى ئەڭ كۆپ بولغانلىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

(1) خۇنەن، خۇبېيلىكلەر سارىيى: زو زۇڭتاڭ شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇرغاندىن كېيىن، ۋاڭ يېمياۋنى ياساشنىڭ ئالدى - كەينىدە سالدۇرغان. بۇ يەرنىڭ ئەسلى ئىسمى خېخۋاجيې كوچىسى بولۇپ، يۈيۈيۋاڭنى تاۋاپ قىلاتتى. زو زۇڭتاڭ قىسىمدىكىلەر خۇنەن، خۇبېيلىكلەردىن تەركىپ تاپقان بولۇپ، بۇلار شىنجاڭغا كېلىپ مالىمانچىلىقنى تىنجىتقاندىن كېيىن، بىر قىسىم قېرى، ئاجىز، ئاقساق - چولاق خۇنەنلىك

ئەسكەرلىرى ئۆز يۇرتلىرىغا قايتۇرۇلغان، كۆپ قىسمى شىنجاڭدا ماكانلىشىپ قالغان، شۇڭا سارايلار كىشىلەر ئۆز يۇرتلىرىنى سېغىنغاندا بارىدىغان سورۇنغا ئايلىنىپ قالغان. بولۇپمۇ ھەر يىلى يازدا يۈيۈيۋاڭنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەيدىغان چاغدا، خۇنەنلىك، خۇبېيلىك زاتلار سارايغا يىغىلىپ زىياپەت بىرەتتى، ئەرۋاھقا ئاتاپ 3 كۈن ئويۇن قويياتتى، يۇرتداشلىق دوستلىقى ئۈستىدە سۆزلىشەتتى. خۇنەن، خۇبېيلىكلەر سارىيى بىلەن ۋاڭ يېمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭ نۇرغۇن ئۆي - ئىمارەت ۋە يەر - زېمىنلىرى بار ئىدى. ھەر يىلى ئۆي ئىجارىسى ۋە يەر ئىجارىسى بولۇپ نۇرغۇن نەرسىلەر يىغىلاتتى، يىغىلغان بۇ پۇل ۋە ئاشلىقلارنىڭ بىر قىسمى قۇتقۇزۇش ۋە ئومۇم خىراجەت ئۈچۈن ئىشلىتىلەتتى، مەسىلەن، زوگۇڭسى ئىبادەتخانىسىدا خۇنەنلىك، خۇبېيلىكلەر پەرزەنت مەكتىۋى ئېچىلىپ، ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرى تەربىيىلەندى، شىڭ شىسەي بۇ باشلانغۇچ مەكتەپ تۇرۇشلۇق زوگۇڭسىنى تۈرمە قىلغاندىن كېيىن باللار تارىلىپ كەتتى، بۇرۇن خۇنەنلىك، خۇبېيلىك زاتلارنىڭ ھال - ئوقىتى ياخشى بولغاچقا، مۈلۈك پۇل - پىچەككە ئىگە بولغان بولۇپ، ئۆز يۇرتىغا قايتىدىغان چاغلاردا ئۆزلىرى تۇرغان جاينى ئۇنتۇپ قالماي بىر قىسىم پۇل - پىچەك، ياكى مال - مۈلۈك ۋە ئۆي - ئىمارەتلىرىنى سارايغا ھەدىيەقىلىپ كېتەتتى (باشقا ناھىيەلەردە شۇنداق قىلاتتى)، بۇ نەرسىلەر ئۇلار ئۈچۈن خەيرى - ساخاۋەت قىلغانلىق بولاتتى، شۇڭا خۇنەن، خۇبېيلىكلەر سارىيىنىڭ يەر - زېمىنى، ئۆي - ئىمارەتلىرى، مال - مۈلكى ئەڭ كۆپ ئىدى.

ساراي ھەر يىلى 12 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىن باشلاپ، سارايغا كەلگەنلىكى ئادەملەرگە ياش - قېرى دېمەستىن بىر

كىشىلىك ئوماچ بېرىپ سەدىقە قىلاتتى، بۇنداق قىلىش تاكى يېڭى يىل ھارپىسىغىچە داۋام قىلاتتى.

(2) سەنشى سارىيى: شاۋشىمەندىكى يېنىك سانائەت ئىدارىسىنىڭ ئورنىدا بولۇپ، سەنشىلىك زاتلار ياسىغان. گۇۋەنشىڭ دېجۈن تاۋاپ قىلىناتتى، ھەر يىلى 5 - ئاينىڭ 13 - كۈنى يىغىلىش قىلىپ، ئەرۋاھقا ئاتاپ 3 كۈن ئويۇن قويياتتى. شۇ چاغدا سارايىنىڭ ئەتراپى كۆكتاتلىق بولۇپ، بۇنىڭ كۆپ قىسمى سارايىنىڭ ئىلكىدە ئىدى، سارايىنىڭ ئىگەللىگەن ئورنى بەك چوڭ، بۇتلىرى ھەيۋەت، دەرەخلىرى ئېگىز، ئەتراپى جىم - جىت ئىدى، چىتەيدە سودىگەرلىك قىلىدىغان سەنشىلىكلەر تېخىمۇ كۆپ ئىدى. چىتەيدە ياسالغان سەنشى سارىيى كۆلىمى جەھەتتە ئۈرۈمچىدىكى سەنشى سارىيىدىن تېخىمۇ ھەيۋەت ئىدى. ئۇ، ياغاچتىن ياسالغان 3 قەۋەتلىك ئەتىياز ۋە كۈزلۈك بىنا بولۇپ، ئالتۇندەك پاقىراپ تۇراتتى، بىنانىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئەتراپقا قارايدىغان بولسا، چىتەي بازىرىنىڭ ھەممە يېرىنى كۆرگىلى بولاتتى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە، شېڭ شىسەي ئەتىياز ۋە كۈزلۈك بىنانى ياپون ئىسپىيونلىرىنىڭ پارتلىتىۋېتىشىدىن ئەنسىرەپ، بۇيرۇق چۈشۈرۈپ چۇۋۇۋەتكەن.

جايلاردىكى سەنشى سارايلىرى مەدەنىي كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىش جەھەتتە داڭقى بار ئىدى. ھەر يىلى باھار بايرىمىدا ئېگىز ياغاچ ئاياقتا مېڭىش، ئايلىنىش، دۇمباق چېلىش قاتارلىق تۈرلۈك ئويۇنلار ئوينىلاتتى، 1 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىن باشلاپ، ئالدى بىلەن ئىدارە - جەمئىيەتلەر، ئاندىن كېيىن سودىگەرلەر، ئەڭ

ئاخىردا بايلار بىر بىرىنى ھېيتلايتتى، ھېيتلاش تاكى 16 - كۈنىگىچە داۋام قىلاتتى. چىتەيدە يەنە سەنشىلىك ئاچقان «فىڭشۈەن» دەپ ئاتىلىدىغان بىر ئاشپۇزۇل بولۇپ، تاماق، سەيلىرى تەملىك ئىدى، خېرىدارلارغا ئوبدان خىزمەت قىلاتتى. تونۇشلىرىغا تاماق، سەيىنى نېسى بېرىپ، زۇڭزا، تاۋۇز چاغانلىرىدا ھېساپ - كىتاپ قىلاتتى. بۇ ئاشپۇزۇلنىڭ ئوقىتى ياخشى بولغاچقا، شىنجاڭ بويىچە داڭقى بار ئىدى.

(3) شەنشى سارىيى: دۇڭ داجيە كوچىسىدا بولۇپ، ۋىنۋاڭ، ۋۇۋاڭ، جۇگۇڭلار تاۋاپ قىلىناتتى. بۇ سارايىنىڭ مال مۈلكى كۆپ ئىدى، ھەر يىلى ئۆز ئادىتى بويىچە ئەرۋاھقا ئاتاپ ئويۇن قوياتتى ۋە يۇرتداشلار بىر يەرگە جەم بولۇپ زىياپەت ئۆتكۈزەتتى. باھار بايرىمىدا ياغاچ ئاياقتا مېڭىش قاتارلىق ئويۇنلارنى ئوينايتتى. ئۇلارنىڭ ئويۇنلىرى قالتىس ياخشى بولۇپ، كىشىلەرنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولاتتى. شېڭ شىسەي دەۋرىگە كەلگەندە، بۇ ساراي ھۆكۈمەت خادىملىرىنىڭ ئىستىمال كوپىراتىۋىغا ئۆزگەرتىلدى. ھەر ئايدا نوپۇس بويىچە ئاشلىق، ياغ سېتىۋېلىناتتى، باھاسى ئەرزان ئىدى. مال باھاسىدا ئۆزگىرىش بولغان تەقدىردىمۇ، بۇلار مال باھاسىنى ئۆستۈرمەيتتى ۋە تەكشىمەيتتى.

(4) گەنسۇ سارىيى: يەنە بىر ئىسمى لۇڭيۇ سارىيى دەپ ئاتىلاتتى. فۇيىشى تاۋاپ قىلىناتتى، شەھەرلىك 1 - دوختۇرخانىنىڭ كەينىدىكى جەنكاڭلۇ كوچىسىدا ئىدى. ساراي ئورۇنلاشقان (ھازىر ھەمكارلىق كوچىسى دەپ ئۆزگەرتىلدى) كوچىدىكى ئۆي - ئىمارەتلەرنىڭ ھەممىسى ئەشۇ سارايىنىڭ ئىدى. ھەر يىلى ئەرۋاھقا ئاتاپ ئويۇن قويغاندا، سارايدىكى

كىتاپلار كۆرگەزمە قىلىناتتى. جىن شۇرېن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە، ساراي ئىچىدە گەنسۇلۇقلار پەرزەنتلىرى مەكتىۋى ئېچىلىپ، گەنسۇلۇق كىشىلەرنىڭ پەرزەنتلىرى تەربىيىلىنەتتى. شېڭ شىسەي تەختكە چىققاندا، ئۇرۇش كۆپىيىپ كەتكەنلىكتىن، بۇ ساراي يارىدارلارنى داۋالايدىغان قۇرۇقلۇق ئارمىيە دوختۇرخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى، شۇنىڭ بىلەن مەكتەپ دەرس توختاتتى. جىن شۇرېن يەنە گەنسۇ سارىيىنى «گەنسۇ - شىنجاڭ سارىيى» غا ئۆزگەرتمەكچى بولۇپ، بۇ 2 ئۆلكە بىر ئائىلە دېگەننى بىلدۈرمەكچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بۇ غەرىزى ئىشقا ئاشمىغان ئىدى. پەقەت چىتەي ناھىيىسىدىكى جۇ دي سارىيىنىڭ شەرق تەرىپىگە «گەنسۇ - شىنجاڭ سارىيى» باشقىدىن ياسالدى.

(5) سىچۈەن سارىيى: ۋىنچاڭ دىجۈن تاۋاپ قىلىناتتى، ئورنى شەھەرنىڭ مەركىزىدە بولۇپ، سەھنىلىرى ئېگىز، جاھازلىرى تولۇق بولۇپ، ئەتراپىدا ھوجرا، زال ۋە مۇنبەر بار ئىدى. شېڭ شىسەي دەۋرىدە خەنزۇ مەدىنى ئاقارتىش ئويۇشمىسىنىڭ خىزمەت ئورنى قىلىنغان، قورۇغا كىنوخانا ۋە تىياتىرخانا ياسىغان. كېيىنكى چاغلاردا يولداش ماۋ دۇننىڭ تەكلىۋىگە بىنائەن، جاۋ دەن، جۇ جىنىمىن، ۋاڭ ۋېيى، شۈي داۋ، يى لىيە ۋە يۇي سۇڭ قاتارلىقلار شىنجاڭغا كېلىپ تىياتىر پائالىيىتىنى زور كۈچ بىلەن تەرەققى قىلدۇرغانلىقتىن، بۇ جاي پائالىيەت مەركىزى بولۇپ قالغان. 1940 - يىلى، جاۋدەن باش رولنى ئېلىپ چىققان «كۈرەش» دېگەن سەھنە ئەسىرى مۇشۇ تىياتىرخانىدا ئوينالغان بولۇپ، پۈتۈن شەھەرنى زىل - زىلىگە كەلتۈرگەن ئىدى.

(6) جۇڭجۇ سارىيى: يەنى خېنەن سارىيى بولۇپ، يۈفېگە ئېتىقات قىلاتتى. ئۇرنى داشىڭخاڭدا ئىدى، ئۇرنى تار بولسىمۇ لېكىن ئەپلىك ياسالغان، كۆپ چاغلاردا كىنو قويۇلاتتى. كېيىنكى چاغلاردا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قايتىپ كەلگەن مۇھاجىرلار سەنئەت سىنىپى ئېچىپ، ئارتىسلاردىن مىلك يۇشەن، شەن يۈلەن، شۈي سەيفېك، چېن باۋچىك، بەي يەنفۇ قاتارلىقلار مۇشۇ پەردە ئويۇن كۆرسەتكەندە، زالغا تاماشىبىنلار لىققىمۇ - لىق توشۇپ كەتكەن. كېيىن، كىنو قويۇۋاتقاندا ئوت كېتىپ كۆيۈپ تۈگىدى.

(7) جېجياڭ سارىيى: سەنجياڭ سارىيى دەپمۇ ئاتىلىدۇ (جياڭشى، جياڭسۇ، جېجياڭنى كۆرسىتىدۇ)، ئۇرنى شاۋدۇڭمىندا بولۇپ، يۈۋاڭ گوجەنگە ئېتىقات قىلاتتى، ھەر يىلى ھېيت - بايراملاردا نەزىر - چىراق قىلاتتى، ئويۇن قويمايتتى، سەيلە ئۆتكۈزمەيتتى، بۇنىڭ بۇنداق بولۇشى جېجياڭلىقلارنىڭ ناھايىتى ئاز بولغانلىقىدىن ئىدى.

(8) زوگوڭسى، ليۇگوڭسى، جۇڭبى گوڭسى (سادىقەتچىلەر سارىيى):

زوگوڭسىنىڭ ئۇرنى خۇنەن، خۇبېي سارىيىنىڭ جەنۇبىدىكى سەنجۇەدى دېگەن جايدىكى خېخۋاچى (نىلۇپەر گۈلى كۆلى) نىڭ شەرق تەرىپىدە ئىدى. قۇرۇلۇشى كەڭ، چوڭ - كىچىك ساراي ئۆيلەر، ئىبادەت قىلىدىغان تونەكخانىلار، ئويۇن قويىدىغان سەھنە بار ئىدى. زو زۇڭتاڭنىڭ سۈرىتىنى تاۋاپ قىلاتتى.

ليۇگوڭسىنىڭ ئۇرنى بىلياڭدىكى سابىق قانۇن - سىياسى شۆيۈەننىڭ ئوڭ تەرىپىدە، يەنى ھازىرقى 1 - ئوتتۇرا مەكتەپ بولۇپ، قۇرۇلۇشلىرى زوگوڭسىنىڭكىگە ئوخشايتتى، ليۇ جىنتاڭنىڭ سۈرىتىنى تاۋاپ قىلاتتى.

جۇڭبېينىڭ ئۇرنى دۇڭمېندا بولۇپ، زو زۇڭتاڭ شىنجاڭغا

قوشۇن باشلاپ كېلىپ، ئۇرۇش مالىمانچىلىقىنى باستۇرغاندا قۇربان بولغانلارنىڭ ئىسمى يېزىلغان تەزىيە تاختىسىنى تاۋاپ قىلاتتى.

يۇقۇرىدىكى 3 گۇڭسىنى چىڭ خاندانلىقى زو زۇڭتاڭ، ليۇ جىنتاڭ ۋە جەڭدە قۇربان بولغانلارنى تەقدىرلەش ئۈچۈن پۇل ئاجرىتىپ ياساتقان، ياڭ زېڭشىن دەۋرىگە كەلگەندە، جۇڭبېيسى شاڭدىمياۋغا ئۆزگەرتىلدى، قايتىدىن رېمونت قىلىندى. يېڭىدىن ھاكىم بولغانلار شاڭدىمياۋغا بېرىپ شاڭ كۆيدۈرۈپ سەجدە قىلاتتى، قەسەم بېرىپ بولغاندىن كېيىن، ۋەزىپە ئۆتەشكە كېتەتتى.

تاۋگوڭسى دەيدىغان بىر سىتاڭمۇ بار، بۇ، شىنجاڭنىڭ ھەربىي - مەمۇرى ۋالىسى بولغان تاۋ موجۇنىڭ سىتاڭى بولۇپ، ئۇرنى مەدىنىيەت كوچىسىدا ئىدى، ئۆيلىرى ئاز بولۇپ باشقىلارغا قارىغاندا ئانچە ھەيۋەت ئەمەستى.

(9) چەنجۇ سارىيى: كېيىن ئۆلكىلىك كېڭەشنىڭ يىغىن ئۇرنى قىلىنغان.

3. مەرھۇملار سارىيى

جايلاردىكى سارايلارنىڭ كۆپىنچىسىدە مەرھۇملار بار ئىدى ھەمدە قەۋرە ۋە تاۋۇتلارغا مەخسۇس ئادەم قارايتتى. ئۇلارنىڭ ئىش ھەققى، تامىقىنى ساراي بېرەتتى. ئۇرۇمچىدە خۇنەنلىك مەرھۇملار سارىيى، خۇبېيلىك مەرھۇملار سارىيى، چى فىڭجۇ باشلىق شەرقلىق مەرھۇملار سارىيى، گەنسۇلۇق مەرھۇملار سارىيى قاتارلىقلار بار ئىدى. چى فىڭجۇ باشلىق شەرقلىق مەرھۇملار سارىيى مانجۇرىيە، فىڭتيەن، خېيلۇڭجياڭ، جىلىن، سەندۇڭ، خېنەن قاتارلىق ئۆلكىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى، بۇ جاي مېيىتنى ۋاقىتلىق ساقلاپ ياكى تېيىزرەك كۆمۈپ ساقلاپ، كېيىنكى

چاغلاردا ئۆز يۇرتىغا يۆتكەپ كېتىش ئۈچۈن تەييارلاپ قويۇدىغان ئورۇن ئىدى. مەرھۇملار سارىيىنىڭ ئورنى ھازىرقى خۇنەن مېھمانخانىسىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى يەردە ئىدى. خۇنەنلىك، خۇبېيلىك مەرھۇملار سارىيى ھازىرقى خەلق كىنوخانىسى ۋە بىڭتۇەن سىلىڭبۇسى ئەتراپىدا ئىدى، كېيىن قەۋرىلەر جەنجۇڭزىڭگۇغا يۆتكەپ كېتىلدى. بۇلاردىن باشقا خۇنەنلىك ھەربى مەرھۇملار سارىيى بولۇپ، ئىتتىپاق يولىدىكى خاڭچىڭدا ئىدى. كېيىن باشقا جايغا يۆتكەپ كېتىلدى. گەنسۇلۇق مەرھۇملار سارىيى دۇڭمەن سىرتىدا بولۇپ، كېيىنكى چاغلاردا قەۋرىلەر جەنجۇڭزىڭگۇغا يۆتكەپ كېتىلدى. مەرھۇملار سارايلىرىنىڭ ھەممىسىدە سارايى ئۆيلەر ۋە قورا تام، دەرۋازا بار ئىدى، ئىبادەت قىلىنىدىغان تۈنەكخانىلارمۇ كۆپ ئىدى. چوڭ سارايى ئۆيىدىكى دىساڭۋاڭ بۇتسىۋاغا ئېتىقات قىلىناتتى. تۈنەكخانىدىكى يۆتكەپ كېتىش ئالدىدا تۇرغان مېيىتلارنى تاۋاپ قىلاتتى. ھەر يىلى چوكانتالدا (4 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى) ۋە 7 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى مەرھۇملار سارىيىغا قارايدىغانلار داۋجىياۋ مۇخلىسلىرىنى تەكلىپ قىلىپ ئۆلگەنلەرگە ئاتاپ قىرائەت قىلدۇراتتى، مۇخلىسلارغا بېرىدىغان پۇلنى سارايى باشلىقلىرى سارايى پۇلىدىن چىقىم قىلاتتى، شىڭ شىسەي دەۋرىگە كەلگەندە، ھەممە سارايلار خەنزۇ ئۆيۈشمىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. مەرھۇملار سارىيىدىكى جەسەتلەر يۆتكەپ كېتىلىپ، سارايى چۇۋۇپ تاشلاندى، سارايلارنىڭ يەر ـ زېمىن، ئۆي ـ ئىمارەت، مال ـ مۈلكىنى خەنزۇ ئۆيۈشمىسى ئۆتكۈزۈۋالدى. ئۆلگەنلەرگە كوللىكتىپ تەزىيە بىلدۈرۈپ دۇئا ـ تەكبىر قىلىدىغان ئىشلار ئاخىرلاشتى.

ئازاتلىقتىن ئىلگىرىكى شىنجاڭ
ئاۋىئاتسىيە ئىشلىرىنىڭ
قىسقىچە تارىخى

شۇ شۇتۇڭ

1. خەلق ئاۋىئاتسىيىسىنىڭ گۈللىنىشى ۋە خاراپلىشىشى

تارىختىن بۇيان كىشىلەر پەقەت سىچۇەن يولىنىڭ جاپالىق ئىكەنلىكىنىلا بىلەتتى. بىراق شىنجاڭدا سەپەر قىلىشنىڭ سىچۇەن يوللىرىغا قارىغاندا نەچچە ھەسسە جاپالىق ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. شۇڭا، 20 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بەزى ئۇقۇمۇشلۇق زاتلار شىنجاڭ بىلەن ئىچكى ئۆلكىلەر ئوتتۇرىسىدا ئاۋىئاتسىيە يولى ئېچىش توغرىسىدا تەكلىپ قويغان ئىدى. دەل شۇ چاغدا گېرمانىيە ھۆكۈمىتى ئەينى ۋاقىتلاردا پۈتۈن دۇنياغا مەشھۇر بولغان رونكى ئاۋىئاتسىيە شىركىتىدىن ۋەكىل ئەۋەتىپ گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ قاتناش مىنىستىرلىكى بىلەن ياۋروپا ـ ئاسىيا ھاۋا يولىنى ئېچىش ھەققىدە سۆھبەت ئېلىپ باردى ھەم بىرلىكتە ياۋروپا ـ ئاسىيا ئاۋىئاتسىيە شىركىتى قۇرۇش توغرىسىدا كېلىشىم ھاسىل قىلدى. ھاۋا يولى نەنجىڭدىن باشلىنىپ شىنجاڭدىكى قۇمۇل، ئۈرۈمچى، چۆچەك ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا كىرگەندىن كېيىن، ئۇدۇل

بېرلىنغا تۇتىشاتتى. 1929 - يىلدىن باشلاپ شىنجاڭدىكى قۇمۇل، چۆچەك، ئۈرۈمچىدىن ئىبارەت 3 جايدا ئايرودۇروم ياسىلىشقا باشلىدى. قۇمۇل ئايرودۇرومى ناھىيىدىن 3—4 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى بىساۋۇزىدا ياسالدى؛ ئۈرۈمچى ئايرودۇرومى نەنلياڭنىڭ شەرق تەرىپىدىكى دۆڭسەن تېغى ئېتىكىدە ياسالدى، ئۇ، ئۈرۈمچىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى شەھەر سېپىلىغا 8 كىلومېتىر كېلەتتى، كېيىن ئادىيوپۇغا كۆچۈرۈلدى. ئۆز ۋاقتىدا، شارائىتنىڭ چەكلىمىسى بىلەن ئايرودۇروم قىلىشقا بەلگىلەنگەن يەر تۈزلىنىپ، خاشا تام ۋە ئايروپىلان قويىدىغان ئۆي ھەم ئايرودۇروم خىزمەتچى خادىملىرى تۇرىدىغان ياتاق، ماي ئىسكىلاتىلا ياسالغان ئىدى، تاماقخانا، مېھمانخانا يوق ئىدى، تاماق يېيىش ئۈچۈن ئاپتوموبىل بىلەن شەھەرگە كىرىشكە توغرا كېلەتتى.

1930 - يىلى، گېرمانىيىدە ئىشلەنگەن رونكى ماركىلىق بىر ماتورلۇق پاسساژىر ئايروپىلانى سىناق تەرىقىسىدە شىنجاڭغا ئۇچۇپ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. گەرچە ھاۋا يولى بەلگىلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن، سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىنىڭ قوشۇلۇشىدىن ئۆتكۈزۈلمىگەچكە، ياۋروپا - ئاسىيا ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ نۆۋەتچى ئايروپىلانى قاتنىيالمىدى. 1937 - يىلى، ياپون جاھانگىرلىگگە قارشى قوشۇن زورايدى، جۇڭگو ھۆكۈمىتى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى ئۆز ئارا تاجاۋۇز قىلىشماسلىق شەرتنامىسى ئىمزالىدى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى جۇڭگوغا ھەربىي ئايروپىلان سېتىپ بېرىپ، جۇڭگونىڭ ياپون جاھانگىرلىگگە قارشى تۇرۇشىغا ياردەم بېرىدىغانلىقىنى ۋەدە قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، ئەسلىدە ياۋروپا - ئاسىيا ھاۋا قاتنىشى ئۈچۈن ياسالغان ئايرودۇروملار، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگوغا بەرگەن

ھەربىي ئايروپىلانلىرى قونىدىغان ئايرودۇرومغا ئۆزگەرتىلدى. گۇچۇڭ، شىخو، ئىلىلاردىمۇ كەينى - كەينىدىن ئايرودۇروم ياسالدى. قۇمۇلنىڭ كىچىك تىپىتىكى قىرغۇچى ئايروپىلانلارنى قوراشتۇرۇش ۋەزىپىسى بولغانلىقتىن، ئۇ يەردە ئاۋىئاتسىيە بازىسى قۇرۇلدى. جايلاردىكى ئايرودۇروملارمۇ ئەسلىدىكى ئاساستا كېڭەيتىپ قۇرۇلدى، ئايروپىلان قويۇش ئۈچۈن لاپاس، ماشىنا ئىسكىلاتى، رېمونت قىلىش سېخى ۋە پاراۋانلىق ئەسلىھەلىرى ياسالدى. شۇ چاغلاردا جۇڭگو ئەمەلدارلىرى ياۋروپا دۆلەتلىرىگە چىقسا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئايروپىلانىغا ئولتۇراتتى. ياپون جاھانگىرلىگگە قارشى تۇرۇش ئۇرۇشى مەزگىلىدە جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەربىي ئايروپىلانلىرى بۇ لېنىيىدە ئۈزۈلمەي قاتناپ تۇردى. 1939 - يىلى، جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى يەنە بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ كېلىشىم ئىمزالاپ، جۇڭگو - سوۋېت خەلق ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنى قۇردى. ئۇچۇش مۇساپىسى قۇمۇلدىن ئالمۇتاغىچە قىلىپ بەلگىلىنىپ، ئۇچۇش ۋەزىپىسىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ خەلق ئاۋىئاتسىيە ئايروپىلانلىرى ئۈستىگە ئالدى، بۇنىڭدا داگلاس ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن ل— 2 شەكىللىك قوش ماتورلۇق پاسساژىر ئايروپىلانلىرى ئىشلىتىلدى. جۇڭگو - سوۋېت خەلق ئاۋىئاتسىيە شىركىتى قۇرۇلۇشى بىلەن تەڭلا ياۋروپا - ئاسىيا ئاۋىئاتسىيە شىركىتى جۇڭگو مەركىزىي ئاۋىئاتسىيە شىركىتىگە ئۆزگەرتىلىپ، چۇڭچىڭ—قۇمۇل ھاۋا يولى ئېچىلدى. ئەسلىدە بۇ ئىككى شىركەت قۇمۇلنى ئايروپىلان ئالمىشىش بېكىتى قىلىشنى پىلانلىغان ئىدى، لېكىن، مەركىزىي ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ ئايروپىلانى نورمال قاتنىمايتتى، بەزىدە كېلىپ، بەزىدە كەلمەيتتى،

ئۇچۇش نۆۋىتى ناھايىتى ئاز ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ پىلان ئەمەلگە ئاشمىدى.

جۇڭگو - سوۋېت ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ نۆۋەتچى ئايروپىلانى 1939 - يىلىدىن ئېتىۋارەن رەسمىي قەرەللىك ئۇچۇشقا باشلىدى، ھەر ھەپتىنىڭ چارشەنبە كۈنى ئالمۇتادىن ئۇچۇپ قۇمۇلغا قونۇپ، پەيشەنبە كۈنى قۇمۇلدىن ئالمۇتاغا قايتاتتى، كېيىن، شۇ كۈنى بېرىپ، شۇ كۈنى قايتىدىغان بولدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، قۇمۇل، ئۈرۈمچى، ئىلى ئايرودروملىرى كېڭەيتىپ ياسالدى. قۇمۇل ئايرودرومى ناھىيىدىن 15 كىلومېتىر شىنجاڭزى چۆلىگە كۆچۈرۈلدى، ئۈرۈمچى ئايرودرومى دادىيوپىدا تۇرۇۋەردى. بۇ ئىككى جايدا ئاۋىئا پورتى قۇرۇلغان بولۇپ، بىر قەدەر زامانىۋىلاشقان كۆتۈرۈلۈش، چۈشۈش ئۈسكۈنىلىرى، كېچىدە قونۇش ئۈسكۈنىلىرى ۋە يول باشلىغۇچى تېلېگىراف ئىستانسىسى، ھاۋا رايى ئىستانسىسى، پاسسازىرلار ياتاق - تاماقخانىسى قاتارلىق ئەسلىھەلەر ئورۇنلاشتۇرۇلغان ھەم ياسالغان ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا ئاۋىئا پورتتا ئىشلەيدىغانلارنىڭ ھەممىسى سوۋېتلىكلەر بولۇپ، سانى ناھايىتى ئاز ئىدى، قۇمۇلدىكى ئاۋىئا پورتتا پەقەت بىر نەپەر بېكەت باشلىقى، بىر ھاۋا رايى خادىمى قوشۇمچە رادىست، بىر شوپۇر بار ئىدى. بېكەت باشلىقى بېلەت سېتىش، جىڭلاش، بېلەت تەكشۈرۈش، ئايروپىلاننىڭ ئۇچۇشى ۋە قونۇشىغا قوماندانلىق قىلىش قاتارلىق كەسپى، تىجارەت ئىشلىرىنى قوشۇمچە ئىشلەيتتى. شوپۇر ئاپتوۋۇز، يۈك ئاپتوموبىلى، بېنزىن ئاۋۇز ۋە كىران ماشىنىلىرىنى ھەيدىگەندىن تاشقىرى مال سېتىۋېلىش، تەمىنلەش، پاسسازىرلارنى توشۇش قاتارلىق ئىشلارنى قىلاتتى. رادىست قوشۇمچە ھاۋا رايى خىزمىتىنى ئۈستىگە ئالغان بولۇپ، ھاۋا رايىدىن مەلۇمات بېرىش ۋە ئايروپىلان كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن تېلېگىراما ئارقىلىق يول باشلاش ئىشىنى ئىشلەيتتى. باشتا پاسسازىرلار ئايرودرومدا تاماقلىنىپ، قونالايتتى، لېكىن بۇ ناھايىتى قىسقا ۋاقىت داۋام قىلدى، كېيىن پاسسازىرلارنى شەھەرگە ئاپىرىدىغان بولدى. مەركىزىي ئاۋىئاتسىيە شىركىتى چۇڭچىڭ - قۇمۇل ھاۋا يولىنى ئاچقاندىن كېيىن نۆۋەتچى ئايروپىلاننىڭ ئۇچۇشى بەكمۇ نورمالسىز بولدى. بۇ شىركەتنىڭ قۇمۇلدا ئايرودرومى يوق بولۇپ، ناھىيىدە بىر ئىش بېجىرىش ئورنى بىلەن تېلېگىراف پونكىتى بار ئىدى، ماشىنا بىلەن ئايروپىلانى ئايرودرومدا تۇراتتى. ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن سى—45 ۋە سى—46 شەكىللىك ئايروپىلانلار بار ئىدى. ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇش ئاياغلاشقاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ نۆۋەتچى ئايروپىلانى نەنجىڭدىن ئۇچىدىغان بولدى، لېكىن قېتىم سانى بارغانسېرى ئازلاپ كەتتى.

ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇشنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە، ئامېرىكا، ھىندىستاندىن ئۇچۇپ ھىمالايا تېغىدىن ھالقىپ ئۆتىدىغان ئاتالمىش «تۆگە لوكىسى» ھاۋا يولىنى سىناق قىلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى ۋە جۇڭگو - ئامېرىكا ھەمكارلىقىدىكى جۇڭگو ئاۋىئاتسىيە شىركىتى قۇرۇلۇپ، قۇمۇلدا ئۇنىڭ ئىش بېجىرىش ئورنى تەسىس قىلىندى. لېكىن ئۇلارنىڭ ئايروپىلانىنىڭ كەلگەن - كەتكىنىنى بىر قېتىممۇ كۆرۈپ باقمىدۇق.

مانا بۇ، ياۋروپا - ئاسىيا، جۇڭگو - سوۋېت ھەم جۇڭگودىكى مەركىزىي تارتىپ تۆۋەندىكى 4 چوڭ ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ

شىنجاڭدىكى راۋاجلىنىش ۋە زاۋاللىققا يۈزلىنىش تارىخى ئىدى. ياۋروپا - ئاسىيا هاۋا قاتنىشى سىنىقى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭلا بۇ لىنىيەدىكى هاۋا قاتنىشىمۇ توختىدى. لېكىن، جۇڭگو - سوۋېت نۆۋەتچى ئايروپىلانى 1949 - يىللارغىچە نورمال ئۇچۇپ تۇردى، ئۇ، شىنجاڭنىڭ خەلق ئاۋىئاتسىيە تارىخىدا مۇھىم ئورۇندا تۇرغان ئىدى.

مەركىزىي ئاۋىئاتسىيە شىركىتى لەيلەپ قالغان ئورۇن بولۇپ، جۇڭگو نۆۋەتچى ئايروپىلانى نامدا بار ئەمەلىيەتتە يوق ئىدى. گەرچە هاۋا قاتنىشى يولغا قويۇلغان بولسىمۇ، لېكىن شىنجاڭغا بېرىش - كېلىشتىكى قىيىنچىلىق ئەھۋالىدا يەنىلا ياخشىلىنىش بولمىدى. پەقەت جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدىلا، لەنجۇ - شىنجاڭ تۆمۈر يولى ياسىلىپ، پويىز تىيانشاننىڭ جەنۇبىدىكى كورلىغىچە يېتىپ بارالايدىغان بولدى. خەلقارا هاۋا يولى ئۈرۈمچىنى مەركەز قىلغان هالدا تەرەپ - تەرەپلەرگە تۇتاشتى. دۆلەت ئىچى ۋە ئاپتونوم رايوندىكى نۆۋەتچى ئايروپىلانلارمۇ قەرەللىك ئۇچىدىغان بولدى. تاشيول قاتنىشىمۇ كۈنساناپ تەرەققى قىلدى، بۇلار كىشىنى قانداقمۇ قايىل قىلمىسۇن؟

2. هەربى ئاۋىئاتسىيە ئۆزگىرىشى. شىنجاڭدا هەربى ئاۋىئاتسىيە 1931 - يىلى بارلىققا كەلگەن. ئەينى ۋاقىتتا ما جۇڭيىڭ، يولۋاس ۋە خوجىنىياز هاجى قاتارلىق 3 تەرەپنىڭ قوراللىق كۈچى بىرلىشىپ قۇمۇل ناهىيىسىگە قورشاپ هۇجۇم قىلدى، ئۇرۇش بارغانسېرى كېڭىيىشكە باشلىدى. ئۆلكە دائىرىلىرى ئىلىدىن قۇرال - ياراغ بىر قەدەر يېڭى قىسىملارنى يۆتكەپ كەلگەندىن تاشقىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن هەربى كۆرەشچى ئايروپىلان

قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن پ-2 شەكىللىك مەشق ئايروپىلانىدىن 6 نى؛ ر-1 شەكىللىك چارلاش ئايروپىلانىدىن 3 نى سېتىۋېلىپ ئۇرۇشقا قاتناشتۇردى. بۇ، شىنجاڭدا هەربىي مەقسەت ئۈچۈن ئايروپىلان ئىشلىتىشنىڭ باشلىنىشى ئىدى. ئۇ چاغدىكى ليوتچىكلار بىلەن ئايرودۇرۇم خىزمەتچى خادىملىرى ۋە مېخانىزاتسىيە خادىملىرىنىڭ هەممىسى شەرقىي شىمال ھەم ئىچكىرىدىن تەكلىپ قىلىپ كېلىنگەن، يېتەكچىلىك قىلىشقا بولسا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىنغان ئىدى. 1932 - يىلى جىن شۇرېن هاكىمىيىتى شىنجاڭدا مالىمانچىلىقنىڭ ئەۋج ئېلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، هەربىي تەييارلىقنى كېڭەيتىپ، هەربىي خادىملارنى تەربىيىلەشكە كىرىشتى. ئوفىتسېرلار مەكتىۋىنى قۇرغاندىن باشقا شۇ يىلى كۈزدە يەنە چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىنى قۇردى. شەرقىي شىمالىق ليوتچىك لى شياۋتيەننى مەكتەپ مۇدىرى قىلىپ تەيىنلىدى، بىرىنچى قارارىدا 20 ئوقۇغۇچى ئوقۇدى. ئىسمىدە قېلىشىچە بۇ ئوقۇغۇچىلار: ۋاڭ يىڭ چى، جاۋ خى نيەن، گاۋ جيجۈڭ، چېڭ مىن، چېڭ شىگۈي، جاڭ سۇڭخۇ، كۇڭ شياڭفۇ، رېن جاۋشياڭ، ياڭ خېرۇڭ، سۈن شۈيچاڭ، سۈن تەيچاڭ، جۇڭ چىڭيۈي، لى خۇەنجاڭ (ئۇيغۇر) قاتارلىقلار ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىگە يەنە شەرقىي شىمالدىن ياۋ شيۈڭ، جاڭ نيەنشاۋ، جاڭ شۈيەن، جاڭ جېڭشەن، ۋاڭ يۈيشەن، يۈەن گوۋېي شۇنىڭدەك گېنېرال فېڭ يۈيشياڭنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن ۋاڭ جىن قاتارلىق ليوتچىكلار يۆتكەپ كېلىندى. 1 - قارارنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار بىلەن شەرقىي شىمالدىن يۆتكەپ كېلىنگەن ليوتچىكلارنىڭ بەزىسى ئايروپىـ

لان ۋەقەسى بىلەن ئۆلدى، بەزىسى مىلىتارىست شىڭشىسەي تەرىپىدىن تۈرمىگە تاشلىنىپ، تۈرمىدە ئۆلدى.

ئاۋئاتسىيە مەكتىپىگە يەنە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 4 لىيوتچىك، 3 مېخانىزاتسىيە ئوقۇتقۇچىسى تەكلىپ قىلىپ كېلىنگەن ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا، ئۆگىنىشتە ئۆز زامانىسىدا چىققان 2—y شەكىللىك ئايروپىلانلار ئىشلىتىلگەن ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، 5—p شەكىللىك چارلىغۇچى كۆرەشچى ئايروپىلاندىن بىر قانچىسى بار ئىدى. 1933 - يىلى، شىنجاڭدا «12 - ئاپرېل ئۆزگىرىشى» يۈز بەرگەن ۋە ما جۇڭيىڭ ئىككى قېتىم شىنجاڭغا يۈرۈش قىلغان مەزگىلدە، ئاۋئاتسىيە مەكتىپىنىڭ مۇدىرى لىي شياۋتيەن باشقىلار تەرىپىدىن ئەينى ۋاقىتتىكى ۋاقىتلىق دۇبەن شىڭشىسەينى قەستلەشكە قاتناشقان دەپ كۆرسىتىلىپ ئۆلتۈرۈلدى، ئاۋئاتسىيە مەكتىپىگە ۋاڭ يۈيشەن مۇدىر بولدى، ئۇزۇن ئۆتمەي ۋاڭمۇ قولغا ئېلىنىپ ياۋشيۈك مۇدىر بولدى. كېيىن، ياۋ شيۈك، جاڭ نيەنشاۋ، يۈەن گوۋېي قاتارلىقلار ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ شىڭ شىسەي تەرىپىدىن تۈرمىگە تاشلىنىپ، تۈرمىدە ئۆلدى. بىرلا جاڭ شۈيەن خېلى بۇرۇنلا جان بېقىپ شىنجاڭدىن كېتىپ قالغان بولغاچقا ئامان قالغان ئىدى. ئۇ، ئازاتلىقتىن كېيىن 70 - يىللارنىڭ بېشىدا قۇمۇلدا كېسەل بولۇپ ۋاپات بولدى. ئۇنىڭدىن باشقا جاڭ جىشەن ئۆز ۋاقتىدا گومىنداڭنىڭ ئاۋئاتسىيە كومىتېتىغا كىرگۈزۈلگەن ئىدى، ئازاتلىقتىن كېيىن نەنجىڭ ھەربىي ئىنستىتۇتىنىڭ ھاۋا ئارمىيە پاكولتېتىدا تاكتىكا ئوقۇتقۇچىسى بولدى. شەرقىي شىمالدىن تەكلىپ قىلىپ كېلىنگەن 3 مېخانىكتىن جاڭشۈي جۇ ئىنژېنېر بولدى،

لىي تيەنباۋ رېمونت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى بولدى، چياۋ ۋەنسەي ياغاچ رېمونت گۇرۇپپىسىنىڭ باشلىقى بولدى. ئۇنىڭدىن باشقا، دۇبەن مەھكىمىسىگە قاراشلىق ھەربىي زاۋۇتتىن شى گۇاڭ ۋۇ، ياڭ يۈي چيەن، ۋۇ يۈنشەن، جاڭ فۇ قاتارلىق تېخنىك ئىشچىلار يۆتكەپ كېلىنگەن ئىدى.

1933 - يىلى، بىرىنچى قارار مېخانىزاتسىيە سىنىپىغا 40 دەك ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. ئۇلار: شۈي شۇتۇڭ، لىي گولياڭ، ۋۇچېيۈن، گاۋ جىڭچېن، لو شىڭسەي، ياڭ زېڭرۇڭ، جاڭ مىنشەن، دېڭ مىنچاۋ، پېڭ مىنلى، ساۋ چىڭچاڭ، ياڭ سېڭ، ليۇۋېن چىڭ، ۋاڭ جېنچى، چېڭ شياۋتۇڭ، لى چىڭفۇ، ۋاڭ داشېڭ، جاۋكۈي يۈەن، گاۋ ۋېيمىڭ، جۇيىڭزۇڭ، فەن چۈنخۇا، خەن ياۋزۇڭ، شياڭيىڭكې، لياڭ جيۇرۇ، جاڭ خۇڭتاۋ، جاڭ يۈنشى، ساۋزوبى، خەن يىڭچى، خۇڭ پېڭشى، جۇ مىنرېن، ۋاڭ ليەن قاتارلىقلار ئىدى.

1938 - يىلى، ھەربىي مەكتەپتىن ئىككىنچى قارار لىيوتچىكلار سىنىپىغا يەنە بىر قانچە 10 ئادەم قوبۇل قىلىندى.

1939 - يىلى يەنە ئۈرۈمچىنىڭ شەرقىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدىكى يېڭى گازارمىدىكى غەربىي ئارمىيىنىڭ پىشقەدەم قىزىل ئارمىيە جەڭچى - كادىرلىرى ئىچىدىن 3 - قارار لىيوتچىكلار سىنىپىغا 30 دەك ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە ياۋشيۈكنىڭ ئوغلى ياۋشيۈكتاۋ قىزىل ئارمىيە جەڭچىسى ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا يېڭى گازارمىدىكى كادىر، جەڭچىلەر ئىچىدىن 2 - قارار مېخانىزاتسىيە سىنىپىغىمۇ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. 1938 - يىلى، 1 - قارار رازۋېتكا سىنىپى ئېچىلدى. 1942 - يىلى، 3 - قارار مېخانىزاتسىيە

سىنىپى ئېچىلدى. 1940 - يىلى يەنە ھاۋا رايى سىنىپىدىن بىرى ئېچىلدى.

ئوقۇتۇش جەھەتتە، 1939 - يىلدىن باشلاپ ئىلگىرىكى 5 — P شەكىللىك چارلاش ئايروپىلانىنىڭ ئورنىغا يېڭى شەكىلدىكى 16 — E شەكىللىك چارلاش ئايروپىلانىنىڭ ھەيدەش تېخنىكىسى ئۆگىتىلىشكە باشلىدى. 1 - قارار رازۋېتكا سىنىپىدا ئاساسەن يول باشلاش، ھاۋادا رازۋېتكا قىلىش، بومباردىمان قىلىش، ئوققا تۇتۇش، ئالاقىلىشىش، سۈرەتكە تارتىش قاتارلىق دەرسلەر ئۆتۈلدى.

شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئاۋىئاتسىيە ئەترىدى ئەسلىدە بىرىگادا بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتىكى ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋى بىلەن قوشۇۋېتىلدى. بىرىگادا باشلىقى ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىنىڭ مۇدىرلىكىنى قوشۇمچە ئۆتىدى ۋە ئۇنىڭغا گېنېرال پولكوۋنىك ئۇنۋانى بېرىلدى ھەم بىرىگادا باشلىقىنىڭ ئورۇنباسارى، ئىشتاپ باشلىقلىقىغا، ئاۋىئاتسىيە ئىنژېنېرى، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن باش ئوقۇتقۇچى، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن ئۇچقۇچىلار ئوقۇتقۇچىسى، مىخانىزاتسىيە ئوقۇتقۇچىسى، رازۋېتكا ئوقۇتقۇچىسى قاتارلىقلار تەيىنلەندى. سوۋېت ئوقۇتقۇچىلىرى ھەر 3 يىلدا بىر قېتىم ئالماشتى. ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىدا 3 ئوتتۇرا ئەترەت، ھەر ئوتتۇرا ئەترەت قارمىقىدا 3 كىچىك ئەترەت بار ئىدى. مەشىق شۇ ئەترەتلەر بويىچە ئېلىپ بېرىلاتتى. ئەينى ۋاقىتتا 1 - ئوتتۇرا ئەترەتتە 15 — y شەكىللىك قوش قاناتلىق قىرغۇچى ئايروپىلاندىن 6 سى، 16 — U شەكىللىك يالاڭ قاناتلىق كۆرەشچى مەشىق ئايروپىلانىدىن ئۈچى بار ئىدى. ئۇ ۋاقىتلاردا

قىرغۇچى ئايروپىلانىنى قوغلىغۇچى ئايروپىلان ياكى كۆرەشچى ئايروپىلان دەپ ئاتىشاتتى. 2 - ئوتتۇرا ئەترەت بومباردىمانچى، چارلىغۇچى ئايروپىلان ئەترىتى بولۇپ، ئۇنىڭ قارمىقىدا 5 — p شەكىللىك چارلىغۇچى ئايروپىلاندىن 9 ى بار ئىدى. بۇ ئەينى ۋاقىتتا ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىدىكى ئاساسىي ئايروپىلان ئىدى. 3 - ئوتتۇرا ئەترەت باشلانغۇچ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۆگىتىش ئايروپىلان ئەترىتى ئىدى. ئۇنىڭ قارمىقىدا 2 — y شەكىللىك باشلانغۇچ سەۋىيىدىكى ئۆگىتىش ئايروپىلانىدىن 9 ى، 5 — p شەكىللىك چارلاش ئايروپىلانىدىن 3 ى، شۇنىڭدەك قوش قاناتلىق پاسساژىر ئايروپىلانىدىن 2 سى بار ئىدى، ئۇ 5 — p شەكىللىك قوش قاناتلىق ئايروپىلاندىن ئۆزگەرتىلگەن بولۇپ، ئۇنى قۇتقۇزۇش ئايروپىلانى قاتارىدىمۇ ئىشلەتكىلى بولاتتى، 4 - 5 پاسساژىر پاتاتتى. مەخسۇس ئاۋىئاتسىيە بىرىگادا باشلىقىنىڭ ھەيدىشى ئۈچۈن ئاجرىتىپ بېرىلگەن 5 — p شەكىللىك قوش قاناتلىق ئايروپىلاندىن بىرسى بار ئىدى.

ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىنىڭ ئورگىنىدا مىخانىكا، خوجىلىق، قورال - جابدۇق، ھاۋا قاتنىشى، يېقىلغۇ، ھاۋا رايى، سۈرەتكە ئېلىش، بىخەتەرلىك پاراشوتى، مائارىپ قاتارلىق بۆلۈملەر تەسىس قىلىنغان ئىدى.

ئاپتوموبىللارنىڭ كۆنسېرى كۆپىيىپ، ئېغىرلاپ كېتىۋاتقان رېمونت قىلىش ۋەزىپىسىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىش ئۈچۈن، 1941 - يىلى، شۇ چاغلاردا بىر قەدەر ئىلغار دەپ ھېسابلىنىدىغان رېمونت زاۋۇتىدىن بىرسى، ئايروپىلان قويىدىغان چوڭ تېپتىكى ئىسكىلاتتىن بىر قانچىسى، ۋاقىتلىق ئىسكى-

لاتتىن 6 سى ياسالدى. p — 5، y — 2 شەكىللىك ئايروپىلانلارنىڭ ماتورى رادىياتور سۈيى ئارقىلىق سوۋۇتىلاتتى، قىش كۈنلىرىدە ماتورى ئوت بىلەن قىزىتىلىپ، پەلدىرلىغۇچنى قول بىلەن ئايلاندۇرۇش ئارقىلىق ئوت ئالدۇرۇلاتتى. U — 15، U — 16 شەكىللىك ئايروپىلانلارنىڭ ماتورى بولسا، ھاۋا ئارقىلىق سوۋۇتۇلۇپ، قىسىلغان ھاۋا ۋە زىۋۇت قىلىش ماشىنىسى ئارقىلىق ئوت ئالدۇرۇلاتتى. زىۋۇت قىلىش ماشىنىسىنىڭ ئالدى قىسمىغا زىۋۇت قىلىش ئەسۋابى ئورنىتىلغان بولۇپ، زىۋۇت قىلغاندا، زىۋۇت قىلىش ئەسۋابى ئايروپىلاننىڭ باش قىسمىدىكى ماتورنىڭ ئالدى تەرىپىدىن چىقىپ تۇرغان ئەگرى ئوقنىڭ بېشىغا كەيگۈزۈلۈپ ئوت ئالدۇرۇلاتتى، قانۇنىيىتى ئاپتوموبىلنى زىۋۇت قىلغاندا روكايتكا بىلەن ئايلاندۇرۇپ زىۋۇت قىلغانغا ئوخشاش ئىدى. ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىدا پەردە تۇرۇپ سىمسىز تېلېگىراف ئارقىلىق يول باشلاش ئۈسكۈنىلىرى يوق ئىدى، ئالاقە، تېلېگىراف ئىدارىسى بىلەن دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ھەربىي تېلېگىراف ئىستانسىسى ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلاتتى. ئۇ، بەزى كىچىك كۆلەمدىكى جەڭلەرگە قاتناشقاندىن سىرت، خەلق ئاۋىئاتسىيە كەسپى بىلەنمۇ شۇغۇللىناتتى. مەسىلەن: چېكەتكە يوقۇتاتتى، ھەربىي، مەمۇرى ئەمەلدارلارنى توشۇيتتى، چارقىلىق، چەرچەن قاتارلىق جايلارغا ھەربىي ئەشيالارنى يەتكۈزۈپ بېرەتتى.

ئاۋىئاتسىيە مەكتىپى بىلەن ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىنىڭ ھەربىي ئايرودرومى ئۈرۈمچىنىڭ كىچىك شەرقىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدىكى چوڭ ھەربىي مەشق مەيدانىدا ئىدى. 1933 - يىلى، ماجۇڭيىڭ ئۈرۈمچىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلغاندا، ئايرودرومنى بىر مەزگىل ئىشغال قىلىۋېلىپ، ئايروپىلان ئىسكىلاتىدىكى ئايروپىلان ۋە لىيوتچىكلارنى قولغا چۈشۈرۈپ، شۇ ئايروپىلانلار ئارقىلىق ئۈرۈمچىنىڭ ئۈستىدە ئايلىنىپ يۈرۈپ تەشۋىق ۋەرەقىسى تارقاتقان ئىدى. ماجۇڭيىڭ چېكىنگەن چاغدا ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسى ئايروپىلان ئەۋەتىپ ماجۇڭيىڭنىڭ قوشۇنىنى ئوققا تۇتتى ۋە بومباردىمان قىلدى. ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىنىڭ شەرقىي كىچىك دەرۋازا سىرتىدىكى بۇ ئايرودرومى شىنجاڭدا ئەڭ بۇرۇن ياسالغان بىر قەدەر ياخشى ئايرودروم ئىدى.

ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ئۇرۇشى مەزگىلىدە ياسالغان غۇلجا، شىخو، گۇچۇڭلاردىكى ئايرودروملار بىر قەدەر ئاددى ئىدى. قۇمۇل ئايرودرومىدىن باشقىلىرىغا پەقەت U — 15، U — 16 شەكىللىك قىرغۇچى ئايروپىلانلار قونالايتتى. س ب، د ب، ت ب شەكىللىك يىراققا ئۇچالايدىغان بومباردىمانچى ئايروپىلانلار قۇمۇل، ئۈرۈمچىدىكى ئايرودروملارغىلا قونالايتتى. چۈنكى قۇمۇل ئايرودرومى ئەڭ دەسلەپ ياسالغان، ئۈسكۈنىلىرى ئەڭ ياخشى ئاۋىئاتسىيە بازىسى ئىدى، ئۇنىڭدا دائىم دىگىدەك ھاۋا ھۇجۇمىدىن ساقلىنىش ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدىغان قىرغۇچى ئايروپىلان ۋە بومباردىمانچى ئايروپىلاندىن 20 نەچچىسى تۇراتتى. ھەر قايسى ئايرودروملارنىڭ ماي ئىسكىلاتى، تېلېگىراف ئىستانسىسى، ھاۋا رايى ئىستانسىسى، مىخاينىزىم ئىسكىلاتلىرىنى تامامەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئايرودروم خىزمەتچى خادىملىرى باشقۇراتتى. دۇبەن مەھكىمىسىدىن ئەۋەتىلگەن ئىشچى - خىزمەتچىلەر سوۋېت خىزمەتچى خادىملىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلاتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، گومىنداڭ ئاۋىئاتسىيە كومىتېتىنىڭ خىزمەتچى خادىملىرى بار بولۇپ،

ئۇلار ئاۋىئاتسىيە كومىتېتىنىڭ ئۇياق - بۇياققا ئۆتكەن ئايرۇپىلانلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلاتتى.

ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇشنىڭ ئوتتۇرىسىدا، مەملىكەت ئىچىدىكى كۆپ ساندىكى ئاۋىئاتسىيە مەشق بازىلىرى ياپون تاجاۋۇزچى قوشۇنى تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنىپ قالماستىن، بەلكى مەشق قوراللىرىنىڭ كېلىش مەنبەئىمۇ ئۈزۈپ تاشلاندى. ئاۋىئاتسىيە خادىملىرىنى تولۇقلاش ئۈچۈن، گومىنداڭنىڭ ئاۋىئاتسىيە كومىتېتى سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوقۇتقۇچى ئېۋەتىپ ئۇچقۇچى خادىملارنى تەربىيىلەپ بېرىش ھەم قورال، ئۈسكۈنىلەر بىلەن تەمىنلەش ھەققىدە كېلىشىم ئىمزالىدى. 1939 - يىلى، شىنجاڭ ئىلى ۋىلايىتىنىڭ ئىلى ناھىيىسىدىكى ھەرەمباغدا ھاۋا ئارمىيە تەلىم - تەربىيە ئەترىتى قۇرۇلۇپ، مەخسۇس ئۇچقۇچى ۋە ئايرۇدۇرۇم خىزمەتچىلىرىنى تەربىيىلەيدىغان كۆلىمى زور ئايرۇدۇرۇم — مەشق بازىسى ياسالدى. 1940 - يىلدىن 1944 - يىلدىكى ئىلى ۋەقەسىگە قەدەر بۇ يەردە گومىنداڭ ئاۋىئاتسىيە كومىتېتى ئۈچۈن بىر تۈركۈم ئۇچقۇچى ۋە ئايرۇدۇرۇم خىزمەتچى خادىملىرى، تۆۋەن دەرىجىلىك كوماندىرلار تەربىيىلەپ بېرىلدى.

شىنجاڭ يەر كۆلىمىنىڭ كەڭ بولۇشتەك ئالاھىدىلىكىگە ماسلىشىش ئۈچۈن، دۈبەن مەھكىمىسى ئالتاي، چۆچەك، كۆكتوتاي، قاراشەھەر، كورلا، ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن، چارقىلىق، چەرچەن، خوتەن، لوپنۇر ناھىيىسىنىڭ تىكەنلىك دېگەن جايلىرىدا ئايرۇدۇرۇم ياسىدى. تىكەنلىكتە ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىنىڭ ئايرۇپىلانلىرى ھادىسىگە ئۇچراپ چۈشۈشكە مەجبۇر بولغاندا ئىشلىتىش ئۈچۈن ئاز مىقداردىكى بېنزىنمۇ ساقلىناتتى.

باشقا ئايرۇدۇرۇملاردا ھاۋا رايى خىزمىتىنى قوشۇمچە ئىشلەيدىغان بېكەت باشلىقى ۋە بىر مۇنچە ئەسكەرلەر بار ئىدى، يېقىلغۇ ساقلىناتتى، ھاۋا رايىدىن مەلۇمات بېرەتتى ھەم تەكشۈرگۈچى خادىملار بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوقۇتقۇچىلىرى كۈتۈۋېلىناتتى.

1942 - يىلى، خوتەن گارنىزونى بىلەن يەكەندە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 43 - پولك دۈبەن مەھكىمىسى ئارقىلىق ئېۋەتىلگەن گومىنداڭ ھەربىي دائىرىسىنىڭ بۇ ئىككى جايدا دەرھال ئايرۇدۇرۇم، ئۆيلەرنى ياساپ، ئامېرىكا ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ ئايرۇپىلانلىرىنى كۈتۈۋېلىشقا تەييارلىق كۆرۈش توغرىسىدىكى تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇۋالدى. بۇ چاغ، ئۇلۇق ئوكيان ئۇرۇشى پارتلاپ، يۇننەن - بېرما ئوتتۇرىسىدىكى ھاۋا، قۇرۇغلۇق قاتنىشى ئۈزۈلۈپ قالغان مەزگىل ئىدى، جۇڭگو بىلەن ئىتتىپاقداش ئارمىيە ئوتتۇرىسىدىكى ھاۋا قاتنىشىنى يولغا قويۇش ئۈچۈن، ئامېرىكا ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ چوڭ تىپتىكى ئايرۇپىلانلىرى ھىندىستان، پاكىستان ئارقىلىق قارا قۇرۇم تاغلىرىدىن ئۇچۇپ ئۆتۈپ شىنجاڭغا يېتىپ كېلىدىغان ھاۋا يولىنى ئاچماقچى بولدى، لېكىن ھىندىستان بىلەن پاكىستان ۋەزىيىتىنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن بولسا كېرەك مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىدى. كېيىن، ھىمالايا تېغىدىن ئۆتۈپ، شىزاڭ ئارقىلىق سىچۈەنگە يېتىپ بارىدىغان ھاۋا يولى ئېچىلدى. ئاتالمىش «تۆگە لوكىسى» ھاۋا يولى ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇش غەلىبە قىلغانغا قەدەر جۇڭگو بىلەن ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى بىردىن بىر ھاۋا يولى بولۇپ قالدى.

1944 - يىلى، شېڭشىسەي شىنجاڭدىن كېتىپ، ئەسلىدىكى ئۆلكىگە قاراشلىق قىسىملار بىردەك گومىنداڭ ئىنقىلاۋىي

ئارمىيىسى قىلىپ تۈزۈلۈپ، شىنجاڭغا قاراپ يولغا چىققان 29 - كورپۇسقا قوشۇۋېتىلدى. ئەسلىدىكى چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسى غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمە تەرەپىدىن ئۆتكۈزۈۋېلىنىپ، شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق ئىشتاۋى قۇرۇلدى. ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسى گومىنداڭ ئاۋىئاتسىيە كومىتېتىغا قوشۇۋېتىلدى، ئۇنى گومىنداڭ ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ قوماندانى جوجىرۇ مەخسۇس شىنجاڭغا كېلىپ ئۆتكۈزۈۋېلىپ، ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ 16 - باش پونكىتى قىلىپ ئۆزگەرتتى، تيەنبې باشلىق بولدى. ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، رېمونت قىلىش زاۋۇدى ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ 2 - رېمونتخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى. ئىچكىرىدىن تېلېگراف ئاپاراتى يۆتكەپ كېلىنىپ، ئاۋىئاتسىيە كومىتېتى بىلەن بىۋاستە ئالاقە يولغا قويۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىدىكى ئۇچقۇچى، ئايرودۇرۇم خادىملىرى ئىچىدىكى مايور دەرىجىلىك ئوفىتسېرلارنىڭ دەرىجىسى ستارشى لېيتېنانتقا چۈشۈرۈلدى، ستارشى لېيتېنانتتىن تۆۋەن دەرىجىلىكلەرنىڭ دەرىجىسى ئۆزگەرتىلمىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى جۇڭگوغا ئايروپىلان سېتىپ بېرىشنى ئاللىقاچان توختۇتۇپ قويغانلىقتىن، ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسى ئۇچۇن ئايروپىلانلارنى يېڭىلاش ۋە تولۇقلاش ئىمكانىيىتى بولمىدى. ئايروپىلانلىرى كونىراپ ئىشلەتكىلى بولمايدىغان دەرىجىگە يېتىپ قالغان ئىدى، ئىچكىرى بولسا ئاللىقاچان ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن ئايروپىلانلارنى ئىشلىتىشكە باشلىغان ئىدى، شۇڭا، ئىشتات بويىچە قالدۇرۇلغانلاردىن باشقا ئەسلىدىكى ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىدىكى ئايرودۇرۇم خىزمەتچى خادىملىرى بىلەن مىخانىكلارنىڭ ھەممىسى تۆركۈمگە بۆلۈنۈپ چېڭدۇ، چۇڭچىڭغا يۆتكەپ كېتىلىپ، قايتىدىن تەربىيىلەندى.

شىڭ شىسەي جياڭ جيېشىغا تەسلىم بولغاندىن كېيىن، جاڭيىڭگۇاڭنى ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىنىڭ باشلىقى قىلىپ تەيىنلىگەن ئىدى. جاڭيىڭگۇاڭ ھوقۇق تۇتۇپ تۇرغان مەزگىلدە، شىنجاڭ ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن 8 - ئارمىيىنىڭ ئۇچقۇچىلىرى ۋە مىخانىكلىرى تامامەن يېڭى گازارمىغا، كېيىن يەنئەنگە قايتۇرۇلدى.

چېڭدۇغا يۆتكەپ كېتىلگەن مىخانىكلارنىڭ بىر قىسمى كېيىن لىيوتچىكلىق، يول باشلاش ۋە ئاۋىئاتسىيە تېلېگراف ئالاقىسى كەسپىنى ئۆگىنىشكە ئامېرىكىغا ئېۋەتىلگەن ئىدى، ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئەھۋالى ماڭا نامەلۇم.

ئازاتلىق ئۇرۇشى مەزگىلىدە گومىنداڭ دائىرىلىرى تەيۋەننى چېكىنىش بازىسى قىلىشنى قارار قىلدى، ئالدى بىلەن تەيۋەنگە چېكىنگەن ھاۋا ئارمىيە خادىملىرى ئىچىدە ئەسلىدىكى ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىدىكى ستارشى لېيتېنانت مىخانىك لۇشىڭسەي، جۇيىڭسۇڭ، ياڭزىڭرۇڭ، ۋاڭلىيەندى، گاۋېيمىڭ؛ لېيتېنانت مىخانىك لۇيىڭچى، يۈەنگوجى، يەنشۆپو؛ ستارشى لېيتېنانت مىخانىك ۋۇچىيۈنلەر، ئۇندىن باشقا، ستارشى لېيتېنانت ئۇچقۇچى چېڭمىڭ، ستارشى لېيتېنانت يول باشلىغۇچى جاڭ زىچياڭلار بار ئىدى. بۇ كىشىلەر شىنجاڭدا تۇغۇلۇپ، شىنجاڭدا ئۆسكەن ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئائىلە - تەۋەلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىشەلىدىمۇ - يوق، بۇنى ئۇقۇشۇپ كۆرسەك بولىدۇ.

لوشىڭسەي قومۇللۇق بولۇپ، ئۇنىڭ بالا - چاقىلىرى ھازىرمۇ قۇمۇلدا بار. ۋەتىنىمىزنىڭ بالدۇرراق بىرلىككە كېلىپ، دېڭىزنىڭ ئۇ ياقىسىدا سەرسان بولۇپ يۈرگەن كونا دوستلىرىمىزنىڭ بالدۇرراق قايتىپ كېلىشىگە تىلەكداشمەن.

كەمىنە ئۆز ۋاقتىدا دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئاۋىئاتسىيە

بىرىگادىسىدا ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ جەمئىي 17 يىلدەك ئوقۇغان ۋە خىزمەت قىلغان، ھازىر 66 ياشقا كىردى. 1933 - يىلى، ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىنىڭ مىخانىزاتسىيە سىنىپىنىڭ 1 - قارارىنى پۈتتۈرگەن، مىلادشى لېيتېنانت، لېيتېنانت مىخانىك ۋە ستارشى لېيتېنانت باش مىخانىك بولغان، 1942 - يىلى مايور باش مىخانىكلىقىغا كۆتۈرۈلگەن. 1944 - يىلى، ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسى گومىنداڭ ئاۋىئاتسىيە كومىتېتىغا قارىغاندىن كېيىن، ھاۋا ئارمىيە 16 - باش پونكىتىدا قالدۇرۇلغان. 1946 - يىلى، لەنجۇ ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ 4 - ماي، ئوق - دورا ئىسكىلاتىغا يۆتكەلگەن، 9 - ئايدا، ھاۋا ئارمىيە كۇرسانتلار باش ئەترىتىدە 3 ئاي تەربىيىلەنگەندىن كېيىن، ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ چېڭدۇدىكى مىخانىزاتسىيە مەكتىۋىگە ئوقۇشقا ئېۋەتىلگەن، 1948 - يىلى 5 - ئايدا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، نەنجىڭ ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ 4 - تەمىنات باشقارمىسىغا تەقسىم قىلىنغان. خۇەيخەي جېڭىدە، جياڭ جيېشى ئېغىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندىن كېيىن، ھاۋا ئارمىيە خادىملىرى ئارقىمۇ - ئارقا تەيۋەنگە چېكىندى. پېقىر جياڭ جيېشىنىڭ زوراۋانلىق سىياسىتىنى 30 نەچچە يىل ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن، شۇنىڭ ئۈچۈن 1949 - يىلى، ئۇزۇن ۋاقىتلىق رۇخسەت سوراپ، بالا - چاقىنى ئېلىپ شىنجاڭدىكى قۇمۇلغا قايتىپ كەلگەن. شىنجاڭنىڭ ئاۋىئاتسىيە تارىخى ھەققىدە ئۇزۇن يىللار ئۆتۈپ كەتكەچكە چۈشۈپ قالغان ياكى خاتا يېزىلغان جايلىرى بولۇشى مۇمكىن. ئەھۋالدىن خەۋىرى بارلارنىڭ تولۇقلاپ، تۈزىتىش بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

تولۇقلاپ رەتلىگۈچى: شۈيجۈ

يولۋاس توغرىسىدا بىلىدىغانلىرىم

شۈجۈ

ئازاتلىقتىن ئىلگىرى قۇمۇلدا ئىشلەيتتىم، يولۋاس بىلەن باردى - كەلدىمىز بولغاچقا، بىر بىرىمىز بىلەن ئوبدان تونۇشاتتۇق. كىتاپخانىلارنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن ئەينى ۋاقىتتا ئۇنىڭ مەندە قالدۇرغان تەسىراتىغا ئاساسەن بۇ ماتېرىيالنى يازدىم.

يولۋاس قۇمۇللۇق بولۇپ، ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇنىڭ دادىسى خۇنەنلىك خەنزۇ، ئانىسى ئۇيغۇرمىش. بىراق ئۇ كۆپ قېتىملىق سۆزىدە يۇقارقى ئېيتىشلارنى ئېتىراپ قىلمىدى ھەمدە بۇ بەزىلەرنىڭ ئۇيغۇرلار بىلەن مېنىڭ ئوتتۇرامدا بۆلگۈنچىلىك پەيدا قىلىشقا ئۇرۇنۇپ توقۇپ چىقارغان ئىغۋاسى دىدى. مەن ساپ ئۇيغۇر دەپ بىر نەچچە قېتىم ئىزاھاتمۇ بەرگەن ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ خەنزۇچە سۆزلەش تەلەپپۇزىدىن قارىغاندا، ئۇنىڭ ساپ ئۇيغۇرلىقىدا گۇمان بار. ئۇنىڭ ئازراق ساۋادى بولۇپ، ئۇيغۇرچە ۋە خەنزۇچە يېزىقنى ئاز - تولا بىلەتتى. ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمى يولۋاس بولۇپ، فامىلىسى يوق ئىدى. خەنزۇچە «尧乐娃士» دېگەن ئىسمىدىكى «娃士» نى ئەمەلدارلار بار سورۇندا چاقىرىشقا ئەپسىز بولغانلىقى ئۈچۈن، شىڭ شىسەي ئۇنىڭغا خەت يازغاندا «尧乐博士» دىگەن خەتنى قوللۇنۇپ،

يېنىغا «景福» دېگەن خەتنى قوشۇپ قويغان. بەزىلەر ئۇنىڭغا خەت يازغاندا «尧景福» دېگەن خەنزۇلاشتۇرۇلغان ئىسمىنى قوللانغان. (ئۇنىڭ نام ـ ئەمەل كارتوچكىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا «尧乐博士» دەپ يېزىپ، «景福哈密» دېگەن خەتنى قوشۇپ قويغان). ئازادلىقتىن ئىلگىرى ۋە كېيىن ئۇ ئىسمىنى «尧乐博斯» غا ئۆزگەرتتى. ئاز ـ تولا ساۋادى بولغاچقا، «博士» دېگەن خەت يېزىلسا كىشىلەر ئۇنىڭ دوكتور ئۇنۋانى بار ئوخشايدۇ دېگەن خاتا چۈشەنچىگە كېلىپ قالمىسۇن دېگەن ئويغا كەلگەن. يولۋاس خوشامەت قىلىپ يۇقۇرىغا يامىشىشقا ئۇستا ئىدى. قۇرامىغا يەتكەن چاغلىرىدا قۇمۇل ۋاڭى شا مەخسۇتنىڭ ئوردىسىدا غوجىدار بولغان (شۇڭا كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ نام ـ ئەمەل كارتوچكىسىدا قۇمۇل ۋاڭ ئوردىسىنىڭ باش مەسلىھەتچىسى دېگەن ئۇنۋان قوشۇپ يېزىلغان)، بۇ جەرياندا قۇمۇل ۋاڭىنىڭ شۇنداقلا ۋاڭ ئائىلە ـ تەۋەلىرىنىڭ ئەتىۋالاپ ئىشلىتىشىگە ئېرىشكەن. ئۇ ۋاڭنىڭ مال ـ مۈلكىنى باشقۇرغان يىللاردا ئۆزىنىڭ شەخسىي مۈلكىنىمۇ كۆپەيتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن كېيىنكى چاغلاردا ئۇ قۇمۇلدىكى ۋاڭدىن قالسا ئىككىنچى باي بولۇپ قالدى، ئاراتۇرۇك ناھىيىسىنىڭ كۆپ قىسىم تېرىلغۇ يەرلىرى قۇمۇل ۋاڭىنىڭ ئىلكىدە ئىدى. ئۇيغۇرلارنىڭ ۋاڭغا يەر ئىجارىسى تاپشۇرۇشى، ھاشا ۋە مەدىكار بولۇپ ئىشلىشى يولۋاس ئارقىلىق بېجىرىلەتتى، شۇڭا ئۇنىڭ ئۇيغۇرلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمۇ قويۇقلاشتى، ئابرويىمۇ بارغانسېرى ئۆستى. ئۇنىڭ ئۇستىگە خەنزۇچە سۆزلەشكە ئۇستا بولغانلىقى، كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىشىشكىمۇ ماھىر، قابىلىيەتلىك بولغانلىقى ئۈچۈن، ۋاڭ ئوردىسىغا ۋاكالىتەن بەزى ئىشلارنى

بېجىرەتتى. شۇڭلاشقا يەرلىك ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ۋە خەنزۇ بايلار بىلەنمۇ بولغان باردى ـ كەلدىسى كەڭ دائىرىلىك بولدى. ئۇ يەنە نامرات خەنزۇلارغا ئانچە ـ مۇنچە سەدىقىمۇ بېرىپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇ خەنزۇ ۋە ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدە يۇقۇرى ئابرويغا ئىگە بولدى. 1931 ـ يىلى قۇمۇلنىڭ تۇغۇچى ۋە ئاراتۇرۇك قاتارلىق جايلىرىدىكى ئۇيغۇر دىخانلار يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ مىللى كەمسىتىش سىياسىتىگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتەردى. بۇ قوزغىلاڭ باشقا جايلارغا كېڭىيىۋاتقاندا، يولۋاس ئۆزىنىڭ ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدىكى ئىناۋىتىدىن پايدىلىنىپ قوزغىلاڭچىلار تەرەپتە تۇرۇپ بۇ قوزغىلاڭغا قاتناشتى. ۋەقە كېيىنكى چاغلاردا بارا ـ بارا ئۇلغايدى. ئەينى چاغدا گەنسۇدا تۇرۇۋاتقان ما جۇڭيىڭ گەنسۇ ـ چىڭخەي ئۆلكىلىرىدىكى خەنزۇ ۋە خۇيزۇ مىللەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتتىن پايدىلىنىپ ئۆزىنىڭ تەسىر دائىرىسىنى ۋە تەسىر كۈچىنى كېڭەيتكەن ئىدى. بۇ چاغدا قۇمۇلدا دىخانلار قوزغىلىڭى پارتلىغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر ئۇنىڭ قۇلىقىغا يەتتى. ئارقىدىنلا يولۋاس قۇمۇلدىن جيۇچۇەنگە بېرىپ ماجۇڭيىڭ قوشۇنىنى باشلاپ كېلىپ ھۆكۈمەت ئارمىيىسىگە قارشى تۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ماجۇڭيىڭ خۇيزۇ، ئۇيغۇر مىللەتلىرىنىڭ بىر دىنغا ئېتىقات قىلىشتەك مۇناسىۋىتىدىن پايدىلىنىپ، تەسىر كۈچىنى كۈچەيتىش، تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتىشنى كۆزدە تۇتۇپ، يولۋاس بىلەن بىللە قۇمۇلغا كېلىپ، قۇمۇل شەھرىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلدى.

1931 ـ يىلى كۈزدە ماجۇڭيىڭ مەغلۇپ بولۇپ گەنسۇدىكى جيۇچۇەنگە قېچىپ كەتتى. يولۋاس يېقىنلىرىنى باشلاپ قۇمۇلنىڭ شىمالىي تېغىدىكى باغداش ئەتراپىدا ھۆكۈمەت ئارمىيىسى

بىلەن قارشىلاشتى. 1932 - يىلى ئەتىيازدا، شېڭ شىسەي قۇمۇلدىن قوشۇنلىرىنى باشلاپ ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەتتى. يولۋاس قۇمۇلغا يېتىپ كەلدى. 1932 - يىلى كۈزدە يولۋاس ماجۇڭيىڭنى 2 - قېتىم شىنجاڭغا تەكلىپ قىلىپ ئەكەلدى. ماجۇڭيىڭ شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، خوجىنىياز ھاجى بىلەن بىللە غەرپتىن گۇچۇڭغا ھۇجۇم قىلدى. يولۋاس بولسا قۇمۇلنى يالغۇز ئىگىلەپ ياتتى.

شېڭ شىسەي قۇمۇلنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىش ئۈچۈن 1934 - يىلى شۇ يۇشتىنى قۇمۇل - بارىكۆلدە تۇرۇدىغان گارنىزوننىڭ قوماندانلىقىغا تەيىنلىدى. شۇ يۇشتىن بىر پولك ئەسكەرنى باشلاپ مەخپىي ھالدا تۇغۇچىغا كەلدى (بۇ جاي قۇمۇلغا ئىككى بېكەتلا كېلىدۇ)، يولۋاس بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئۆز يېقىنلىرى بىلەن تاقابىل تۇرۇشنىڭ چارىلىرىنى مەسلىھەتلەشتى. شېڭ شىسەي ئەۋەتكەن ھۆكۈمەت ئارمىيىسىگە تاقابىل تۇرۇشقا ئۇلارنىڭ كۈچى ئاجىزلىق قىلىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئىچكىرىگە قېچىپ بېرىپ ما بۇفاڭنى پانا قىلىش قارارىغا كېلىدۇ. بۇ چاغدا يولۋاسنىڭ چوڭ ئوغلى قۇمۇلدىكى يەرلىك خەنزۇلارنى قىرىپ، ئۇلارنىڭ ئالتۇن، كۈمۈش بايلىقلىرىنى بۇلاپ، گەنسۇ، چىڭخەي قاتارلىق جايلارغا قېچىپ كېتىشنى تەشەببۇس قىلدى. يولۋاس بىر قارارغا كېلەلمەي تۇرۇۋاتقاندا، قۇمۇلدىكى يەرلىك بايلار يولۋاسنىڭ سۇيىقەستىنى بىلىپ قېلىپ، يولۋاسنىڭ قېشىغا ئادەم ئەۋەتىپ خەنزۇلارنى قىرماسلىقنى تەلەپ قىلىپ يالۋۇرۇپ تۇرۇۋالدى ھەمدە تۇغۇچىغا ئادەم ئەۋەتىپ شۇ يۇشتىنىڭ قىسىملىرىنى قۇمۇلغا كىرگۈزۈشنى توختۇتۇشنى تەلەپ قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. يولۋاس بۇنىڭغا قوشۇلغاندىن كېيىن، ۋەكىللەر تۇغۇچىغا بېرىپ شۇ يۇشتىن بىلەن

كۆرۈشۈپ يولۋاسنىڭ ئەھۋالىنى ئۇنىڭغا ئېيتتى. شۇ يۇشتىن شېڭ شىسەيگە تېلېگىرامما ئەۋەتىپ يولىيورۇق سورىدى. ئۇ چاغدا شىنجاڭ تېخى پۈتۈنلەي بىرلىككە كەلمىگەنلىكى، قەشقەردە ماموت سىجاڭ تۇرۇۋاتقانلىقى، خوتەندە ما خۇسەننىڭ قىسىملىرى بولغانلىقى، بۇلار شېڭ شىسەي بىلەن بىر نىيەتتە بولمىغانلىقى ئۈچۈن، شېڭ شىسەي دەرھال شۇ يۇشتىنغا قىسىملىرىنى قايتۇرۇپ كېلىپ تۇرپاندا تۇرۇش توغرىسىدا تېلېگىرام ئەۋەتتى، شۇنداقلا يولۋاسنى قۇمۇل، بارىكۆلنىڭ گارنىزون قوماندانلىقىغا تەيىنلىدى.

1936 - يىلغا كەلگەندە، شېڭ شىسەي شىنجاڭنى ئاساسىي جەھەتتىن بىرلىككە كەلتۈرۈپ بولۇپ، يەنە بىر قېتىم قۇمۇلنى قايتۇرۇپ ئالماقچى بولدى. يولۋاس بۇ چاغدا ۋەزىيەتنىڭ ئۆزىگە پايدىسىز ئىكەنلىكىنى، تاقابىل تۇرۇشنىڭ ئامالى يوقلىقىنى ھېس قىلىپ، ئالتۇن، كۈمۈش قاتارلىق قىممەتباھالىق بايلىقلىرىنى ئېلىپ پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن قۇمۇلدىن قېچىپ كەتتى. شېڭ شىسەي يوشۇرۇن ئاپەتنى يوقىتىش ئۈچۈن، بىر تەرەپتىن ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇش ئۈچۈن گەنسۇغا قوشۇن ئەۋەتتى، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇلارنىڭ قاياققا ماڭغانلىقىنى ئايروپىلان بىلەن رازۋېتكا قىلدى. يولۋاسنىڭ پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەر قۇمۇلغا 40 كىلومېتىر كېلىدىغان قارا موجۇقچىغا كېلىپ مېڭىشنى توختاتتى ۋە كېچىدە قاراڭغۇدىن پايدىلىنىپ قۇمۇلنىڭ شەھەر سىرتىغا ئېگىپ كېلىپ، سايجىرىمغا بېرىپ چىغىر يول ئارقىلىق دۇنخۇاڭغا كەلدى، ئاندىن چىڭخەيدىكى شىنىڭغا بېرىپ ما بۇفاڭنىڭ قويىنىغا ئۆزىنى ئېتىپ چىڭخەي ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مەسلىھەتچىسى بولدى. كېيىن نەنجىڭ، ۋۇخەن، چوڭچىڭ قاتارلىق جايلارغا بېرىپ جياڭ جيېشىدىن پانا تىلىدى. جياڭ جيېشى كېيىنكى كۈنلەردە ئۇنىڭغا تايىنىپ

شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش ئۈچۈن، ئۇنى ئەتىۋالاپ ئىشلەتتى. ئۇنىڭغا ھەربى ئىشلار كومىتېتىنىڭ مەسلىھەتچىسى، مىللى ھۆكۈمەت كومىتېتىنىڭ مەسلىھەتچىسى قاتارلىق ئەمەللەرنى بەردى ھەمدە لياۋ يۈەچۇنى ئۇنىڭغا خوتۇنلۇققا تۇتۇشتۇردى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا لياۋ يۈەچۇ ۋۇخەن داشۆسىنىڭ ئوقۇغۇچىسى ئىكەن، ئەمىلىيەتتە جياڭ جېيشىنىڭ يولۋاسنى چاڭگىلىدا تۇتۇپ تۇرۇش ۋە ئۇنىڭ ھەركىتىگە نازارەت قىلىش ئۈچۈن قوشۇپ قويغان ئىشپىيونى ئىكەن. بۇنىڭدىن باشقا، جياڭ جېيشى يەنە ئۇنىڭغا كاتىپ ۋە باشقا خىزمەتچىلەرنىمۇ قوشۇپ بەرگەن.

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلىبە قازانغاندىن كېيىن، 1946 - يىلى يولۋاس پۈتۈن ئائىلىسى بىلەن قۇمۇلغا قايتىپ كېلىپ، بارلىق مال - مۈلكىنى قايتۇرۇپ ئالدى (يولۋاس قاچقاندىن كېيىن، شىڭ شىسەي ئۇنىڭ ئائىلە مۈلكىنى مۇسادىرە قىلغان ئىدى). بۇرۇنقى يېقىنلىرىنى يىغىپ، قۇمۇلنى قايتىدىن ئۆز قولىغا ئالدى. ئۇنىڭ گومىنداڭ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى دېگەن ئەمىلى بولغاچقا، يەرلىك گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئەمەلدارلىرى، شۇ جايدا تۇرۇشلۇق ھەربىلەرنىڭ كاتتىۋاشلىرى ۋە باي، ئاخۇنلار ئۇنى تېخىمۇ ھۆرمەتلەيدىغان بولدى. ئۇيغۇر، قازاق مىللەتلىرى ئارىسىدىكى ئىناۋىتى تېخىمۇ كۆتۈرۈلدى.

1946 - يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت 3 ۋىلايەت تەرەپ بىلەن تىنچلىق بىتىمىنى ئىمزالىغاندىن كېيىن، يولۋاس قۇمۇلدا قۇمۇل ۋىلايەتلىك مەمۇرى تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ۋالىلىقىغا قوشۇمچە ئامانلىقنى ساقلاش قوماندانلىق شتاۋىنىڭ قوماندانلىقىغا سايلاندى. ئۇنىڭ كۈيوغلى ھوشۇر قۇمۇل ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىملىقىغا (ھاكىم قۇمۇل ۋاڭىنىڭ ئەۋلادى بېشىر ئىدى)، ئىككىنچى ئوغلى ياقۇپ بەگ قۇمۇل ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى. يولۋاسنىڭ خوتۇنى لياۋ يۈەچۇ گومىنداڭ قۇمۇل ناھىيىلىك پارتىيىسىنىڭ شۇجىجاڭى بولدى. ۋالى مەھكىمىسىنىڭ ھەر قايسى باشقارمىلىرىنىڭ باشلىقلىرى، باش كاتىپ قاتارلىقلارنىڭ تولىسى ئۇنىڭ يېقىنلىرىدىن بولدى. 1947 - يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتىنىڭ تەكلىپ قىلىشى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كۆچۈردى. گومىنداڭغا لەۋھە تەقدىم قىلىش ئۈچۈن 1948 - يىلى ئۇ بىر ۋەكىللەر ئۆمىكىنى باشلاپ نەنجىڭگە باردى. ئۇ جياڭ جېيشى، بەي چۇڭشىلارنىڭ تېخىمۇ بەك قەدىرلىشىگە ئېرىشتى. شۇنىڭ بىلەن مىللى ھۆكۈمەت كومىتېتىنىڭ مەسلىھەتچىلىكىگە تەيىنلەندى.

1947 - يىلى ياز بىلەن كۈزنىڭ ئارىلىقىدا، قۇمۇلنىڭ نەنسەن تېغىدىكى ئۇيغۇر - قازاق دېخان، چارۋىچىلىرى بىلەن شۇ جايدا تۇرۇشلۇق ئارمىيە ئوتتۇرىسىدا توقۇنۇش يۈز بەردى. ۋەقەنىڭ يۈز بېرىشىدىكى سەۋەپ مۇنداق: قۇمۇلنىڭ تىيانشان رايونى قۇمۇل ناھىيىسىنىڭ تۆتىنچى يېزىسى بولۇپ، كۆپ ساندىكى ئۇيغۇر خەلقى بىلەن ئاز ساندىكى قازاق خەلقى يېرىم دېخانچىلىق، يېرىم چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى. بۇرۇن بۇ رايوندىكىلەر دائىم دېگىدەك ئوسماننىڭ پاراكەندىچىلىك سېلىشىغا ئۇچرىغاچقا، كۈنى ئەنسىزچىلىك ئىچىدە ئۆتەتتى. شۇڭلاشقا قۇمۇل ناھىيىلىك ھۆكۈمەت بۇ جايدىكى بىر قىسىم كىشىلەرگە ئۆزىنى قوغداش ئۈچۈن قورال تارقىتىپ بەرگەن ئىدى (بۇنىڭ ئىچىدىكى بىر قىسىم قورالنى گومىن-

داڭنىڭ 42 - كورپۇس قوماندانى ياڭ دېلياڭ تارقىتىپ بەرگەن)، ئۈچ ۋىلايەت بىلەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بىتىم ئىمزالىغاندىن كېيىن، ئۈچ ۋىلايەت ئەۋەتكەن ئۇيغۇروف باشچىلىقىدىكى بىر قىسىم كىشىلەر قۇمۇلدا ئالاقە باغلاپ تەشۋىقات ئېلىپ باردى. شۇنىڭ بىلەن يېزا باشلىقى سىيىت، مۇئاۋىن يېزا باشلىقى ئونانباي (قازاق) باشچىلىقىدىكى تىيانشان رايونىنىڭ ئۇيغۇر پۇقرالىرى ئۇلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، گومىنداڭنىڭ شۇ جايدا تۇرۇشلۇق ئارمىيىسىنىڭ شىمالغا ھەيدەپ كېتىۋاتقان ماشىنىلىرىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ھەربىلەرگە لازىملىق بولغان ماشىنىدىكى ماددى ئەشيالارنى بۇلىدى. قوۋۇقتا تۇرۇشلۇق ئارمىيىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلىپ، قۇمۇل، بارىكۆلنىڭ قاتنىشىنى ئۈزۈپ قويىدى. ئۇلار ھەتتا تېچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن قىزىل يارغا كېتىۋاتقان ۋەكىللەرنى تۇتۇپ قالدى. شۇ چاغدىكى ۋەقەنىڭ تەرەققىياتىدىن قارىغاندا ۋەقەنىڭ پۈتۈن ناھىيىگە تارقىلىپ كېتىش ئېھتىمالى بار ئىدى. بۇ ۋەقەنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا سۆز بولغاندا، قۇمۇلنىڭ بازىرى ئىچىدىكى ھەر ساھە خەلقلىرىنىڭ تولىسى مەسىلىنى تېچ يول بىلەن بىر تەرەپ قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى. شۇ جايدا تۇرۇشلۇق ئارمىيە بولسا ئەسكىرى كۈچىنىڭ كۆپلىكىگە تايىنىپ، باستۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىپ، ئەسكەر چىقارماقچى بولدى. بۇ جەرياندا يولۋاس بىلەن مۇئاۋىن ۋالى لى لاڭشاڭ ئۇلارنى نەسىھەت بىلەن توسۇپ، بىر مەيدان ھەربى توقۇنۇشتىن ساقلىنىپ قالدى. شۇنداق قىلىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە تېلېگىرامما ئەۋەتىپ مەسىلىنى شۇلارنىڭ ھەل قىلىشىنى ئىلتىماس قىلدى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بۇرھان شەھىدى،

ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئابباسوف قاتارلىق كىشىلەرنى كېلىشتۈرۈشكە ئەۋەتتى. ئاخىردا، سىيىت، ئونانبايلارنى ناھىيە بازىرىغا ئەكىلىپ غۇلجىغا يولغا سېلىش، يولۋاس مەسئۇل بولۇپ تىيانشان رايونىدىكى پۇقرالارنىڭ قورال - ياراقلىرىنى يىغىپ ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇش، گومىنداڭنىڭ شۇ جايدا تۇرۇشلۇق ئارمىيىسىنىڭ چىقىمىنى سۈرۈشتە قىلماسلىق قارار قىلىنىپ، مەسىلە ھەل قىلىندى.

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - ، 26 - كۈنلىرى شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ باش قوماندانى تاۋ سىيۆ بىلەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بۇرھان شەھىدى ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ تېچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى جاكالىدى. يولۋاسمۇ بۇنىڭغا ئاۋاز قوشۇپ پۈتۈن ۋىلايەتتىكى ناھىيىلەرگە ھەقىقەتكە قايتىشقا ئاۋاز قوشۇش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چۈشۈردى ھەمدە ئازاتلىق ئارمىيىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن جىيۇچۈەنگە ۋەكىل ئەۋەتتى. شۇ چاغدا قوماندان ۋاڭ جېن بىلەن سىياسىي كومىسسار ۋاڭ ئېنماۋ ئۇنى ئەۋەلقىدەكلا قۇمۇلنىڭ ۋالىلىقىغا، قوشۇمچە ئامانلىقنى ساقلاش قوماندانلىقىغا قويدى. 1950 - يىلى 5 - ئايدا يولۋاس تاغدىكى قازاق خەلقىغە كومپارتىيىنىڭ سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىشنى بانا قىلىپ پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەرنى (چوڭ ئوغلى ئەما بولۇپ قالغاچقا بارمىدى) ۋە بىر قىسىم يېقىنلىرىنى باشلاپ تاققا چىقتى، كېيىن چەتئەلگە قېچىپ كەتتى.

جيۇچۈەن قوزغىلىڭىنىڭ ئالدى - كەينىدە

پېڭ مىڭدىڭ

1. ئىلاۋە

1949 - يىل 9 - ئايدىكى جيۇچۈەن قوزغىلىڭى ھەققىدە «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» دا خېلى جىق ماتېرىياللار بېسىلدى. لېكىن، ئاپتورلارنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى ئورنى، ئىگەللىگەن ئەھۋاللىرى ئوخشاش بولمىغانلىقتىن، ئۇنىڭ جەريانىنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلمەسلىكى مۇمكىن.

مەن بۇ ئىشقا بىۋاستە ئالاقىدار كىشى بولغانلىقىمدىن، غۇلغۇلا قىلىش، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش، ئۇرۇش قىلىش تەرەپدارلىرىنى مەغلۇپ قىلىشتىن تارتىپ، ئۆز ئارا باش قوشۇشقا قەدەر ئىشلارغا باشتىن ئاخىر قاتناشقان ئىدىم. شۇڭا، بۇنى بىر قەدەر تەپسىلىي بايان قىلىش مەجبۇرىيىتىم بار دەپ ھېساپلايمەن. شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، جيۇچۈەن قوزغىلىڭى گەرچە ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەركىتى بولسىمۇ، لېكىن قوزغىلاڭچىلار ئازاتلىق ئارمىيە چېگرىغا قىستاپ كەلگەندىلا ئاندىن قورالىنى تاشلاپ خەلق تەرەپكە ئۆتكەن ئىدى، شۇڭا ئۇنى مەدھىيىلەشكە ئەرزىمەيدۇ. شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭ پۈتۈن جەريانىدىن قارىغاندا، بىر مۇنچە زاتلار خېشى كارىدورىنى تېچ يول بىلەن ئازات قىلىش ئۈچۈن ئوت دەسسە ئوتقا، سۇ دەسسە سۇغا كىرىشتىن قايتماي كۈرەش قىلغان. ئازاتلىق ئارمىيە شىنجاڭغا كىرگەندە زۆرۈر بولغان ئاپتوموبىل، تەمىنات ئەشيالار بىلەن تەمىنلىگەن ۋە يۈيمەن نېفىتلىكىنى قوغداپ قالغان. شۇڭا بۇ ھەقتىكى تارىخى ماتېرىياللاردىن ۋەتەننى تېچ يول بىلەن بىرلىككە كەلتۈرۈشتە مەلۇم ياردىمى بولغانلىقىنى بىلىۋېلىشىمىز مۇمكىن.

2. غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىسى ھەققىدە

غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ ئىسمى بىر قانچە قېتىم ئۆزگەردى. ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇش ئاياغلاشقاندىن كېيىن، ئەسلىدىكى 8 - ئۇرۇش مەيدان قوماندانلىق ئىشتابى ھەربىي ئىشلار كومىتېت باشلىقىنىڭ غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىسىگە، كېيىن يەنە ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىگە، ئاخىرىدا غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلىپ، گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەي، شىنجاڭدىن ئىبارەت 4 ئۆلكىنىڭ ھەربىي - مەمۇرى ھوقۇقىنى باشقۇردى. ماھىيەتتە، ئاساسەن ھەربىي قوشۇنغا قوماندانلىق قىلدى. ئۇنىڭغا قاراشلىق قوراللىق ھەربى قىسىمنىڭ تەرتىۋى مۇنداق:

1. شەرقىي سەپ: مابۇچىڭغا قاراشلىق لۇڭدۇڭ ئارمىـ

يىسى؛ ماخوڭكوۋىغا قاراشلىق لوڭنەن ئارمىيىسى، يەنى مەركەزنىڭ 91 ـ، 119 ـ، 120 ـ ئارمىيىلىرى؛ ماخوڭكوۋىغا قاراشلىق نىڭشيا ئارمىيىسى؛ ماخوڭبىڭنىڭ بىر ئارمىيىسى بىلەن مەركەزنىڭ ئاتلىق 1 ـ بىرىگادىسى، يەنە، ھەركەتچان ئارمىيە.

2. غەربىي سەپ: شىنجاڭ گارنىزون باش قوماندانلىق ئىشتاۋى قارمىقىدىكى جاۋشىگۋاڭنىڭ 42 ـ ئارمىيىسى، يېچىڭنىڭ يېڭى 2 ـ ئارمىيىسى، ماچىڭشياڭنىڭ ئاتلىق 5 ـ ئارمىيىسى ۋە خاۋجياجۇنىڭ ئارقا سەپ تەمىنات باش ئىشتاۋى شىنجاڭ تەمىنات ئىدارىسى؛ خېشى گارنىزونى باش قوماندانلىق ئىشتاۋى قارمىقىدا پەقەت بىرلا مۇھاپىزەتچىلەر باتالىيونى بار ئىدى. لەنجۇ زور ئۇرۇشى بولۇش ئالدىدا شىنجاڭدىكى تيەن زىمىي دىۋىزىيىسى خېشى رايونىدا مەشىق قىلغۇزۇلغاندا، خېشى باش ئىشتاۋنىڭ بىۋاستە قوماندانلىقىدا بولدى، كېيىن گاۋتەي سېپىگە كىردى.

3. مەمۇرى مەھكىمىسىگە بىۋاستە قاراشلىق تەمىنات-لاۋازىمات قىسمىنىڭ قارمىقىدا 8 ـ تەمىنات رايونى، 22 ـ ژاندارما پولكى، 7 ـ ئالاقىدىلىشىش پولكى، ماشىنىلاشقان ساپيورلار پولكى، لەنجۇ گارنىزون پولكى، تۆگىلىك ئەسكەرلەر ترانسسپورت پولكى، توپچىلار پولكى بار ئىدى.

بۇ يەردە ئالاھىدە ئېيتىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىكى شۇكى: خېشى گارنىزون قوماندانلىق ئىشتاۋى قورۇق رامكا ئىدى. خېشى كارىدورى ئەسلىدە مابۇچىڭنىڭ ئىلكىدە ئىدى، شىڭشىسەي تەختتىن چۈشۈپ، ۋۇجۇڭشىن شىنجاڭغا كىرىپ، ئىلى، چۆچەك، ئالتاي مىللى ئارمىيىسى راۋاجلىنىشقا باشلىغاندىن كېيىن، خۇزۇڭنەن قوشۇنى تەدرىجى غەربكە قاراپ ئىلگىرىلىدى.

ما قوشۇنىنىڭ ھەربىي كۈچىنى تەلتۆكۈس چەتكە قېقىش، يۇۋىمىڭگوۋەننىڭ ئىچى ـ سىرتىنى مۇستەھكەملەش، لەنجۇ ـ شىنجاڭ ئارىلىقىدىكى تەمىنلەش لىنىيىسىگە ھەقىقى كاپالەتلىك قىلىش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، نىڭشيا، چىڭخەيدىكى ئىككى مانىڭ ئالاقىسىنى ئۈزىۋېتىش ئۈچۈن، قورۇق داۋراڭ سېلىنىپ، خېشى كارىدورىدا گارنىزون قوماندانلىق ئىشتاۋى قۇرۇلدى، لېكىن ئۇنىڭ قارمىقىدا رەسمىي قىسىم يوق ئىدى. ئۇ، بەزىدە خېشى رايونىغا ۋاقىتلىق ئۆزىنى تولۇقلاش، مەشىق قىلىش ئۈچۈن كەلگەن قىسىملارنى ۋاقىتىنچە باشقۇرغاندىن باشقا، پەقەت مۇھاپىزەتچى باتالىيونىلا قوماندانلىق قىلاتتى. ئۇنىڭ تۇنجى قېتىملىق باش قوماندانى خۇزۇڭنەننىڭ گېنېرالى لى تېجۇن بولۇپ، كېيىن ئۇنى گېنېرال تاۋسىيۈ ئۆتكۈزۈۋالدى. شۇنىڭدىن كېيىن ما ئائىلىسىنىڭ قوشۇنى خېشىدىن تەدرىجى يوقۇلۇپ، شىنجاڭ بىلەن خېشى كارىدورىنى خۇزۇڭنەن قىسىملىرى كونترول قىلدى. شۇڭلاشقا، بۇ ئىشتابمۇ ئىسمى بار جىسمى يوق بولۇپ قالدى.

3. جيۇچۇەن قوزغىلىڭىنىڭ غۇلغۇلا قىلىنىشى ۋە تەييارلىقى

1947 ـ يىلى، سۇڭشىلىيەن شىنجاڭ گارنىزون باش ئىشتاۋىدىن يۆتكەپ كېتىلىپ، تاۋسىيۈ مۇئاۋىن قوماندانلىق سالاھىيىتى بىلەن باش قوماندانلىقنى ئۆتكۈزۈۋالدى. ئۇ، تاۋجىڭچۇنى تەكلىپ قىلىپ باش ئىشتاپقا ئىشتاپ باشلىقى قىلدى. تاۋسىيۈ شىنجاڭغا كېلىپ ۋەزىپە ئۆتكۈزۈۋېلىشتىن

بۇرۇن شياڭگاڭدا جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ مەلۇم مەسئۇلى بىلەن ئۇچراشقان ئىدى. 1948 ـ يىلى، ئۇ لەنجۇدىن ئۆتۈشىدە مەن بىلەن لەنجۇنىڭ لۇيجياگاڭ كوچىسىدىكى زېڭجىڭۇ قەسرىدە كۆپ قېتىم مەخپىي سۆھبەتلەشتى. ئۇ چاغدا ئاساسەن غەربىي شىمالدىكى گومىنداڭنىڭ ئىچكى قىسمى، بولۇپمۇ خۇزۇڭنەن بىلەن مابۇفاڭ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى ئانالىز قىلىپ، غەربىي شىمال جەڭ مەيدانىدا قىسمەن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش ئىمكانىيىتى بار دەپ ھېساپلىغان ئىدۇق. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تاۋسىيۈ شىنجاڭدا، مەن لەنجۇدا زۆرۈر ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ بېرىش ۋە تەييارلىق كۆرۈش ھەققىدە مەسلىھەتلەشتۇق. مەن 120 ـ ئارمىيىنىڭ مۇئاۋىن ئارمىيە باشلىقى بولۇپ، تۈرلۈك ئاماللار بىلەن لۇڭنەن بىڭتۇەنىنىڭ ئاساسىي كۈچىنى ساقلاپ قېلىپ، لەنجۇ بىرلەشمە جېڭگە بىۋاستە قاتنىشىشتىن ئۆزىمنى چەتكە ئېلىپ، خېشى كارىدورىغا بىخەتەر يۆتكىلىپ بېرىشنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئۇنى قوزغىلاڭ كۈچى قىلىشقا كىرىشتىم. شۇڭا، شىنجاڭ بىلەن خېشى قوزغىلىڭى ماھىيەتتە بىر گەۋدىگە ئايلانغان ئىدى. تاۋجىڭچۇ بولسا بۇ ئىككى جايدىكى قوزغىلاڭنىڭ تەشەببۇسچىسى ئىدى.

لۇيجياگاڭ كوچىسىدا مەخپىي سۆھبەتلەشكەندە زېڭجىڭۇنى قوزغىلاڭغا قاتنىشىشقا كۆپ قېتىم دەۋەت قىلدۇق، لېكىن ئۇ كارى بولمىدى، ئۇ، ئاساسلىغى سىياسەتكە ئارىلاشماي تۇرۇش خىراجىتى توپلىۋېلىپ، پىنسىيىگە چىققاندىن كېيىن، قويرۇقنى تىكىۋېتىشنى ئويلايتتى.

گېنېرال تاۋسىيۈ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى قۇۋۋەتلەيتتى. ئۇ، غەربىي شىمال جەڭ مەيدانىنىڭ ۋەزىيىتىنى خېلى ئېنىق

مۆلچەرلىگەن ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە جاڭۋېنبەي ئەپەندىنىڭ ھەرىكىتىمۇ گېنېرال تاۋسىيۈگە بىۋاستە تەسىر قىلغان ئىدى. تاۋجىڭچۇ بىلەن ئىككىمىز مابۇفاڭنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ تۇرۇش ۋە ئۆز ئارا ئەھۋال ئالماشتۇرۇپ تۇرۇش ئۈچۈن مەخسۇس مەخپىي تېلېگىرامما سىپىرى ئىشلىتىشكە كېلىشتۇق. تاۋ ئەسلىدە ماچىڭشياڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە جەزمەن قارشى چىقىدۇ دەپ ئويلىغان ئىدى. لېكىن كۈتمىگەن يەردىن لوشۇرىنمۇ ماچىڭشياڭ، × × × بىلەن بىرلىشىپ، ئۇرۇشپەرەسلەرنىڭ ئۈچ چوڭ كاتتىۋېشىغا ئايلىنىپ قالدى. تاۋ بۇ ئۈچ ئۇرۇشپەرەسنىڭ ئىتتىپاقىنى پارچىلاش ئۈچۈن، مەن بىلەن مەخپىي تېلېگىرامما ئارقىلىق كۆپ قېتىم مەسلىھەتلىشىپ، ماچىڭشياڭنىڭ قىسمىنى شىنجاڭدىن يۆتكىۋەتمەكچى بولدى. مەن ھەربىي ـ مەمۇرى مەھكىمىدە بولۇپ، جەڭنى ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئاساسلىق باشقۇرىدىغانلىغىمدىن، بۇ جەھەتتە پىكىر بايان قىلىش ھوقۇقۇم خېلى چوڭ ئىدى. لېكىن، مابۇفاڭ ناھايىتى ھىلىگەر بولۇپ، شىنجاڭغا قېقىپ قويغان قوزۇقنى ھەرگىزمۇ ئاسانلىقچە سۇغۇرۇپ ئېلىپ كەتمەيتتى. شۇڭا، بۇ پىلان ئەمەلگە ئاشمىدى، ئەكسىچە ئۇ بىر مۇنچە ئاۋارىگەرچىلىكلەرنى ئېلىپ كەلدى. جياڭجيېشى مابۇفاڭغا تەۋرەنگەنلەرنى بايقىغان ھامان، جايىدىلا ئېتىپ تاشلاش ھەققىدە تېلېگىرامما ئېۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن ھەرىكىتىمىز بىر مەزگىل توسقۇنلۇققا ئۇچرىدى. بۇ بىرىنچى باسقۇچلۇق غۇلغۇلا قىلىش، تەييارلىق جەريانى ئىدى. بۇنى، تاۋسىيۈ، تاۋجىڭچۇ ئۈچىمىز ئىنتايىن خۇپىيانە ھالدا ئېلىپ بارغان ئىدۇق.

4. لەنجۇ ئازات بولغاندىن كېيىنكى ۋەزىيەت

8 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى لەنجۇ ئازات بولدى. مابۇفاڭ شىنىڭدىن قېچىپ كەتتى. مەمۇرى مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، قوشۇمچە ئىشتاپ باشلىقى ليۇرىڭ 91 ـ، 120 ـ ئارمىيە ۋە بىۋاستە قاراشلىق ئارقا سەپ مۇھاپىزەتچى قىسمىنى باشلاپ يۈڭدىڭ ئەتراپىغا چېكىندى. مەن، 120 ـ ئارمىيىنىڭ باشلىقى جۇجيابىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ۋۇشياۋلىڭنى بىرىنچى سەپ قىلىپ ۋۇۋېيدا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى قارار قىلدۇق. لېكىن، 91 ـ ئارمىيىنىڭ باشلىقى خۋاڭزۇشۇن ئەيۋاشقا كەلمەي، شىنجاڭدىكى يې، لو، مالار ئۇرۇش قىلىشنى تەشەببۇس قىلىپ تۇرىۋالغانلىقتىن، كۆرەش قاتتىق بولۇۋاتاتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئازاتلىق ئارمىيە ۋۇشياۋلىڭغا يېقىنلىشىپ قالغان ئىدى. جۇجيابىڭ بىلەن ئىككىمىز مەسلىھەتلىشىپ، ئىككى تاۋغا، دەرھال قوزغىلىپ، ئىككى تەرەپتىن قىسىپ زەربە بېرىپ، پۈتۈن ۋەزىيەتنى كونترول قىلىشقا سۆيلەپ تېلېگرامما بەرمەكچى بولدۇق. بۇ تېلېگرامما مەخپى سىپىر بىلەن بېرىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، زېڭجىڭۋۇ جاڭيېدىن ۋۇۋېيغا تەكلىپ قىلىپ كېلىنىپ، ئۇنىڭغا كېچىلەپ شىنجاڭغا قاراپ يولغا چىقىپ، شىنجاڭدىكىلەرگە بىزنىڭ پىلانىمىزنى يەتكۈزۈش، تاۋسىيۈ، تاۋجىڭچۇلارغا چارە ـ تەدبىر يول كۆرسىتىش، شۇنىڭدەك ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن دەرھال ئىچكىرىدىن ئىككى دىۋىزىيە ئەسكەر ماچىڭشياڭغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ئاپتوموبىل بىلەن كېچىلەپ شىنجاڭغا قاراپ كېلىۋاتىدۇ، دەپ داۋراڭ سېلىپ، تاۋلارنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈـ

رۈشكە ياردەملىشىش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلدى. جۇ بىلەن ئىككىمىز قايتا مەسلىھەتلىشىپ، جاڭيېدە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى قارار قىلدۇق. كىم بىلسۇن، جاڭيېگە كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ بىيەندۇڭغا كىرگەنلىك خەۋىرى كەلدى. مەمۇرى مەھكىمە ۋە ئۇنىڭ قارمىقىدىكىلەر داۋاملىق غەربكە قاراپ چېكىندى. يولغا چىقىشنىڭ ئالدىدا جۇ بىلەن يەنە بىر قېتىم كېڭىشىپ، گاۋتەينى بىرىنچى سەپ قىلىش، جيۇچۈەندە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش، يۈيمېننىڭ غەربىگە ھەرگىزمۇ ئۆتمەسلىك، يۈيمېن نېفىتلىكىنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىشنى قارار قىلدۇق. بۇ ئىككىنچى باسقۇچ بىز ئۈچۈن ئېيتقاندا بىر ھەل قىلغۇچ قەدەم ئىدى. بۇ چاغدا، زېڭجىڭۋۇ چوڭ ۋەزىيەتنىڭ قولدىن كېتىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، قوزغىلاڭ كۆتەرگۈچىلەر سېپىگە قېتىلدى. جۇجيابىڭ بىلەن ئىككىمىز بىرلىكتە بۇ ھەقتە تاۋسىيۈگە تېلېگرامما ئەۋەتتۇق، بۇ تېلېگراممىنى يوللاشتىن بۇرۇن ئۇنى سىياسىي خىزمەت باشقارمىسىنىڭ باشلىقى شاڭ گۇەنيۇ، ھەربىي سوت باشقارمىسىنىڭ باشلىقى سۇن ياۋۇۋلارغا كۆرسەتتۇق ھەم ئۇلارنى ئىمزا قويۇشقا تەكلىپ قىلدۇق. لېكىن سۇن ياۋۇۋ ئارىسالدى بولۇپ قالدى، شاڭ گۇەنيۇ ئۆزىنى قاچۇرۇپ، بىز بىلەن كۆرۈشمىدى. شاڭ گۇەنيۇ كېيىن ليۇرېڭغا ئەگىشىپ قېچىپ كەتتى.

5. گاۋتەيدىكى بۆسۈش

قىسىم مەغلۇپ بولۇپ گاۋتەيگە چېكىنگەندىن كېيىن، ليۇرېڭ دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىكىنىڭ تېلېگراممىسىنى كۆرسىتىپ، خۋاڭزۇشۇننى خېشى گارنىزونىنىڭ باش قوماندانـ

لىغىغا تەيىنلەندى، پېكىڭ يۈشياڭ (مەمۇرى مەھكىمىنىڭ سابىق 2 - مۇئاۋىن شتاپ باشلىغى) مەمۇرى مەھكىمىنىڭ شتاپ باشلىقلىغىغا ئۆستۈرۈلدى. ئەھۋالدىن قارىغاندا، جۇجيابىڭ ئىككىمىزنى جايلىنىۋېتىش خەۋپى بار ئىدى. جۇجيابىڭ جاڭيېدىن چېكىنىپ كېلىۋېتىپ، بۇنىڭدىن خەۋەر تاپتى ۋە سۇيىقەستكە ئۇچراشتىن ئەندىشە قىلىپ، گاۋتەيدە توختىماي، ئۇدۇل جيۇچۇەنگە ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ جيۇچۇەندىن ماڭا تېلېفون بېرىپ: «مەن ئەمدى ئارىلاشمايمەن، ھازىر ئايروپىلانغا چىقىمەن» دېدى، قانچە توسساممۇ ئۇنىمىدى.

بۇ چاغدا زېڭجىڭۋۇ ئالاقىلىشىش ئۈچۈن شىنجاڭدىن خېشىغا قايتىپ كەلدى. تاۋسىيۈنىڭ بۇيرۇغى بىلەن لەنجۇغا بېرىپ، پېڭدېخۇەيگە: شىنجاڭدا قوزغىلاڭ تەييارلىغىنىڭ ئاساسى جەھەتتىن پۈتۈپ قالغانلىغىنى، يې، لو، ما، جۇڭ، ليۇ، ياۋ قاتارلىقلارنىڭ ئورۇمچىدىن كەتمەكچى بولۇۋاتقانلىغىنى دوكلات قىلدى. مەن زېڭجىڭۋۇدىن ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ تېزراق غەربكە يۈرۈش قىلىشى ھەققىدىكى ئىلتىماسىمنى ئۇنىڭغا يەتكۈزۈپ قويۇشنى قايتا - قايتا ئۆتۈندۈم.

جيۇچۇەننىڭ بىخەتەرلىگىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، خېيفۇنى جيۇچۇەننىڭ گارنىزون قوماندانلىغىغا تەيىنلەپ، ئۇنى 4 باتالىيونغا قوماندانلىق قىلىپ، خېشىنى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش بازىسى قىلىش ئۈچۈن قاتتىق ساقلاشنى بۇيرۇدۇم. ليۇرېڭ ۋەزىيەتنىڭ چاتاقلىغىنى كۆرۈپ ۋە ماچېڭشياڭ، يې چېڭ، لوشۇرېن، ليۇخەندۇڭ، راۋتېشەن قاتارلىق ئۇرۇش تەشەببۇسكارلىرىنىڭ ھىندىستانغا قاچماقچى بولۇۋاتقانلىغى، زېڭجىڭۋۇنىڭ لەنجۇغا بېرىپ تەسلىم بولغانلىغىنى ئاڭلاپ، ئالدى - كەينىگە قارىماي قۇيرۇقنى تىكىۋەتتى.

جيۇچۇەنگە بارغاندىن كېيىن، دەرھال خېشى باش شتاۋىنىڭ شتاپ باشلىغى تاڭزۇيۈننىڭ خاھىشىنى سىناپ باقتىم، تاڭزۇيۈن قوزغىلاڭنى ياقلايدىغانلىغىنى، مەن بىلەن بىرگە بولۇشنى خالايدىغانلىغىنى بىلدۈردى.

بۇ چاغدا، ئازاتلىق ئارمىيە 1 - بىڭتۇەنىنىڭ ۋەكىلى ليۇشىڭدۇڭ قوماندان ۋاڭجېننىڭ ئېۋەتىشى بىلەن، ئۇنىڭ ماڭا يازغان بىر پارچە خېتىنى ئېلىپ مايىڭدا مەن بىلەن كۆرۈشتى. قوماندان ۋاڭ جېن خېتىدە مېنى دەرھال ھەركەتلىنىشكە دەۋەت قىلىپتۇ. ئۇنىڭ خېتىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، گاۋتەيدىكى بارلىق قىسىملارغا ئىستىھكاملاردىن كېچىلەپ چېكىنىپ چىقىپ، جيۇچۇەنگە توپلىنىش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈردۈم. بۇ، 3 - باسقۇچ. بۇ چاغدا، شىنجاڭ ۋەزىيىتى ئايدىڭلىشىپ قالغان، خېشى ۋەزىيىتى بولسا، ليۇرېڭ كېتىش بىلەنلا ئۆزگىرىش ياسىغان ئىدى. قوزغىلاڭ تەرەپدارلىرى بولسا، ۋەزىيەتنى قامال قىلغان بولۇپ، پۇرسەت ھازىرلىنىپ قالغان ئىدى.

6. ئاخىرقى جان تالىشىش

مەن جيۇچۇەن تازىلىق كوچىسىدىكى 21 - نومۇرلۇق ھويلىنى قوزغىلاڭنىڭ قوماندانلىق ئىشتاۋى قىلدىم. خېيفۇ قوماندانلىق قىلدى. لىيبىڭشۈن مۇھاپىزەتچىلىكنى ئۈستىگە ئالدى.

خۇاڭزۇشۈن قوشۇنى بىلەن چېكىنىپ جيۇچۇەنگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئاز ساندىكى يېقىنلىرىنى مەجبۇرلاپ ئالاتوپىلاڭ كۆتۈرۈپ، يېغىلىق پەيدا قىلدى. بەختكە يارىشا جيۇچۇەن گارنىزونىنىڭ قوماندانى خېيفۇ كېچىلەپ

قوشۇن يۆتكەپ جەڭنى تىنجىتتى. گارنىزون قوشۇنىنىڭ قۇدرەتلىك بېسىمى ئاستىدا خۇاڭزۇشۇن ئاز ساندىكى ئەگەشكۈچىلىرىنى باشلاپ قېچىپ كەتتى، ئاخىرىدا غەربىي جەنۇپ رايونىدا قولغا چۈشتى. خۇاڭزۇشۇن ئالا - تۇپىلاڭ كۆتەرگەن مەزگىلدە شىن‌جىڭشېڭ، سۇڭ‌ياۋخۇا، لى‌خۇەننەنلەر بىزگە قارشى تەرەپتە تۇرۇپ، تازىلىق كوچىسىدىكى قوماندانلىق ئىشتاۋى قىلىنغان 21 - ھويلىدا ئېلىشىمىز دەپ ۋاقىراپ - جاقىراشتى. گېپىدە تۇرماي بىردەم ئۇ تەرەپ، بىردەم بۇ تەرەپ بولۇپ كۆپ قېتىم ئۆزگەردى. بۇ چاغدا 22 - ژاندارما پولكىنىڭ باشلىقى ساۋشۇشى باشتىن ئاخىر بىز تەرەپتە تۇرۇپ، ئىككى كېچە - كۈندۈز قوماندانلىق ئىشتاپتىن بىر قەدەممۇ ئايرىلمىدى ۋە شىن، سۇڭ، لىلارغا قارىتا ئېلىپ بارغان كۈرەشتە ماڭا مەدەتكار بولۇپ تۇردى. ئۇلار بىلەن بولغان كۈرەش مەن ئېۋەيكەن 200 ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇپ كەلگەن ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ ئالدىنقى قىسمى جيۇچۈەننى ئۆتكۈزىۋالغاندا ئاندىن بېسىقتى. بۇ چاغدا خېشى باش ئىشتاۋىنىڭ ئىشتاپ باشلىقى تاڭ‌زۇيۈنمۇ شىن، سۇڭ، لىغا قارشى كۈرەشكە قاتناشتى. ئۇ، قوماندانلىق ئىشتاۋىدا تۇرمىدى، لېكىن ئۇنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە تۇتقان پوزىتسىيىسى روشەن ئىدى.

ليۇربېك ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ قاچقاندىن كېيىن، پېڭدىن ئۆسكەن مەمۇرى مەھكىمىنىڭ ئىشتاپ باشلىقى پېڭ‌يۆشياڭ يىتىم ھالغا چۈشۈپ قالدى. ئۇ گەرچە مەمۇرى مەھكىمە خادىملىرىنىڭ قوماندانلىق ئىشتاپ بىلەن ئالاقىدا بولۇشىنى چەكلىگەن ۋە تېلېگىراف ئىستانسىسىنى ئۆزى كونترول قىلىپ، گوجۇتۇڭ، خۇزۇڭنەنلەردىن ياردەم تەلەپ قىلىپ تۇرغان

بولسىمۇ لېكىن پېڭ‌يۆشياڭ بىلەن كۆرۈشۈپ ئۇنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، خې‌يىفۇ بىر مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىتىنى قوشۇپ مىنى جيۇچۈەن سىفەن مەكتىۋىگە ئېۋەتتى. نەسىھەت قىلىپ قايىل قىلغاندىن كېيىن، پېڭ‌يۆشياڭنىڭ پوزىتسىيىسىدە ئۆزگىرىش بولدى. ئۆزى كونترول قىلىپ تۇرغان تېلېگىراف ئىستانسىسىنى ئازاتلىق ئارمىيە جيۇچۈەنگە كىرىپ 10 كۈندىن كېيىن تاپشۇرۇپ بەردى. پېڭ‌يۆشياڭنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ھەقىقەتەن بىر جەريان كۈرەش قىلىشقا توغرا كەلدى. لېكىن پېڭ قورال ئىشلەتمىدى. بۇ، 4 - باسقۇچتىكى ئەھۋال ئىدى. جيۇچۈەنگە چېكىنىپ، ئازاتلىق ئارمىيە شەھەرنى ئۆتكۈزىۋالغانغا قەدەر گەرچە ئاران بىر نەچچە كۈنلا كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ جەرياندا ماللىمانچىلىق بېسىلمىدى. خۇاڭزۇشۇن تىركىشىپمۇ باقتى، ۋەزىيەت بىر مەزگىل ماللىمانلىشىپ كەتتى. بەختكە يارىشا، بىزنىڭ ئارزۇيىمىز ئوڭۇشلۇق ئەمەلگە ئېشىپ، خېشى كارىدورىغا تاڭ نۇرى يېتىپ كەلدى.

7. تاپشۇرۇش - ئۆتكۈزۈۋېلىشنىڭ
ئالدى - كەينىدە

زېڭجىڭۋۇ لەنجۇغا بېرىپ پېڭ‌دېخۇەي بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، 1 - دالا ئارمىيىسىنىڭ باش ئىشتاۋى بىلەن جيۇچۈەنگە قايتىپ كەلدى. گاۋتەيدىن چېكىنىپ جيۇچۈەنگە كېلىش يولىدا يۈز بەرگەن، خۇاڭ زۇشۇن مەغلۇپ بولغان ئۇرۇشقا زېڭ قاتنىشالمىدى.

قوشۇن يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، 1 - دالا ئارمىيىسىنىڭ

بۇيرۇغى بويىچە، مەمۇرى مەھكىمە ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق قىسىم، پولك، ئەترەتلەرنى 2 ـ بىڭتۇەن ئۆتكۈزۈۋالدى. ئۆتكۈزۈۋېلىشقا ئازاتلىق ئارمىيە ئىككىنچى بىڭتۇەنىنىڭ ئىشتاپ باشلىقى جاڭ ۋېنجۇ مەسئۇل بولدى (جاڭ كېيىن ھەربى ئىشلار كومىتېتى بىرونىۋۇك قىسمىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى بولدى)، تاپشۇرۇشقا مەن مەسئۇل بولدۇم. تاپشۇرۇش ـ ئۆتكۈزۈۋېلىش كومىتېتى قۇرۇلۇپ، جاڭ ۋېنجۇ مۇدىر بولدى، مەن مۇئاۋىن مۇدىر بولدۇم. تاپشۇرۇش ـ ئۆتكۈزۈۋېلىش يىغىنىدا مەھكىمىدىكى باشقارمىدىن يۇقۇرى دەرىجىلىكلەر، قىسمىدىكى دىۋىزىيە كوماندىرلىرى، ئارمىيىدىكى ئىشتاپ باشلىقلىرى، خېشى باش ئىشتاۋىدىن ئىشتاپ باشلىقى تاڭزۇيۈنلەر قاتناشتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، 8 ـ تەمىنات رايونى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق ئارقا سەپ قىسمىنى زېڭجېڭۋۇ 1 ـ بىڭتۇەنگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش، ئۇلار 1 ـ بىڭتۇەن بىلەن شىنجاڭغا كىرىش قارار قىلىندى.

تاپشۇرۇش ـ ئۆتكۈزۈۋېلىش ئاياقلاشقاندىن كېيىن، 1 ـ دالا ئارمىيىسىنىڭ كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش ھەققىدىكى تۆۋەندىكى بۇيرۇغى ئېلان قىلىندى: پېڭمىڭدىڭ 2 ـ بىڭتۇەنىنىڭ مۇئاۋىن ئىشتاپ باشلىقلىقىغا، پېڭيۆشياڭ 4 ـ ئارمىيىنىڭ مۇئاۋىن ئىشتاپ باشلىقلىقىغا، زېڭجېڭۋۇ 1 ـ بىڭتۇەنىنىڭ مۇئاۋىن ئىشتاپ باشلىقلىقىغا، تاڭزۇيۈن، جېڭجۇاڭخۇي 3 ـ ئارمىيىنىڭ مۇئاۋىن ئىشتاپ باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى. خېيىفۇ 8 ـ تەمىنات رايونىنىڭ ئادىيۇتانت باشقارمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلىنىپ، شۇلار بىلەن بىللە شىنجاڭغا كىردى. قالغانلارغا ئايرىم تەلىم ـ تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى.

جيۇچۇەن قوزغىلىڭى ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدۇ، لېكىن ئۇ، خۇاڭزۇشۇن ئېقىمىدىكىلەرنىڭ ھالاكەت ئالدىدىكى سۇيىقەستىنى مەغلۇپ قىلىپ، خۇاڭزۇشۇننى جيۇچۇەندىن قېچىشقا مەجبۇر قىلدى، قوشۇننى تولۇق پېتى ئازاتلىق ئارمىيىگە ئۆتكۈزۈپ بەردى، يۈيۈمىن نېفىتلىكىنى ئامان ـ ئېسەن ساقلاپ قالدى، شۇنىڭدەك، شىنجاڭغا كىرىدىغان قوشۇننى ئاپتوموبىل ۋە تەمىنات بىلەن تەمىنلىدى. شۇنى ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، بۇ خىزمەت كۆرسىتىپ گۇنانى يۇيۇشتىكى ئەمەلىي ئىپادە ئىدى. تارىخ، خېشى كارىدورىدا قوزغىلاڭ كۆتەرگەن كوماندىر ـ ئەسكەرلەرنىڭ زۇلمەتتىن يورۇقلۇققا چىقىشتا گۇنايىنى يۇيۇش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان ھەركەتلىرىنىڭ ھەققانىي، ۋەتەنپەرۋەر ھەركەت ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. بۇ ئاساسىي پىرىنسىپتىن چەتنىگەن خىلمۇ ـ خىل تەساۋۇرلارنىڭ ھەر قانداق تارىخنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتەلمەيدۇ، يىپىدىن يىڭىنىسىغىچە ھىساپلاش، قۇرۇق نام، ئابروي قوغلۇشۇش بىچارىلىقنىڭ ئىپادىسىدۇر.

(خۇنەن چاڭشا ئورمانچىلىق نازارىتىدە يېزىلدى.)

جىن شۇرېن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغدىكى
ئەمەل ناملىرى ۋە ئەمەلدارلار ئىسىملىكى (1)

ئايرىمىسى	يىللار / نامى	1928 - يىلى (مىنگونىڭ 17 - يىلى)
شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھەربى - مەمۇرى	ئۆلكىلىك ئامانلىق ساقلاش باش سىلىڭى	جىن شۇرېن 1928 - يىلى 9 - ئايدا تەيىنلەنگەن، 1931 - يىلى 6 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ئۆزگەرتىلگەن
	ھەربى ۋازارەتنىڭ ۋازىرى	جىن شۇرېن 1928 - يىلى 8 - ئايدا تەيىنلەنگەن
	ئىلى چېگرا مۇداپىئە، بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئەمەلدارى	جاڭ پېيىۋەن 1928 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا تەيىنلەنگەن
خەلق ئىشلار ئەمەلدارلىرىنى ئىستاتىستىكىلاش جەدۋىلى	ئۆلكىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى	جىن شۇرېن 1928 - يىلى 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنىگىچە ۋەزىپە ئۆتىگەن
	خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى	لى چى 1928 - يىلى 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تەيىنلەنگەن
	مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى	شۈي يىسەي 1928 - يىلى 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تەيىنلەنگەن
	مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى	ليۇ ۋېنلۇڭ 1928 - يىلى 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تەيىنلەنگەن
	قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ نازىرى	يەن يۇشەن 1928 - يىلى 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تەيىنلەنگەن
	باش كاتىپ	لوشياۋزۇ 1928 يىلى 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تەيىنلەنگەن

(ئاپتونوم رايونلۇق ئارخىپ ئىدارىسى تەمىنلىگەن)

جىن شۇرېن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغدىكى
ئەمەل ناملىرى ۋە ئەمەلدارلار ئىسىملىكى (2)

ئايرىمىسى	يىللار / نامى	1933 - يىلى (مىنگونىڭ 22 - يىلى)
شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھەربى - مەمۇرى	چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى	جىن شۇرېن 1931 - يىلى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى تەيىنلەنگەن، 33 - يىلى 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى چېكىنگەن
	ھەربى ۋازارەتنىڭ ۋازىرى	جىن شۇرېن 1928 - يىلى 8 - ئايدا تەيىنلەنگەن، 33 - يىلى 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى چېكىنگەن
	سەنمۇجاڭ	شېڭ شىسەي 1931 - يىلى تەيىنلەنگەن
خەلق ئىشلار ئەمەلدارلىرىنى ئىستاتىستىكىلاش جەدۋىلى	ئۆلكىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى	جىن شۇرېن 1933 - يىلى 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئاغدۇرۇلغان
	خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى	لى چى
	مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى	جۇرۇيجاڭ
	مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى	ليۇ ۋېنلۇڭ
	ئىسلاھات نازارىتىنىڭ نازىرى	يۇ ۋېنبىڭ
	باش كاتىپ	ليۇشاۋلى

新疆文史资料选辑(14)　（维吾尔文）
中国人民政治协商会议新疆维吾尔自治区
委员会文史资料研究委员会编

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放路306号）
新疆新华书店发行　新疆医学院印刷厂印刷
787×1092毫米　32开本　8.875印张
1985年9月第1版　1985年9月第1次印刷
印数：1——8,700

统一书号：M11098·162　定价：0.67元
（内 部 发 行）

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى (14)
جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭەشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللار تەتقىقات ھەيئىتى
*
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى ئازادلىق كوچا №306)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنستىتۇتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 1092 × 787 مم 1/32 باسما تاۋىقى: 8.875
1985 - يىل 9 - ئاي 1 - نەشرى
1985 - يىل 9 - ئاي 1 - بېسىلىشى
كىتاب نومۇرى: M11098·162
تىراژى: 1 — 8.700
باھاسى: 0.67 يۈەن
(ئىچكى جەھەتتە تارقىتىلىدۇ)

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]

书号：M11098·162
定价：　0.67 元